

mh
maticahrvatska
Utemeljena 1842.

HRVATSKA OBZORJA

Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu

Broj 8./2024.

HRVATSKA OBZORJA

Časopis Matice hrvatske u Splitu

Broj 8./2024.

HRVATSKA OBZORJA

Časopis Ogranak Matice hrvatske u Splitu

Broj 8. / 2024.

Nakladnik

Ogranak Matice hrvatske u Splitu

Za nakladnika

Snježana ŠETKA

Glavna urednica

Snježana ŠETKA

Uredništvo

*Hicela Ivon, Ante Dundić, Ljubomir Gudelj, Mihaela Lovrić,
Marko Mustić, Miro Radalj, Grozdana Ribičić i Velimir Strinić*

Grafička priprema

Dejan Berlan

Lektura

Dubravka Puljiz

Tisak

Dalmacija papir Split

ISSN 1330-2957

Adresa Ogranak MH u Splitu: Marmontova 1, 21000 Split

Mobitel: 098-361-884

E-mail: maticahrvatska.st@gmail.com

Mrežne stranice: <https://www.omh-split.hr>

Časopis izlazi jednom godišnje.

HRVATSKA OBZORJA

Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu

Broj 8./2024.

KAZALO

Snježana ŠETKA	
Uvodnik.....	7

POVIJEST I POLITIKA

Dr. Blanka MATKOVIĆ	
Dr. Filip Lukas kroz osobni dosje UDBA-e.....	13

Dr. Blanka MATKOVIĆ	
Križari u savezničkim dokumentima	105

Darko UTOVAC	
Neretva i Neretvani u Hrvatskom tjedniku 1971.	131

Zvonimir VEIĆ	
Starohrvatske županije, Zagora, Dalmatinska zagora	143

Zvonimir VEIĆ	
Osporene poveznice bosanske (humske) obitelji Korjenić – Neorić sa zagorskom obitelji Neorić i selom Neorić u starohrvatskoj župi Zmina (Muć)	169

KULTURA

Tatjana ALAJBEG	
Split nije grad.....	179

Tatjana ALAJBEG	
Prigovori Hrvatskoj radioteleviziji	181

Tatjana ALAJBEG	
Osvrt na premijernu izvedbu opere „Carmina Burana” na 70. Splitskom ljetu (na temelju TV prijenosa).....	183

Toni ĆAPETA	
Molitva za ozdravljenje duše napisana suvremenim hrvatskim slovopisom te slovopisom izvornika Marulićeve <i>Judite</i> iz 1521.	185
Mate ŠIMUNDIĆ	
Osvrt na dramu „Odora” autora Ivice Šušića.....	187
Vanja MLADINA	
Osvrt na knjigu „Cvjetko” autorice Zdenke Ćorkalo.....	191
Mladen VUKOVIĆ	
Izbor pjesama o Tonĉu Petrasovu Maroviću u prigodi 90. godišnjice rođenja	195
Lea STIPINOVIĆ	
Postkolonijalno ĉitanje romana <i>Travniĉka hronika</i> Ive Andrića.....	209
Fra Bernardin ŠKUNCA	
Crkva sv. Eustahija u Dobroti i Murtićev „Kozmos iz kaosa”	225
Silvana DRAGUN	
Godina u znaku Miljenka Smoje i Marka Marulića.....	233
Ante ĆALETA	
Hrvati u Bosni i Hercegovini – život i povijest u susretu Istoka i Zapada.....	241
Josip BOTTERI DINI	
O retrospektivnoj izložbi radova Frane Missije.....	247
Lucijana ARMANDA ŠUNDOV	
Prikaz knjige: Ivan Aralica: <i>Narukvica</i>	249

DODACI

Nagrada	
Srebrna povelja ĉasopisu „Hrvatska obzorja”	256
Program 32. Dana Matice hrvatske u Splitu	258

UVODNIK

Pred nama je novi broj časopisa „Hrvatska obzorja” za 2024. godinu. U njemu ćete naći zanimljive članke koji će vam otvoriti nove vidike, te osvrte na događanja u kulturi koja su obilježila 2024. godinu u našem gradu.

Hrvatska povjesničarka s britanskom adresom dr. sc. Blanka Matković ne prestaje rudariti po stranim i domaćim arhivima, a tajne koje tamo nalazi razotkriva kroz brojne članke i knjige. Kao da joj to nije dovoljno, ove je godine još jednom doktorirala na čemu joj od srca čestitam.

Za „Obzorja”, dr. Matković otkriva sudbinu Filipa Lukasa u raljama UD-BA-e.

– Vrstan intelektualac, erudit, poliglot, a prema nekim iskazima sačuvanima u Udbinu dosjeu, pomalo ćudljiv. Lukas je bio istinski sljedbenik nauka dr. Ante Starčevića i do svoje smrti je ostao vjeran idealu hrvatske države. Život je u potpunosti posvetio znanosti kojoj je dao neizmjeran doprinos, a u političkom životu nije sudjelovao. Njegova energija i glad za znanjem bila je gotovo dva desetljeća pokretač djelovanja Matice hrvatske čije izdavaštvo u Lukasovu razdoblju doživljava procvat zabilježen i u jednom dokumentu UD-BA-e – piše dr. Matković i sama očarana životom i radom dugogodišnjeg čelnika Matice hrvatske (od 1928. do 1945.) kad kaže “moj je put bio Lukasov put – život posvećen znanosti uza svu energiju fokusiranu na pisanje i objavljivanje te uz stalno obrazovanje i pomicanje granica vlastitog uma”.

A danas u Zagrebu vlasti najavljuju ukidanje ulice s imenom Filipa Lukasa protiv čega je skupina dalmatinskih ogranaka ustala još prošle godine kad se o tome počelo samo šušcati, a sada je, nažalost, dobilo i formalnu odluku vlasti u Gradu Zagrebu. Utoliko je ovaj članak još intrigantniji kad se zna što se danas događa.

Ništa manje nije zanimljiv ni članak iste autorice o hrvatskom protokomunističkom otporu i djelovanju križarskih skupina zabilježenom u dokumentima britanskih i američkih obavještajnih službi od 1945. do 1947.

Zaljubljenik u povijest Darko Utovac pozabavio se Hrvatskim tjednikom koji je izlazio od 16. travnja do 10. prosinca 1971. u nakladi od početnih 20.000 do više od 130.000 primjeraka prije zabrane, a posebno se usredotočio na Neretvu i Neretvane u tjedniku jer je i sam iz toga kraja. Urednik

prvih 12 brojeva bio je Igor Zidić, a brojeve od 13 do 34 je uredio Vlado Gotovac. U vrijeme Hrvatskog proljeća bio je to svojevrsan glasnik hrvatskih nacionalno svjesnih masa.

Iako je u mirovini, profesor Zvonimir Veić ne miruje i ovaj put upoznaje nas sa starohrvatskom županijom i Dalmatinskom zagorom.

U svojim osvrtima, Tatjana Alajbeg objašnjava nam zašto misli da Split nije grad te zašto prigovara Hrvatskoj radioteleviziji.

U prigodi 90. godišnjice rođenja i 33. godišnjice smrti Tonča Petrasova Marovića, publicist Mladen Vuković priredio je izbor pjesama o jednom od najznačajnijih suvremenih splitskih i hrvatskih književnika.

Toni Čapeta kojem je OMH u Splitu ove godine objavila prvu zbirku „Traganja i lutanja” daruje nam svoju pjesmu *Molitva za ozdravljen'je duše* napisanu suvremenim hrvatskim slovopisom te slovopisom izvornika Marulićeve *Judite* iz 1521.

„Pjesma je u mojoj zbirci jedna strofa, ali sam je ovdje podijelio u tri strofe jer je tako preglednije te se dodatno naglašava kršćanska simbolika broja tri”, pojašnjava Čapeta.

I kad je broj već bio gotov i grafički prelomljen, stiglo mi je nekoliko članaka koje nisam željela odbiti. U prvom redu to je članak fra Bernardina Škunce (rođen 1937. u Novalji na Pagu), člana Franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri sa središtem u Zadru koji je, unatoč krhkom zdravlju, svojim djelovanjem ostavio dubok trag u najstarijoj franjevačkoj provinciji u Hrvatskoj, ali i na znanstvenom i kulturnom području. Iza njega je 60 godina svećeništva i služenja Bogu i narodu. Piše o crkvi sv. Eustahija u Dobroti.

“Boka kotorska neiscrpan je izvor umjetničkog nadahnuća i vrelo bogate kulturne i sakralne baštine koja svjedoči o hrvatskom kulturnom identitetu i snažnoj vjeri koja je predstavljala temelj skladnog suživota i mira pred brojnim izazovima u multikulturalnom okruženju. Ona nije samo zaljev svetaca, već i prava riznica umjetničkog blaga koja privlači ljubitelje i poznavatelje umjetnosti. Jedan od bisera bokokotorske arhitekture i umjetnosti je barokna crkva sv. Eustahija u Dobroti”, pojašnjava nam fra Bernardin Škunca.

Naš nekadašnji predsjednik MH u Splitu akademski slikar Josip Botteri Dini, ove nas je godine počastio svojom retrospektivnom izložbom u Splitu, na Braču i u Zagrebu, a osvrnuo se i na izložbu radova Frane Missije. Izložbe obaju autora izazvale su neviđeni interes ne samo stručne javnosti, nego i običnih ljudi zaljubljenih u lijepu umjetnost.

Silvana Dragun povukla je paralelu između Miljenka Smoje kojem je Grad Split posvetio prošlu 2023. godinu i Marka Marulića (1450. - 1524.) kojem je, kao ocu hrvatske književnosti, Ministarstvo kulture u prigodi 500. godišnjice njegove smrti posvetilo 2024. godinu.

Redovito objavljujemo i radove studenata, a to je ovaj put Lea Stipinović koja je inspiraciju našla u nobelovcu Ivi Andriću.

Voditelj Hrvatske matice iseljenika u Splitu Ante Čaleta donosi nam zapis o izložbi „Hrvati u Bosni i Hercegovini” održanoj ove jeseni u Splitu pod kapom HMI-a.

S radošću objavljujemo i preslik Srebrene povelje Matice hrvatske kojom je nagrađen naš časopis “Hrvatska obzorja”. Za mene je to priznanje i poticaj za još bolji rad na očuvanju hrvatskog identiteta.

Uživajte u čitanju!

POVIJEST I POLITIKA

Dr. Blanka MATKOVIĆ

**DEKOMUNIZACIJA HRVATSKE
BAŠTINE U KONTEKSTU SVJETSKIH
DEKOLONIZACIJSKIH PROCESA:
DR. FILIP LUKAS KROZ OSOBNI DOSJE
UDBA-e**

UVOD

Krajem studenoga 2023. u Zagrebu i Kaštel Lukšiću održan je znanstveni skup pod naslovom „Humanist u nehumano doba. Život i djelo don Filipa Lukasa (1871. - 1958.)”. No, Filip Lukas bio je mnogo više od onoga što je naziv spomenutog skupa implicirao. Vrstan intelektualac, erudit, poliglota, a prema nekim iskazima sačuvanim u Udbinu dosjeu, pomalo ćudljiv. Takva opaska me nije iznenadila jer česta je za ljude Lukasova kalibra koji znatno odskaču u sredini u kojoj žive. Kako se također može iščitati iz njegova dosjea, Lukas je bio istinski sljedbenik nauka dr. Ante Starčevića i do svoje smrti je ostao vjeran idealu hrvatske države. Život je u potpunosti posvetio znanosti kojoj je dao neizmjeran doprinos, a u stranačkom, odnosno političkom životu nije sudjelovao. Njegova energija i glad za znanjem bila je tijekom gotovo dva desetljeća pokretač djelovanja „Matice hrvatske” čije izdavaštvo u Lukasovu razdoblju doživljava procvat zabilježen i u jednom dokumentu UDBA-e (dokument 47):

Na tom položaju, kao predsjednik „Matice Hrvatske”, djeluje vrlo aktivno, te je „Matica Hrvatska”, pod njegovim rukovodstvom došla do zamjerne visine. Tada je zapaženo, da „Matica Hrvatska” izdaje veliki broj knjiga domaćih autora iz svih grana naučnog rada. Te su knjige po hrvatskoj čitalačkoj publici naročito primljene, pa je to išlo sve dotle, da je „Matica Hrvatska” mogla osnovati u svim većim gradovima „Pododbore Matice Hrvatske”. Tim potezom sada tek istom počinje pravo djelovanje „Matice Hrvatske”; a time ujedno i rad Lukasa na razvijanju smisla za lijepu književnost kod širokih slojeva Hrvatskog naroda. Kao glavno glasilo „Matice” je „Hrvatska revija” u kojoj pišu mnogi hrvatski istaknuti intelektualci. To je zapravo jedna književna revija. Filip

Lukas također mnogo objavljuje svojih političkih članaka u „Hrvatskoj reviji”. Stoji na čisto nacionalističkom stanovištu, pa kao takav djeluje među pristašama „Matice Hrvatske”.

Baš poput Ante Starčevića, Lukas je bio jedna od onih osoba čija pojava ostavlja neizbrisiv trag u životu jednog naroda. Stoga ne čudi da su upravo u takvim hrvatskim intelektualcima oni poput mene, vođeni sličnom glađu za znanjem, mogli pronaći inspiraciju. Starčevićeva i Lukasova djela bila su među prvima u mojoj dječjoj znanstvenoj osobnoj knjižnici. Osim potpune predanosti samostalnosti hrvatske države, s obojicom me povezala istinska ljubav prema povijesti, ali i sklonost multidisciplinarnosti. Njihovo znanje stranih jezika potaknulo me, unatoč nedostatku talenta, na vlastito učenje stranih jezika, od engleskog, latinskog i njemačkog preko talijanskog i francuskog do ukrajinskog i arapskog. Ne mogu se pohvaliti da su moji pokušaji bili iznimno uspješni, štoviše u najboljem slučaju su bili osrednji, no upravo su ova moja nastojanja pridonijela boljem razumijevanju veličine umova poput Starčevićeva i Lukasova, posebno u kontekstu vremena u kojemu su živjeli. O obojici su ostale zabilješke o njihovoj tvrdoglavosti, no genijalce je nemoguće razumjeti ako vlastitim naporima ne pokušate postići njihove rezultate. Za razliku od Starčevića koji se posvetio političkom radu, moj je put bio Lukasov put – život posvećen znanosti uza svu energiju fokusiranu na pisanje i objavljivanje te uz stalno obrazovanje i pomicanje granica vlastitog uma. Povezuje nas čak i datum rođenja. Naime, iako rođen 29. travnja, u mnogim UDBA-inim dokumentima o Lukasu je pogrešno upisan 30. travnja, što je datum mog rođenja. Nekoliko detalja, podudarnosti ili slučajnosti bilo je dovoljno da baš on bude onaj čija su me radišnost i inovativnost inspirirali. Stoga vjerojatno ne čudi moje uzbuđenje kad sam prije 15-ak godina u Zagrebu upoznala povratnicu iz iseljništva koja je tijekom svojih studentskih dana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) imala prilike susresti se i učiti od najboljih hrvatskih intelektualaca toga vremena među kojima je bio i Lukas. Za mene je to iskustvo bilo svojevrsan vremeplov u vrijeme prije onog vremena u kojemu su jugoslavenski komunisti hrvatsku inteligenciju dijelom poubijali, a dijelom raselili. Otada Hrvatska stagnira zakinjuta za umove poput Starčevićeva i Lukasova, no njihovi rezultati su još uvijek tu kao poticaj i inspiracija ljudima našega vremena da se stalno usavršavamo i težimo da postanemo najbolja verzija sebe. Žao mi je, naravno, da mi nije bilo dozvoljeno izlaganje na spomenutom skupu unatoč tome što sam više mjeseci prije skupa potvrdila želju za sudjelovanjem i pripremala izlaganje na temelju Lukasova dosjea koji sam pronašla prije 15-ak godina

u Državnom arhivu u Splitu i čuvala ga za neku posebnu priliku. Želja mi je bila u takvoj posebnoj prigodi u uvodnim rečenicama podijeliti ovo osobno iskustvo Filipa Lukasa te kroz analizu sačuvanih dokumenata u njegovu osobnom dosjeu povezati slučaj „Lukas” s procesima dekomunizacije u nekadašnjem „komunističkom” dijelu Europe. Kako je upravo dekomunizacija kulture i baštine tema kojoj sam posljednjih godina posvećena tijekom pohađanja dodatnih studijskih programa usavršavanja na Sveučilištu Cambridge i Sveučilištu Leicester u Velikoj Britaniji, te kako je riječ o problematici koja je, za razliku od ostatka Europe, Hrvatsku, čini se, zaobišla, odlučila sam ovim radom posvećenom Lukasu otvoriti ovu iznimno važnu raspravu u hrvatskoj kulturi i znanosti u nadi da će potaknuti nove znanstvene rasprave umjesto dosadašnjih ideoloških.

DEKOMUNIZACIJU BAŠTINE U KONTEKSTU SVJETSKIH DEKOLONIZACIJSKIH PROCESA LJEVIČARI U HRVATSKOJ NE PREPOZNAJU KAO „CIVILIZACIJSKO” PITANJE

Lukas je u središte pozornosti suvremene hrvatske javnosti došao 2017. kada je Županijski sud u Zagrebu usvojio zahtjev udruge „U ime obitelji” i poništio smrtnu presudu Okružnog narodnog suda za grad Zagreb od 21. studenoga 1945. godine. Tom je prigodom očekivano došlo i do određenih reagiranja pa je tako Lukas u tadašnjem tekstu „Slobodne Dalmacije” opisan kao „otvoreni pobornik NDH i ustaškog pokreta”.¹ Reagirala je i židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj koja je priopćila da je „zgrožena” poništenjem Lukasove presude, istaknuvši da je „rehabilitacija Filipa Lukasa još jedan dokaz kapilarnog širenja proustaških ideja u Hrvatskoj” te se presudom Županijskog suda u Zagrebu „u Hrvatskoj dodatno ojačava atmosfera nesnošljivosti, a Hrvatska sramoti pred svijetom”.² Lukas je,

---

¹ JL, „Nova pobjeda Željke Markić: sud u Zagrebu rehabilitirao Filipa Lukasa, velikog pobornika NDH i ustaškog pokreta”, *Slobodna Dalmacija*, 20.7.2017., <<https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/nova-pobjeda-zeljke-markic-sud-u-zagrebu-rehabilitirao-filipa-lukasa-velikog-pobornika-ndh-i-ustaskog-pokreta-497815>> [pristupljeno 10. studenoga 2023.]

² Hina, „Hrvatska se opet sramoti pred svijetom”: židovska zajednica zgrožena odlukom zagrebačkog suda da rehabilitira čovjeka koji je otvoreno propagirao ustaštvo i nacizam”, *Slobodna Dalmacija*, 25.9.2017., <<https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/39-hrvatska-se-opet-sramoti-pred-svijetom-39-zidovska-zajednica-zgrozena-odlukom-zagrebackog-suda-da-rehabilitira-covjeka-koji-je-otvoreno-propagirao-ustastvo-i-nacizam-508602>> [pristupljeno 10. studenoga 2023.]

prema mišljenju spomenutih, navodno „otvoreno podržavao ustaštvo i nacizam”.³ Kažem „navodno” jer, kako se može iščitati iz UDBA-inih bilješki o Lukasu, čak ni UDBA nije znala ništa o tom navodnom propagiranju te je štoviše raspolagala informacijama koje su upućivale upravo na suprotno. Priopćenje Bet Israela potpisao je Aleksandar Srećković, inženjer elektrotehnike iz Splita, odnosno osoba koja je završila smjer iz automatike i koja je više godina radila kao prodajni inženjer u više informatičkih poduzeća.⁴ Ja nikada nisam studirala elektrotehniku, a ni o automatici ne znam ništa. Stoga mi ne pada na pamet uključivati se u rasprave o temama o kojima doista ne znam ništa, posebno onda kada je riječ o pravnim zavrzlamama i znanstvenima analizama u kojima Aleksandar Srećković nije imao sreće da stekne ikakvo iskustvo. Ipak, njegovo je priopćenje donekle razumljivo jer je napisano iz perspektive organizacije koju zastupa, no ono što nije ni razumljivo ni opravdano jest to da osoba koja je rođena i školovana u Splitu nije našla koji sat svog vremena da ode u arhiv u tom istom gradu i kroz 90-ak stranica Lukasova dosjea se upozna s temom o kojoj želi govoriti. To bi doista bio nekakav očekivani minimum za bilo kakvu demokratsku raspravu koja ne bi bila uvreda zdravom razumu. Srećković to nije uradio kao što to isto nisu uradili pojedini novinari „Slobodne Dalmacije”. Čini se da se u tematiku nije uputila ni čitava plejada onih koji su početkom 2023. zatražili preimenovanje Lukasove ulice u Zagrebu, a među kojima su Svjetski židovski kongres (organizacija osnovana u Švicarskoj koja povremeno zaboravi da u hrvatskoj državi uživa gostoprimstvo zahvaljujući dobroj volji domaćina), Documenta (koja nas neprestano suočava s našom prošlošću iako nije u stanju suočiti se s vlastitim neznanjem), sveprisutni bizantolog Ivo Goldstein (koji je u svojoj posljednjoj knjizi nasjeo na moje trolanje uzevši ga smrtno ozbiljno što me itekako nasmijalo), Hrvoje Klasić (čiji je znanstveni opus iznimno skroman za osobu koja je već punih 20 godina zaposlena u sustavu visokog školstva u Hrvatskoj) i izvjesni Erol Šehu (za kojega je nejasno tko je, što je i odakle uopće u ovoj priči). Štoviše, preimenovanje Lukasove ulice, kao i nekih drugih ulica, oduševljeno su pozdravili vidjevši u tome još

---

³ Maxportal, „Židovska zajednica zgrožena jer je ukinuta komunistička presuda na smrt iz 1945. god.”, *MaxPortal*, 25.9.2017., <<https://www.maxportal.hr/vijesti/zidovska-zajednica-zgrozene-je-je-ukinuta-komunisticka-presuda-na-smrt-iz-1945-god/>> [pristupljeno 5. studenoga 2023.]

⁴ „Srećković, Aleksandar”, *Židovski biografski leksikon*, nedatirano, <<https://zbl.lzmk.hr/?p=2313>> [pristupljeno 6. studenoga 2023.]

jedan obračun s „dužnosnicima NDH”⁵, odnosno „ustaškim dužnosnicima”, kako to reče uredništvo „Antifašističkog vjesnika”⁶ iako Lukas nikada nije bio dužnosnik NDH, pa čak ni pripadnik Ustaškog pokreta. Štoviše, u Lukasovu dosjeu su ostale sačuvane zabilješke o njegovim službenim istupima u svojstvu predsjednika Matice hrvatske koji otkrivaju da je u prvim tjednima nakon uspostave NDH Lukas pismeno i usmeno pozdravio Antu Pavelića dok su u sljedeće četiri godine zabilježena tek tri javna istupa uključujući i onaj u povodu smrti zagrebačkoga gradonačelnika (dokument 59):

Filip Lukas, kako se to vidi iz Zapisnika odborskih sjednica, koje se nalaze u arhivu Matice Hrvatske:

23. IV. 1941. pismeno je kao predsjednik pozdravio Pavelića i Budaka Milu,

2. V. 1941. usmeno je pozdravio Pavelića kod prijema odbornika,

11. IV. 1942. na svečanoj sjednici održao je govor o značenju ustaške države „NDH”,

7. VI. 1943. na njemačkom je jeziku pozdravio Nichifora Grainaica i rumunjskog poslanika Dimit Buzdugana,

30. VI. 1944. održao je komemorativni govor na sjednici odbora povodom smrti ustaškog gradonačelnika Zagreba Ivana „viteza” Wenera.

U arhivu Matice postoje ti govori, a sigurno jest, da bi se u njima našlo materijala za osvjetljenje i raskrinkavanje Lukasova djelovanja.

Od istinskog „dužnosnika” bi se svakako očekivao veći angažman. U međuvremenu je feministkinja Rada Borić istaknula da imena osoba na koje se odnosi preimenovanje ulica „nisu u skladu s vrijednostima antifašizma i humanizma”⁷, otkrivši time da ni ona nije pročitala UDBA-in dosje o Lukasovu iako su ga pisali upravo „antifašisti” na koje se poziva. Suludo bi bilo govoriti o Radinom antifašizmu u kontekstu humanizma ako na umu imamo

⁵ Robert Bajruši, „Deustasizacija u Zagrebu: Grad mijenja nazive četiriju ulica nazvanih po dužnosnicima NDH”, *Jutarnji list*, 23.2.2023., <<https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/deustasizacija-u-zagrebu-grad-mijenja-nazive-cetiriju-ulica-nazvanih-po-duznosnicima-ndh-15308755>> [pristupljeno 6. studenoga 2023.]

⁶ „Još četiri ustaška dužnosnika gube ulicu u Zagrebu”, *Antifašistički vjesnik*, 15.2.2023., <https://antifasisticki-vjesnik.org/hr/vijesti/3/Jos_cetiri_ustaska_duznosnika_/491/> [pristupljeno 5. studenoga 2023.]

⁷ Forum.tn/Ivica Buljan, „Preimenovanje ulica u Zagrebu prvi korak prema vraćanju Tita”, *SABH*, nedatirano, <<https://sabh.hr/preimenovanje-ulica-u-zagrebu-prvi-korak-prema-vracanju-tita/>> [pristupljeno 3. studenoga 2023.]

stotine grobišta i stratišta diljem bivše Jugoslavije na kojima su Radini anti-fašisti okrvavili i ruke i noge. Posebno bi to bilo suludo iz moje perspektive dok radim na novom žrtvoslovu za nekoliko dalmatinskih općina i čitam jugoslavenske dokumente Radinih antifašista koji pišu „ovoga smo ubili, ali se nitko ne sjeća zašto smo ga ubili, znamo da je bio dobar drug i pomogao nam je, pa ćemo ga proglasiti palim borcem iako smo ga ubili”. Spomenuh u uvodnom dijelu ovog rada da tuđu genijalnost, marljivost i znanje može shvatiti samo onaj koji je krenuo istim putem testirajući i pomičući granice vlastitog uma. Čini se da su svi ovdje spomenuti u tome podbacili čime su najveću štetu napravili upravo vlastitom umu. No, cjeloživotno učenje nikada nije ni bio njihov cilj, a preimenovanje ulica, uključujući i Lukasovu, tek je, prema njihovu vlastitom priznanju, korak prema novoj titoizaciji hrvatskog društva⁸ čime se hrvatsko društvo preusmjerava u smjeru suprotnom od onoga kojim se kreću istinski civilizirana društva. Naime, dok je „Antifašistički vjesnik” likovao o odlasku navedenih ulica „u ropotarnicu povijesti”, diljem Europe upravo su u tu ropotarnicu otpremljeni šefovi ljudi okupljenih u „Antifašističkom vjesniku”. Detalj je to koji je s lakoćom mogao promaknuti ljudima sa završenim „kursom” na obroncima Kozare iz jednostavnog razloga jer se nisu ni dovoljno informirali ni dovoljno educirali da bi precizno mogli secirati povijesne procese i predviđati rezultate političkih i vojnih zbivanja onako kako je to činio, među ostalim i geopolitičar Filip Lukas. Među takve je uskočio i „zeleni” Tomislav Tomašević, istaknuvši da je preimenovanje ulica nazvanih po „ustašama” (ponovit ću još jednom: Lukas nikada nije bio pripadnik ustaškog pokreta!) „jednostavno civilizacijsko pitanje”.⁹ Podržao ga je i već spomenuti bizantolog Ivo Goldstein otišavši korak dalje, kazavši da je „deustašizacija civilizacijska potreba” uz napomenu da je „povratak trga maršala Tita (...) također civilizacijska potreba”.¹⁰ Nejasno je o kojoj „civilizaciji” ovi ljudi zapravo i govore zbog čega je važno otići izvan hrvatskih granica ne bismo li spoznali tko je u ovoj priči doista neciviliziran.

Posljednjih godina, posebno od 2015. kada su prosvjednici Black Lives Matter (BLM) pokreta u Južnoj Africi (o čemu bi ljevičari u Hrvatskoj trebali biti informirani) pokrenuli „Rhodes Must Fall” kampanju, pozornost stručnjaka koji se bave baštinom (eng. *heritage studies*) i muzeologijom (eng. *museum studies*) privuklo je pitanje dekolonizacije nasljeđa, mahom u muzejima ili na ulicama gdje spomenici i skulpture prolaznike svakodnevno

---

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

podsjecaju na povijesna razdoblja i teme koje se uz ta razdoblja povezuju. Riječ je o multidisciplinarnoj problematici oko koje se često okupljaju povjesničari i stručnjaci drugih profila, nastojeći promovirati dijalog iz različitih perspektiva naglašavajući time kompleksnost tematike. Uz baštinu kao vodeće područje dekolonizacije, često se također govori i o kurikulumu i nekim drugim društvenim pitanjima. Kao osoba rođena i odrasla u zemlji u kojoj su kolonijalizam i ropstvo tek pojmovi iz školskih udžbenika, iznenađujuće je bilo koliko sam se uspjela na osobnoj razini „povezati” s pitanjima postkolonijalizma i dekolonizacije u zapadnoj Europi u kojoj živim čak i u situacijama kada je riječ bila o vandaliziranju skulpture Edwarda Colstona u Bristolu ili mogućnosti uklanjanja skulpture Cecila Rhodesa na Sveučilištu Oxford. Srećom sam imala priliku učiti od profesora koji su problematiku uspijevali dočarati koristeći usporedne primjere iz drugih društava, poput primjerice Staljinovih skulptura diljem istočne Europe ili Titove skulpture u Kumrovcu. Zahvaljujući takvim profesorima koji su dekomunicaciju uspješno pozicionirali u širi kontekst onoga što se na Zapadu naziva dekolonizacijom, znatno je bilo olakšano razumijevanje ovakvih procesa i primjenjivanje naučenog na vlastitu povijest.

Iako se kolonijalne ideje ljudima odraslima izvan kolonijalnog svijeta mogu činiti nekom nepoznatom i udaljenom galaksijom, skulpture i spomenici kao izuzetno vidljive reprezentacije povijesti u javnom prostoru su uobičajeni u mnogim društvima. Nekoliko posljednjih godina sve su češće žestoke rasprave o tome što uraditi s onim spomenicima koji predstavljaju našu „tešku baštinu” (eng. *difficult heritage*), odnosno ono nasljeđe koje bi mnogi radije ignorirali ili u potpunosti zaboravili. U Sjedinjenim Američkim Državama, primjerice, „skulpture i spomenici – od Kolumba do predstavnika konfederacije, predsjednika do svećenika – bivaju uklonjeni, oskvrnuti ili uništeni”.¹¹

Ali, jesu li nasilje i uništenje najbolji put? Tijekom „Rhodes Must Fall” prosvjeda u Južnoj Africi, protuprosvjednici su isticali da „prosvjednici žele iznova napisati povijest umjesto da se uhvate u koštac s najtežim povijesnim nasljeđem”.¹² Činjenica jest da su skulpture i spomenici koji bivaju uništeni

---

¹¹ Markos Kounalakis, „A Lesson From Eastern Europe on How to Deal with Problematic Statues”, *Washington Monthly*, 28.6.2020., <<https://washingtonmonthly.com/2020/06/28/a-lesson-from-eastern-europe-on-how-to-deal-with-problematic-statues/>> [pristupljeno 9. studenoga 2023.]

¹² Carolyn E. Holmes & Melanie Loehwing, „Icons of the Old Regime: Challenging South African Public Memory Strategies in #RhodesMustFall”, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 42, No. 6 (2016), str. 1208.

samo to – skulpture i spomenici. No, što je s nasljeđem onoga što oni predstavljaju? Što je s uzrocima povijesnih procesa, njihovim utjecajem i posljedicama? Svi ovi detalji su dio naše povijesti te štoviše, dio evolucije našeg kulturološkog kruga, pa i čitave civilizacije. Kako neki upozoravaju, provođenjem sanitacije povijesti „izbrisat ćemo sve oblike društvenih, kulturnih i ekonomskih sukoba koji su proizašli iz te povijesti” jer ćemo „na određeni način bježati od samih sebe, od onoga što jesmo i onoga što su naši preci, tkogod oni bili, stvorili”.¹³ Ne mogu reći da se u potpunosti slažem s ovom tvrdnjom jer pobjeći od samih sebe nije moguće. Kamo god idemo, povijest nas prati jer ono što se dogodilo ne može biti promijenjeno. Umjesto toga, ljudi bježe od same povijesti pretvarajući se da se nikada nije dogodila. Zbog toga i imamo ono što se u znanosti o baštini naziva „teškom baštinom”. No, ovakvim pristupom sebi i budućim generacijama oduzimamo priliku da učimo iz prošlih pogrešaka. Važan dio tog učenja je rekontekstualizacija koja se, vodeći se zaključkom Aline Mungiu-Pippidi o ratu protiv skulptura kao „proxy ratu” u kojemu su skulpture tek „izlika”¹⁴, odnosno reprezentacija, pokazuje kritičnim dijelom procesa dekolonizacije. Stoga se u sljedećem dijelu ovoga rada fokusiram na iskustva istočnoeuropskih država koja su znatno drugačija od zapadnjačkih iskustava i načine na koje su države istočne Europe uhvatile u koštac s problematikom „sporne” baštine. Poseban je naglasak upravo na skulpturama kao izuzetno vidljivim povijesnim podsjetnicima u javnom prostoru i stoga usporedivima s nazivima ulica i parkova. Kako pokazuju istočnoeuropski primjeri, umjesto destrukcije, rekontekstualiziranje uz potporu javnosti, stručnjaka i muzeja može biti izvršeno na različite i kreativne načine koji podjednako mogu podržati edukativne ciljeve i demokratske vrijednosti te time također omogućiti spomen na prošlost bez njezina glorificiranja ili legitimiziranja totalitarnih režima.

STALJIN PROTIV RHODESA: ”RAT PROTIV SKULPTURA”

Nakon pada komunizma u istočnoj Europi brojne sovjetske skulpture su uklonjene, preseljene i reinterpretirane s ciljem rekontekstualizacije povijesti umjesto njezina brisanja. Nešto slično se dogodilo u Velikoj Britaniji gdje

---

¹³ Mary Hall-Rayford, „Sanitized History”, *Medium*, 25.4.2021., <<https://educatormary.medium.com/sanitized-history-94837e0b126>> [pristupljeno 10. studenoga 2023.]

¹⁴ Alina Mungiu-Pippidi, „The world war on statues”, *Open Democracy*, 8.7.2020., <<https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/world-war-statues/>> [pristupljeno 8.11.2023.]

je 2020. skulptura trgovca robljem, ali i lokalnog dobročinitelja Edwarda Colstona u Bristolu oskrvrnjena, srušena i bačena u more od BLM prosvjednika. Skulptura je potom izvučena iz mora i kasnije u stanju u kojemu je začeena uključena u postav M Shed muzeja kao „privremena mjera kojom se pokreće razgovor s gradom”.¹⁵ U studenom 2023. odlučeno je da skulptura bude uvrštena u stalni postav izložbe o „novoj rasnoj pravdi”. Naime, trenutna izložba otkriva povijest prosvjeda u Bristolu, no planirano je njezino upotpunjavanje dijelom o borbi za „rasnu pravdu” i podacima o onome što se sa skulpturom dogodilo 2020. godine i kasnije.¹⁶ Ako prihvatimo argument da su „kroz povijest muzeji pomogli da se argumentira kolonijalizam prikupljanjem i katalogiziranjem carstva te unaprjeđenjem rasističkih i predrasudnih pogleda na svijet”¹⁷, prikaz odgovora na kolonijalizam u suvremeno vrijeme mogao bi biti prvi korak prema budućim promjenama u muzejima kako bi se riješilo isto pitanje. Ovim procesom se muzeji transformiraju iz „skladišta” kolonijalizma u „mjesta savjesti”, kako je to objasnio Dan Hicks, profesor Sveučilišta Oxford i stručnjak za suvremenu arheologiju.¹⁸ Posljedično, umjesto inzistiranja na „neutralnosti” odvojenoj od stvarnosti izvan muzejskog prostora i njezine fluidne prirode, kako su to naglasili Janes i Sandell¹⁹, od suvremenih muzeja se očekuje da prihvate društveno-političke promjene i djeluju u skladu s njima. S obzirom na to da su muzeji „određeni društvenim i političkim odnosima koji djeluju u cijelom društvu”, kako ističe Hall²⁰, oni moraju preispitati svoju „neutralnost” dok preuzimaju ulogu aktivnih društvenih agenata.²¹ Tijekom jedne zanimljive rasprave o ovim

---

¹⁵ Bristol Museums Exhibitions, *The Colston Statue: What next?*, nedatirano <<https://exhibitions.bristolmuseums.org.uk/the-colston-statue/>> [pristupljeno 5.11.2023.]

¹⁶ Tristan Cork, „Colston statue to go on permanent display in new racial justice exhibition”, *Bristol Live*, 9.11.2023., <<https://www.bristolpost.co.uk/news/bristol-news/colston-statue-go-permanent-display-8895509>> [pristupljeno 11.11.2023.]

¹⁷ Museums Association, *Introduction*, nedatirano, <<https://www.museumsassociation.org/campaigns/decolonising-museums/supporting-decolonisation-in-museums/introduction/#>> [pristupljeno 5.11.2023.]

¹⁸ Dan Hicks, *The Brutish Museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution* (London: Pluto Press, 2020), str. 15.

¹⁹ Robert R. Janes & Richard Sandell (ur.), *Museum Activism* (London – New York: Routledge, 2019), str. 23.

²⁰ S. Hall, citirano u: Bernadette T. Lynch & Samuel J.M.M. Alberti, „Legacies of prejudice: racism, co-production and radical trust in the museum”, *Museum Management and Curatorship*, Vol. 25, No. 1 (2010), str. 14.

²¹ Bernadette T. Lynch & Samuel J.M.M. Alberti, „Legacies of prejudice: racism, co-production and radical trust in the museum”, *Museum Management and Curatorship*, Vol. 25, No. 1 (2010), str. 14. Åshlid Andrea Brekke, „Quiet is the new loud? On activism,

pitanjima koju sam imala prilike voditi na Sveučilištu Cambridge početkom 2022., jedan istaknuti stručnjak mi je kazao: „Da, Colstonova skulptura je vandalizirana, no taj čin je sada dio povijesti i njegov direktni utjecaj na postojeću baštinu stvorio je novu baštinu koja dovodi u pitanje naše ranije ideje a potiče nas da preispitamo prošlost”.²² Zadaća muzeja je reflektirati nove okolnosti. Ova misao je u skladu s Hicksovim razmišljanjem kada on ističe da razumijevanje artefakata ne podrazumijeva razumijevanje nečega „zamrznutog u trenutku, nego kontinuiranog trajanja”.²³ To znači da je naša reakcija na postojeću baštinu dio neprestanog dijaloga s prošlošću, a način na koji reagiramo i utjecaj naše reakcije stvaraju novu baštinu i potiču nastavak tog dijaloga u radu muzeja, ali i javnom prostoru, uključujući, kako je ranije istaknuto, skulpture, spomenike i nazive ulica. Ovim procesom i sami muzeji postaju važne javne „pozornice” čija je funkcija znatno veća od očuvanja baštine. Zauzimajući ulogu jednog od aktera u širim društvenim promjenama čija uloga uključuje podršku rekontekstualizaciji baštine, muzeji također preuzimaju i funkciju edukatora budućih generacija koje će u muzejima učiti ne samo o prošlosti, nego i našim reakcijama na istu. Time upravo promjena u našem odnosu prema prošlosti postaje kritični dio priče koji ističe evoluciju naših misli i razumijevanja svijeta oko nas.

No, koliko je u Hrvatskoj prisutno razumijevanje ovih važnih promjena u pristupu baštini, pokazuje histerija zbog boje bačene na skulpturu Miljenka Smoje u Splitu kao i zatvorska kazna osobi koja se na isti spomenik pomokrila. Aktivizam je u Hrvatskoj prihvaćen, ali još uvijek samo ako ste na „pravoj” strani. Zapravo, koliko je neznanje i nerazumijevanje ovih procesa prošireno otkrivaju i današnje reakcije na čin pokojnog Joze Radanovića, tadašnjeg predsjednika splitske podružnice Hrvatske stranke prava, koji je s pripadnicima 9. bojne HOS-a „Rafael Vitez Boban” 29. studenoga 1991. aparatima za autogeno zavarivanje presjekao temelje željezne konstrukcije na kojima je počivao natpis s Titovim imenom na splitskom Marjanu pripavši pritom da se ne ošteti židovsko groblje u podnožju spomenute konstrukcije.²⁴ Iako je ovim činom Radanović napravio najveći hrvatski iskorak ka dekomunizaciji baštine, usporediv s koracima koji će tek nekoliko desetljeća

---

museums and changing the world”, u: Robert R. Janes & Richard Sandell (ur.), *Museum Activism* (London – New York: Routledge, 2019), str. 268. Richard Sandell, „Museums and combating of social inequality: roles, responsibilities, resistance”, u: Richard Sandell (ur.), *Museums, Society, Inequality* (London – New York: Routledge, 2002), str. 8.

²² Izjava dana autorici ovog teksta.

²³ Dan Hicks, *The Brutish Museums*, str. 13.

²⁴ Ivo Bonković, „Legenda s Marjana otišla u povijest”, *Slobodna Dalmacija*, 1.12.1991.

kasnije biti poduzeti diljem istočne Europe, njegov potez još uvijek izaziva „kontroverzije” unatoč oprezu koji je poduzeo s ciljem da se zbog spomenutog čina ne ugrozi druga baština. Kad kažem „kontroverzije”, mislim pritom na nerazumijevanje onih čije znanje, odnosno pomanjkanje istog, ne dopušta takvima da razumiju događaj koji osuđuju. Tako je, primjerice, novinar Goran Flauder, na jednom Facebook zidu u studenom 2023. prokomentirao: „Pritom je, naravno, ispoštovao odluku gradske uprave i taj posao povjerio ovlaštenoj građevinskoj tvrtki. Ne bi to valjda odradio po vlastitom nahođenju, onako huliganski, eksplozivom, kako su u Osijeku rušeni spomenici iz NOB-a”.²⁵ Uputih neupućenog Gorana na činjenicu kako baš njegovi lijevi huliganstvom ne nazivaju BLM aktivizam uništavanja Colstonove skulpture te kako je ono što je na Zapadu dekolonizacija, a u istočnoj Europi dekomunizacija, u Hrvatskoj, pak, još uvijek – huliganstvo. Naravno, ako niste na „pravoj” strani. Jer na toj „pravoj” strani takav je čin – aktivizam ili umjetnička instalacija. Umjesto da se kao novinar zainteresira za temu, pa možda i pročita kakav stručni ili znanstveni rad, Goran je u pravoj maniri feministkinje Rade, bizantologa Ive i raznoraznih boraca sa završenim „kursom” na Kozari odgovorio meni, „dragoj, inozemno visokoškolojanoj gospođi”: „Mi smo uvijek znali stvari nazivati pravim imenom”. Nejasno je ostalo u čije ime progovara kad kaže „mi”, ali me asociiralo na one koji su istupali „u ime naroda” ne bi li time sebi dali legitimitet i legalitet koje ničim drugim nisu uspjeli osigurati. Usput me je Flauder „dobronamjerno” upozorio da me „bavljenje formom i nazivljem ne udalji od sadržaja” i ne „zamagli” mi pogled na bit, iako je upravo lokalni novinar u potpunosti promašio bit i u ograničenom znanju fokusirao se na nazivlje, odnosno „nazivanje stvari pravim imenom”. Nejasni su načini na koje teku misli ili prekidi misli kod neupućenih osoba koje odbijaju bilo kakvu novu spoznaju koja bi pomaknula granice njihovih umova, no jasno je da svojim javnim djelovanjem nastoje zacementirati hrvatsko društvo i javnost u tom istom neznanju uz poruke o „civilizacijskim potrebama” na razini Putinove Rusije ili Kimove Sjeverne Koreje. Uostalom, „oni” su „uvijek znali stvari nazivati pravim imenom” kao što su znali polupismenim presudama „u ime naroda” jednim potezom pera zapečatiti ljudske sudbine pripadnika toga istog naroda ne bi li se dočepali tuđe imovine.

Baš poput Hrvatske, istočna Europa je iskusila dugo razdoblje komunističkog terora iako je zahvaljujući lustracijskim procesima, koji su u Hrvatskoj bili namjerno onemogućeni krajem 1990-ih, dobila znatno bolju priliku

---

²⁵ <https://www.facebook.com/photo?fbid=385081273946586&set=a.119786567142726>

za ono što prethodno spomenuta Documenta naziva „suočavanje s prošlošću”. Kako je već istaknuto, od demokratskih promjena u istočnoj Europi 1989./1990. mnoge su skulpture uklonjene kao dio procesa destaljinizacije i dekomunizacije, čime je napravljen iskorak prema „novom” svijetu koji više nije želio nositi teret komunističke prošlosti. Čini se da je u ovim procesima glavna ideja bila izbjeći sanitaciju povijesti zbog potrebe da su priznaju zločini koje je počinila strana vojska, u ovom slučaju ona Crvena. Spomenici podignuti počiniteljima zločina doživljavani su kao uvreda žrtvama takvih režima i stoga bi potpuna dezinfekcija povijesti zapravo izbrisala njihovu patnju. Umjesto toga, takvi relikti prošlosti su trebali biti rješavani na drugačiji način koji bi imao edukativnu svrhu, a koji bi žrtvama također omogućio da zatvore to poglavlje svog života i nađu nekakav mir. Ovo je dobro ilustrirao dr. Juris Vidins koji je kao dijete deportiran u Sibir i koji je podržao uklanjanje komunističkih spomenika. Rekao je da ono što je on iskusio nije bilo „oslobođenje, već okupacija” jer su „me oslobodili od moje obitelji, oslobodili su nas od naše imovine i svega što smo imali”.²⁶ Dakle, dekolonizacija u istočnoeuropskom kontekstu nije samo u svrhu kazivanja istine nego i onoga što je Amy Lonetree, govoreći iz perspektive autohtonog stanovništva u Sjevernoj Americi, opisala kao „zacjeljivanje”.²⁷ Istodobno, uklanjanje takvih spomenika s javnih površina podupire vrijednosti demokratskih društava jer, kako je rekao bivši latvijski predsjednik Egils Levits, „spomenicima stranoj vojsci koja je počinila strašne zločine” jednostavno „nema mjesta u demokratskom društvu”.²⁸ Međutim, imajući na umu potrebu rekontekstualizacije i obrazovanja s ciljem izbjegavanja veličanja režima koji su uzrokovali prošle traume, pitanje je je li uklanjanje skulptura i spomenika jedini put naprijed, posebno ako želimo izbjeći da nas lokalni novinari nazivaju „huliganima”.

Više primjera pokazuje da istočnoeuropski pristup nije identičan u svim državama tog prostora. Primjerice, u Estoniji su pojedini relikti prošlosti izloženi ispred jednog muzeja u Tallinnu s informacijama o tome tko je osoba bila, gdje je skulptura bila izložena i zašto je uklonjena.²⁹ U Mađarskoj

---

²⁶ Andrew Higgins, „Soviet Statues Are Latest Targets of Europe’s Anger”, *The New York Times*, 26.9.2022., <<https://www.nytimes.com/2022/09/25/world/europe/soviet-monuments-war.html>> [pristupljeno 9.11.2023.]

²⁷ Amy Lonetree, *Decolonizing Museums: Representing America in National and Tribal Museums* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2012), str. 19 - 42.

²⁸ Andrew Higgins, „Soviet Statues Are Latest Targets of Europe’s Anger”.

²⁹ Atlas Obscura (korisnik: nmclure85), *Soviet Statue Graveyard*, 23.9.2019 <<https://www.atlasobscura.com/places/soviet-statue-graveyard>> [pristupljeno 6.11.2023.] Markos Kounalakis, „A Lesson From Eastern Europe on How to Deal with Problematic

se takve skulpture otpremaju u Memento Park gdje se također može vidjeti izložba o padu komunističkog režima, a dostupan je i edukativni materijal koji stavlja komunističku eru i muzejske predmete u cjelovit i nijansiran kontekst.³⁰ Stoga je u oba slučaja svrha ovih prostora obrazovna. U Latviji je, pak, od 2022. zabranjeno javno prikazivanje „predmeta koji veličaju sovjetski i nacistički režim”, ali ne postoji jedinstvena podrška uništavanju takve baštine uz argument da pojedini spomenici imaju umjetničku i kulturnu vrijednost.³¹ U takvim slučajevima premještanje skulptura ili spomenika u muzeje ili parkove, kako je učinjeno u prethodnim primjerima, mogla bi biti najbolja opcija jer bi omogućila njihovo očuvanje rekontekstualizacijom. U Češkoj, s druge strane, natpis na spomeniku u čast maršala Ivana Koneva prepravljen je kako bi se naglasila njegova uloga u suzbijanju Praškog proljeća 1968. godine; dakle, pozornost s Koneva kao sovjetskog heroja je prebačena na Koneva kao zločinca nad domicilnim stanovništvom. U Bugarskoj je spomenik sovjetskoj vojsci u Sofiji oslikan 2014. u znak solidarnosti s Euromajdanskom revolucijom koja se protivila ukrajinskom proruskom režimu.³² Tako su, za razliku od prva dva primjera gdje su skulpture fizički uklonjene i postavljene u muzeje na otvorenom, u bugarskom i češkom slučaju skulptura ili spomenik ostali na istom mjestu, ali su trajno ili privremeno izmijenjeni kako bi se istaknuli antisovjetski ili antikomunistički osjećaji i događaji. Ovi primjeri ilustriraju različita putovanja od „detoksikacije” do „dekolonizacije” baštine koja se ne događa u vakuumu, već „kao dio rastućeg vala djelovanja unutar i izvan muzejskog sektora”, kako su to objasnili pojedini stručnjaci.³³ Ono što se događa izvan muzejskog sektora jest reakcija javnosti na spomenike koji još uvijek stoje na ulicama i trgovima, poput onog u Sofiji. Izmjene učinjene na pojedinim spomenicima svjedoče o „spajanju mnoštva čimbenika”³⁴, gdje osjećaj izražen bojom

---

Statues”.

³⁰ Jennifer Walker, „Budapest”s Memento Park: Where communist statues are laid to rest”, *CNN*, 7.6.2018., <<https://edition.cnn.com/travel/article/memento-park-budapest-hungary/index.html>> [pristupljeno 10.11.2023.]

³¹ Andrew Higgins, „Soviet Statues Are Latest Targets of Europe”s Anger”.

³² Antony Kalashnikov, „Soviet war memorials in Eastern Europe continue to strain relations with Russia”, *The Conversation*, 20.8.2018., <<https://theconversation.com/soviet-war-memorials-in-eastern-europe-continue-to-strain-relations-with-russia-101687>> [pristupljeno 8.11.2023.]

³³ Sara Wajid & Rachael Minott, „Detoxing and decolonising museums”, str. 27.

³⁴ Njabulo Chipangura & Patricia Chipangura, „Community museums and rethinking the colonial frame of national museums in Zimbabwe”, *Museum Management and Curatorship*, Vol. 35, No. 1 (2020), str. 36.

stvara nematerijalnu baštinu kao poruku budućim generacijama. Podsjetit ću ovdje da je riječ o identičnim procesima poput onoga u Splitu koji je nedavno opisan kao „vandalizam”.³⁵ Ako su posjetitelji „najveći ljudski resurs muzeja” koji razlikuje muzej od običnog skladišta, kako je ustvrdila Kreps³⁶, tada bi najveći broj posjetitelja mogle imati one skulpture i spomenici koji, za razliku od Colstonove skulpture, ostaju na mjestu s porukom za tisuće budućih slučajnih prolaznika.

U posljednjih nekoliko godina, u nekim zemljama je ovaj proces dekomunizacije doživio porast aktivnosti, na primjer, u Ukrajini i Poljskoj gdje su doneseni „zakoni o dekomunizaciji”, otvarajući vrata, na sablazan lokalnih novinara u Hrvatskoj, potpunom uklanjanju javne umjetnosti komunističkom simbolikom kao podsjetnikom na komunističku okupaciju.³⁷ Naravno, ne slažu se svi s takvim pristupom. Primjerice, Agata Pyzik, koja nije ni povjesničarka ni stručnjakinja za baštinu, nego novinarka i kulturna kritičarka, tvrdi da je Crvena armija odigrala veliku ulogu u spašavanju istočne Europe od Hitlerova plana kolonizacije i porobljavanja slavenskog stanovništva, a spomenici Crvenoj armiji se mogu naći i u zapadnoj Europi.³⁸ Međutim, ovaj argument ignorira stradanje istočnoeuropskih nacija jer zapadni Europljani nisu slani u Gulag, pa se stoga njihovo iskustvo sovjetske vojske i režima drastično razlikuje. Kao što je Cooper tvrdio, „spomenici su mjesta gdje se sjećanje kristalizira”, ali „kakvo je to sjećanje i kome pripadaju sjećanja, ovisi o kontekstu u kojem su spomenici postavljeni”; naglašavajući ovim izvornu namjeru spomenika.³⁹ To znači da je na Zapadu Crvena armija

---

³⁵ Split SD, „Smojin spomenik osvanuo divljački zaliven plavom bojom, oko vrata obavijen šalom beogradskog nogometnog kluba”, *Slobodna Dalmacija*, 27.10.2023., <<https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/vijesti/crna-kronika/skandal-u-splitu-smoju-huligani-noas-zalili-plavom-piturom-okolo-vrata-mu-stavili-al-od-beogradskog-nogometnog-kluba-1333959#:~:text=Pro%C5%A1log%20tjedna%20sve%-C4%8Dano%20je%20otkriven%20spomenik%20Miljenku%20Smoji,su%20mu%20stavili%20%C5%A1al%20beogradskog%20Nogometnog%20kluba%20Partizan>> [pristupljeno 6.11.2023.]

³⁶ Christina F. Kreps, „Appropriate museology in theory and practice”, *Museum Management and Curatorship*, Vol. 23, No. 1 (2008), str. 39.

³⁷ Antony Kalashnikov, „Soviet war memorials in Eastern Europe continue to strain relations with Russia”.

³⁸ Agata Pyzik, „Why Soviet monuments should be protected”, *The Guardian*, 29.9.2014., <<https://www.theguardian.com/world/2014/sep/29/soviet-ussr-monuments-should-be-protected>> [pristupljeno 5.11.2023.]

³⁹ Paul Cooper, „What to Do With a Heinous Statue”, *Foreign Policy*, 17.8.2017., <<https://foreignpolicy.com/2017/08/17/what-to-do-with-a-heinous-statue-trump-confederate-robert-e-lee-nazi-soviet/>> [pristupljeno 4.11.2023.]

jednostavno bila saveznik, dok je na Istoku bila kolonizator jer su za mnoge ljude Hitlerovi planovi porobljavanja i kolonizacije jednostavno zamijenjeni komunističkim planovima iste prirode. To je upravo ono što je Vidins istaknuo, kao što je ranije rečeno. Sovjetska vojska i režim „oslobodili” su ga od „svega”. Stoga je dekolonizacija u istočnoeuropskom kontekstu povezana s „ruskom kolonijalnom vlašću” i nadmoći Rusije nad susjedima, istodobno „osiguravajući da različita kulturna baština pojedinih bivših kolonija i sovjetskih naroda ostane gotovo nevidljiva Zapadu”.⁴⁰ U hrvatskom kontekstu, produžena ruka kolonijalne boljševičke vlasti je Titova Komunistička partija Jugoslavije. Pyzikin pokušaj uvjeravanja da oni koji podržavaju uklanjanje sovjetskih spomenika „brkaju prošlost sa sadašnjošću” potkopava vrlo osobnu i duboku patnju (odnosno „nematerijalnu baštinu” u ovom kontekstu), kao i potrebu za društvenim promjenama koje bi pružile potporu žrtvama, a istovremeno zaštitile baštinu. Uostalom, pitanje je radi li se samo o prošlosti, kako Pyzik ističe. Posljednjih godina komunistička prošlost ponovno se pozitivno oslikava u Putinovoj Rusiji što pitanja iz prošlosti čini aktualnima.⁴¹ Istodobno, s početkom ruske agresije na Ukrajinu 2022., povećana je ogorčenost protiv sovjetske i ruske politike kao i komunističke baštine.⁴² Stoga se rekontekstualizacija „teške baštine” uvelike odnosi i na sadašnjost i budućnost, kao i na prošlost. Iako se neki akademici ne slažu s uklanjanjem skulptura i spomenika, tvrdeći da bi trebali ostati jer „skulptura se može iskoristiti za pokušaj objašnjavanja i predstavljanja komplicirane povijesti”⁴³, ovdje se postavlja još jedno pitanje: nije li bolje osigurati takav kontekst u obrazovne svrhe u muzeju umjesto u javnom prostoru gdje bi opis u najboljem slučaju bio ograničen na malu spomen-ploču? Na ovo pitanje ne postoji konačan odgovor jer poruka oslikanog spomenika u Sofiji može biti glasnija od bilo koje spomen-ploče. S druge strane, u slučajevima spomenika koji dominiraju krajolikom, poput nekadašnjeg Titova imena na splitskom Marjanu, rekontekstualizacija na licu mjesta bi bila praktički neizvediva.

---

⁴⁰ Tetyana Filevska & Maria Blyzinsky, „A Global Approach to Decolonizing Ukrainian Cultural Heritage”, *Museum & Society*, Vol. 21, No. 2 (2023), str. 65.

⁴¹ Markos Kounalakis, „A Lesson From Eastern Europe on How to Deal with Problematic Statues”.

⁴² Marcel Fürstenau, „Lithuania topples last Soviet monuments”, *Deutsche Welle*, 9.4.2022., <<https://www.dw.com/en/lithuania-topples-last-soviet-monuments/a-63003690>> [priступljeno 3.11.2023.]

⁴³ Isto.

Netko bi mogao pomisliti da je istočnim Europljanima bilo lakše ukloniti sovjetske simbole i skulpture zločinaca samo zato jer u mnogim slučajevima ti zločinci nisu bili „jedan od nas”. Upravo bi takav argument mogli upotrijebiti feministkinje, aktivisti, bizantolozi i polaznici „kursova” na Kozari koji danas prebivaju u Hrvatskoj, no istina je da su čak i Rusi stavili mnogo svojih spomenika iz sovjetskog doba „izvan upotrebe”.⁴⁴ Osvrćući se ponovo na zapadna iskustva, kampanja „Rhodes Must Fall” imala je donekle putovanje slično istočnoeuropskom. Pokrenuli su je studenti Sveučilišta Cape Town (UCT) u ožujku 2015. godine.⁴⁵ Slično iskustvima sa Staljinom u istočnoj Europi, u Južnoj Africi Rhodes nije bio „jedan od nas” pa je, za razliku od Sveučilišta u Oxfordu koje je zauzelo „zadržati i objasniti pristup”⁴⁶, njegova skulptura brzo uklonjena. Ali što se doista promijenilo? Rhodesova skulptura je bila simbol nekadašnje ere, ali njezino uklanjanje nije uklonilo kolonijalno nasljeđe. Skulptura je bila samo vrh sante leda iako je njezino uklanjanje također bilo odraz ranijih društveno-političkih promjena. Prema izjavama studenata u Cape Townu, ostale „promjene se događaju, ali polako”.⁴⁷ Kao što je Sabine Marschall argumentirala, „doista je istina da radikalna promjena političkog krajolika zemlje obično rezultira velikom promjenom simboličkog krajolika, posebno uklanjanjem (i zamjenom) skulptura i prigodnih spomenika u istaknutim javnim prostorima”⁴⁸, kao što se to dogodilo u istočnoj Europi. Iskustvo UCT-a očito se čini drugačijim od onog u Oxfordu gdje je Rhodes kao Englez, bivši student i dobročinitelj doista „jedan od nas”. Bivši britanski ministar obrazovanja Gavin Williamson komentirao je odluku Oxforda da ne ukloni skulpturu, rekavši da „trebamo učiti iz svoje prošlosti, a ne cenzurirati povijest, te se nastaviti fokusirati na smanjenje nejednakosti”.⁴⁹ Ako je glavna ideja iza uklanjanja Rhodesove skulpture u Cape Townu bila inicirati promjene, pitanje je može li se isto

---

⁴⁴ Markos Kounalakis, „A Lesson From Eastern Europe on How to Deal with Problematic Statues”.

⁴⁵ Sabine Marschall, „Targeting Statues: Monument „Vandalism” as an Expression of Sociopolitical Protest in South Africa”, *African Studies Review*, Vol. 60, No. 3 (2017), str. 203-219.

⁴⁶ Michael Race, „Cecil Rhodes statue will not be removed by Oxford College”, *BBC*, 20.5.2021., <<https://www.bbc.co.uk/news/uk-england-oxfordshire-57175057>> [pristupljeno 2.11.2023.]

⁴⁷ Linda Nordling, „University of Cape Town”s battle to tackle a racist legacy”, *Nature*, 18.5.2021., <<https://www.nature.com/articles/d41586-021-01321-3>> [pristupljeno 2.11.2023.]

⁴⁸ Sabine Marschall, „Targeting Statues”, str. 207.

⁴⁹ Michael Race, „Cecil Rhodes statue will not be removed by Oxford College”.

očekivati i na Sveučilištu Oxford čiji su predstavnici „odbacili slučaj uklanjanja kao učinkovit oblik cenzure” i uokvirili to pitanje kao pitanje slobode govora.⁵⁰ Za sada Rhodes u Oxfordu ostaje. Pojedini autori podržavaju taj pristup, rekavši da „dekolonijalizacija institucije nije tako jednostavna kao uklanjanje skulpture: pustiti je da ostane, ali s aktivnom sviješću o tome što ona predstavlja (tj. britanska kolonijalna krivnja) moglo bi biti produktivnije”.⁵¹ Kao što su neki stručnjaci istaknuli, uklanjanje skulptura ionako ne mora nužno omogućiti promjenu ili evociranje propitivanja prošlih postupaka.⁵² No, promatrajući sličan argument iz američke perspektive, Hewitt je uzvratio protuargumentom kako „ne morate držati simbol ugnjetavanja na istaknutom mjestu samo kako biste osigurali da se pamti”⁵³ ističući pritom istočnoeuropske primjere, iako spomenik u Sofiji pokazuje različite mogućnosti za hvatanje u koštac s „pitanjem uklanjanja”. Štogod učinili, u demokratskim društvima uglavnom postoji potpora stavu da takve skulpture „moraju biti ili radikalno rekontekstualizirane ili moraju biti uklonjene” kako bi se potaknulo kritičko preispitivanje prošlih nedjela i omogućilo zacjeljivanje trauma kod žrtava.⁵⁴ Na potezu je Muzej „Staro selo” u Kumrovcu.

Na kraju valja istaknuti da bez volje da se ode dalje od uklanjanja jedne skulpture, javne institucije doista ne mogu postati pravi pokretači promjena jer ono što stvarno mora pasti jest neznanje.⁵⁵ Kao što je Marschall zaključila, „političko nezadovoljstvo ne izražava se nužno u otvorenim djelima ideološki motiviranog vandalizma, već se može jednako očitovati u djelima zanemarivanja, nepoštovanja, šutnje i isključivanja”⁵⁶ ili uz određeno uključivanje umjetnika kako bi privukli građane i izazvali njihovo sudjelovanje u

---

⁵⁰ Gerry Kearns, „Topple the racists 1: decolonising the space and institutional memory of the university”, *Geography*, Vol. 105, No. 3 (2020), str. 117.

⁵¹ Catherine Grant & Dorothy Price, „Decolonizing Art History”, *Art History*, Vol. 43, No. 1 (2020), str. 32.

⁵² B. Schmahmann, citirano u: Karina Landman & Kundani Makakavhule, „Decolonizing Public Space in South Africa: from conceptualization to actualization”, *Journal of Urban Design*, Vol. 26, No. 5 (2021), str. 547.

⁵³ Cameron Hewitt, „Unwanted Statues? A Modes proposal, from Hungary”, *Rick Steves Europe*, 18.6.2020., <<https://blog.ricksteves.com/cameron/2020/06/hungary-statues/>> [pristupljeno 2.11.2023.]

⁵⁴ Paul Cooper, „What to Do With a Heinous Statue”.

⁵⁵ „Ignorance Must Fall” je pjesma objavljena u: Brian Kwoba, Roseanne Chantiluke & Nkopo Athinangamso (ur.), *Rhodes Must Fall: The Struggle to Decolonise the Racist Heart of Empire* (London: Zed Books, 2018).

⁵⁶ Sabine Marschall, „Targeting Statues”, str. 203.

ponovnom ispisivanju građanske povijesti.⁵⁷ Iako sam čin uklanjanje skulptura ne rješava naslijeđe prošlosti koje skulptura predstavlja, mora se priznati da društvene promjene često počinju u javnim prostorima gdje su takve skulpture veoma vidljive. Također treba priznati da u svakoj situaciji postoje različiti akteri. Kao što je Cooper istaknuo, u nekim europskim zemljama rekontekstualizacija je bila moguća jer su se zajednice mogle dogovoriti o „novom čitanju povijesti i novom načinu gledanja na te spomenike”.⁵⁸ Stoga je potreban dijalog unutar zajednice. Takav dijalog u Hrvatskoj se izbjegava jer ako niste na „pravoj” strani, onda ste „huligan”. Ako doista želimo pamtiti prošlosti, ali bez ponavljanja istih pogrešaka, potreban je drugačiji pristup koji bi doveo do podizanja svijesti i razotkrivanja nedjela totalitarnih režima. Istočnoeuropska iskustva mogla bi pružiti vrijedan uvid u rješavanje ovog pitanja na različite i kreativne načine. Hrvatska u tom pogledu uvelike zaostaje zahvaljujući glorificiranju komunističkih zločinaca, ubojica i razbojnika od strane „elitnog” ešalona feministkinja, bizantologa i kojekakvih posvaduša koji društvene probleme pronalaze u izmišljenim „ustaškim dužnosnicima” implicirajući im čak i gora nedjela od onih koje se UDBA dospijevala prisjetiti. Iako Lukas nije bio ni dužnosnik NDH ni pripadnik Ustaškog pokreta, spomen na tako vrsnog intelektualca ostaje nepoželjan u nelustriranom hrvatskom društvu iz samo jednoga jedinog razloga, a taj je izrečen već u uvodu ovoga rada. Lukas je bio starčevićanac koji je do svoje smrti ostao dosljedan ideji samostalne hrvatske države. Bilo kakva samostalna hrvatska država direktna je prijetnja jugoslavenskoj ideji zbog čega je u projugoslavenskim krugovima starčevićanska misao ujedno i najveći „krimen”. S obzirom na histeriju komunističkih sljedbenika u Hrvatskoj, važno je pogledati kako je Lukas bio portretiran od ideoloških im očeva i to upravo onih „antifašista” „drugarice” Rade čija je „humana” zadaća uključivala nadzor, podmetanje, dezinformiranje i po potrebi – likvidaciju.

LUKAS – STARČEVIĆANAC ILI „UMJERENI USTAŠA”?

Osobni dosje Filipa Lukasa čuva se u fondu 409 pod nazivom „Sekretarijat unutrašnjih poslova za Dalmaciju” u Državnom arhivu u Splitu. Sastoji se od 90-ak stranica s ukupno 65 dokumenata (računajući prvostupanjsku i

⁵⁷ Marine Schütz, „Rewriting Colonial Heritage in Bristol and Marseille: Contemporary Artworks as Decolonial Interventions”, *Heritage & Society*, Vol. 13, No. 1-2 (2020), str. 53.

⁵⁸ Paul Cooper, „What to Do With a Heinous Statue”.

drugostupanjsku presudu kao jedan dokument) i ponešto duplikata nastalih između 1945. i 1963. te dvije stranice dokumenta koji se odnosi na nekog drugog Lukasa. Veći dio ovog arhivskoga gradiva uključuje biografske zabilješke o Lukasu među kojima postoje kontradikcije, te na izvješća doušnika Udbe među kojima se posebno ističu ona koje je dostavio „Ranko”, a na temelju kojih se može zaključiti da je riječ bila o osobi koja je bila bliska pojedinim emigrantima, odnosno bivšim dužnosnicima NDH i istaknutim pripadnicima Ustaškog pokreta. Upravo je ta osoba uspjela uspostaviti dobar odnos i s Lukasom. Na ovakav zaključak upućuje opaska zabilježena u „Rankovu” izvješću od 12. siječnja 1948. u kojoj se navodi da je Božidar Kavran bio začuđen činjenicom da je Lukas tako dugo razgovarao s „Rankom” jer „veli da je on išao sam njemu nekoliko puta, ali da je uvijek bio vrlo kratak s njime i prosto mu pokazao vrata” (dokument 34). Osim toga, upravo se zahvaljujući izvješćima doušnika, posebno onima koje je slao „Ranko” može pretpostaviti i to da je dosje barem djelomično „očišćen”, a u onome što je sačuvano veoma je malo onoga što bi se za Lukasa moglo smatrati „inkriminirajućim” iako je zbog njegova utjecaja među hrvatskom inteligencijom također pretpostaviti da su se „antifašisti” trudili povezati ga sa što većim brojem „nedjela”. Svi dokumenti donose se u prilogu redom po kojemu su pronađeni u njegovu dosjeu u trenutku pregledavanja istog prije 15 godina. Prijepisi su vjerni originalu što znači da je očuvan izvorni jezik, uključujući gramatičke i pravopisne pogreške.

Umjesto biografskih zabilješki o Lukasu, najznačajniji dio sačuvane dokumentacije se odnosi na rasvjetljavanje okolnosti u kojima je djelovala hrvatska emigracija u prvim poslijeratnim godinama koje su se odvijale u sjeni Tršćanske krize i pokušaja organiziranja protukomunističkog ustanka uz pomoć križarskih skupina u Hrvatskoj, ali i Bosni i Hercegovini. Naime, dok su na talijanskom tlu zapadne sile nastojale izbjeći neki novi sukob, ovog puta s Titovom Jugoslavijom, upravo su zategnuti odnosi između Jugoslavije i Zapada bili dovoljni da u hrvatskom iseljeništvu probude nadu u moguću protukomunistički ustanak u Jugoslaviji uz pomoć tih istih sila. Povjesničar i pravnik Tomislav Jonjić upozorava da je križarski pokret u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od samoga početka bio osuđen na neuspjeh jer su na vanjskopolitičkom planu razbijanje Jugoslavije i uspostava neovisne hrvatske države bili isključeni, a na unutarnjem planu su masovni pokolji i represija svakodnevno sužavali prostor djelovanja.⁵⁹ Međutim, u trenutku

---

⁵⁹ Tomislav Jonjić, „Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945.-1953.”, str. 7. < https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf > [pristupljeno 3.11.2023.]

nastajanja križarskih organizacija, situacija se činila znatno kompleksnijom zbog čega povjesničar Ante Delić ističe da je potrebno analizirati međusobne odnose političkih i vojnih dužnosnika NDH kojima je uspjelo izbjeći zarobljavanje i izručenje, a koji su imali udjela u poslijeratnom organiziranju.⁶⁰ Ovdje napose valja istaknuti pragmatična razmišljanja Ante Pavlića o ulozi Vladka Mačeka, lidera Hrvatske seljačke stranke (HSS), čije su ime i ugled na Zapadu imali znatno veću težinu od Pavelićeva. Stoga se od Mačeka očekivalo daljnje zalaganje za hrvatske nacionalne interese kod zapadnih saveznika, kako je već ranije bilo dogovoreno u Zagrebu početkom svibnja 1945. godine. Time bi Maček preuzeo političku borbu s ciljem ponovne uspostave hrvatske države, a unatoč njegovim razmimoilaženjima s Pavelićem, nade u promjenu Mačekova političkog smjera podupirale su izjave njegovih suradnika. Čak je i Pavelićev bliski suradnik Erih Lisak komunističkim istražiteljima izjavio da je vjerovao u „uspješnu akciju Mačeka u inozemstvu”.⁶¹ Dostupni britanski dokumenti također potvrđuju ugled koji je Maček uživao u inozemstvu zbog čega je zauzet stav da „nema govora o izručenju Mačeka Titu”.⁶²

Vjera u Mačeka održavana je i u Hrvatskoj, posebno u područjima gdje se uspostavom komunističke vlasti ponovo počeo širiti autoritet HSS-a. Primjerice, u izvješću OZNA-e južnodalmatinskog područja od 22. studenog 1944. predloženo je „da se ovo ‘kolo’ razbije u zametku”. Tako je na dalmatinskom prostoru HSS naročiti problem predstavljao u Konavlima gdje je bio najjači, a među tamošnjim HSS-ovcima isticao se upravo Pero Bakić, „aktivni naš protivnik, Mečakovac, iz Čilipa – Konavle”. Štoviše, „kada su otišli ustaše iz Konavala povukao se u ilegalstvo i danas se nalazi u šumi”, a s njime se nalazilo još nekoliko križara „pa su vjerojatno povezani i sa četnicima koji se ponekad viđaju na tom području”.⁶³ Nakon proslave sv. Vlaha u Dubrovniku u veljači 1945., pojavili su se letci u kojima su navod-

---

⁶⁰ Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavlića od 1945. do 1953.*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2016., str. 63.

⁶¹ Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavlića od 1945. do 1953.*, str. 67.

⁶² Isto.

⁶³ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Izvješće OZNA-e južnodalmatinskog područja Odsjeku OZNA-e za oblast VIII. korpusa, 22.11.1944., Broj 460/44 (prethodno kutija 169). Blanka Matković & Ivan Pažanin (prir.), *Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948., počinjani od pripadnika NOV-a, JA, OZNA-e i UDBA-e, Dokumenti*, 2011., str. 220-225, <https://www.academia.edu/1773275/ZLO%C4%8CINI_I_TEROR_U_DALMACIJI_1943.-1948._PO%C4%8CINJENI_OD_PRIPADNIKA_NOV_JA_OZN-e_i_UDB-e_DOKUMENTI_War_Crimes_and_Terror_in_Dalmatia_Between_1943_and_1948...-Documents_> [pristupljeno 8.8.2022.]

no „veličani” Pavelić i Maček.⁶⁴ Govoreći o pokušaju uspostave kontakta s Bakićem, Jakov Andrijuć, jedan od uhićenih poznanika dominikanca fra Dominik Barača, izjavio je da je skupina Dubrovčana povezana s Baračem razgovarala o Bakićevim navodnim vezama s Englezima koji su ga navodno uzdržavali te navodnom Bakićevu boravku u Italiji te je zaključeno da je potrebno provjeriti ove navode i uspostaviti vezu s Bakićem zbog čega mu je upućeno pismo.⁶⁵ Ovaj primjer također potvrđuje da su sudionici protukomunističkog otpora barem na nekim područjima Hrvatske održavali ne samo vjeru u Mačeka, nego i nadu u pomoć od zapadnih saveznika. O tadašnjoj Pavelićevoj vjeri u zapadne saveznike svjedoči i stav da su za izručenja odgovorni pojedini engleski zapovjednici koji su to činili na svoju ruku, a za izručenje dijela vlade NDH uporno je tvrdio da ih nisu predali Englezi, nego su vjerojatno „upali u ruke partizana”.⁶⁶

No, Pavelićevu vjeru „da će Amerika obnoviti Hrvatsku i pomoći naše Oružane snage” ipak nije podupirao general Vjekoslav Luburić koji je još 6. svibnja 1945. odlučio „otići u šume” i „sakupiti sve zalutale ili one koji se odbiju predati” s ciljem nastavka borbe protiv komunista.⁶⁷ Kako Delić zaključuje, nedvojbeno je jedna od glavnih pretpostavki u poslijeratnom organiziranju bivših visokih dužnosnika NDH protiv jugoslavenske države bilo postojanje nesuglasica među zapadnim saveznicima bez kojih bi svi eventualni planovi bili unaprijed osuđeni na propast, no podjednako je važno bilo ustanoviti točnu situaciju u zemlji, posebno uzevši u obzir glasine o „jakim snagama” koje su kolale.⁶⁸ Stoga je već u ljeto 1945. ustaški bojnik Ante Vrban otišao u Hrvatsku gdje je od seljaka doznao da križari „postoje i da su ih pune šume”.⁶⁹ Iako je sredinom 1945. bilo više prelazaka manjih skupina i drugih pojedinaca u Hrvatsku, Delić navodi da između njih i bivšeg vodstva NDH nije bilo kontakata, a posebno ne naloga za prebacivanje zbog čega se ne može prihvatiti zaključak povjesničara Zdenka Radelića kako je

---

⁶⁴ HR-DAST, *Pokrajinski/oblasni komitet KPH za Dalmaciju*, kut. 26, KP-26/245. Blanka Matković & Ivan Pažanin, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948.*, str. 226-229. Rupić, Mate & Geiger, Vladimir (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.*, *Dokumenti, Dalmacija* (Slavonski Brod – Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.), str. 336-338.

⁶⁵ HR-DAST, *SUP za Dalmaciju*, Dosje fra Dominika Barača, Izjava Jakova Andrijućija, 3.6.1945.

⁶⁶ Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, str. 72.

⁶⁷ Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, str. 68.

⁶⁸ Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, str. 68-69.

⁶⁹ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I. sv. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017.), str. 59.

sredinom 1945. došlo do intenzivnije djelatnosti Pavelića, Lisaka i Moškova „na povezivanju emigracije s križarima i na ubacivanju ustaških časnika u Hrvatsku”. Štoviše, Delić ističe da je za početak intenzivnije djelatnosti nužna bila organiziranost i povezanost kojih u tom trenutku nije bilo. Čak je i Pavelić zagovarao strpljenje te je odgovarao Eriha Lisaka od povratka u zemlju u namjeri da stekne uvid u prilike u Hrvatskoj.⁷⁰

Neovisno o Paveliću, do prve jasno formulirane ideje o obavještajno-propagandnom djelovanju dolazi tek u listopadu 1945. kada je general Vilko Pečnikar ustvrdio da su uvjeti za emigrantsko političko djelovanje povoljniji u Italiji nego u Austriji, uključujući organiziranje obavještajne službe „za dobivanje podataka iz zemlje i slanje promidžbenog materijala u zemlju”.⁷¹ Unatoč tome, Delić zaključuje da se na temelju dostupnih izjava može zaključiti da tijekom 1946. godine još uvijek nije postojao nikakav razrađen plan o protujugoslavenskom gerilskom djelovanju.⁷² Zapravo, u proljeće iste godine Vrban nakon odobrenja Ante Pavelića po drugi put odlazi u Hrvatsku s ciljem da utvrdi „stanje i jakost oružanih skupina po šumama”.⁷³ U ovim trenucima Pavelić je još uvijek bio protiv vojne akcije u tadašnjoj Jugoslaviji upozorivši „da prilike ni u Domovini ni u svijetu nisu takve, da bi pružale ikakve izgleda za uspjeh akcije”.⁷⁴ Sudeći prema izvješću doušnika „Karla” od 27. travnja 1946., sačuvanom u Lukasovu dosjeu, unatoč ubacivanju manjih skupina „terorista” u Jugoslaviju, „Englezi sami ne pridaju cijeloj stvari mnogo značenja” (dokument 5). Vrban se vratio u Austriju u jesen 1946. izvijestivši da je proputovao Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu „našavši posvuda manje ili veće grupe hrvatske vojske, koje su bile uglavnom međusobno još nepovezane i to napose radi pomanjkanja viših časnika”.⁷⁵ Stoga je zaključeno kako je potrebno započeti sustavnu akciju u domovini s ciljem „povezivanja i jedinstvenog vojnopolitičkog organiziranja spomenutih grupa u svrhu vođenja hrvatskog narodnog otpora”.⁷⁶ Bio je to početak buduće akcije čije je službeno ime bilo „Deseti travnja”, a koja će zbog zime i

---

⁷⁰ Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, str. 69-71.

⁷¹ Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, str. 78.

⁷² Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, str. 91.

⁷³ Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, str. 93-95.

⁷⁴ Ante Delić, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, str. 98.

⁷⁵ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I. sv., 60.

⁷⁶ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I. sv., 61.

potrebnih priprema započeti tek u svibnju 1947. godine.⁷⁷ Međutim, kako upozorava Katalinić, stanje u hrvatskim šumama je 1947. bilo znatno drugačije jer je zbog djelovanja jugoslavenskih represivnih organa i likvidacija broj križara do 1. ožujka 1947. opao na samo 337 u Hrvatskoj, odnosno 643 u Bosni i Hercegovini.⁷⁸ Do dolaska Ante Vrbana, Ljube Miloša i Luke Grgića u zemlju, stanje je bilo još gore pa su oni u lipnju 1947. izvijestili da „u šumama nema apsolutno nikoga”, „teror od strane partizana je ogroman”, a „narod je strašno razočaran”, „psuje po angloamerikancima” te se „boje i pomisliti na emigraciju kad vide tolika izručenja”.⁷⁹

Ovaj kratak pregled okolnosti i međunarodnih odnosa u prvim poslijeratnim godinama izuzetno je važan za razumijevanje ključnih dokumenata iz Lukasova dosjea, odnosno njegova djelovanja u tom razdoblju kada je, kako će biti objašnjeno u nastavku ovoga rada, Lukasova aktivnost bila usmjerena na pridobivanje naklonosti zapadnih saveznika u koje se polagala tolika nada. Nakon kraha akcije „Deseti travnja”, njegova djelatnost se uglavnom preusmjerava na pomaganje hrvatskih izbjeglica u dobivanju potrebnih viza i preseljenju u Argentinu, o čemu također svjedoči manji broj dokumenata dostupnih u istom dosjeu.

Kako je upozoreno u uvodu ovoga rada, dokumenti iz Lukasova dosjea obiluju pojedinim nepreciznostima pa se tako u zabilješki stanice Narodne milicije u Kaštel Starom od 1. srpnja 1963. navodi da je Lukas rođen 30. travnja 1871., a umro je 1961. godine (dokument 1). Godina smrti je netočna jer Lukas je umro 1958. o čemu je u njegovu dosjeu također sačuvan prijepis „Nedjeljne vijesti iz hrvatske emigracije” Radio Madrida od 2. ožujka 1958. u kojemu je istaknuto da će Lukasovo tijelo počivati u Rimu „sve do dana kad bude moglo biti preneseno u njegov rodni Kaštel Stari” (dokument 7). Pogrešan datum rođenja je vjerojatno rezultat prethodnih netočnih upisa u kojima je često bilježen 30. umjesto 29. travnja kao datum njegova rođenja (dokument 2). Osim već spomenutih biografskih podataka o Lukasovu rođenju, školovanju i zaposlenju, dokumenti uključuju i zabilješke o njegovu djelovanju u iseljeništvu nakon svibnja 1945. godine, a koje se mogu podije-

---

⁷⁷ Opširnije o ovoj operaciji vidi: Nikola Čolak, *Akcija deseti travanj u svjetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti, Padova 1989. Fra Martin Planinić, *Tko je izdao Kavrana*, Zagreb, 1994. Ivan Prusac, *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstvo preživjelog*, 1. domovinsko neizmijenjeno izdanje, Rijeka, 1996.

⁷⁸ Kazimir Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I. sv., 62.

⁷⁹ Isto.

liti na tri značajnije teme: Lukasovi odnosi s Englezima i njegov emigrantski krug, Lukasov odnos prema Ustaškom pokretu i Lukasov odnos prema Anti Paveliću.

U kontekstu prve spomenute teme Lukasa se posebno nastoji povezati s djelovanjem engleske obavještajne službe kao i pokušajima emigracije da organizira protukomunistički politički i vojni otpor, što je, kako je spomenuto, bilo usko vezano uz međunarodne odnose toga vremena. Ovdje se posebno ističe izvješće „Marinka” iz 1946. (dokument 43) u kojemu je navedeno:

Profesor Lukas je živio javno sa svojim imenom i u službi Engleza bio /direktno sa Englezima radio/. Lukas je bio povezan sa ostalim ustašama. Grupu austrijsku sačinjavali su Lukas, Sušić, Kavran, ustaški pukovnik Čuš, ovaj živio javno u Klagenfurtu i bio u engleskoj službi, Jozo Nikić u engleskoj službi, te Dragičević. Oni svi su bili povezani i sa Magdićem i sa Motridijem, te Nevistićem u Grazu i Krešom Maićem.... Lukas i Balen su „mozak organizacije”. Šarić, biskup također ujedno zaštitnik svih spomenutih. I Lukas da ima utjecaja kod austrijskih vlasti u zaštićivanju emigranata, dobivanju propusnica i slično. Šarić i Rožman, da zajedno stanuju kod Klagenfurtskog biskupa. Po njihovoj inicijativi da je došlo do zbliženja između hrvatske i slovenske emigracije. Duić je nosio par puta poštu između Šarića i Draganovića. Kao rezultat Šarićevih uputa došlo je do razgovora Kreka i Draganovića u Rimu, te po Šarićevim i Lukasovim uputama išli su Pribanić i Kolarac iz Austrije u Rim radi povezivanja austrijske i rimske emigrantske grupe i radi pregovora s Krekom ove dvojice. Osnovni cilj svih tih pregovora je: jedinstvena akcija emigracije bez obzira na narodnost i stranačko pripadanje koliko vani, toliko što se tiče vojničkih akcija /oružanih grupa/ u zemlji.

I u nekim drugim dokumentima Lukasa se nastoji što uže povezati s djelovanjem nekadašnjeg vodstva Ustaškog pokreta pa se štoviše ističe da je Lukas u Austriji zajedno s Bogdanom vodio „ustašku frakciju” (dokument 8). O ovom indikacijama nešto je više detalja sačuvano u izvješću doušnika „Smelija” iz 1945. (dokument 44):

Djelatnost ustaške emigracije

Ustaška organizacija djeluje samostalno, ali nema određene forme ni rukovodstva. Za sada čitavom stvari rukovodi nekoliko ustaških pukovnika. Najistaknutiji među njima je Pečnikar; on ujedno i financira čitav

pokret. S njim u vezi stoji u Austriji prof. Miloslavić, koji preko svoje žene ima vezu sa Englezima.

Baš zbog rukovodeće uloge ustaških pukovnika stvorila se među ustašama druga grupa koja ne priznaje prvu i govori za nju da je uništila Hrvatsku.

Drugu grupu vodi u Italiji prof. Eterović, a u Austriji prof. Lukas, koji upute za rad prima od prof. Bogdana.

Za sada se još ne vidi neka naročita aktivnost ustaša, jer su rascjepkani i među njima ima više frakcija.

U još jednom dokumentu Lukas se izričito opisuje kao „krupnu ličnost u ustaškom pokretu” uz navod da „slobodno i nesmetano politički radi” odnosno „putuje u Celovac⁸⁰ i Graz po poslu ustaške organizacije”. U istom dokumentu čiji je izvor podataka „nepoznat” ističe se i to da je u rujnu 1946. osnovao „ustašku” organizaciju „Hrvatski savez” za britansku zonu pod njegovim predsjednikovanjem (dokument 41). No, koliko je spomenuta organizacija zapravo bila „ustaška” otkriva drugi dokument, također s podacima „nepoznatog izvora” (dokument 42). U njemu se Lukas čak naziva „ratnim zločincem” bez ikakvog pojašnjenja o tome za kakve bi ratne zločine navodno bio odgovoran:

25. juna 1946. g. održao se u jezuitskoj kasarni u Celovcu sastanak vođa hrvatske emigracije u Austriji, na kome je osnovan „Hrvatski savez za britansku zonu”. Kao Mačekov predstavnik sastanku je prisustvovao BAŽO VUČKOVIĆ iz Rima. Izabran je odbor, u kojeg su ušli kao predsjednik Dr. LUKAS, ratni zločinac, sekretar S. DIVIĆ, članovi odbora: Dr. DUBIČANAC, Dr. ŠPANIĆ i Dr. KRISTIĆ.

Program imenovane organizacije se sastoji u organiziranju propagande protiv današnjeg stanja u Hrvatskoj i za rešenje hrvatskog pitanja u koju svrhu razjasniti inostranstvu položaj Hrvata; u stvaranju kontrole i organizacije hrvatske emigracije omladine, u ujedinjenju hrvatske emigracije i sudjelovanju u radu UNRRA-e, radi lakše opskrbe iste itd.

Napisali su dva memoranduma, od kojih su jednoga poslali pukovniku CLARKU, a drugoga kapetanu BRAWN-u. Oba memoranduma sadrže podatke o hrvatskoj emigraciji i ciljevima „Hrvatskog saveza”.

Izvor podataka nepoznat.

---

⁸⁰ Klagenfurt.

Kako je vidljivo iz ovog dokumenta, Lukasovo „zločinstvo” se svodi na protukomunizam, svijest o teškom položaju hrvatskog naroda te pomaganje hrvatskih prognanika zbog čega se što više nastojao angažirati u uspostavi boljih odnosa sa zapadnim saveznicima. Da je ovo doista bilo tako potvrđuje i drugi dio istog dokumenta (dokument 42), također „nepoznatog” izvora, u kojemu se djelovanje „poznatog ratnog zločinca i ustaškog ideologa” još jednom stavlja u kontekst olakšavanja položaja Hrvata izvan domovine, posebno studenata:

Dana 18. augusta prošle godine engleska parlamentarna delegacija sastavljena od predstavnika laburista i konzervativaca, koji su putovali po Koruškoj, posjetila je emigrantski logor u Wedmannsdorfu.

Parlamentarce je pozdravio ustaški profesor LUKAS, poznati ratni zločinac i ustaški ideolog, te im predao spomen sliku i molbu u kojoj emigranti iznose svoj težak položaj i između ostalog mole, da se trojici logoraša dozvoli, da idu u London na studije.

Sudeći prema navodima iz jednog dokumenta nastalog 1947., Lukas je „o svemu dobro obaviješten” (dokument 22), pa je, primjerice, raspolagao podacima o stanju u francuskoj zoni govoreći da situacija nije tako sjajna kako se pripovijedalo te „da jedino šverceri mogu živjeti i svega dobiti”. (dokument 25). No, općenito je Lukasov poslijeratni angažman bio uistinu veoma ograničen. „Nije se čulo da bi naročito bio politički aktivan” pa stoga „nije obnašao nikakve funkcije u bilo kakovom emigrantskom udruženju” (dokument 46). I u drugom dokumentu je zabilježeno da u Austriji živi povučeno te „nije poznato da bi se bilo čime bavio a niti se je čulo nešto o njemu” (dokument 47). Valja istaknuti da se u iseljeništvu Lukas zatekao već u poodmakloj životnoj dobi od 74 godine što je predstavljalo nove izazove o čemu svjedoči i izjava Božidara Kavrana (dokument 55):

Danas potpuno povučen čovjek. Teško se snalazi u emigraciji. Od zgrade do zgrade dobiva pakete iz Amerike od nepoznatog odašiljača. Pomoću tih paketa nekako životari.

Na Lukasovu osobnu situaciju osvrnuo se i Vjekoslav Blaškov rekavši (dokument 48):

Vrlo se je postarao, potpuno okupljen svojim malim brigama i vrlo senilan. Teško se je moglo u njemu vidjeti onoga staroga Lukasa, puna

ideja i životne volje. Sad je to pravi starac, koji ne dolazi u obzir ni za kakav aktivni politički rad. Inače kad ne bi bilo toga, on bi imao sve druge preduvjete za odlučujuću političku ulogu u emigraciji. Postao je upravo djetinjast u svojim postupcima prema ljudima. Pričao mi je da je na njega svak zaboravio, da je namjeravao otići u neki samostan, ali da mu je to teško tehnički sprovesti itd.

Čini se da je Lukasov položaj i utjecaj u iseljeništvu bio usko vezan uz njegov znanstveni rad i ugled, posebno među hrvatskom inteligencijom i studentima. Tako se u jednom dokumentu navodi da je bio povezan s Tijasom Mortigijem, Ivom Bogdanom, Milivojem Magdićem i drugim novinarima koji su se nalazili u Klagenfurtu (dokument 52). Osim toga se, primjerice, u izvješću UDBA-ina doušnika „Karla” od 27. travnja 1946. (dokument 3) ističe da se Lukas „proglasio za duhovnog protektora cvijeta hrvatske inteligencije, koju treba sačuvati za vremena, kada će hrvatski narod moći opet sam upravljati svojom sudbinom”. Nadalje se u istom izvješću navodi da mu je „u tu svrhu u Grazu povjereno oko 100 mladih hrvatskih intelektualaca i studenata, za koje su popovi našli stana i materijalno se brinu za njih”. Da se Lukas doista zalagao za olakšavanja položaja hrvatskih studenata potvrđuje i izvješće „Ante” (dokument 17):

Iz razgovora sa raznim studentima, a pogotovo sa studentom tehnike Micoljijem iz Zagreba, može se zaključiti da među studentima ne postoji neka organizacija, jednako da ne postoje stalno organizirane veze sa t.zv. vodećim ličnostima. Pošto je dapače suprotnost između vodećih ličnosti i studenata, koji se stalno bave s financijskim poteškoćama, te smatraju da imaju moralno pravo na kakovu financijsku potporu od strane tih vodećih ličnosti, jer znaju da svi ti raspoložu zlatom. Studenti im zamjeravaju, da se brinu samo kako bi oni sami i njihove familije dobro živjeli, a ostale prepuštaju sudbini. Hrvatski studenti samo jednom i to 45 godine uspjeli su dobiti posredstvom profesora Filipa Lukasa 25.000 RM po osobi 400 RM, od bivšeg ministra NDH Lovre Sušića, ali i to vrlo teško s primjedbom, da ovi ne moraju studirati nego da moraju raditi. Sve te bivše vodeće ličnosti i njihove familije zato nastoje što više prikriti svoja boravišta pred većim krugom te borave stalno ili većinom u provinciji, gdje se ne zna tko su. Tako se bivši ministar NDH Frković sa familijom nalazi negdje u okolici Graza, najvjerojatnije zbog, prodaje zlata. Frković ima vezu u Grazu sa dr. Vatroslavom Straussom, bivšim odvjetnikom u Čazmi, koji /živio za vrijeme NDH u Čazmi/ je Židov, ali

mu se u NDH zbog veza sa bivšim ministrom Dumandžićem i Mladenom Lorkovićem nije ništa dogodilo.

Osim financijskih poteškoća, studenti su se suočavali i s problemom nastavka studija zbog čega im je u pomoć opet priskočio upravo Lukas (dokument 18):

Božidar Voljevac, to je još jedan mladić biti će mu oko 25 godina, student je medicine, koju je već pošao u Zagrebu studirati. Rodom je iz Zagreba, a biskup Salis mu je rođeni stric. Po svemu dolasku u Graz 1945. godine bio je politički vrlo aktivan, te je zajedno sa prof. Lukasem, osnovao neki odbor koji je imao brigu oko studenata Hrvata. Naime, neki se od Hrvata nije mogao upisati na univerzitet, a da za svakoga pojedinca ne garantiraju barem 2 svjedoka i to Austrijanca, da je politički ispravan. Da bi se to izbjeglo osnovan je gore spomenuti odbor, čiji je potpis vrijedio kao politička legitimacija za pojedinca pred austrijskim sveučilišnim vlastima. Tzv. svjedodžbu o političkoj ispravnosti potpisivao je prof. Lukas i gore spomenuti Voljevac.

Upravo je zbog omogućavanja nastavka studija izbjeglim Hrvatima više puta odlazio u Graz kod austrijskih, štajerskih i britanskih vojničkih oblasti (dokument 13).

Djelovanje skupine intelektualaca okupljenih oko Lukasa bilo je usmjereno na, kako je ranije spomenuto, upoznavanje stranih sila s poviješću i položajem hrvatskog naroda. Tako, „sam Lukas prima svake subote apanažu i to po jednoj verziji od Vatikana, a po drugoj direktno od Engleza” te se „bave sastavljanjem rezolucija, molbi, prijedloga i memoranduma, koje će podnijeti raznim vladama, međunarodnim konferencijama, raznim udruženjima, te uglednim pojedincima” (dokument 3). U jednom takvom memorandumu se „oštrim riječima oborio na one Hrvate, koji su radili bespravno i kršili u svojim nastupima etničke /moralne/ zasade i tražio za njih odgovornost” (dokument 13). Prema „Karlovim” navodima, „upravo će sada izaći jedna takva rezolucija, koju su sastavili Lukas – Magdić – Maček”, a „kao veza između Mačeka i Lukasa, odnosno ustaša služi docent teološkog fakulteta u Zagrebu Dr. Petar Čiklič, duhovni tvorac „Academiae Croaticae”, a sada desna ruka Dr. Mačka, budući su Pernar itd. sve prije nego intelektualci, koji mogu nekome imponirati, te mu je pomoć intelektualaca vrlo potrebna” (dokument 3).

Kao iznimnom intelektualcu koji se između ostalog bavio i geopolitikom, Lukasu je bio jasan značaj velikih sila u tadašnjim međunarodnim odnosima. Upravo je zbog toga „podržavao veze s Englezima, kojima je upućivao razne predstavke u vezi hrvatske politike” (dokument 9). U jednoj izjavi je zabilježeno da je Lukas Englezima „upućivao pismene sastavke u vezi hrvatske politike” (dokument 48), a u drugoj da je „napravio neke vrsti prikaza kratke političke povijesti Hrvatske i da je to dao Englezima” (dokument 23). Čini se da je iz nekog razloga „prema pričanju Kreme krug intelektualaca na čelu s Magdićem nastojao kod Anglo-Amerikanaca proturiti Filipa Lukasa kao predstavnika Hrvata” (dokument 54). No realno govoreći, razlozi za Lukasov angažman u kontaktima sa zapadnim silama mogao se kriti u njegovu odličnom poznavanju povijesti i razumijevanju međunarodnih odnosa, na što upućuju i citirani navodi. Ipak se čini da UDBA-i nije bila jasna priroda ovih kontakata, možda zbog pomanjkanja obrazovanja u područjima kojima se Lukas bavio. Tako je u jednoj bilješki ostalo evidentirano da „karakter tih veza nije politički” (dokument 56), dok je u drugom dokumentu (dokument 52) zabilježeno upravo suprotno uz izričit navod da je riječ bila o „političkoj naravi” spomenutih kontakata. Ono što je UDBA ustvrdila o Lukasovim odnosima s Englezima svelo se na zaključak da u njih „polaže sve svoje nade” (dokument 6), a oni ga „uzdržavaju” (dokument 51), odnosno „udovoljavaju” mu jer „uživa kod njih veliki ugled” (dokument 50). Ipak, upitno je koliko su ovakvi podaci bili pouzdani s obzirom na druge izvore koji su upozoravali da je Lukasa posjetila „engleska policija” s nalogom da im se mora javljati svakog tjedna uz prijetnju da će ga u suprotnom zatvoriti (dokument 49). Ako su ti navodi točni, neobično zvuči „Rankovo” izvješće od 24. siječnja 1948. prema kojemu je „preko prof. Lukasa Kavran saznao koje ljude ima namjeru austrijska policija hapsiti i izručiti Jugoslaviji” (dokument 35).

U svakom slučaju, primjedbe o memorandumima upućenim Englezima uz druge napomene privukle su pažnju UDBA-e zbog čega je u jednom dokumentu ostao zabilježen „predlog”: „Provera Lukasa naročito u pogledu mogućih engleskih veza” (dokument 62). Lukas je u pojedinim dokumentima portretiran kao navodni „kolovođa navodno anglofilski nastrojenog krila Pavelićevih pristaša i poznat kao hrvatski nacionalista” koji je još od ranije održavao „dobre veze sa engleskim konzulatom u Zagrebu” (dokument 63). Kao dokaz navoda da je Lukas „oduvijek veliki anglofil” poslužila je i njegova knjiga o „engleskom otočju” (dokument 6). Neobično je to da je Lukasova knjiga o geografiji Kraljevine Jugoslavije spomenuta tek u jednom dokumentu (dokument 59), ali nije upotrijebljena kao možebitni dokaz nje-

gova „slavenstva” iako je Lukas u iseljeništvu uporno isticao da je „on uvijek bio Slaven, dok ustaše tvrde da Hrvati nisu Slaveni itd.” (dokument 6).

Iako je Lukas u Klagenfurtu smatran „neoficijelnim predstavnikom tamošnjih emigranata”, prema ustaštvu je bio „negativno određen” (dokument 40). Radi boljeg razumijevanja Lukasova odnosa prema Ustaškom pokretu, potrebno je osvrnuti su na nešto ranije razdoblje. Naime, kako je također već istaknuto, upravo se na Lukasov odnos prema Ustaškom pokretu i uspostavi NDH odnosi dio sačuvane dokumentacije u njegovu dosjeu. Tako je u pojedinim izjavama ostao zabilježen netočan podatak da je Lukas bio predratni pripadnik Ustaškog pokreta, no danas „po uvjerenju samo Hrvat, na stanovištu Hrvatske države” (dokument 55). Sudeći prema pojedinim dokumentima, navod o Lukasovom kao „ustaškom ideologu” povezivao se s njegovom suradnjom u „raznim ustaškim listovima”, naročito „Spremnosti” (dokument 58). U drugim dokumentima ostalo je zabilježeno da je „čisti nacionalista” (dokument 60), odnosno „starčevićanac na demokratskoj liniji” (dokument 50), a ovi su navodi u drugim dokumentima „preoblikovani” u „umjereni ustaša” (dokument 51 i 56). Pojedine sačuvane izjave otkrivaju preciznije zbog čega je u Lukas u kratkim zabilješcima UDBA-e evidentiran kao „ustaša”, iako, kako je već rečeno, nikada nije bio pripadnik Ustaškog pokreta. Tako je u jednoj izjavi navedeno da se Lukas „uvijek isticao kao hrvatski nacionalista” koji je pisao i političke rasprave, „koje su tada među hrvatskom intelektualnom mladeži izazivale živi interes”. Štoviše, „Lukasa se smatra, da je on dao prvi, znanstvenu formulaciju hrvatskog nacionalizma” te je „za vremena diktature pa sve do N.D.H. bio smatran kao nacionalni ideolog u Hrvatskoj i najjači hrvatski intelektualac” (dokument 48). I u jednom drugom dokumentu je zabilježeno da je bio „veliki hrvatski nacionalista” čiji su spisi o hrvatskoj narodnoj „samobitnosti” imali veliki utjecaj na mlađe hrvatske generacije te na buđenje hrvatske nacionalne svijesti i misli (dokument 6). „Onako kako je Miroslav Krleža vršio velik upliv na mlada pokoljenja pripremajući ih na ljevičarski odgoj i stav, tako je Filip Lukas imao slično značenje u pripremanju mladeži za nacionalističko i ustaško mišljenje”, navodi se u istom dokumentu uz navod da su „Matica hrvatska u Zagrebu i njeni „pododbori” u pokrajini bili važni centri tajnog ustaškog rada prije NDH”. No, „pod kraj NDH, onda kad je već bilo jasno da sve ide po zlu, Filip je Lukas na sva usta rogoborio protiv NDH, te je bio bijesan kad je oko Uskrsa 1945., postao „vitezom” (ili dobio velered za građanske zasluge) te kad je o njemu u „Spremnosti”, prof. Žanko napisao jedan veliki članak ističući njegovo nacionalno značenje”. Ovo je stoga jer je „prof. Lukas to sve smatrao pravim atakom na njegovu buduću sigurnost

te nakanom da ga se kompromitira pred Englezima”. Već je tada, kao i kasnije u emigraciji Lukas „žestoko kritizirao ustaški rad i metode, govoreći da on nema ništa zajednička s ustašama”. Štoviše, „u emigraciji je govorio, da bi on za NDH bio izgubio glavu da se za njega nije zauzeo dr. Mile Budak i sl.”. U pokušaju dokazivanja Lukasova navodnog ustaštva, u istom dokumentu mu se prebacuje da je „očito zaboravio na razna izdanja „Matice Hrvatske” pod njegovim predsjednikovanjem, na sva ona izdanja ustaških pisaca koji nisu mogli naći drugog nakladnika nego baš „Maticu Hrvatsku”, na članke dr. Mladena Lorkovića koji su izlazili u „Hrvatskoj Reviji” pod pseudonimom „Junius”, dok je ovaj još bio u emigraciji, na svoje vlastite razne vatrene nacionalističke govore, te na sav onaj rad „Matice”, kojoj je Banovina Hrvatska, pod banovanjem dr. Šubašića, na koncu bila postavila i komesara” (dokument 6). Štoviše,

Time što je Filip Lukas kao član odbora Matice Hrvatske, zatim kao njen predsjednik, u svojim govorima, napose u onom od 21. travnja 1941., zatim knjigama „Hrvatski narod” i „Hrvatska državna misao”, „Izdavanje Matice Hrvatske od god. 1944.” u knjizi III. „Ličnosti – stvaranja – pokreta” Izdanje Matice Hrvatske iz 1944. dalje u Zborniku „Naša imovina” izdanje glavnog ustaškog stana, još prije rata i prije okupacije, a za vrijeme okupacije propagirao i veličao ideju tzv. NDH i njenog poglavnika ustašku ideju i ustaški rad, okupio oko sebe u Matici Hrvatskoj poznate ustaške zločince i koljače, kao dr. Mile Starčevića i Ivicu Kirina, dalje, prije okupacije pripremao teren za Hitlerovu i Pavelićevu strahovladu, što je za vrijeme okupacije kao predsjednik Matice Hrvatske i njen književni suradnik vodio tu prominentnu kulturnu izdavačku instituciju potpuno u rasističko-ustaškom duhu i nacional-socijalističkom duhu, raspirujući nacionalnu i rasnu mržnju..... (dokument 61).

Dakle, Lukas je bio kriv jer je drugima dopustio slobodu misli i govora, odnosno jedno od osnovnih demokratskih načela što je osobno isticao pozivajući se na duh zapadnih demokracija (dokument 12), a „ustaša” je „postao” radi nekoliko „verbalnih delikata” uz svoj nacionalizam koji je zbog zajedničkog cilja, a taj je bio samostalna hrvatska država, automatski bio izjednačen s Ustaškim pokretom. Citirani dio iz dokumenta 61 odnosi se na zabilješke jugoslavenske Zemaljske komisije za ratne zločine za koju bi teško moglo reći da je bila objektivno i nepristrano tijelo. Mit o Lukasovom navodnom predratnom ustaštvu svodi se na pojedine navode izručenih hrvatskih intelektualaca poput Dane Uvanovića koji je u svojoj izjavi doslov-

no kazao da je „Lukas u Matici i prije toga i tada otvorio vrata ustaškoj ideologiji, propagandi i raznim akcijama”, a iako je formalno bio „po strani”, „režim ga je respektirao, a po konac je bio dobio i neki visoki ustaški orden” (dokument 39). No, u istoj izjavi je izrečeno i to da Lukas doista nije bio ustaša, a „u toku okupatorske vlasti bio se dosta udaljio od režima, najviše nakon što je Pavelić izručio fašistima Dalmaciju i tolike naše krajeve” (dokument 39). Dakako, izjave izručenih Hrvata dane u vrlo vjerojatno teškim okolnostima valja uzimati s oprezom.

U svakom slučaju o Lukasovu nezadovoljstvu već u prvim tjednima po osnivanju NDH (a ne tek „pod kraj NDH”, kako se implicira u ranije citiranom dokumentu) su svjedočili i ostali izručeni Hrvati. Tako je u jednoj izjavi ostalo zabilježeno sljedeće (dokument 48):

Za vrijeme N.D.H. nije sudjelovao u političkom životu. On je bio jako nezadovoljan „Rimskim Ugovorima” po kojima je najveći dio Dalmacije pripao Italiji. To je bio jedan od važnih razloga da se je on prema Ustaškom pokretu držao rezervirano. Osim toga Lukas nije odobravao Pavelićevu unutrašnju politiku. Ja sam u godini 1942. imao dulji razgovor s Lukasom. On mi je tada izjavio, da je Pavelić sebi uzurpirao vlast na nezakoniti način. Da sprovodi diktatorsku politiku i da se on sa ovakovom politikom ne slaže. Lukas mi je naglasio da je on pristaša demokratskog poretka, kako je to bio i Starčević. Svakako je njegovom opozicionom stavu prema Paveliću doprinijelo i to što se je on osobno osjetio povrijeđenim, jer ga se je sasma neopravdano mimoišlo u prvim danima stvaranje vlasti i nije mu se ponudio položaj u vladi, što je svakako on svojim političkim radom bio i zaslužio. Za čitavo vrijeme N.D.H. Lukas je bio objelodanio dva članka u „Spremnosti”. To je čitava njegova aktivnost.... Lukas se je inače jako zamjerio ustašama u emigraciji, pošto je stalno napadao Ustaški pokret.

O Lukasovu odnosu s Pavelićem više detalja otkriva i „Rankovo” izvješće od 12. siječnja 1948. (dokument 36):

Profesor Lukas mi je prilikom posjete njemu pričao, kako ga je Pavelić odmah po svome dolasku u Hrvatsku pozvao k sebi i kako ga je poljubio. Posle osam dana Lukas je došao u sukobu sa Pavelićem zbog „rimskog ugovora”. On da je Paveliću predbacio zašto je Dalmaciju dao Italijanima, jer da Hrvatska bez Dalmacije ne znači ništa. Pavelić mu je tada rekao, da on ne može od prijatelja sebi praviti neprijatelje.

Tu mi je Lukas rekao, da je Pavelić stalno bio veći prijatelj Italijana nego Njemaca. Lukas je Paveliću u srdžbi rekao, da će Njemačka ovaj rat izgubiti i da bi bilo bolje da se drži Zapada. Posle ovoga Pavelić je održao jedan govor u kome je rekao doslovno: „samo luđaci mogu vjerovati, da će Njemačka rat izgubiti. Njemačka je rat dobila”. Posle ovoga događaja Pavelić je više puta poslao po Lukasa i da je on tamo odlazio, ali se nije više sa njime svađao oko toga, jer je uvideo, da Pavelić nema pojma o politici.

Ipak, pokazalo se da je Lukas kao odličan poznavatelj geopolitike ispravno procijenio rezultat rata, a o njegovu odnosu prema Ustaškom pokretu svjedoči još jedan dokument s veoma sličnim navodima (dokument 49):

Poznato mi je također, da je Dr Lukas uvijek kritizirao Ustaški pokret, Dr Pavelića i njegov režim kao i rad Ustaškog pokreta. Jednom je prilikom pričao Blaškov u Đalovom stanu, da je trebalo Lukasa za vrijeme NDH postaviti za nekog ministra, ali pošto se nije slagao sa Dr Pavelićem ni sa ustaškim režimom, da to nije učinjeno a da su pogriješili, da ga nisu postavili za ministra, nastavio je Blaškov.

Ništa bolji stav prema Paveliću Lukas nije imao ni u iseljeništvu. Tako je doušnik „Ranko” izvijestio da mu je „u nastavku razgovora prof. Lukas rekao, da je on mišljenja, da do sukoba mora doći, ali da Pavelić neće više vladati i samo ako je lud može na to misliti” te će „Amerikanci i Englezi tu stvar urediti, jer da Pavelić imade suviše velik broj protivnika, koje je sam sebi stvorio putem Luburića i njemu sličnih” (dokument 36). O Lukasovu poslijeratnom odnosu prema Paveliću svjedoči i izvješće UDBA-ina suradnika „Ruperta” od 17. prosinca 1951. kada je Lukas već stanovao u Rimu (dokument 4). Navodno, Lukas „svojata Meštovića za sebe i onaj dio ustaša koji su protiv Pavelića” kojega je napadao jer je „krvav” i „diskreditiran pred evropskim javnim mnijenjem”. U još jednom dokumentu je zabilježen Lukasov „negativan stav prema Paveliću” (dokument 54). Zapravo, u čitavom Lukasovu dosjeu nije pronađen niti jedan dokument, odnosno izjava koja bi upućivala da je Lukas u bilo kojemu trenutku imao pozitivan stav o politici Ante Pavelića koju je jasno odvajao od hrvatskog prava na samobitnost. Štoviše, u „Rankovom” izvješću je zabilježena i izjava Božidara Kavrana da je „Lukas jak na peru i vrlo dobar kritičar i da isti nikada nije došao k Poglavniku, a da mu nije nešto predbacio” uz napomenu da je Lukas također „dobar Hrvat i želi Hrvatskoj samo dobro i strašno mrzi Italijane”

(dokument 34). Na temelju sačuvanih dokumenata može se zaključiti da je Lukasu, kao dalmatinskom Hrvatu, bilo neprihvatljivo potpisivanje Rimskih ugovora što Paveliću nije mogao ni htio oprostiti. No, ovaj osobni odnos prema Paveliću nije ga ponukao u odanosti ideji o samostalnoj hrvatskoj državi, što je UDBA-i, kao i današnjim „drugovima” sa završenim „kursevima” na Kozari dovoljno da ga proglase „ustaškim ideologom”. Time samo otkrivaju da je za njih svaka ideja samostalne hrvatske države automatski „ustaška” što objašnjava i njihovo uporno razmahivanje „ustaškom toljagom”.

Kako je ranije istaknuto, Lukasovo djelovanje u emigraciji se uglavnom svelo na korištenje vlastitog znanja i sposobnosti s namjerom da olakša položaj hrvatskih izbjeglica u Austriji, posebno studenata, o čemu je ranije bilo riječi. Osim toga je aktivno sudjelovao u organiziranju prebacivanja Hrvata u Argentinu o čemu je u njegovom dosjeu ostalo sačuvano nekoliko izvješća. Riječ je o dokumentima iz prve polovice 1948. godine s prvim dokumentom koji je datiran sa 24. siječnja 1948. godine. Radi se o još jednom „Rankovom” izvješću u kojemu isti izvještava da se 16. siječnja iste godine sastao s Lukasom koji mu je rekao da je dobio pismo Krunoslava Draganovića „koji se sada nalazi u Njemačkoj sa zadatkom da otpremi u Argentinu sve ustaše koji se nalaze na listi <sivi>”. Štoviše, „svoj posao da će završiti u najkraćem roku, a potom dolazi u Celovac gdje će organizirati sve za prebacivanje <sivih> u zapadnu zonu Njemačke radi otpremanja u Argentinu” (dokument 21). Početkom ožujka 1948. „Ranko” je obavijestio da se 29. veljače opet sastao s Lukasom koji mu je rekao da su vize za Hrvate koji su trebali odseliti u Argentinu odobrene, no još nisu stigle. Najavio je da će upravo on biti vođa puta te je spomenuo da je jedan brod koji je iz Italije krenuo s transportom emigranata u Kanadu putem nestao (dokument 19). Dva tjedna kasnije isti doušnik izvještava da „prof. Lukas tvrdi da je za iseljenje Hrvata u Argentinu sve uređeno i odobreno i da će po svoj prilici u najskorije vrijeme krenuti”, a „sada da odlaze transporti iz Njemačke i da se svaki dan transportira za Italiju 80 ljudi”. Osim toga je kritizirao „popove i Američke Hrvate, da svakodnevno priređuju kojekakve bankete, umjesto da te novce prikupe, te pošalju za izbjeglice” ; „napao Engleze i Jugoslaviju, govoreći da je to sve jedna banda, koja samo pravi trgovinu s emigrantima” (dokument 20). Istog dana je izvješće poslao i drugi doušnik sa sličnim opaskama (dokument 27). Početkom travnja „Ranko” je javio da su vize za Argentinu odobrene, a Lukas je spomenuo i to da je vlada Sjedinjenih Američkih Država odobrila useljenje sto tisuća hrvatskih izbjeglica koji bi već početkom rujna trebali krenuti na put (dokument 11). Dana 4. svibnja 1948. „Ranko” je uputio novo izvješće o prispjelom odobrenju za iseljenje 2800 Hrvata i oko

4000 Slovenaca u Argentinu. Osim toga je preko Caritasa Lukasom naređeno da se „obrati na IRO sa popisom ljudi, koji trebaju da se isele i da se vidi koje će ljude IRO pristati da iseli na svoj trošak, a koje ne bude pristao, da će te primiti na svoj trošak ‘Caritas’”. Pri davanju popisa valjalo je biti veoma oprezan jer „u IRO-u da se nalazi mnogo Židova, koji nisu ništa drugo nego komunistički agenti” (dokument 30). Da od Lukasove selidbe u Argentinu gdje su ga navodno trebali kao pisca (dokument 14) neće biti ništa otkriva naredno sačuvano „Rankovo” izvješće od 21. lipnja 1948. u kojemu javlja da je četiri dana ranije osnovano „Društvo Hrvata” u Austriji sa sjedištem u Klagenfurtu na čelu s Lukasom. Cilj društva je bilo povezivanje i okupljanje svih Hrvata u Austriji radi uzajamnog pomaganja te povezivanja s Amerikancima i Englezima pred kojima bi spomenuto Društvo zastupalo interese Hrvata u emigraciji. Osim toga, sva novčana pomoć iz Amerike trebala je ići upravo preko tog društva. Pravila društva poslana su engleskim i austrijskim vlastima na odobrenje (dokument 31).

U Lukasovu dosjeu ostalo je sačuvano tek nekoliko kraćih dokumenata o posljednjim godinama njegova života koje je proveo u Rimu. Ovi dokumenti impliciraju da je Lukas nastavio s protukomunističkim djelovanjem koje se mahom svelo na promidžbu. Tako je u jednom dokumentu iz 1953. zabilježeno da „profesor Lukas, profesor Drezga i neki Jelavić, u svojim stanovima održavaju sjednice i dogovaraju se o propagandi protiv Jugoslavije”, Štoviše, „svaki tjedan sastaju se tamo i ostali emigranti i dobivaju izvještaj o političkoj situaciji u Jugoslaviji”, a „svi ovi emigranti od Vatikana dobivaju besplatnu hranu” (dokument 29 i 45). U kratkoj zabilješki iz 1954. je zabilježeno da je „na kontinentu glavni zastupnik Krnjevića dr. Budimirović, čija žena se nalazi u Zagrebu i dr. Lukas”, a obojica stanuju u Zavodu svetog Jeronimu u Rimu (dokument 37).

Na kraju valja spomenuti i dio iz izjave Vladimira Sabolića, dužnosnika NDH, dane u listopadu 1948., a koja možda ponajbolje od svih sačuvanih dokumenata u Lukasovu dosjeu oslikava njegovo djelovanje zbog čega je vrijedi istaknuti u cijelosti (dokument 10):

Uz nadbiskupa Šarića je Lukas najstariji emigrant. Rođen je 29. IV. 1871. u Kaštelima, dakle navršio 77 godina. Njegov rad za vrijeme Jugoslavije je poznat pa je suvišno da o tome pišem. Širu popularnost stekao je za vrijeme diktature, svojim nastupom, govorima na skupštinama Matice Hrvatske, drugim svečanim zgodama, te svojim spisima i člancima o hrvatskoj nacionalnosti i samobitnosti hrvatske kulture. Oni su imali velikog upliva na hrvatske intelektualce i građanske slojeve. U dnevnoj

se politici nije isticao. Bio je hrvatski nacionalista, no ustaša nije bio. Bio je za demokraciju. Nijemce nije volio, a pogotovo Talijane, dok je obožavao Francusku i Francuze. Prilikom jednog putovanja prije rata u inozemstvo pohodio je Pavelića preko Perčevića, no jugoslavenska obavještajna služba je to saznala preko jednog talijanskog poštanskog činovnika, koji je bio u njezinoj službi, a kojemu je Lukas na jednom talijanskom poštanskom uredu predao telegram s time u vezi. Kad se vratio bio je preslušan, no zatvoren nije bio. Ponuđeno mu je bilo da stupi u obavještajnu službu, no on je to odbio. Za vrijeme NDH nije postao ništa iako su mnogi a i on sam mislili da će biti ministar prosvjete. Pavelić je to pogriješio, jer bi bio dobio važnog pristašu kojeg bi time vezao uz sebe, dok je ovako postao najljući protivnik ustaškog režima i ustaša, a i samog Pavelića osobno. Lukas je bio samo u početku u skupini sveučilišnih rektora, koja je Pavelića pozdravila, no iza toga se povukao i preša u opozicioni stav. Odlikovanje koje je dobio 10. IV. 1945. i postao „vitezom” bilo je više da mu se napakosti, nego da ga se odlikuje.

U emigraciju je pošao dne 6. V. u skupini u kojoj je išla vlada. Poveo ga sa sobom bivši min. Petrić. U Dravogradu smo malo stajali, pa sam s njim razgovarao, no kasnije nisam bio s njime sve do proljeća 1946. Osobno sam ga poznavao od 1936. kada smo bili zajedno u Sloveniji (Rateče). No osim što bi kasnije progovorili par riječi nisam imao nikakvih dubljih i većih prijateljskih veza iako sam često zalazio u prostori-je „Maticе Hrvatske”. Došavši u Korušku odmah se smjestio u jednom pensionu preko puta željezničke pruge, a vis a vis kolodvoru Krumpendorf. I sada se još tamo nalazi. U jesen kad je nastala manija seljenja jedan neupućeni Englez je i njemu savjetovao da se deli u američku ili francusku zonu, te je bio otišao u Tiroл no brzo se vratio natrag.

Lukas je ubrzo postao važnijom osobom među hrv. emigracijom. Bio je kao neki njen poluslužbeni predstavnik kod Engleza. Nije bio ustaša, niti je za vrijeme NDH obnašao kakovu funkciju osim ono što je bio i prije. Izbjegavao je svaki dodir sa Nijemcima, te se nije nikada odazivao na pozive na kakova svečana primanja ili priredbe, koje su oni priređivali iako je bio pozivan. Nije mu se moglo predbaciti niti da je ratni zločinac niti kolaborater. Kakovog većeg uspjeha nije imao, osim što je za sebe i od Engleza dobivao živežne namirnice u naravi pošto nije stanovao u logoru, no i to su mu od ljeta 1946. uskratili. Odviše je bio profesor i naučenjak bez iskustva u praktičnom političkom životu, te se nije snašao u situaciji. Engleze nije zanimalo da li su narodi biološke tvorbe i prirodni produkti ili je nacionalna ideja jedna iracionalna snaga. Hege-

love teorije o objektivaciji universalnog duha i individualnim narodnim cjelinama, citati iz djela Spenglera. Njima su trebale konkretnije obične stvari iz sadašnjeg dnevnog života, njima su bili potrebni Zudenigi i Miloši, pa su ga pomalo napuštali. Zalazio je još uvijek pojedincima, koji su bili znatiželjni da čuju nešto poblize o Hrvatima i jugoslavenskom problemu iz ustiju jednog starog profesora i naučenjaka, koji se tim pitanjem bavi. U svojim intervencijama nije imao uspjeha. Zauzimao se puno za Tiasa Motidjiju, obilazio osobno i pismeno no bez uspjeha. I u redovima hrv. emigracije stao mu padati ugled, izgubio je na važnosti, te ga se smatralo tvrdoglavim, ćudljivim starcem, koji je već postao senilan i spada u prošlost. Inače je tjelesno potpuno zdrav i za svoje godine drži se vrlo dobro. U privatnim razgovorima uvijek je psovao ustaše i napadao Pavelića, pa mi je Sušička koncem ljeta 1946. rekla, da bi ga ustaše ubili, ali neće s obzirom na njegove godine. Inače pred Englezima ili strancima to nije činio i isticao je ono što je bilo pozitivno, a preko negativnog je prelazio ili opravdavao. Njegovo političko stanovište je NDH te je odobravao 10. IV. 1941. ali sve što je bilo kasnije, bilo je po njegovom mišljenju sve protuzakonito i protiv volje hrvatskog naroda, koji je protivnik bilo čije ili bilo kakove diktature, te hoće demokratski oblik vladavine. Želja mu je bila da ode u zavod sv. Jeronima ili u Pariz, gdje bi mogao znanstveno raditi. Poduzimao je razne korake u tu svrhu no nije uspjelo do sada to postići.

Ja sam bio kod njega i s njime prvi puta početkom lipnja 1946. god, a početkom srpnja 1946. bio je on kod mene u Saureggenu, kroz nekoliko dana. Kako nisam ni s kim imao nikakovih veza osim puk. Bilićem, to sam mislio od njega čuti nešto, no bio je prilično neupućen. Najmilija mu je bila tema razgovor o njegovoj gazdarici Fini i o ptici čvorku, o kojemu je jadniku dobio vijest da je bolestan na nogu, pa je bio u brizi hoće li ostati na životu i kako se liječi. O tome je pričao svakome, pa je to bilo opće poznato hrvatskim emigrantima. Nakon toga bio sam nekoliko puta s njime ljeti 1946. no uslijed jedne manje razmirice prekinuli smo daljnje veze.

Moje je mišljenje o njemu pozitivno. Obzirom na svoju dobu, sasvim naravno da je malo osobenjak, tim više što je profesor i neženja, tvrdoglav je i svadljiv, no to nije čudo, kad se uzme u obzir da se pod stare dane našao bez sigurnog krova nad glavom, bez potrebne skrbi i s brigom na dnevni živo i budućnost. Osim što je tjelesno zdrav, on je još duševno bodar. Prati dnevno sve novine i časopise, čita knjige iz svoje struke. Kad sam ja ljeti bio kod njega, pisao je jednu radnju na francuskom iz francuske povijesti i pomalo učio engleski. Pobožan je i vrši

svoje vjerske dužnosti. U engleskoj službi nije. U politici nije strančar i ne bi se mogao ubrojiti u jednu hrvatsku stranačku skupinu. Sa Mačekom se nije slagao još za vrijeme stare Jugoslavije, te je dolazilo do polemike između političkih predstavnika HSS i njega. Veliki je protivnik i Pavelića i ustaša. Po političkom je uvjerenju hrvatski nacionalista, koji hoće nezavisnu hrvatsku orijentiranu katolički i zapadnjački, protivnik diktature i komunizma, demokrata i veliki prijatelj Francuza, a protivnik Talijana, a ne simpatizira ni Nijemce. Kao Dalmatinac je lokalni patriota, pa je Paveliću strašno zamjerao, što je dao Talijanima čisto hrvatske krajeve. S vodstvom HNO nema nikakvih veza.

ZAKLJUČAK

Filip Lukas – intelektualac, znanstvenik, humanist, demokrat, starčevićanac i nadasve zaljubljenik u hrvatsku domovinu. Lukasova osobna uvjerenja i moralni kompas koji se iscertava iz sačuvanih dokumenata u njegovu osobnom dosjeu otkrivaju nam osobu koja je od svojih suvremenika doista s lakoćom mogla biti doživljavana kao „ćudljiva” i „tvrdoglava”. Unatoč visokoj životnoj dobi, posljednje godine svog života je proveo stavljajući svoje znanje i sposobnosti na raspolaganje svom narodu, posebno onom dijelu s kojima je kroz svoj akademski rad bio posebno vezan – intelektualcima i studentima. Razumio je utjecaj velikih sila na međunarodne odnose zbog čega je bio voljan zalagati se kod zapadnih saveznika za hrvatske prognanike i upoznavati ih s hrvatskim pitanjem. Iako je nazivan anglofilom, nije se zanosio zapadnim silama; štoviše, čak je i Engleze nazvao „bandom” zbog „trgovine” s hrvatskim emigrantima (dokument 20), a odbijao je i preveliko oslanjanje na Vatikan (dokument 12). Stranačku politiku i osobne odnose strogo je odvajao od ideje o samostalnoj hrvatskoj državi. Lukas nije bio sklon strančarenju niti oportunističkom. Možda je zato teže razumjeti ga svima onima koji se mogu prepoznati u toj kategoriji. Kako očekivati od neukijih, poput čitave plejade ranije nabrojanih ljevičara, da razumiju jednog Lukasa? Kako očekivati od sljedbenika totalitarnog režima da razumiju prozapadnjački orijentiranog demokrata? Istinsko priznanje svome radu i doprinosu hrvatskoj povijesti i društvu Lukas će moći doživjeti tek potpunom dekomunizacijom naše baštine, istom onom koju je započeo Jozo Radanović demontiranjem Titova imena na splitskom Marjanu, a nastavio izvršitelj „napada” bojom na spomenik Miljenku Smoji u istom gradu. Očekivati od onih koji u vlastitom vandalizmu i vrijeđanju pronalaze „aktivizam” i „umjetnost”, a u

tuđemu aktivizmu uočavaju isključivo huliganizam, govori dovoljno o totalitarnom stanju njihova uma, kakvog se sam protivnik svih diktatura Lukas grozio. Stoga ono što u procesima dekomunizacije u širem kontekstu svjetske dekolonizacije doista mora pasti jest ograničenost intelekta i neznanje. Neka nam na tom putu misao voditelja bude Čovjek (s velikim Č) koji je nadasve volio Hrvatsku – Filip Lukas.

**DRŽAVNI ARHIV U SPLIT, FOND 409, SUP ZA DALMACIJU
DOSJE: 24094, PROF. FILIP LUKAS**

Napomena: prijepis dokumenata se objavljuje istim redom po kojemu su dokumenti bili pronađeni u Lukasovu dosjeu. Sve napomene u italiku su u originalnim dokumentima nadopisane rukom.

1.

SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKA
STANICA NARODNE MILICIJE
KAŠTEL STARI – KOTAR SPLIT

Mrtav

Broj: 762/63.

Dne, 1. jula 1963. godine

UPRAVA ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE
DRŽAVNA BEZBJEDNOST

PREDMET: LUKAS FILIP, emigrant

Izvještaj.-

Lukas Filip pok. Ante, rođen 30.IV.1871. godine u K. Starom, emigrant u Rimu – Italija umro je u toku 1961. godine.

Prednje se dostavlja Naslovu.-

PROLAZI br. 24094

8.VII.63 Paraf ...⁸¹

Komandir stanice NM

vodnik

M.P.

Milan Grubić

Milan Grubić

uređeno u kartice

⁸¹ Nadopisano rukom. Nečitko.

Italija
LICE UMRLO
Dne 28.II.1958. Paraf...

LUKAS FILIP

Sin pk. Ante i majke Marije Matinac, rođen 30.IV.1871. god. u Kaštel Starom, kotar Split, Hrvat, državljanin FNRJ, završio Visoku teološku školu, po zanimanju svećenik – redovnik, govori: francuski, njemački, talijanski, engleski i španjolski jezik.

Od bliže rodbine u Jugoslaviji nema nikoga.

Prije rata nalazio se je u Zagrebu i neko vrijeme bio je profesor na Višoj komercijalnoj školi, a ujedno je bio i predsjednik „Matice hrvatske” u Zagrebu.

U toku rata takodjer se nalazio u Zagrebu, na istoj dužnosti, sve do pred oslobodjenje naše zemlje.

U oslobodjenju naše zemlje povukao se sa Njemcima u Austriju, te iz Austrije poslije kraćeg vremena prešao u Italiju, gdje se i danas nalazi.

U Italiji je predavač na Internacionalnome fratarskom koledju u Rimu.

Od napuštanja naše zemlje nije se nikada nikome javio, a niti podržava bilo kakove pismene veze sa našom zemljom.

Sada se nalazi u Romu, u Zavodu sv. Jeronima – Piazza Augusto Imperatore No. 4 – Italia.

Split, 10.VI.1957. god.

3.

„Karlo”

27.IV-46

Pop Filip Lukas, bivši rektor EKVŠ u Zagrebu i pretsjednik Matice Hrvatske se je proglasio za duhovnog „protektora cvijeta hrvatske inteligencije, koju treba sačuvati za vremena, kada će hrvatski narod moći opet sam upravljati svojom sudbinom”. U tu svrhu mu je u Grazu povjereno oko 100 mladih hrvatskih intelektualaca i studenata, za koje su popovi našli stana i materijalno se brinu za njih. Sam Lukas prima svake subote apanažu i to po jednoj verziji od Vatikana, a po drugoj direktno od Engleza.

⁸² Napomena: na drugoj kopiji istog dokumenta je zabilježeno da su dva primjerka poslana u Beograd 1957. godine.

Oni se bave sastavljanjem rezolucija, molbi, prijedloga i memoranduma, koje će podnijeti raznim vladama, međunarodnim konferencijama, raznim udruženjima, te uglednim pojedincima. Upravo će sada izaći jedna takva rezolucija, koju su sastavili Lukas – Magdić – Maček. Kao veza između Mačeka i Lukasa, odnosno ustaša služi docent teološkog fakulteta u Zagrebu Dr. Petar Čiklič, duhovni tvorac „Academiae Croaticae”, a sada desna ruka Dr. Mačka, budući su Pernar itd. sve prije nego intelektualci, koji mogu nekome imponirati, te mu je pomoć intelektualaca vrlo potrebna.

uložiti u Lukas

prepisati u 1 primjerak

4.

Bivši predsjednik Matice Hrvatske, koji boravi u Zavodu sv. Jeronima, kako je Rupert mogao primjetiti iz razgovora, svojata Meštrovića za sebe i onaj dio ustaša koji su protiv Pavelića /radi se o profesoru Filipu Lukasu/. Lukas je pripovjedaio Rupertu kako je bivšem tajniku nadbiskupa Stepinca Lackoviću uspjelo u Americi skupiti silne pare na ime Stepinca. Lukas održava vezu s listom „Croatia”, koji izlazi u Americi. I Lukas napada Pavelića, te tvrdi da je ovaj krvav, da je diskreditiran pred evropskim javnim mnijenjem, a što Pavelića štiti Peron da ništa

Izvj. Ruperta

od 17.12.1951.

5.

„Karlo”

27-IV-46

Akcija Prof. Lukasa je po mišljenju Dra Žuljevića, Ilića, Dra Rocca Prašeljca, Oštrića i ostalih izgledna. U Štajersku ne može putovati nitko, osim austrijskih državnih činovnika službeno ili privatnika, koji imaju vrlo opravdan razlog, ali se ne mogu više vratiti natrag, a također su i veze Štajerska – Beč prekinute, tako da nitko nije došao odozdo. Krugovi u Beču drže da je Lukas i sam previše uprljan, a na drugoj strani njegovo društvo Prpić, Murvar, Musa i ostali su ustaštvom i suviše uprljani, a da bi mogli što značiti. Njih će po mišljenju Dra Rocca, Dra Žuljevića i prof. Ratkovića upotrijebiti Englezi za sitniju sabotažu i prepade u Jugoslaviji, ali ako bi se eventualno Englezi nagodili sa Titom – što ne bi bilo teško, mogli bi ih jednostavno izručiti i Jugoslaviji. To da je sitan zalag, da se vrši presija prema

Jugoslaviji. Tu i tamo se ubacuju i manje grupe terorista u Jugoslaviju, ali da Englezi sami ne pridaju cijeloj stvari mnogo značenja.

Uložiti u Lukas

prepisat u 9 primjerak

6.

Lukas prof. Filip

Poznati i dugogodišnji pretsjednik „Matice hrvatske” u Zagrebu. Poznati kulturni radnik i veliki hrvatski nacionalista. Njegov spisi o hrvatskoj narodnoj „samobitnosti” imali su ogroman upliv na mladje hrvatske generacije te na buđenje hrvatske nacionalne svijesti i misli o hrvatskoj državnoj. Onako kako je Miroslav Krleža vršio velik upliv na mlada pokoljenja pripremajući ih na ljevičarski odgoj i stav, tako je Filip Lukas imao slično značenje u pripremanju mladeži za nacionalističko i ustaško mišljenje. Uostalom „Matica hrvatska” u Zagrebu i njeni „pododbori” u pokrajini bili su važni centri tajnog ustaškog rada prije NDH. Pod kraj NDH, onda kad je već bilo jasno da sve ide po zlu, Filip je Lukas na sva usta rogoborio protiv NDH, te je bio bijesan kad je oko Uskrsa 1945., postao „vitezom” (ili dobio velered za građanske zasluge) te kad je o njemu u „Spremnosti”, prof. Žanko napisao jedan veliki članak ističući njegovo nacionalno značenje. Prof. Lukas je to sve smatrao pravim atakom na njegovu buduću sigurnost te nakanom da ga se kompromitira pred Englezima. Jednako kao u emigraciji tako je i već i tada žestoko kritizirao ustaški rad i metode, govoreći da on nema ništa zajednička s ustašama, da je on uvijek bio Slaven, dok ustaše tvrde da Hrvati nisu Slaveni itd. U emigraciji je govorio, da bi on za NDH bio izgubio glavu da se za njega nije zauzeo dr. Mile Budak i sl. Očito je zaboravio na razna izdanja „Matice Hrvatske” pod njegovim pretsjednikovanjem, na sva ona izdanja ustaških pisaca koji nisu mogli naći drugog nakladnika nego baš „Maticu Hrvatsku”, na članke dr. Mladena Lorkovića koji su izlazili u „Hrvatskoj Reviji” pod pseudonimom „Junius”, dok je ovaj još bio u emigraciji, na svoje vlastite razne vatrene nacionalističke govore, te na sav onaj rad „Matice”, kojoj je banovina Hrvatska, pod banovanjem dr. Šubašića, na koncu bila postavila i komesara.

Inače oduvijek veliki anglofil. Izdao je, među Matičinim izdanjima, i knjigu o „engleskom otočju”. U emigraciji živi u Austriji, u Koruškoj, pa i sad ima izvrsne veze s Englezima, u koje polaže sve svoje nade.

...⁸³

---

⁸³ Potpis nečitak. Dr. Vladimir Židarec.

7.

PRIJEMNI CENTAR

Radio Madrid u 18.15 časova
na hrvatskom jeziku

Datum 2. mart 1958.

Prevodilac: I. Dragičević

umro

Nedeljne vesti iz hrvatske emigracije – Smrt prof. Filipa Lukasa

U srijedu mogli smo ukratko obavijestiti narod u domovini o smrti prof. Lukasa, prema brzojavu koga smo primili. Danas smo u stanju upotpuniti prvu vijest, sa nešto više podataka o njegovim zadnjim časovima.

Smrtna borba pokojnog prof. Lukasa započela je srčanim napadajem u ponedjeljak 24. veljače poslije podne. Iste večeri prevezen je po liječničkom nalogu u bolnicu Milosrdne braće na Via Kaspis u Rimu, jer je bolest ozbiljno zabrinjavala. Iako je organizam bolesnika bio neobično jak i otporan, njegove visoke godine – gotovo navršena 87. godina - kao i više bolesti što ih je već više vremena nosio, nisu ostavljale nade u sigurno i brzo ozdravljenje. Bolesnik je imao vrlo jake bolove i u bolnici su ga naizmjenice čuvali i dvorili svećenici iz hrvatskog zavoda sv. Jeronima. No usprkos svih liječničkih nastojanja, Lukas je proživio u bolnici tek nešto više od jednoga dana. Prije prenosa u bolnicu ispovijedio se i primio svetu pomast. Posljednji časovi bili su mu razmjerno lakši, te je 26... u pola noći i 35 minuta blago u gospodinu usnuo. Liječnik je ustanovio smrt od srčane bolesti. U crkvi sv. Jeronimskog zavoda u kojem je zaslužni pokojnik našao utočište u svojim starim danima kao svećenik zadarske nadbiskupije, otslužene su svečane zadušnice za pokoj njegove duše u petak 28. veljače, kojima su prisustvovali svi pitomci i svećenici iz Zavoda, te hrvatska kolonija u Rimu. A poslije podne istoga dana sahranjeno je njegovo tijelo na rimskom groblju – kampo Verano – u grobnicu zavoda sv. Jeronima. Tamo će počivati sve do dana kad bude moglo biti preneseno u njegov rodni Kaštel Stari. Našto već sada misle njegovi svećenički drugovi, zapravo učenici i članovi Hrvatskog narodnog odbora, u kojemu je pokojnik bio počasni pretsjednik. Bog mu bio milostiv, a uspomena u hrvatskom narodu neka mu ostane trajna i svijetla!

8.

LUKAS prof. Filip

Hrvat, 76. g., ustaša, redoviti profesor Visoke komercijalne škole u Zagrebu, bivši urednik /Zbornika glavnog ustaškog stana „Naša domovina”, pretsjednik Matice hrvatske i natstojnik geografskog zavoda u Zagrebu. Odlikovan je „veleredom krune kralja Zvonimira sa banicom”. Zajedno sa Bogdanom vodi ustašku frakciju u Austriji.

9.

Split

LUKAS Filip – iz Kaštela kod Splita, star oko 65 god., po zanimanju profesor, stas visok, kosa sijeda, oči smeđe velike, lice dugo, crnomanjasto, nos i usta pravilna, brkove brije. Prije rata bio je svećenik, a zatim se posvetio nauci kao profesor geografije. Bio je dugogodišnji predsjednik „Matice Hrvatske”, te se isticao kao hrvatski nacional-socijalista. Za vrijeme NDH-a takodjer je bio predsjednik „matice Hrvatske” i suradnik G. glasila „Hrvatska revija”. Bio je povezao sa dr. Milom Starčevićem i dr. Makancem, 1945. god. povukao se u Austriju i podržavao veze sa Englezima, kojima je upućivao razne predstavke u vezi hrvatske politike.

10.

LUKAS FILIP – profesor

Uz nadbiskupa Šarića je Lukas najstariji emigrant. Rodjen je 29.IV.1871. u Kaštelima, dakle navršio 77 godina. Njegov rad za vrijeme Jugoslavije je poznat pa je suvišno da o tome pišem. Širu popularnost stekao je za vrijeme diktature, svojim nastupom, govorima na skupštinama Matice Hrvatske, drugim svečanim zgodama, te svojim spisima i člancima o hrvatskoj nacionalnosti i samobitnosti hrvatske kulture. Oni su imali velikog upliva na hrvatske intelektualce i gradjanske slojeve. U dnevnoj se politici nije isticao. Bio je hrvatski nacionalista, no ustaša nije bio. Bio je za demokraciju. Njemece nije volio, a pogotovo Talijane, dok je obožavao Francusku i Francuze. Prilikom jednog putovanja prije rata u inozemstvo pohodio je Pavelića preko Perčevića, no jugoslavenska obavještajna služba je to saznala preko jednog talijanskog poštanskog činovnika, koji je bio u njezinoj službi, a kojemu je Lukas na jednom talijanskom poštanskom uredu predao telegram s time u vezi. Kad se vratio bio je preslušan, no zatvoren nije bio. Ponudjeno mu je bilo da stupi u obavještajnu službu, no on je to odbio. Za vrijeme NDH nije postao ništa iako su mnogi a i on sam mislili da će biti ministar prosvjete.

Pavelić je to pogriješio, jer bi bio dobio važnog pristašu kojeg bi time vezao uz sebe, dok je ovako postao najljući protivnik ustaškog režima i ustaša, a i samog Pavelića osobno. Lukas je bio samo u početku u skupini sveučilišnih rektora, koja je Pavelića pozdravila, no iza toga se povukao i preša u opozicioni stav. Odlikovanje koje je dobio 10.IV.1945. i postao „vitezom” bilo je više da mu se napakosti, nego da ga se odlikuje.

U emigraciju je pošao dne 6.V. u skupini u kojoj je išla vlada. Poveo ga sa sobom bivši min. Petrić. U Dravogradu smo malo stajali, pa sam s njim razgovarao, no kasnije nisam bio s njime sve do proljeća 1946. Osobno sam ga poznao od 1936. kada smo bili zajedno u Sloveniji (Rateče). No osim što bi kasnije progovorili par riječi nisam imao nikakvih dubljih i većih prijateljskih veza iako sam često zalazio u prostorije „matice Hrvatske”. Došavši u Korušku odmah se smjestio u jednom pensionu preko puta željezničke pruge, a vis a vis kolodvoru Krumpendorf. I sada se još tamo nalazi. U jesen kad je nastala manija seljenja jedan neupućeni Englez je i njemu savjetovao da se deli u američku ili francusku zonu, te je bio otišao u Tirolo no brzo se vratio natrag.

Lukas je ubrzo postao važnijom osobom među hrv. Emigracijom. Bio je kao neki njen poluslužbeni predstavnik kod Engleza. Nije bio ustaša, niti je za vrijeme NDH obnašao kakovu funkciju osim ono što je bio i prije. Izbjegavao je svaki dodir sa Njemcima, te se nije nikada odazivao na pozive na kakova svečana primanja ili priredbe, koje su oni priredjivali iako je bio pozivan. Nije mu se moglo predbaciti niti da je ratni zločinac niti kolaborater. Kakovog većeg uspjeha nije imao, osim što je za sebe i od Engleza dobivao živežne namirnice u naravi pošto nije stanovao u logoru, no i to su mu od ljeta 1946. uskratili. Odviše je bio profesor i naučenjak bez iskustva u praktičnom političkom životu, te se nije snašao u situaciji. Engleze nije zanimalo da li su narodi biološke tvorbe i prirodni produkti ili je nacionalna ideja jedna iracionalna snaga. Hegelove teorije o objektivaciji universalnog duha i individualnim narodnim cjelinama, citati iz djela Spenglera. Njima su trebale konkretnije obične stvari iz sadašnjeg dnevnog života, njima su bili potrebni Zudenigi i Miloši, pa su ga pomalo napuštali. Zalazio je još uvijek pojedincima, koji su bili znatiželjni da čuju nešto poblize o Hrvatima i jugoslavenskom problemu iz ustiju jednog starog profesora i naučenjaka, koji se tim pitanjem bavi. U svojim intervencijama nije imao uspjeha. Zauzimao se puno za Tiasa Motidjiju, obilazio osobno i pismeno no bez uspjeha. I u redovima hrv. emigracije stao mu padati ugled, izgubio je na važnosti, te ga se smatralo tvrdoglavim, čudljivim starcem, koji je već postao senilan i spada u prošlost. Inače je tjelesno potpuno zdrav i za svoje godine drži se vrlo dobro.

U privatnim razgovorima uvijek je psovao ustaše i napadao Pavelića, pa mi je Sušička koncem ljeta 1946. rekla, da bi ga ustaše ubili, ali neće s obzirom na njegove godine. Inače pred Englezima ili strancima to nije činio i isticao je ono što je bilo pozitivno, a preko negativnog je prelazio ili opravdavao. Njegovo političko stanovište je NDH te je odobravao 10.IV.1941. ali sve što je bilo kasnije, bilo je po njegovom mišljenju sve protuzakonito i protiv volje hrvatskog naroda, koji je protivnik bilo čije ili bilo kakove diktature, te hoće demokratski oblik vladavine. Želja mu je bila da ode u zavod sv. Jeronima ili u Pariz, gdje bi mogao znanstveno raditi. Poduzimao je razne korake u tu svrhu no nije uspjelo do sada to postići.

Ja sam bio kod njega i s njime prvi puta početkom lipnja 1946. god, a početkom srpnja 1946. bio je on kod mene u Saureggenu, kroz nekoliko dana. Kako nisam ni s kim imao nikakovih veza osim puk. Bilićem, to sam mislio od njega čuti nešto, no bio je prilično neupućen. Najmilija mu je bila tema razgovor o njegovoj gazdarici Fini i o ptici čvorku, o kojemu je jadniku dobio vijest da je bolestan na nogu, pa je bio u brizi hoće li ostati na životu i kako se liječi. O tome je pričao svakome, pa je to bilo opće poznato hrvatskim emigrantima. Nakon toga bio sam nekoliko puta s njime ljeti 1946. no uslijed jedne manje razmirice prekinuli smo daljnje veze.

Moje je mišljenje o njemu pozitivno. Obzirom na svoju dobu, sasvim naravno da je malo osobenjak, tim više što je profesor i neženja, tvrdoglav je i svadljiv, no to nije čudo, kad se uzme u obzir da se pod stare dane našao bez sigurnog krova nad glavom, bez potrebne skrbi i s brigom na dnevni živo i budućnost. Osim što je tjelesno zdrav, on je još duševno bodar. Prati dnevno sve novine i časopise, čita knjige iz svoje struke. Kad sam ja ljeti bio kod njega, pisao je jednu radnju na francuskom iz francuske povijesti i pomalo učio engleski. Pobožan je i vrši svoje vjerske dužnosti. U engleskoj službi nije. U politici nije strančar i ne bi se mogao ubrojiti u jednu hrvatsku stranačku skupinu. Sa Mačekom se nije slagao još za vrijeme stare Jugoslavije, te je dolazilo do polemike između političkih predstavnika HSS i njega. Veliki je protivnik i Pavelića i ustaša. Po političkom je uvjerenju hrvatski nacionalista, koji hoće nezavisnu hrvatsku orijentiranu katolički i zapadnjački, protivnik diktature i komunizma, demokrata i veliki prijatelj Francuza, a protivnik Talijana, a ne simpatizira ni Njemce. Kao Dalmatinac je lokalni patriota, pa je Paveliću strašno zamjerao, što je dao Talijanima čisto hrvatske krajeve. S vodstvom HNO nema nikakovih veza.

(Sabolić – listopada 1948.)

11.

Argentina odobrila vize hrvatskim emigrantima za Argentinu
„Ranko” 5-IV-48

Prilikom sastanka Belobrka sa prof. Lukasom dne 26.III., isti mu je rekao da su odobrene vize za Argentinu. Ovih dana treba da dodje jedan arg. delegat, koji bi posvršavao još zaostale poslove oko isledjenja, a zatim bi odmah krenuli transporti.

Tom prilikom prof. Lukas je i to napomenuo da je USA odobrila 100.000 izbjeglica Hrvata useljenje, koji bi već početkom septembra trebali krenuti na put, za Ameriku.

12.

U.D.B.a N.R.H. 1947. g.

43. LUKAS Filip

Profesor ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu i bivši pop katolički. Poznati je frankovac od pre rata, a naročito kao pretsjednik „Matice Hrvatske” u Zagrebu. Odgajivao je omladinu u duhu ustaštva, održavao redovno predavanja u ustaškom univerzitetskom klubu „August Šenoa” u Zagrebu.

Za sebe stalno govori da je uvijek podržavao duh oslanjanja na „zapadne demokracije”, te da je važio kao „anglofil”. Faktički on se pod kraj bio prilično zavadio sa ustašama, ali su te svadje bile lične naravi, a potom poprimile i politički karakter.

Mada je nekoć bio katolički sveštenik, on danas smatra da se od Vatikana nema šta očekivati i da se uz njega ne treba vezivati. Medju emigracijom je dosta poznat i imade stanoviti broj ljudi koji ga u mišljenju slijede.

Od 1945 godine /maja mjeseca/ nalazi se u Austriji.

13.

LUKAS prof. FILIP

Hrvat, 76 godina, ustaša, redoviti profesor Visoke komercijalne škole u Zagrebu, bivši urednik Zbornik glavnog ustaškog stana „Naša domovina”, predsjednik Matice hrvatske i nadstojnik geografskog zavoda u Zagrebu.

Odlikovan je „veleredom krune kralja Zvonimira sa banicom”. Zajedno sa Bogdanom vodi ustašku frakciju u Austriji.

Bio je predsjednik „Matice Hrvatske” i to kroz dugi niz godina. Mislim da je završio gimnaziju u Splitu i teologiju, a kako se bavi proučavanjem geografije, to je postao sveučilišni profesor na visokoj komercijalnoj školi u Zagrebu. Napisao je više naučnih djela, a u pogledu potrebe opstanka Hrvatske državne samostalnosti specijalno je proučavao geopolitički smještaj Hrvatske i hrvatskog naroda. U tome smislu izdala mu je „Matica hrvatska” dvije knjige književno-političkih ESJ-a. Kao predsjednik „Matice Hrvatske” rukovodio je time i kod vođenja predsjedničkih agenata i ostao je predsjednikom sve do vremena dok nije Ban Dr. Šubašić imenovan povjerenika kod „Matice Hrvatske” u osobi prof. Martinovića god. 1940. Koliko je meni poznato profesor se Lukas nije bavio nikim javnim političkim radom, već cijeli njegov rad, bio je usmjeren na čisto naučnoj bazi. Čini mi se da nije pripadao nikakovom pokretu, a koliko mi je poznato nalazio se od prvog momenta u opoziciji prema političkom djelovanju dr. Ante Pavelića. Čini mi se da, prije svršetka rata krenuo je u emigraciju, ali kuda ne znam. Lično ga nisam poznao.

Lični opis: stas visok, prosjed, guste obrve, bledolikog izražaja lica, mršav, izgleda lica svećeničkog, držanja odmjerenog i ponosnog, a u hodu miran i odmjeren. Star oko 70 god. Ne vrši svećeničkih dužnosti i hoda u građanskom odijelu. Ne znam da li je raspop. Neoženjen je, a navodno je porijeklom seljačke dalmatinske siromašne porodice.

/Krmpotić Branko/

Star između 67 – 75 godina. Sveučilišni profesor i predsjednik „Matice Hrvatske”. Senilan, Ostalo nepoznato.

Sveučilišni profesor, predsjednik „Matice Hrvatske”. Živi u Pronpendorfu u Wörthersse-u. Izradio je u svoje ime rujna prošle godine jedan memorandum i predao ga britanskim vojničkim oblastima, koji je bio kasnije preveden i na engleski. U njemu se uz ostalo oštrim riječima oborio na one Hrvate, koji su radili bespravno i kršili u svojim nastupima etničke /moralne/ zasade i tražio za njih odgovornost. Mnogo se zauzimao za omogućenje nauka sveučilištaraca izbjeglica, bio je za to više puta u Gracu kod austrijskih, štajerskih i britanskih vojničkih oblasti. On je bio na čelu „Inicijativnog odbora Hrvata – izbjeglica u Koruškoj”, koji je brzo završio svoje postojanje ostavši samo inicijativnim tako zv. „ustaški krugovi”.

/Tias Mortidžia/

14.

Profesor Lukas prikuplja podatke emigranata, koji namjeravaju u Argentinu

Selenje emigracije

„Ranko” 12-I-48

20 decembra otišao sam kod profesora Lukasa, koji se nalazi na stanu u panzionu Egger u Krumpendorfu. Razlog za odlazak kod prof. Lukasa bio je taj, da kada sam došao u vezu sa Josom Babićem u pogledu Argentine rekao mi je isti da on već radi po tome pitanje, a da je direktivu dobio od prof. Lukasa. Ja sam to iskoristio.

Došavši kod prof. Lukasa, rekao sam mu tko sam i da sam bio u Grazu sa dr. Šolom te da mi je isti rekao, da prikupim podatke za Argentinu, ali da sam doznao, da se po toj stvari već radi, pa ne bi htio da dva jednaka izvještaja dodju na određeno mjesto. Prof. Lukas rekao mi je, da sam dobro učinio što sam došao kod njega.

Lukas mi je pročitao pismo, koje je dobio iz Argentine, a pisano je bilo od Buško Vlaha, u kojem stoji isto što je dr. Maček pisao dr. Šolu, samo je još dodato, da bi brodovi došli u Italiju i da bi odatle bio polazak. U pismu se još napominje, da bi dobro bilo da te spiskove overovi celovački biskup Austrijanac, odnosno da ih overi. Ja sam Lukasa upitao, zašto ne bi mogao to napraviti nadbiskup Šarić, pa mi je odgovorio, da se Šarić nalazi na listi ratnih zločinaca, a pored toga da se on sada nalazi u Salzburgu. Takodjer mi je rekao, da je bio u vezi sa tim kod jednog engleskog oficira sa kojim on imade vezu, ali mu je taj preporučio da spiskove ne daje IRU, jer da će se tima samo otegnuti stvar, već da ih neposredno šalje.

Za sebe Lukas kaže, da će u Argentinu, jer da ga tamo trebaju kao pisca. Kazao mi je, da se je dosada javilo oko 400 Hrvata, koji su voljni otići u Argentinu, da su spiskovi već gotovi, samo da ih treba ovjeriti. Potom mi je rekao kada idem u Graz, da vidim koliko tamo ima Hrvata, koji su voljni ići u Argentinu, te da mu to javim, a da će on javiti u Argentinu.

Pročitao mi je takodjer pismo u kojem se opisuje iseljenika. Za radnike, kaže se u pismu, da je vrlo dobro, za hranu i za stan, da se vrlo malo plaća i da se ne može nikada onoliko koliko se zaradi utrošiti. Intelektualci, da prolaze slabo, jer ih se prima samo kao radnike. Uglavnom, da je sloboda i da nema opasnosti za život kao u Austriji. U pismu se napadaju bivši hrvatski ministri i imenuje se Crljenkovića i Perića, da tamo žive na sramotu hrvatskog naroda, a tako isto i drugi, koji se tamo nalaze. Takodjer se u pi-

smu napadaju popovi, kaže, da su svi oni došli u Argentinu samo radi svojih ličnih interesa i odmah da su zaboravili, na sve one, koji su ostali u Evropi bez krova nad glavom.

Kada je Lukas to pročitao planuo je i rekao mi, da je on Paveliću stalno govorio, da se reši tih ljudi, ali da je zbog toga pao u nemilost kod Pavelića.

15.

LUKAS FILIP

AUSTRIJA

Student Mikolji se politikom bavi vrlo malo ili gotovo ništa. On pomalo šverca, više je tako rekuć u zatvoru zbog šverca nego na slobodi. Razumljivo je da studira, no studij slabo napreduje. Prije svoga prebjega u Austriju, bio je u Jugoslaviji u zatvoru i pobjegao, bio je politički jako aktivan, stalno je putovao na pruzi Graz – Klagenfurt i bio je desna ruka profesora Filipa Lukasa. No kako se je vratio iz Jugoslavije ne miješa se tako rekuć u ništa osim u šverc.

Iz izvještaja Tinka od 19.7.1947. godine – odložen kod Mikoljia

16.

ITALIJA

LUKAS FILIP

spominje se u elaboratu Jezovšek Josipa o logoru FERMO – ITALIJA.

17.

AUSTRIJA

LUKAS FILIP

Iz razgovora sa raznim studentima, a pogotovo sa studentom tehnike Mikoljijem iz Zagreba, može se zaključiti da medju studentima ne postoji neka organizacija, jednako da ne postoje stalno organizirane veze sa t.zv. vodećim ličnostima. Pošto je dapače suprotnost izmedju vodećih ličnosti i studenata, koji se stalno bave s financijskim poteškoćama, te smatraju da imaju moralno pravo na kakovu financijsku potporu od strane tih vodećih ličnosti, jer znaju da svi ti raspolažu zlatom. Studenti im zamjeravaju, da se brinu samo kako bi oni sami i njihove familije dobro živjeli, a ostale prepuštaju sudbini. Hrvatski studenti samo jednom i to 45 godine uspjeli su dobiti posredstvom profesora Filipa Lukasa 25.000 RM po osobi 400 RM, od bivšeg ministra

NDH Lovre Sušića, ali i to vrlo teško s primjedbom, da ovi ne moraju studirati nego da moraju raditi. Sve te bivše vodeće ličnosti i njihove familije zato nastoje što više prikriti svoja boravišta pred većim krugom te borave stalno ili većinom u provinciji, gdje se ne zna tko su. Tako se bivši ministar NDH Frković sa familijom nalazi negdje u okolici Graza, najvjerojatnije zbog, prodaje zlata. Frković ima vezu u Grazu sa dr. Vatroslavom Straussom, bivšim odvjetnikom u Čazmi, koji /živio za vrijeme NDH u Čazmi/ je Židov, ali mu se u NDH zbog veza sa bivšim ministrom Dumandžićem i Mladenom Lorkovićem nije ništa dogodilo.

Iz izvještaja Ante od 23.7.1947. godine – odložen kod Mikoljija

18.

PROF. LUKAS

AUSTRIJA

Božidar Voljevac, to je još jedan mladić biti će mu oko 25 godina, student je medicine, koju je već pošao u Zagrebu studirati. Rodom je iz Zagreba, a biskup Salis mu je rođeni stric. Po svemu dolasku u Graz 1945. godine bio je politički vrlo aktivan, te je zajedno sa prof. Lukasem, osnovao neki odbor koji je imao brigu oko studenata Hrvata. Naime, neki se od Hrvata nije mogao upisati na univerzitet, a da za svakoga pojedinca ne garantiraju barem 2 svjedoka i to Austrijanca, da je politički ispravan. Da bi se to izbjeglo osnovan je gore spomenuti odbor, čiji je potpis vrijedio kao politička legitimacija za pojedinca pred austrijskim sveučilišnim vlastima. T.zv. svjedodžbu o političkoj ispravnosti potpisivao je prof. Lukas i gore spomenuti Voljevac. Bio je veliki protivnik osnivanja jugoslavenskog sveučilišnog društva, koje se je trebalo osnovati u Grazu mislim 1945. godine, ili 1946. No o tome može dati detaljan izvještaj Aleksandar Vrbanac, koji je u to doba boravio u Grazu i prisustvovao svim debatama oko gore spomenutog kluba. Voljevac je služio vojsku kao domobran i to u bolničkoj četi. Sada živi povučeno u logoru i bavi se isključivo naukom te je jedan od najboljih studenata medicine na gradačkom sveučilištu.

Iz izvještaja Tinka od 11.XI.1947. – odložen kod Voljevac Božidara

19.

Prof. Lukas priprema se za odlazak u Argentinu

29.II. sastao sam se sa Lukasom i Ferkovićem. Lukas mi je rekao da su vize za iseljenje Hrvata u Argentinu već odobrene, ali još da nisu stigle, a da

će on biti vodja puta. Rekao mi je, da je jedan brod koji je iz Italije krenuo sa transportom emigranata u Kanadu na putu nestao.

Draganović da je tražio odobrenje iz Beča za ulazak u Austriju, ali da mu nije odobreno. Posao u Njemačkoj da je već završio. Svi Hrvati pa i invalidi odlaze u Argentinu.

Ferković mi je rekao da i on odlazi za Argentinu. Na traženje Jugoslavenske Misije trebao je izaći van iz lagersa, ali su ga Englezi zadržali u registraturi.

„Ranko” 6-III-48

uložiti Lukas – prepisati u 2 primjerka

20.

Prof. Lukas nezadovoljan je sa radom ustaškog vodstva u emigraciji

Prof. Lukas i Varga kritiziraju ljude iz pokreta, govore da su odviše zaptvoreni. Prof. Lukas tvrdi da je za iselenje Hrvata u Argentinu sve uredjeno i odobreno i da će po svoj prilici u najskorije vrijeme krenuti. Sada da odlaze transporti iz Njemačke i da se svaki dan transportira za Italiju 80 ljudi.

Kritikovao je popove i Američke Hrvate, da svakodnevno priređuju kojekakve bankete, umjesto da te novce prikupe, te pošalju za izbjeglice. Potom je napao Engleze i Jugoslaviju, govoreći da je to sve jedna banda, koja samo pravi trgovinu sa emigrantima.

„Ranko” 20-III-48

Uložiti Lukas

Prepisati u ...⁸⁴ primjerka

21.

Draganović organizira prebacivanje emigranata iz Njemačke u Argentinu 16-I sastao sam se sa prof. Lukasom koji mi je rekao da je dobio pismo od Draganovića Krune koji se sada nalazi u Njemačkoj sa zadatkom da otpremi u Argentinu sve ustaše koji se nalaze na listi „sivi”. Svoj posao da će završiti u najkraćem roku, a potom dolazi u Celovac gdje će organizirati sve za prebacivanje „sivih” u zapadnu zonu Njemačke radi otpremanja u Argentinu.

„Ranko”

24-I-48

Uložiti Lukas – prepisati u 1 primjerak

---

⁸⁴ Nečitko.

22.

Prof. LUKAS

Austrija

24.VIII. bio sam kod VARGE, koji mi je rekao da se je sastao prije dva dana u Klagenfurtu sa sinom ministra FRKOVIĆA, koji mu je rekao da je iz Voflsberga izručen Jugoslaviji general Cesarić, Jure Rukavina i još neki.

Dalje mi je rekao da će se sastati u petak ili subotu sa prof. LUKASOM jer da je Lukas o svemu dobro obavješten, te će se informirati za sve novosti, kao i samoj sadašnjoj situaciji. Ja sam se odmah informirao da li je Lukas još uvijek na istom mjestu u stanu u Krupendorfu, na što mi je Varga rekao da jeste, i da se istoj zgradi nalazi i žena Lovre Sušića.

U razgovoru me je upitao da li znam što za ANTU PRNJAKA, koji je otišao u Jugoslaviju u grupi DRAGANIĆ IVICE i koji se trebao vratiti još 24. juna. Do danas još nije stigao. Istog dana je uputio pop DRAGIČEVIĆ, VARGA i BELIĆ, kojima je trebalo donijeti vijesti i vezu od Bobanova adjutanta, te bi prema tim vijestima trebali organizirati daljni svoj rad.

Izvjestaj „Ranka” od 1947. g. u predmetu Varga.

23.

Prof. LUKAS

Ja sam došao u vezu sa Ivom Bogdanom nakon povratka iz domovine i to kad sam radi odlaska dr. Marušića kod kojega sam stanovao promijenio stan i to u istoj kući gdje je stanovao pomenuti Ivo Bogdan s još trojicom braće Sertića /to su neki trgovci koji su često putovali pa je tako bilo mjesta/. Tamo sam ostao mislim oko 7 ili 8 dana i otišao za Italiju. Bogdan se u to vrijeme bio potpuno povukao i od svojih novinskih drugova, te je imao samo vezu sa Buškom Vlahom, bivšim višim činovnikom u Ministarstvu vanjskih poslova. Bogdan je tada pričao o prilikama među ljudima s kojima je bio usko povezan, t.j. sa novinarima te o tome kako su slagali nekakvi memorandum i njemu ga donijeli da ga i on potpiše, ali on je to odbio. Radi toga da je bio nazvan kukavicom i izdajicom. Sjećam se da mi je pred neko vrijeme pričao da se par puta sastao i to na kupanju sa prof. Lukasom, koji takodjer da je napravio neke vrsti prikaza kratke političke povijesti Hrvatske i da je to dao Englezima. Prema pričanju Vučkovića još prije mog odlaska u domovinu isti se bio vidio sa Bogdanom s kojim je od prije bio prijatelj, ali nisu se dugo razgovarali jer je Bogdan bio u svadji

sa novinarom Mortidijem čiju je sestru Vučković oženio. Koliko je meni poznato Bogdan nije imao nikakvog kontakta političkog sa mačekovcima, znam iz njegovog pričanja da ih je smatrao dosta ograničenim i politički nesposobnim. On je prešao u Italiju nekako pred božić 1945. godine i tada na prolazu sam ga vidio u Gemoni odakle odmah drugi dan je otišao dalje te se smjestio u Conegliano kamo ga je bio odveo već spomenuti fratar Ivo. Ja sam s njime skoro nakon tri mjeseca sastao se u Coneglianu gdje sam bio isto prešao radi prijave koja je protiv mene bila podnešena u Gemoni. Iz čitavog držanja Bogdanova vidjelo se da on očekuje da dodje i Buško u Italiju te da kani s njim preći u Južnu Ameriku kod sestre Buškove. Jedini njegov kontakt s mačekovcima bio je sa Vučkovićem i to kad se sastao s njim mislim juna 1946. godine. Tada su se između njega i Vučkovića vodile duge debate o pojedinim pitanjima i to uglavnom načelnim pitanjima programa mačekovaca koje je Bogdan napadao da su konfuzna i nejasna. Znam da su mu poručivali iz Rima i to svećenički krugovi da dodje u Rim da bi poslužio sa pisanjem pojedinih informativnih članaka, ali njemu se nije dalo, a to je obrazlagao sa nekim osobnim pitanjima koje je od prije imao sa Madjarcem i Mandićem, koji su na čelu društva sv. Jerolima. Poznato mi je da je očekivao i novčanu pomoć iz Južne Afrike od neke rodbine. On je isto nastojao doći u vezu sa Brankom Jelićem pa i sa braćom Bulat. Znam nakon mog povratka iz Australije da je već bio u pismenom kontaktu sa Brankom Jelićem, ali da se tužio da mu na neka pitanja nije konkretno odgovorio Jelić, to je tom prilikom kazao da mu se čini da je Branko Jelić stari vjetrogonja kojeg on pozna još sa sveučilišta u Zagrebu. Znam da je Pernar putem Vučkovića dao pozdraviti Bogdana. Sigurno je, dok sam ja još bio u kontaktu s njim i koliko je meni poznato da nije imao neke političke veze i kontakta odnosno nikakvog pristajanja uz držanje i politiku mačekovaca. On je iz Conegliana otišao po prilici mjesec dana nakon mog dolaska i ja sam se s njim sastao, mislim početkom juna 1946. godine. On je neprestano govorio da mu je situacija potpuno nepoznata te nije vjerovao u bilo čiju mogućnost da bi se pomoglo hrvatskoj emigraciji i pitanju hrvatske države kako su je zamišljali razne struje u emigrantskim krugovima. Bio je prilično skeptičan na sve pokušaje tvrdeći da Hrvati nemaju ni trunca smisla realne politike, a da je sve što se poduzimalo u to doba neke vrsti donkijhotstvo. Stajao je na stanovištu da se Hrvatska država, kao država, neće nikada uspostaviti ako su protiv toga ostale evropske sile, a isto ako ne bude sporazuma i sa Srbima. Međutim, kaže da on to ne bi smio nigdje reći, jer bi ga proglasili svi da je postao Jugoslaven, a možda i kraljev čovjek. Koliko mi je poznato izbjegavao je kontakt uopće

sa svima, ali dok sam bio u zatvoru u Rimu čuo sam da je bio došao i on u Rim i da je bio opet u dobrim odnosima sa Madjarcem. U priličnom je strahu bio pred svakim te nije htio govoriti o političkim problemima, a jednom mi je otvoreno rekao koliko se boji partizana toliko da se boji i ustaša, te da radi toga neće i ne želi se angažirati. Uvjeren je katolik i od toga ne popušta uopće, ali se vidi po svemu da je razočaran u politiku Vatikana odnosno bolje rečeno u mogućnost vatikanske politike. Bavio se mišlju ako predje u Južnu Ameriku da će se prihvatiti publikacija odnosno izdavanja knjiga koje bi imale prodju među iseljenicima. Njegovo je stajalište bilo da ne radi ništa dok se situacija potpuno ne razbistri i dok se ne bude osjećao osobno neugrožen. Znam, da je najbolji prijatelj bio sa Bulatima i sa Buškom.

Iz nastavka zapisnika o saslušanju Moškov Ante od 22.10.47.

24.

Austrija

Za ŠIMUNOVIĆ Ivicu doznao sam, da ima veze u Hrvatskoj sa Ing. Falschom iz Šenoine ulice i preko njega veza sa Šumanom u Bosni, Krva-vim Rašom, RAŠIĆEM Hss zastupnikom GALIĆEM, DJUJIĆEM koji je sada u Liki.

Njegova lozinka za Ing. Falscha „Homogeni” i isto tako za njegovu ženu Šteficu Šimunović iz Nikolićeve ulice 8/II. Ona da je takodjer u sve upućena, da je bila 4 mjesec u OZN-i u Mariboru zatvorena, kada ju je neki agent OZN-e Čope predao OZN-i. Na OZN-i da nije ništa izdala.

On da je stupio sa Američkim sanatorijem u američkom konzulatu u Beču, preko profesora Lukasa, to sam pismo ja uspio dignuti i predati kape-tanu Zvezdiću.

Šimunović je napisao izvještaj jedan za Engleze i jedan sa američkim senatorom u kome je opisao stanje u Jugoslaviji. Mjesto gdje se nalaze križarske grupe i mjesto gdje bi se mogla baciti pomoć.

Dalje navodi u izvještaju da su Englezi upoznati sa tim preko svoga informatora „B” koji se sada nalazi u Trstu.

Izvještaj „Ranka” 1947. godine u predmetu Šimunović.

25.

Austrija

Iz razgovora sa apotekarom PAŠIĆEM razabrao sam da mu je prof. LUKAS dao podatke o stanju u Francuskoj zoni. LUKAS je rekao da u Francuskoj zoni nije tako sjajno kako se pripovjedalo, te da jedino šverceri mogu živjeti i svega dobiti. Za život da su u francuskoj zoni potrebne velike sume novaca. Lukas da je bio ogorčen, jer da mu je bilo rečeno, da će se za njega u francuskoj zoni postarati Pokret, kada je došao tamo ostao je na ulici i morao se vratiti nazad u Englesku zonu, jer niti stana nije mogao naći.

Iz izvještaja „RANKA” od 17.12.1947. g. u predmetu PAŠIĆ

26.⁸⁵

Prof. LUKAS

Austrija

U mjestu u kojemu sam boravio – Klagenfurt i Pörtschach – za vrijeme rata nisam vidjao nikoga. Poslije rata 1945/1946 našao sam se sa mojim školskim drugom NIKIĆ Dr. JOSIPOM i preko njega prolazno upoznao:

/.../

LUKAS – profesor, mislim da radi na cenzuri;

/.../

Iz izjave ČUS OTA od 25.III.1948. godine.

Uloženo kod NIKIĆ Dr. JOSIP.

27.

Lukas – Varga

„Kumere” 20-III-48

13.III. sastao sam se u gradu prof. Lukasa i Vargu baš u momentu kada su najviše politizirali. Uglavnom kritizirali su ljude iz pokreta, govoreći da su odviše zatvoreni. Riječ je vodio Varga.

Ja sam Lukasa pitao, da šta je sa iselenjem u Argentinu. Lukas mi je odgovorio da je sve uredjeno i odobreno i da će po svoj prilici u najskorije vrijeme krenuti. Sada da odlaze transporti iz Njemačke i da se svaki dan transportira za Italiju 80 ljudi.

---

⁸⁵ Veći dio dokumenta se odnosi na druge osobe.

Dalje je kritikovao popove i američke Hrvate, da svakodnevno priredjuju kojekakve bankete, umjesto da te novce prikupe, te pošalju za izbjeglice. Potom je napadao Engleze i Jugoslaviju, govoreći da je to sve jedna banda, koja samo pravi trgovinu sa emigrantima.

Uložiti Lukas

Prepisati u 1 primjerak

28.

Prof. LUKAS

Austrija

General MIHO BAJD – moj poznanik iz Akademije. Bio je do kraja u vojsci NDH u činu pukovnika. Pred kraj dospio je u diviziju „Luburić“, koji mu je pred sam svršetak rata saopćio da je unapredjen u čin generala. Do ljeta 1946. godine živio je u DP logoru u Weidmannsdorfu kraj Klagenfurta, a onda se preselio u grad. Nakon moga zatvaranja otišao je sa nekim pukovnikom BILIĆEM (koji je živio u istom DP logoru, a meni nepoznat) u Njemačku – to mi je u pismu javila moja sestra. Oženjen je i žena mu živi negdje u Jugoslaviji. Razgovarali smo nekoliko puta o prilikama u Hrvatskoj i on je bio ogorčen na to stanje, ali se je ipak družio sa ustašama koji su s njim u logoru stanovali. Stalno mu je društvo bio neki ŠIMUNOVIĆ, koji se bio vratio, pa onda opet redovnom putnicom došao u Klagenfurt, a inače je bio ustaša; CRVENKOVIĆ Dr. FILIP, DRAGIČEVIĆ IVICA i ROŽANKOVIĆ BRACO bili su uvijek skupa. S njima nisam održavao veze, ali znam da su ustaše i da su se negativno držali spram današnjeg stanja. Rožanković je u proljeću 1946. godine preselio u Graz, a ova druga dvojica su (po izjavi Nikića) navodno najprije otišli u Italiju, pa dalje u Južnu Ameriku. U jednoj medjusobnoj diskusiji, kojoj sam sticajem okolnosti radi pomanjkanja mjesta u svratištu Pörtschack uz objed bio prisutan, a koja se vodila između Rožanković Brace i jednog Hrvata iz Beča (oboje su bili na ljetovanju), razabrao sam, da je Rožanković čisto ustaški, dok onaj drugi obratno raspoložen. To je bilo u ljetu 1946. g. DRAGO JELIĆ naprotiv ponašao se je i davao izjave kao da nije ustaša i uvijek je bio s njima u raskoraku, kako se kaže. On je navodno bio viši činovnik u zagrebačkoj općini i prema svemu davao je utisak da je sklon novom stanju i jugoslavenskom osjećaju. On je bio otišao za Italiju, a odande za London, odakle se javio Dr. NIKIĆU s kojim je zajedno u Klagenfurtu stanovao i dao me pozdraviti, što mi je sestra javila. On je imao i jednog brata, ali toga nisam poznavao, koji je također s njim otišao. Inače veze s njim nisam održavao.

Neki prof. LUKAS, novinar CIPRIN sa ženom i JOZČENKO, kojeg samo po imenu znam, rade u engleskoj cenzuri i drže se neodređeno i neupadno.

Iz izjave ČUS OTA od 25.III.1948. godine
Uloženo kod BAJD MIHE

29.

U Rimu žive prof. Lukas, prof. Drezga i neki Jelavić koji u svojim stanovima održavaju sjednice, dogovaraju se o propagandi protiv Jugoslavije. Svaki tjedan se tamo sastaju i ostali emigranti i dobivaju izvještaj o političkoj situaciji u Jugoslaviji. Svi ovi emigranti dobivaju od Vatikana besplatnu hranu.

30.

Prof. Lukas radi na iseljenju Hrvata u Argentinu.

„Ranko” 4-V-48

Uložiti Lukas

Prepisati u 1 primjerak

20.IV. sastao sam se sa Lukasom i Fekovićem, oni su mi rekli da je došlo odobrenje za iseljenje 2800 Hrvata i oko 4000 Slovenaca u Argentinu. Pokazali su mi fotografiju telegrama, koji je upućen konzulu u Beč.

Preko „Caritasa” naredjeno je, da se Lukas obrati na IRO sa spiskom ljudi, koji trebaju da se isele i da se vidi koje će ljude IRO pristati da iseli na svoj trošak, a koje ne bude pristao, da će te primiti na svoj trošak „Caritas”.

Pri davanju tih spiskova, napominju, da se mora biti vrlo oprezan, jer u IRO-u da se nalazi mnogo židova, koji nisu ništa drugo nego komunistički agenti.

31.

U Celovcu osnovano „Društvo Hrvata” za Austriju

„Ranko”

21-VI-48

Uložiti Lukas

Prepisati u 2 primjerka

17.VI. osnovano je „Društvo Hrvata” u Austriji sa sjedištem u Celovcu. Pretsjednik društva je prof. Lukas, potpredsjednik Polić Viktor, tajnik ing. Barišić. Cilj tog društva je povezivanje i prikupljanje svih Hrvata u Austriji radi uzajamnog pomaganja i saradnje sa pokretom. To društvo treba da se poveže s Amerikancima i Englezima i pred njima da zastupa interese emigracije. Sva novčana pomoć, koja dolazi iz Amerike, trebala bi da ide preko tog društva. Pravila društva poslana su engleskim i austrijskim vlastima na odobrenje.

32.

LUKAS

AUSTRIJA

23.VIII. razgovarajući sa Krešićem informirao sam se za Sušićku. Za istu je rekao da održava veze sa mužem Lovrom /ministrom/ putem Kavran, koji dolazi k njoj i k Lukasu, kada ima bilo kakove poruke od Sušića.

Kada sam se kod njega informirao za grofa – odgovorio mi je da je baš on htio mene da pita da li ja znam što o njemu. Krešiću je to poznato da se isti nalazi na kanalu kojim se prebacuju grupe preko Madjarske za Hrvatsku i da mora biti na samom mjestu prelaza Drave ili u neposrednoj blizini. Kod njega da se sakupljaju ljudi koji se prebacuju, a tako isto da se tamo sklanja materijal i gumeni čamci.

Tužio se je meni da je Kavran previše zatvoren. Ja sam mu rekao da takav mora biti, jer koga se neka stvar ne tiče da ne treba znati, jer da je to bolje i za samog njega u slučaju hapšenja ili pak da ne bi došlo slučajno do izdavanja tajne. Na to je on rekao da bi ipak mogao bar nama reći. Ja na to nisam htio dalje razgovarati.

„Ranko” 28.VII.1947.⁸⁶

33.

LUKAS

AUSTRIJA

Ferković je mene nagovarao da se i ja javim za ARGENTINU, da šta ću se potucati po Austriji i lomiti noge za tuđi račun, a od svega toga neće biti ništa i da mogu glavu izgubiti ili biti uhvaćen negdje u šumi.

Ona smatra da je cijeli rad pokreta osuđen na propast i čim kasnije to dodje, da će biti više žrtava. Lukas mi je rekao, da je cijeli taj rad ludost.

„Ranko” 4.V.1948.

---

⁸⁶ Ili 28.VIII.1947.

34.

Lukas

Austrija

Pošto sam ja KONJI rekao da sam se sastao sa ŽIGOM ŠALOM to me je Kavran odmah pitao o celom mom razgovoru s njim. Ja sam mu sve izneo. Kavran mi je rekao da je Šal dobar političar, ali da je dosta star i da je prema njemu malo preoštro postupljeno za vrijeme NDH i da je radi toga Šal još uvijek ogorčen da je i smetnja njegovoj suradnji sa Pokretom njegovo ogorčenje. Kavran mi je rekao da je i njemu jasno da se pod ustaškom firmom ne može više nastupati, te je i vodstvo Pokreta odustalo od te ideje. U sadašnjem „Hrvatskom Pokretu” kaže Kavran zastupljene su sve stranke jednakopravno i tu se ustaše niti ne spominju, ali je svakako potrebno da Poglavnik ostane i nadalje vodja otpora jer da je on vodio uvijek bezkompromisnu borbu protiv komunizma a i protiv Srba. Sa Srbima Hrvati ne žele nikakovu suradnju, nego samo dobro susedstvo, ukoliko su Srbi za to.

Kada sam Kavranu rekao za LUKASA da me iznenadjuje njegovo držanje i njegovo izražavanje Kavran se je nasmijao i rekao da me ne treba ništa iznenaditi, jer Lukas je jak na peru i vrlo dobar kritičar i da isti nikada nije došao k Poglavniku, a da mu nije nešto predbacio, kaže Kavran, je dobar Hrvat i želi Hrvatskoj samo dobro i strašno mrzi Italijane. Kavran se čudi da je Lukas sa menom tako dugo razgovarao, jer veli da je on išao sam njemu nekoliko puta, ali da je uvijek bio vrlo kratak s njime i prosto mu pokazao vrata.

Izvjestaj „Ranka” od 12.I.1948. g. u predmetu ŠAL

35.

Preko prof. Lukasa Kavran je saznao koje ljude ima namjeru austrijska policija hapsiti i izručiti Jugoslaviji

„Ranko”

24-I-48

Kavran kaže da on sigurno znade, da se kod austrijske policije nalazi lista ratnih zločinaca, za koju je on saznao preko prof. Lukasa i još nekih drugih lica. Na toj listi nalazi se Miro Mak, Kozina Franjo, Matešković Karlo, Konja Franjo i još dvojica drugih. Tu listu predale su jug. vlasti austrijskoj policiji nakon prekida ugovora Tito – Steele. Kavran kaže da imaju Austrijanci više interesa da pohapse sve te ljude, jer imaju sa Jugoslavijom da riješe razna pitanja kao na pr. pitanje zarobljenika i granica. Ili su moću Englezi predali liste traženih lica austrijancima tako da oni prime svu

odgovornost na sebe, a oni da bi kod eventualnih hapšenja intervenirali, kao spasiooci. Jugoslavija da u tome neće uspjeti jer ćemo mi sve to na vrijeme saznati, a u ovim momentima mora svaki pojedinac biti vrlo oprezan ne samo u svom interesu nego i u interesu opće stvari. /U toj stvari kaže da je upletena i KP Austrije/.

36.

Lukas o Anti Paveliću

„Ranko”

12-I-48

Profesor Lukas mi je prilikom posjete njemu pričao, kako ga je Pavelić odmah po svome dolasku u Hrvatsku pozvao k sebi i kako ga je poljubio. Posle osam dana Lukas je došao u sukobu sa Pavelićem zbog „rimskog ugovora”. On da je Paveliću predbacio zašto je Dalmaciju Italijanima, jer da Hrvatska bez Dalmacije ne znači ništa. Pavelić mu je tada rekao, da on ne može od prijatelja sebi praviti neprijatelje. Tu mi je Lukas rekao, da je Pavelić stalno bio veći prijatelj Italijana nego Njemaca. Lukas je Paveliću u srdžbi rekao, da će Njemačka ovaj rat izgubiti i da bi bilo bolje da se drži Zapada. Posle ovoga Pavelić je održao jedan govor u kome je rekao doslovno: „samo ludjaci mogu vjerovati, da će Njemačka rat izgubiti. Njemačka je rat dobila”. Posle ovoga događaja Pavelić je više puta poslao po Lukasa i da je on tamo odlazio, ali se nije više sa njime svadjao oko toga, jer je uvideo, da Pavelić nema pojma o politici.

U nastavku razgovora prof. Lukas mi je rekao, da je on mišljenja, da do sukoba mora doći, ali da Pavelić neće više vladati i samo ako je lud može na to misliti. Amerikanci i Englezi će tu stvar urediti, jer da Pavelić imade suviše velik broj protivnika, koje je sam sebi stvorio putem Luburića i njemu sličnih.

37.

DR. LUKAS

BUBLIĆ DRAGAN, bivši glavni urednik „Jutarnjeg lista” i Glasnika seljačke stranke „Dom”.

Za vrijeme stare Jugoslavije bio je jedan od glavnih HSSovaca, bio je u Izvršnom odboru, za okupacije je bio urednik novina. Žena mu živi u Zagrebu i stanuje u Novinarskom domu III. kat. Ima veliku kćerku koja se udala za

jednog Srbina, ima dvoje djece. Rekla mi je da je partijac njezin muž, samo ime ne znam. Mati stanuje sa svojom neudatom sestrom, koja je profesorica, a gdje kći stanuje, to ne znam.

Bublića sam potražio u Jezuitskoj kasarni. On stanuje sa jednim prijateljem Poljakom u jednoj sobi. Soba je pristojno uređena i ogromna.

Donesao sam mu pozdrave od žene i jako se je razveselio mom dolasku. Sada je urednik i korespondent hrvatskog lista u Klevelandu – SAD. Osim toga, je novinar za hrvatska pitanja domaćih njemačkih novina. Svaki dan dobiva, odnosno proučava naše listove: „Vjesnik“, „Borbu“, „Poročevalec“ i onda piše ono što interesira njemačku javnost i šalje članke hr. Listu u Kleveland.

On je predstavnik Krnjević dr. Jurja za Korušku. Pričao mi je da je na kontinentu glavni zastupnik Krnjevića dr. BUDIMIROVIĆ, čija žena se nalazi u Zagrebu i dr. LUKAS. Obojica stanuju u Rimu u sv. Jeronimu. Budimirović je bio prije mjesec dana u Klagenfurtu i nagovorio Bublića da pristane na njegov plan da se HSS pretvori u kršćansku demokratsku stranku na religioznoj bazi. Bublić ga je pitao, da li je to nalog i intencija dr. Krnjevića? Našto je Budimirović rekao, ne, nego da je to vlastita inicijativa. Bublić je odlučno odbio prijedlog s motivacijom da HSS je bila laička stranka i treba da takova ostane. Bublić se ne kani vratiti u zemlju, iako je uvjeren da se njemu ne bi napravio proces, jer on nikada nije bio ustaša, dapače pisao protiv njih ukoliko je u ono vrijeme bilo moguće protiv ustaša pisati. On stoji na stanovištu da ne odobrava nikakvih dizgresionih postupaka (atentata, sabotaža itd./, jer bi od toga nastradala samo nevinna lica. O tom pitanju smo vrlo malo razgovarali. Budućnost Jugoslavije je tako dugo osigurana dok postoje razmirice između Istoka i Zapada. Prilično je rezigniran, jer kaže da će to doživjeti naša djeca. Treći puta kad smo se vidjeli dao mi je dva zadatka, da se informiram o zdravstvenom stanju Stepinca i da ga istinito obavijestim. Razlog mi je rekao da mu je Budimirović kazao, da se je Vatikan u zaštiti Stepinca previše istrčao i da bi htio znati /Vatikan/, da li će on uskoro umrijeti ili će još dugo živjeti. Svrha tome je da bi se našao nasljednik koji bi bio prijetan Rimu i Beogradu. Vatikan sada gleda na interese katoličkog naroda Jugoslavije, jer da bi mogao izgubiti vjernike. Bublić mi je nabacio ime Akšamovića. Rekao mi je neka posjetim Stepinca. Obavijest o Stepincu je važna, jer on mora javiti u Sv. Jeronim.

Drugo pitanje, da li bi ja htio za njega doznati kuda Jugoslavija dalje otprema oružje što ih prima od SAD. On kaže da je u dobrim odnosima sa Ser Gorešn, komandantom engleskih snaga u Koruškoj i sa dr. visokim engleskim oficirima, koji su na njega stavili upit, neka nastoji saznati kamo je otišao taj ratni materijal, jer da se taj materijal šalje navodno za komuniste Indokine ili

same Kime ili možda u Egipat, Siriju, a možda i u Etiopiju. Rekao mi je dalje, da Englezi imaju svoje mišljenje o zbliženju Etiopije i Jugoslavije, jer da bi se Tito tamo imao skloniti u slučaju jednog rata, invazije i sl.

Jakov, 1954. – izvještaj odložen pod Nikić dr. Jozo

38.

Prema izjavi Bublica i dr. Nikić Joze, prof. Lukas za vrijeme svog boravka u Koruškoj rekao je, da u vezi nekih veza između Zulfikarpašića, te Zudeniga i popa Juretića, da ovaj posljednji radi za obavještajnu službu Vatikana i Italije. Radi toga on želi, da ima informacije od raznih ljudi, a kao najpodesnije za taj posao našao je Zulfikarpašića i Zudeniga, koji mu dostavljaju materijal ob. prirode.

Iz dopisa UDB-e FNRJ (608)

39.

LUKAS prof. FILIP

profesor i rektor Ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu i do 1945. g. predsjednik Matice Hrvatske, nije bio ustaša, a u toku okupatorske vlasti bio se dosta udaljio od režima, najviše nakon što je Pavelić izručio fašistima Dalmaciju i tolike naše krajeve. Međutim je Lukas u Matici i prije toga i tada otvorio vrata ustaškoj ideologiji, propagandi i raznim akcijama. On je formalno bio kao osoba „po strani” no režim ga je respektirao, a po konac je bio dobio i neki visoki „ustaški orden”. Znam, da je emigrirao i priča se da živi u Austriji, mislim u Klagenfurtu, gdje mu savezničke vlasti idu na ruku. Isto tako govori se, da je pisao neke memorandume savezničkim vlastima, ali o njihovom sadržaju u Rimu nikada nisam ništa čuo, niti sam se zato interesirao.

Iz zapisnika Uvanović Danijela od 1946. g.

40.

LUKAS FILIP

Profesor EKVŠ i predsjednik „matice Hrvatske” u vremenu NDH. Poslije sloma stigao u Klagenfurt, gdje stalno boravi. Prema ustaštvu je negativno određen. U Klagenfurtu ga se smatra neoficijelnim predstavnikom tamošnjih emigranata.

Podatke dao Magdić Milivoj 27.V.1947.g.

41.

LUKAS FILIP

Sada u Krupendorfu, prof. predsjednik „Matice Hrvatske” krupna ličnost u ustaškom pokretu, rektor visoke škole za trgovinu u Zagrebu. Slobodno i nesmetano politički radi, putuje u Celovac i Graz po poslu ustaške organizacije. Organizovao je septembra 1946. g. ustašku organizaciju „Hrvatski savez” za britansku zonu, čiji je on predsjednik.

Izvor podataka nepoznat

42.

Dr. LUKAS

25. juna 1946. g. održao se u jezuitskoj kasarni u Celovcu sastanak vodja hrvatske emigracije u Austriji, na kome je osnovan „Hrvatski savez za britansku zonu”. Kao Mačekov predstavnik sastanku je prisustvovao BAŽO VUČKOVIĆ iz Rima. Izabran je odbor, u kojeg su ušli kao predsjednik Dr. LUKAS, ratni zločinac, sekretar S. DIVIĆ, članovi odbora: Dr. DUBIČANAC, Dr. ŠPANIĆ i Dr. KRISTIĆ.

Program imenovane organizacije se sastoji u organiziranju propagande protiv današnjeg stanja u Hrvatskoj i za rešenje hrvatskog pitanja u koju svrhu razjasniti inostranstvu položaj Hrvata; u stvaranju kontrole i organizacije hrvatske emigracije omladine, u ujedinjenju hrvatske emigracije i sudjelovanju u radu UNRRA-e, radi lakše opskrbe iste itd.

Napisali su dva memoranduma, od kojih su jednoga poslali pukovniku CLARKU, a drugoga kapetanu BRAWN-u. Oba memoranduma sadrže podatke o hrvatskoj emigraciji i ciljevima „Hrvatskog saveza”.

Izvor podataka nepoznat.

Dana 18. augusta prošle godine engleska parlamentarna delegacija sastavljena od predstavnika laburista i konzervativaca, koji su putovali po Koruškoj, posjetila je emigrantski logor u Wedmannndorfu.

Parlamentarce je pozdravio ustaški profesor LUKAS, poznati ratni zločinac i ustaški ideolog, te im predao spomen sliku i molbu u kojoj emigranti iznose svoj težak položaj i između ostalog mole, da se trojici logoraša dozvoli, da idu u London na studije.

Izvor podataka nepoznat.

Lukas

Prema Duiću Draganović je išao u Austriju tamo su mu Sušić i Kavran predali sanduk ustaškog zlata za političku akciju. Draganović je to donio u Rim. Pečnikar posluživši se ovlaštenjem i legitimacijom Pavelića, da je oružjem u ruci odvezao to zlato Draganoviću i prisilio ga da potpiše izjavu da će on /Draganović/ vršiti samo zadatak obavještajne službe sa inozemstvom /Amerikom/ i sa Jugoslavijom i politički rad, a vojnički rad da ostaje sam u nadležnosti Pečnikara. Tako da je uz Draganovićevu akciju i grupu u Italiji i uopće u inozemstvu postojala Pečnikarova grupa i akcija /Pečnikar da je čak dao ubiti neke koji su bili proti njemu kao na pr. Pavičića, a neke osudio na smrt/. Draganović premda je to morao opisati da nije htio pristati na Pečnikarov diktat, već je baš nastojao, da eliminiira uticaj Pečnikara i da se poveže sa austrijskom grupom s kojom je i Pečnikar radio. Pečnikar da je povezo se sa francuskom ob. službom i bio više puta u Rimu /Duić se s njim sastajao i nastojao izgaditi spor/. Inače, Pečnikar putovao po Italiji, po logorima i u Austriji. Nijesu mu vjerovali da je bio u vezi sa Pavelićem, premda je to tvrdio. Pavelić da je u to vrijeme bio u Austriji i još koncem 1945. g. u nekom austrijskom selu krio se. Odvojivši se od svijetu, pa i od familije /kad je izišlo ono obavještenje o njegovu izručenju/, te nitko više iz najbliže okoline nije znao gdje je, već da je u nekom selu i da krije engleska ob. služba. Tako se i Artuković sakrio u francusku zonu i tamo bio 1946. g. u proljeće. Duić je sa njim bio i govorio i donio mu neka pisma od Kavrana i odnio pisma Kavranu. Pečnikar da se dva puta sastao sa generalom Damjanovićem u Firenci i načelno se složili o zajedničkoj akciji vojničkoj četnika i ustaša. Damjanović da je tada izjavio da četnici smatraju važećim sporazum Pavelića s četnicima istočna Bosna iz 1945. g., t.j. sporazum Pavelić – Brašić. Pečnikar da je pregovarao sa generalom Parcem, a i Draganović. Draganović da je takodjer prihvatio suradnju sa četnicima samo na vojničkom polju. Duić je za Draganovića održavao vezu među emigrantima. Nosio pisma u Trst 1945. g. Kaiću i drugima, nosio pisma i pakete po logorima. Tako išao Vrančiću, Tothu u Termini, Heferu u Falconari kod Ancone. Hefer je bio sakriven u jednom samostanu kod Falconare. Išao često u Modenu gdje je bio ustaša Štri i Ljubo Miloš. Ovoj dvojici je engleski komandant logora dao mogućnost tiskanja lista „Velebit“. Imali su tiskaru, ali jer su falili neki strojevi, Duić je išao u Austriju, da od Motrjidjije, Nevistića i Magdića dobije te tiskarske strojeve i donio ih. Ali ne u Modenu već u Rim Draganoviću. Radilo se o strojevima za tiskanje jugoslavenskih legitimacija i za prav-

ljenje naših grbova državnih i republikanskih na legitimacijama. Tijas i Mortidjija su imali u Austriji veze sa austrijskom folspartijom i tamo dobili potrebne tiskarske potrebštine za Duića. Išao je i Grivičić u Termo. Bio kurir i raznašač paketa po logorima i držao vezu za Draganovića sa emigrantima. Tad je Draganović organizirao prebacivanje 60 emigranata Hrvata, intelektualaca u Španiju, te su početkom 1946. g. pošli oni u Španiju /tih 60/. Duić zna da je pošao u Austriju Lacković i Dr. Belić. To je išlo preko Vatikana. Draganović se bavio mišlju da prebaci još veću grupu studenata u Španiju, a starije kao Vrančića i ostale u Ameriku. On ne zna što je u tome Draganoviću uspjelo. Draganović je imao odlične veze sa Vatikanom i fratrom Mandićem. Draganović je bio povezan sa američkom ob. službom i direktno s Trumanovim uredom i to još Oršanić i Tijan. Radi te veze sa Vašingtonom oni da su najjači ljudi u emigraciji. Tako i Butorac i Jelić. Oni da su u vezi sa Krnjevićem. U proljeće 1946. g. Draganović je rekao Duiću da se radi na izvršenju najvećeg zadatka. Amerikanci da su odobrili da pruže podršku oružanoj akciji u Jugoslaviji, gdje treba povezati akciju križara, četnika, bjelogardijaca, plave garde i muslimana. Amerikanci da će pružiti pomoć oružjem i opskrbom čak iz zraka, ali najprije treba da se obrazuje vodeća grupa koja će se njihovom pomoći prebaciti u Jugoslaviju i provesti jedinstvenu vojničku organizaciju u Jugoslaviji. Tražili su od Draganovića da se iz redova emigranata nadju tri čovjeka najpodesnija /jedan bi trebao biti general/, koji će provesti i organizirati oružanu akciju u Jugoslaviji. Kad se nadju ti ljudi koje će i oni provjeriti tad će Amerikanci prebaciti ih u Jugoslaviju preko svoje ob, službe, svojih kanala i kad oni budu prebačeni i počnu uspješno raditi povezavši već spomenute grupe tad će uslijediti oružana pomoć Amerikanaca. Draganović je rekao, da je sad najglavnije naći te ljude, provjeriti ih i ugovoriti pojedinosti sa Amerikancima. Draganović je rekao Duiću, da je to sad najvažnija stvar. Uputio ga je da ide u Austriju radi Magdića i Mortidjije i da se vrati u Rim, a tad će ta stvar sa Amerikancima biti zrela, a Duić biti potreban. Duić kaže, da je najveća pogreška njegova što se iz Austrije nije vratio u Rim i tek tad kad stvar sa Amerikancima bude ugovorena /po Draganovićevu zadatku i američkim kanalima/ prebacio se u Jugoslaviju. Tad da ne bi došlo do njegova hapšenja. Duić umjesto da poslušati Draganovića i vrati se u Rim učinio je slijedeće: on je pošao po uputama Draganovića u Austriju, da odatle dovede u Rim Magdića i Mortidjiju, te se tamo i s njima sastao i pripremio ih na put u Rim, ali uslijedile su druge okolnosti koje su imale za posljedicu da nije odveo Magdića i Mortidjiju, a odlučio prebaciti se u Jugoslaviju. Već na putu iz Rima u Austriju susreo je u Firenci Pečnikara, koji mu je rekao da austrijska grupa ima sigurnu vezu

sa Jugoslavijom i dao mu dva pisma za Kavrana. Duić je par puta do tada putovao iz Italije u Austriju preko Udina, Treviso, Villach. Tako iz Austrije doveo koncem 1945. g. u Rim Pribanića iz bivše zaštite i Karlovca isto iz zaštite, kao delegate austrijske grupe, koja je htjela povezati se sa organizacijom HSS-a u Rimu Pernarom i Torbarom, te ih pridobiti za zajedničku akciju. Pernar i Torbar da su se rezervirano držali, te uopće nisu Pribanić i Karlovac mogli dobiti željenu legitimaciju za organizaciju HSS-a u Austriji, ali su naišli na puno razumjevanje Draganovića. Ustaše u Austriji da su bili ogorčeni na Mačeka i organizaciju HSS u Rimu, jer nisu dobili željenu legitimaciju ni upute za rad. Zamjerali su Mačeku i službenoj organizaciji HSS-a u Rimu neaktivnost i uskogrudnost u pitanju učlanjivanja svih Hrvata u organizaciju HSS. Zamjerali su što se koči organiziranje podcentrale HSS-a u Austriji kao i one u Rimu, a centrala u Parizu, na široj i aktivnoj osnovi u koju su htjeli da budu učlanjeni svi Hrvati /i ustaše/. Zamjerali su Mačeku što je sada neaktivan, a prije znao primiti ustaško zlato koliko u Zagrebu, toliko i iz Austrije. Iz Austrije da je odnio Mačeku veću količinu zlata Vlatuhin, bivši UNS-ovac u ime ustaša iz Austrije u jeseni 1945. godine, koje je Maček i primio. Iz Pariza da su sa organizacijom HSS-a u Rimu održavali kurirsku vezu sin generala Lakse i neki Mogan, sin Židova Mogana iz Zagreba, a došao je u Rim iz Pariza i Bažo Vučković u engleskoj uniformi sa oznakama jugoslavenskog kraljevskog oficira, ali Vučković da se povezao sa Pečnikarom, što je bilo krivo Draganoviću. Draganović, da je govorio kako mačeku nije do političke linije već do zlata. Maček nije želio otvorenu i užu suradnju sa ustašama, a Vučković koji je došao iz Pariza baš se povezao sa Pečnikarom, jer je on zlato imao. Na Vučkovića da je Draganović počeo sumnjati i rekao da Ozna ima nekoga u organizaciji HSS-a u Rimu. To da je Pantić, a možda i Vučković. Kao agenta OZN-e da se smatralo Štrkalj Žarka, Dereania i Sopianca. Ovaj Sopianac i Milanović pop u Trstu da su krivi za pad Lisaka. Tako isto i Štrkalj da je kriv za hvatanje Lisaka. Preko Štrkalja, Sopianca i tog Milanovića da je OZNA znala za dolazak Lisaka u Jugoslaviju. Duić je govorio sa Moškovom nakon njegova povratka iz Jugoslavije /u 1945. g./, t.j. nakon što je kao Lisak ilegalno bio u Jugoslaviji da organizira križare. Moškov je rekao tad Duiću, da situacija u Jugoslaviji nije još zrela. Duić da je Žubrinića upozorio u Rimu na Štrkalja, Dereania i na Vučkovića. Duića da je uvijek bio zato da se organizira oružana akcija u Jugoslaviji, posebno Hrvatskoj i više puta da je želio prebaciti se u Jugoslaviju. On se sada ne kaje što je zbilja i došao ovamo, već što nije sačekao Draganovićev dogovor s Amerikancima u toj stvari i tek po Draganovićevim uputama i američkim kanalima došao u zemlju. On je došavši u Austriju

našao Kavrana Božu kod Klagenfurta /na Vesterzu/. Ovaj mu je rekao da postoji mogućnost prebacivanja u Jugoslaviju. U Hrvatskoj da ima oko 40.000 križara, samo da fale ljudi koji će stvar organizirati i povezati. Englezi da traže suradnji križara sa četnicima. Veza iz Austrije s Jugoslavijom da postoji. Duić da se odmah za stvar oduševio i odlučio poći u Jugoslaviju i usavršiti organiziranje ustanka u Hrvatskoj. Tražio je da ga Kavran uputi na nekog tko ima vezu iz Austrije sa križarima u Hrvatskoj. On ga je uputio na Rožankovića, a ovaj da zna čovjeka koji ima vezu sa Zagrebom. Kavran da nije htio sa tim čovjekom u direktnu vezu doći iz opreza, jer Kavran je potajno živio i bojao se da ga Englezi ne uhvate. Tako je živio i Sušić, ali bio povezan s Kavranom. Profesor Lukas je živio javno sa svojim imenom i u službi Engleza bio /direktno sa Englezima radio/. Lukas je bio povezan sa ostalim ustašama. Grupu austrijsku sačinjavali su Lukas, Sušić, Kavran, ustaški pukovnik Čuš, ovaj živio javno u Klagenfurtu i bio u engleskoj službi, Jozo Nikić u engleskoj službi, te Dragičević. Oni svi su bili povezani i sa Magdićem i sa Motridijem, te Nevistićem u Grazu i Krešom Maićem. Spominjani Rožanković je advokat iz Siska. Rožanković ga je doveo Šimunoviću koji je za vrijeme NDH držao kolodvorsku restauraciju u Brodu. Šimunović mu je rekao, da ima vezu sa Zagrebom, u zemlji da je potrebno ojačati oružanu akciju, da su križari jaki. /Prikazao mu je da je križarska akcija jača nego što ju je našao – kako kaže Duić/. Uputio ga je taj Šimunović na Falaka u Zagreb. Sam Šimunović da je našao „rupu” za ulaz u Jugoslaviju. Našao ju je slučajno naišavši na grupu krijumčara Slovenaca, koji su naoružani više puta prelazili granicu, a koje je vodio bivši major partizanski. On mu ne zna ime, a ni Duić nije njima rekao svoje ime, jer je imao krivu legitimaciju koju si je napravio u Austriji pomoću Šimunovića, a kojom je došao iz Slovenije u Zagreb. Ona grupa švercera su bili sve Slovenci iz Prekomurja. Došavši u Zagreb došao je Falaku. Ovaj mu je rekao, da je povezan sa Štitićem, t.j. sa vezom br. 2. Vodeću ulogu i šef Falaka da je bio Dr. Ostojić ili Ostojčić, koji je 1. maja 1946. g. pobjegao iz bolnice na Sv. Duhu. Duić je spavao u zagrebu /gdje je bio dva puta/ kod „jedne žene koja je bila u partizanima, a koja je znala tko je on”. Ne mogu da doznam njezino ime. Vama je rekao da je spavao u Maksimiru. Došao je mjesec dana ranije nego je vama rekao i to u aprilu. Iz Zagreba pošao je u okolinu Broda. Našao Štitića. Bjesan je na njega, jer da nije znao raditi, da je imao samo deset ljudi medju kojima je bio Mikrut. Dao upute Štitiću da se poveže sa četnicima iz Motaice i rekao mu gdje je jedna radio stanica. Rekao mu da se poveže sa grupom oko Požege. U Brodu da je bila jaka organizacija u fabrici vagona. Išao je u Požegu i bio sa Vicićem, okolina Požege i Markovcem – Brčko. Duić kaže, da je uspio

povezati do tada nepovezane grupe u Slavoniji. Onda je opet došao u Zagreb, pa je išao u Gradišku, Derventu, Žepče. Zatim išao u okolinu Sarajeva, pa u Hercegovinu. Tamo bio sa Jupom Maićem i dao upute za povezivanje sa četnicima nekog Konjebrade /ili slično/. Križarima u Bosni i Hercegovini dao upute za suradnju sa četnicima i sa muslimanima. Hodže u Bosni da su odlični i stari muftija rodom iz Mostara. Oni svi na vješt način da pomažu ilegalce. Hvali Jupu Maića. Pošao u okolinu Dubrovnika u Mline, odatle išao u Konavlje, pa opet u Hercegovinu. U Dubrovniku da se imao sastati sa graditeljem Markovićem, ali ovaj odbio. Uz ovoga Markovića da stoji čovjek koji je odličan i koji je „dragocjena veza”. Ljudi koji vode križarsku organizaciju da su većinom ljudi sa sela, mladi ljudi, većina seoskih svećenika i kapelana da pomažu stvar i vode ju. Isto tako veliki broj otpuštenih učitelja. Hvali Bebrinu župnika iz okoline Bjelovara gdje je on bio, pa Pipinića iz Požege, pa Katinčića graditelja u Zemunu, pa Crnkovića HSS-ovca iz Vinkovaca, pa Galića mačekovca iz Bosne. Ovaj Galić da je bio narodni zastupnik. On da vješto radi. Teškom mukom ova imena doznajem. On ih en govori i ne imenuje rado. U Lici da je uspostavljena suradnja sa četnicima. To da je njegova zasluga i baš suradnja sa Plećašem. Draganović u Rimu da je bio u vezi sa Živkom Topalovićem, koji je takodjer bio u Rimu. Luburić da je 1945. g. poginuo u maju mjesecu kod Sesveta. U Dalmaciji da je naš protivnik Vice Buljan. On da je i sam 1946. g. trebao ići u šumu – odmetnuti se. Duić da je dao uputu za prebacivanje jedne grupe iz Like u Dalmaciju /Drniš/ više radi podizanja duhova i propagande. On uvijek ističe što je pogriješio kad iz Austrije se nije vratio u Italiju i radio po uputama Draganovića. Na njega da će biti kivni Magdić i Mortidjija, što ih nije poveo u Italiju, premda da je on iz Austrije javio po Lukaću – Draganoviću da nekog drugog pošalje po njih. On da je pre naglio se kad je pošao iz Austrije u Jugoslaviju umjesto da ode iz Rima po uputama Draganovića i nakon što on priredi stvar sa Amerikancima. U tom slučaju on bi dobio novac i došao bi kanalima američke ob. službe. Ovako je poslušao Kavrana i bez dovoljno pripreme došao u Jugoslaviju. Kad je došavši ovamo vidio da je križarska akcija manjeg opsega nego što su mu u Austriji rekli, poradio je da se barem povežu postojeće grupe i da se uspostavi suradnja sa četnicima i muslimanima. Rukovodio se u svom radu u zemlji po uputama Draganovića, t.j. onim što mu je Draganović pričao da se mora kod nas izvršiti. Draganovićev plan bio je: povezati pobunjeničku i ilegalnu akciju kod nas sa Amerikancima i američkom ob. službom, povezavši se njihovim kanalima i njihovim ljudima. Amerikanci su tražili da se nadju pogodni ljudi koji će se za akciju prebaciti u zemlju, a to još nije bilo učinjeno. Akcija se tad imala provesti na slijedeći

način /i po američkim uputama i po Draganovićevom mišljenju, jer u tom su se bili složili/: povezati već postojeće grupe pobunjenika, povezati Slovence /bijela garda i plava/, četnike i muslimane i uspostaviti jedinstveno vodstvo vojničko. Pri tom do daljnjeg naloga, koji će ovisiti o međunarodnoj situaciji i odlasku ruske vojske iz Mađarske, Bugarske, ne forsirati odlaženje naroda u šumu, nego davati upute da svatko sakrije oružje. Da u šumu idu samo oni koji su ugroženi. Istovremeno treba raditi na pozadinskom organiziranju i na tom da se sve pripremi kad će se općeniti ustanak dići /kad međunarodna situacija sazrije, kad stvar bude pripremljena i kad će početi opskrbljivanje i naoružavanje od strane Anglo-amerikanaca/. To pozadinsko organiziranje treba da se sastoji u stvaranju organizacija u selu i gradu koje će pomagati već postojeće oružane grupe, a ujedno predstavljati okosnicu budućeg općeg ustanka, buduće političke vlasti i biti centri špijunaže. Dakle, povezivanje postojećih grupa i stvaranje ilegalnih organizacija /po grupama/ u selima i gradovima, to su bile Draganovićeve upute i plan kojeg je on sa Amerikancima učinio. Premda nije Duić /kako je morao/ vratio se u Rim po detaljne upute i premda nije sačekao završetak pregovora Draganovića sa Anglo-amerikancima o izboru lica koja će se u zemlju prebaciti /kao vodjeća lica/ i o povezivanju sa američkom ob. službom, on se ipak došavši ovamo rukovodio tim uputama u svom radu i radio po tim uputama. U tom smislu dao da se izdaju i letci s takvim uputstvima. Radio je na povezivanju postojećih grupa i stvaranju ilegalnih pozadinskih organizacija. Kaže, da je napravio još jednu pogrešku. Naime, kad je već došao u zemlju i time se prenaglio ne sačekavši detaljne upute Draganovića /ne poslušavši ga da se vrati u Rim, a tek odatle ovamo/ da je morao vidjeti situaciju, upoznavši je, vratiti se natrag i odneti točna obavještenja o svemu što je vidio. Vani, da se naime nema točna obavještenja o situaciji kod nas. Mnogi koji su vani došli odavle da su donijeli netočna ili pretjerana obavještenja. Belančić, inženjer rudarstva, koji je lani došao u Austriju u decembru 1945. g. da je donio dobra obavještenja. On sada radi u rudniku u Linzu u Austriji. U Austriji da je jako „koristan i dragocjen” profesor Balen, koji je u selu Frisahu. Kavran, Sušić, Čuš, Rožanković, da su najaktivniji i rukovodeća lica. Lukas i Balen su „mozak organizacije”. Šarić, biskup takodjer ujedno zaštitnik svih spomenutih. I Lukas da ima utjecaja kod austrijskih vlasti u zaštićivanju emigranata, dobivanju propusnica i slično. Šarić i Rožman, da zajedno stanuju kod Klagenfurtskog biskupa. Po njihovoj inicijativi da je došlo do zbliženja između hrvatske i slovenske emigracije. Duić je nosio par puta poštu između Šarića i Draganovića. Kao rezultat šarićevih uputa došlo je do razgovora Kreka i Draganovića u Rimu, te po Šarićevim i Lukasovim uputama išli su

Pribanić i Kolarac iz Austrije u Rim radi povezivanja austrijske i rimske emigrantske grupe i radi pregovora s Krekom ove dvojice. Osnovni cilj svih tih pregovora je: jedinstvena akcija emigracije bez obzira na narodnost i stranačko pripadanje koliko vani, toliko što se tiče vojničkih akcija /oružanih grupa/ u zemlji. Duić je imao zadatak dok je vani bio /i vršio ga/ da kupi obavještenja od onih koji su prebjegavali iz Jugoslavije i da sakuplja od njih obavještenja o prilikama u Jugoslaviji. Radi toga on je putovao svakud gdje je čuo da su poznatiji ljudi emigrirali iz Jugoslavije i dolazio s njima u dodir. Kaže, da je Branko Rukavina bio u ob. službi Engleza u Italiji, a kad je došao u američku zonu u Rim, Amerikanci su ga uhapsili i bili stavili u logor u Krotai. Kod Taranta su bili u logoru bivši ustaški ministar Mile Starčević i general Kren. Duić da je imao vezu sa nekim andersenovcima i baš pomoću njih došao dva puta iz Austrije u Italiju, a i pomoću njih prebacio iz Austrije Pribanića u Rim. U Klagenfurtu je vidio i govorio sa njim Zvonko Kovačević, iako je on živio u Salzburgu. U Španiji da je iz Rima za Draganovića, a pomoću Vatikana putovao kao kurir profesor Gazari, radi odašiljanja u Španiju onih naših emigranata. Po opisu to mora da je on koji je jedno vrijeme bio moj tajnik. U engleskoj vojsci i među andersovcima, da se nalazilo dosta Židova, a i kod Amerikanaca. Ti da su pravili neprilike ustašama kao i neki Srbi, koji su bili u službi Engleza. Radilo se na tom da se te stvari uklone i izglađe. Duić kaže, da je dva puta bio u Zagrebu. U Zagrebu se prvi puta zadržavao „više dana” imao je brkove, sunčao se da pocrni. Kretao se i ulicama Zagreba. Susreo nogometaša Duka /iz bivšeg „Ličanina”, a sad u „Metalcu”/, koji ga na ulici prepoznao i rukovali se. Bio je u samim gradovima: brodu, Gradiški, Požegi, Vinkovcima, Sarajevu, Mostaru, Dubrovniku. Za Liku kad ga pitam smije se i kaže: „Tamo je bilo sve u redu”.

Izvjestaj „Marinka” od 1946. g.

44.

Lukas

Djelatnost ustaške emigracije

Ustaška organizacija djeluje samostalno, ali nema određene forme ni rukovodstva. Za sada čitavom stvari rukovodi nekoliko ustaških pukovnika. Najistaknutiji među njima je Pečnikar; on ujedno i financira čitav pokret. S njim u vezi stoji u Austriji prof. Miloslavić, koji preko svoje žene ima vezu sa Englezima.

Baš zbog rukovodeće uloge ustaških pukovnika stvorila se među ustašama druga grupa koja ne priznaje prvu i govori za nju da je uništila Hrvatsku.

Drugu grupu vodi u Italiji prof. Eterović, a u Austriji prof. Lukas, koji upute za rad prima od prof. Bogdana.

Za sada se još ne vidi neka naročita aktivnost ustaša, jer su rascjepkani i među njima ima više frakcija.

Iz izvještaja „Smeli” od 1945. g.

45.

LUKAS, prof.

Ferić Miloš, šogor Ante Pavelića, poglavnika, živi sada u Milanu, gdje radi za ustašku organizaciju vrlo aktivno.

Ferić je pričao saradnici „Esteri”, da u Rimu živi profesor LUKAS, profesor DREZGA i neki JELAVIĆ, koji u svojim stanovima održavaju sjednice i dogovaraju se o propagandi protiv Jugoslavije. Svaki tjedan sastaju se tamo i ostali emigranti i dobivaju izvještaj o političkoj situaciji u Jugoslaviji. Svi ovi emigranti od Vatikana dobivaju besplatnu hranu.

Izvještaj „Estere” od 1953. g. u predmetu Ferić Miloša

46.

1. LUKAS prof. FILIP

2. Rodom je iz Dalmacije.

3. Hrvat, rkt.

4. Neoženjen.

5. Svršio je teološki fakultet. Napušta svećeničku službu, te se posvećuje profesorskoj.

6. Kao profesor, bavi se studiem iz zemljopisa, pa je na tom polju poznat kao jedan od najjačih stručnjaka. A ujedno i kao specialist u toj znanosti. On je iz toga predmeta napisao mnogo naučnih rasprava i studia, te ih objavio po raznim stručnim revijama, a napisao je u tom smislu i nekoliko knjiga. Napose je napisao knjigu o zemljopisu Engleske, te je taj studi obradio svestrano. Radi tih svojih studia, spada u krug jačih naučenjaka, zapaža se i u krugu stručnjaka ostalih grana, te postaje jedna od uvaženih osoba u Zagrebu. Radi toga, bio je izabran predsjednikom „Matice Hrvatske”, koju je dužnost obnašao dugi niz godina. Na položaju predsjednika „Matice Hrvatske” djeluje vrlo aktivno, pa njegovim djelovanjem, „Matica Hrvatska” došla do zamjerne visine. Tada je zapaženo, da „Matica Hrvatska” izdaje veliki broj knjiga domaćih autora iz svih grana naučnog rada. Te su knjige po Hrvatskoj čitalačkoj publici, naročito primljene, pa je to išlo sve dotle, da je MH bila u mogućnosti

osnovati u svim većim gradovima t.zv. „Pododbore” MH. Tim potezom sada tek istom počinje pravo djelovanje MH; a time ujedno i rad prof. Lukasa, na razvijanju smisla za lijepu književnost kod širokih slojeva hrvatskog naroda. Glavno glasilo MH je „Hrvatska Revija” u kojoj pišu istaknuti hrvatski intelektualci i književnici. To je zapravo jedna književna revija. Prof. Lukas takodjer objavljuje mnogo svojih političkih članaka u HR. Stoji na čisto nacionalističkom stanovištu pa kao takav djeluje među pristašama MH.

7. Predsjednik „Matice Hrvatske”.

8. Zagreb.

9. Kroz cijelo vrijeme NDH, ostaje i nadalje predsjednikom MH, pa sa jednakim marom suradjuje u radu društva, te ostaje na položaju predsjednika sve do konca rata.

10. U službenom životu bio je vezan sa ministrom prosvjete, a napose sa dr. Milom Starčevićem i dr. Makancem. Privatne veze su mu nepoznate.

11. Nacionalista.

12. U godini 1945. povukao se u Austriju, gdje živi privatno i povučeno.

13. Nije obnašao nikakove funkcije u bilo kakovom emigrantskom udruženju.

14. Nije se čulo da bi naročito bio politički aktivan.

15. Nepoznato.

16. Navodno se čulo da je povezan sa Englezima i da im je slao neke memorandume.

17. Nepoznato.

18. Stas – visok, srednje debljine,

Star oko 65 g.,

Težak – 80 kg,

Kosa – sijeda, češlja je na stranu,

Nos – normalan,

Oči – smeđe, velike,

Uši – normalne,

Usta – pravilna,

Zubi – popravljani,

Lice – dugo, crnomanjasto,

Brkovi – brije,

Osobnih znakova nema.

...⁸⁷

Rosandić

---

⁸⁷ Nečitko.

Rosandić

...⁸⁸

15. LUKAS PROF. FILIP

Rodom je iz Dalmacije. Star je oko 65 godina. Neoženjen. Svršio je teološke studije, te bio svećenik, navodno Isusovac. Kasnije on to zvanje napušta i posvećuje se profesorskoj službi. Kao profesor, bavi se studijem iz zemljopisa, pa je na tom polju poznat kao jedan od najjačih stručnjaka, a ujedno i kao specijalista u toj znanosti. On je iz tog predmeta napisao mnogo naučnih rasprava i studija, te ih objavio po raznim stručnim revijama, a napisao je u tom smislu i nekoliko knjiga. Napose je napisao knjigu o zemljopisu Engleske, te je taj problem obradio svestrano. Radi tih svojih studija, spada u krug jačih naučenjaka, zapaža se i ...⁸⁹ ostalim stručnjacima ostalih grana, te postaje jedna od uvaženih osoba u Zagrebu. Radi toga bio je izabran predsjednikom „Matice Hrvatske”, koju je dužnost obnašao dugi niz godina. Na tom položaju, kao predsjednik „Matice Hrvatske”, djeluje vrlo aktivno, te je „Matica Hrvatska”, pod njegovim rukovodstvom došla do zamjerne visine. Tada je zapaženo, da „Matica Hrvatska” izdaje veliki broj knjiga domaćih autora iz svih grana naučnog rada. Te su knjige po hrvatskoj čitalačkoj publici naročito primljene, pa je to išlo sve dotle, da je „Matica Hrvatska” bila u mogućnosti osnovati u svim većim gradovima „Pododbore Matice Hrvatske”. Tim potezom sada tek istom počinje pravo djelovanje „Matice Hrvatske”; a time ujedno i rad Lukasa na razvijanju smisla za lijepu književnost kod širokih slojeva Hrvatskog naroda. Kao glavno glasilo „Matice” je „Hrvatska revija” u kojoj pišu mnogi hrvatski istaknuti intelektualci. To je zapravo jedna književna revija. Filip Lukas takodjer mnogo objavljuje svojih političkih članaka u „Hrvatskoj reviji”. Stoji na čisto nacionalističkom stanovištu, pa kao takav djeluje medju pristašama „Matice Hrvatske”.

Kroz cijelo vrijeme NDH ostaje i nadalje predsjednik „Matice Hrvatske”, pa sa jednakim žarom suradjuje u radu društva, te ostaje na položaju predsjednika sve do konca NDH.

U godini 1945. povlači se u Austriju, gdje tamo živi potpuno povučeno. Nije poznato da bi se bilo čime bavio a niti se je čulo nešto o njemu. Navodno se čulo da je povezan sa Englezima i da im je slao neke memorandume.

Gdje se sada nalazi, nije poznato.

---

⁸⁸ Nečitko.

⁸⁹ Nečitko.

Blaškov

LUKAS PROF. FILIP

Lukas je rodom iz Kaštela kod Splita. Star je oko 70 godina. Bio je katolički svećenik, ali se je kasnije posvetio nauci, te kao profesor geografije predavao na Visokoj ekonomskoj školi u Zagrebu. Napisao je i više stručnih knjiga, a najpoznatije mu je djelo: „Ekonomska geografija”. On se je uvijek isticao kao hrvatski nacionalista. Bio je dugogodišnji predsjednik „Matice Hrvatske”. Lukas je pisao i političke rasprave, koje su tada među hrvatskom intelektualnom mladeži izazivale živi interes. Lukasa se smatra, da je on dao prvi, znanstvenu formulaciju hrvatskog nacionizma. On je za vremena diktature pa sve do N.D.H. bio smatran kao nacionalni ideolog u Hrvatskoj i najjači hrvatski intelektualac. Njegov se je politički rad izvivlajvao u radu „Matice Hrvatske” i u brojnim političkim raspravama objedolanjenim u „Hrvatskoj Reviji” i drugim časopisima. Za vrijeme N.D.H. nije sudjelovao u političkom životu. On je bio jako nezadovoljan „Rimskim Ugovorima” po kojima je najveći dio Dalmacije pripao Italiji. To je bio jedan od važnih razloga da se je on prema Ustaškom pokretu držao rezervirano. Osim toga Lukas nije odobravao Pavelićevu unutrašnju politiku. Ja sam u godini 1942. imao dulji razgovor s Lukasom. On mi je tada izjavio, da je Pavelić sebi uzurpirao vlast na nezakoniti način. Da sprovodi diktatorsku politiku i da se on sa ovakovom politikom na slaže. Lukas mi je naglasio da je on pristaša demokratskog poretka, kako je to bio i Starčević. Svakako je njegovom opozicionom stavu prema Paveliću doprinjelo i to što se je on osobno osjetio povrijeđenim, jer ga se je sasma neopravdano mimoišlo u prvim danima stvaranje vlasti i nije mu se ponudio položaj u vladi, što je svakako on svojim političkim radom bio i zaslužio. Za čitavo vrijeme N.D.H. Lukas je bio objelodanio dva članka u „Spremnosti”. To je čitava njegova aktivnost. Od same kapitulacije, pa sve do moga odlaska u Hrvatsku, on je stalno boravio u okolici Klagenfurta. Podržavao je stalno veze s Englezima, kojima je upućivao pismene sastavke u vezi hrvatske politike. Lukas se je inače jako zamjerio ustašama u emigraciji, pošto je stalno napadao Ustaški pokret. Ja sam se s Lukasom susreo u jeseni 1947. god. u Klagenfurtu. On je na mene učinio prilično tužan dojam. Vrlo se je postarao, potpuno okupljen svojim malim brigama i vrlo senilan. Teško se je moglo u njemu vidjeti onoga staroga Lukasa, puna ideja i životne volje. Sad je to pravi starac, koji ne dolazi u obzir ni za kakav aktivni politički rad. Inače kad ne bi bilo toga, on bi imao sve druge preduvjete za odlučujuću političku ulogu u emigraciji. Postao je

upravo djetinjast u svojim postupcima prema ljudima. Pričao mi je da je na njega svak zaboravio, da je namjeravao otići u neki samostan, ali da mu je to teško tehnički sprovesti itd.

49.

LUKAS Dr FILIPA – poznajem iz emigracije a koji privatno stanuje u Krupendorfu u istoj zgradi gdje je stanovala žena od Lovre Sušića, kojoj sam ja zalazio i donosio joj od njenog muža: butter, jaja i druge živežne namirnice, koje je slao Sušić a takodjer sam nosio razne stvari od nje Sušiću.

Koliko se sjećam, a bilo je to u proljeće 1946. da mi je pripovijedala žena od Sušića, da je dolazila kod Lukasa engleska policija FSS a da nije ni njoj poznato, šta su ga sve pitali, no ipak je saznala, da mu je engleska policija dala nalog, da se mora svakog tjedna javljati FSS-u u Klagenfurtu a ako to ne bi činio, da će ga zatvoriti. Kako se dugo išao javljati policiji i da li je prekidao sastanak sa FSS-om nije mi poznato.

Poznato mi je, da je Dr Lukas dolazio u lager Maldmannsdorf i da se je interesirao, kako ljudi žive u lageru. Govorio je da bi on želio sastanak sa ljudima i održati koji put govor, a to sam čuo od Marka Penovića i Franje Hercega, koji su odgovorili Dr Lukasu, da je to nemoguće učiniti, jer ljudi radnim danima rade a praznikom se razidju po raznim privatnim poslovima i zabavama i na taj su način odbili zahtjev Dr Lukasa.

Koliko je meni poznato, da do Dr Lukasa ljudi malo drže i da usto prijedlog Dr Lukasa, da održi govor nisu usvojili.

Poznato mi je takodjer, da je Dr Lukas uvijek kritizirao Ustaški pokret, Dr Pavelića i njegov režim kao i rad Ustaškog pokreta. Jednom je prilikom pričao Blaškov u Djalovom stanu, da je trebalo Lukasa za vrijeme NDH postaviti za nekog ministra, ali pošto se nije slagao sa Dr Pavelićem ni sa ustaškim režimom, da to nije učinjeno a da su pogriješili, da ga nisu postavili za ministra, nastavio je Blaškov.

Stas – visok

Star oko 70 god

Težak oko 85 kg

Kosa sijeda

Oči –

Nos velik

Uši velike i pognute

Usta dosta velika i usne debele

Zubi –

Lice okruglo, krupno i puno

Brkovi –

Stas malo pognut

To bi bilo sve, što mi je poznato o Lukasu Dr Filipu

Podaci uzeti po

Čović Stipi

50.

1. *Lukas Filip*

2. –

3. *Hrvat, rkt.*

4. –

5. *sveučilišni profesor*

6. *starčevićanac na demokratskoj liniji*

7. –

8. *Zagreb*

9. –

10. –

11. *starčevićanac demokrata*

12. *Austrija*

13. –

14. –

15. –

16. *Ima veze još od prije sa Englezima te ga oni uzdržavaju i uživa kod njih veliki ugled te mu udovoljavaju ...⁹⁰*

17. –

18. –

Kršuf

51.

1. *Dr Lukas Filip*

2. –

3. *Hrvat, rkt.*

4. –

5. *sveučilišni profesor, predsjednik Matice Hrvatske*

---

⁹⁰ Nečitko

6. *starčevićanac*
7. *Predsjednik Matice Hrvatske*
8. *Zagreb*
9. –
10. –
11. *ustaša umjereni*
12. *Klagenfurt živi privatno*
13. –
14. *Povukao se iz pol. života radi starosti*
15. –
16. *Ima vezu sa Englezima koji ga uzdržavaju no nema nikakvih izgleda posebnih veza*
17. –
18. *Lični opis*
  1. *stas visok*
  2. *star preko 70 god*
  3. –
  4. *kosa sijeda*
  5. –
  6. –
  7. –
  8. –
  9. –
  10. –
  11. –
  12. *nosi naočale*

Petek

52.

1. LUKAS prof. FILIP
2. Rodjen nepoznato
3. Hrvat, rkt.
4. Bračno stanje nepoznato
5. Sveučilišni profesor
6. Politička pripadnost prije NDH nepoznata
7. Za vrijeme NDH bio predsjednik Matice Hrvatske
8. Službovao i stanovao u Zagrebu.
9. Rad i aktivnost za NDH nepoznati

10. Njegove službene i privatne veze za NDH nepoznate
11. Sadašnja politička pripadnost nepoznata
12. Od 1945. god. stalno boravi u Klagenfurtu u Austriji.
13. Funkcije koje je obavljao u emigrantskim udruženjima nisu poznate
14. Odmah po svom dolasku u Klagenfurt piše memorandume te ih šalje angloameričkim vojnim i civilnim vlastima a u tu svrhu osniva jedan odbor koji je imao predstavljati emigrante kao takav nastupati kod angloameričkih vlasti u svrhu zaštite izbjeglica.
15. Bio povezan sa Tijasom Mortidžijom, Ivom Bogdanom, Milivojem Magdićem i sa ostalim novinarima koji su se tada nalazili u Klagenfurtu.
16. Održavao veze sa Englezima a karakter veze je bio političke naravi.
17. Dali održava veze sa zemljom nije poznato
18. Osobni opis nepoznat

Gržeta

53.

LUKAS FILIP

Sveučilišni profesor iz Zagreba. Živi privatno u gradu Celovcu. (Zapisnik Vragolovića strana 92)

54.

LUKAS FILIP. Prema pričanju Kreme krug intelektualaca na čelu sa Magdićem nastojao je kod anglo-amerikanaca proturiti Filipa Lukasa kao pretstavnika Hrvata. Dr. Dubičanec je pričao da je Filip Lukas zauzeo negativan stav prema Paveliću.

/Iz zap. Kršula str. 26/.

55.

LUKAS PROF FILIP

Hrvat, rkt., neoženjen, po profesiji rektor komercijalne škole. Prije NDH bio ustaša. Stanovao u Zagrebu. Danas po uvjerenju samo Hrvat, na stanovištu Hrvatske države. Za vrijeme emigracije živio stalno u Austriji /Koruška/. Danas potpuno povučen čovjek. Teško se snalazi u emigraciji. Od zgrade do zgrade dobiva pakete iz Amerike od nepoznatog odašiljača. Pomoću tih paketa nekako životari.

Stas visok, star oko 75 godina, težak oko 80 kg., kosa potpuno sijeda, oči crne, nos pravilan, uši normalne, usta pravilna, zubi popravljani, lice duguljasto, brkove brije, osobiti znaci nosi naočale.

/Iz iskaza Kavran Božidara
augusta 1948. godine/

56.

LUKAS Dr. FILIP

Hrvat, rmkt.

Sveučilišni profesor

Bio pretsjednik „Matice Hrvatske”. Starčevićanac.

I za vrijeme NDH bio pretsjednik „Matice Hrvatske” u Zagrebu

Umjereni ustaša

Živi u Klagenfurtu privatno.

Povukao se iz političkog života radi starosti.

Ima dobre veze sa Englezima koji ga izdržavaju, no karakter tih veza nije politički.

Lični opis:

Stas visok, star oko 80 godina, kosa sijeda, nosi naočale.

/ing. Petek u augustu 1948/

57.

Lukas prof. Filip sada boravi u Zapadnoj Njemačkoj, gdje pripada ustaškoj grupaciji, koja je formirala Hrvatski nacionalni odbor – HNO. U tom odboru njemu je dodjeljena funkcija počasnog predsjednika.

Materijal je uzet na korištenje, da bi se napisao rezime kao prilog za elaborat o grupacijama i organizacijama hrvatske političke emigracije u inozemstvu.

V. referada
28.IX.1955 g.

Operativac
Katić Stjepan
/Katić Stjepan/

LUKAS prof. FILIP

Rodjen 29.IV.1871. g. u Kaštel Starom – Split, svršio teološki fakultet, neoženjen.

Za vrijeme okupacije bio sveučilišni profesor i predsjednik „Matice Hrvatske” sve do sloma. Čisti nacionalista, bio povezan sa Starčevićem i dr. Makancem.

Suradjivao u raznim ustaškim listovima, a najviše u listu „Spremnost”. Ustaški ideolog. Odlikovan 1945. g. i postao „Vitez”. Povlačio se sa ustašama i sada živi u Celovcu privatno, a bio u logoru u Klagenfurtu. Bio počasni domobranski general.

Lični opis. Kosa sijeda, oči smeđe velike.

59.

Na usmeno traženje druga Cuculića, Zrinjevac 7 dajem ove podatke u vezi Filipa Lukasa, koje sam našao u zapisnicima Matice Hrvatske i u razgovoru doznao.

Lukas dr. Filip rođen je 29. aprila 1871. u Kaštel-Starom kraj Splita u Dalmaciji za vrijeme stare Austro-ugarske monarhije od roditelja dalmatinskih seljaka, a i jedan mu je brat ostao kao seljak na zemlji. Po zanimanju je Lukas bio profesor geografije. U Zadru u Dalmaciji svršio je teologiju – bogosloviju, a sveučilište je polazio i svršio /zemljopis i povijest/ u Grazu i Beču (Wien-u) u Austriji. U Zagrebu je službovao kao profesor na Trgovačkoj akademiji, a od osnivanja Trgovačke Visoke škole u Zagrebu bio je profesor geografije na istoj školi. Napisao je „Gospodarsku geografiju”, „Ekonomsku geografiju”, „Geografiju Jugoslavije” i sarađivao i stručnim i političkim člancima u raznim listovima.

Nije bio oženjen. Gazdarica mu je bila neka Finika – Jozefina /prezime-na nisam mogao doznati/ i ona mu je vodila kućanstvo. Ta Finika – Jozefina navodno je bila Slovenka malog rasta, a u govoru je vukla nekako na njemački, tako da bi mogla da bude i Štajerka. Ona je 1945. mogla imati oko 40 (četrdeset) godina.

Lukas je sa svojom gazdaricom stanovao na Medveščaku, čini se na broju 64, u višekatnoj kući, gdje su balkoni uvučeni nekako unutra među zidove u samu zgradu u svakome katu jedan ispod drugoga. Taj je stan nakon Lu-

⁹¹ Uz dokument je priložena Lukasova fotografija.

kasova bijega sa ustašama uživala ta Finika – Jozefina, ali joj je on navodno u 1945. godini oduzet i ona je te godine došla u prostorije Matice Hrvatske gdje se povodom toga pred namještenicom žalila i plakala. Od tada nije više dolazila u Maticu i nisam mogao doznati gdje se sada nalazi.

Lukas je imao veliku knjižnicu u 5 (pet) velikih jednakih ormara za knjige i u 2 (dva) manja ormara, sve to u svome stanu negdje na Medveščaku u Zagrebu.

Predsjednikom Matice Hrvatske bio je Lukas još za vrijeme bivše Jugoslavije i za čitavo vrijeme Pavelićeve „NDH”. Za njegova predsjednikovanja bili su mu tajnici profesor Blaž Jurišić, kasniji profesor Više pedagoške škole u Zagrebu, a iza oslobođenja, iza 15.V.1945. profesor Više pedagoške škole u Splitu, koji je poslije umirovljen i sada radi u odjelu za jezik Jugoslavenske akademije u Zagrebu. On stanuje negdje na Vrhovcu ili ulici koja vodi na Vrhovac u svojoj obiteljskoj vili, koja je negdje tamo kao dvorišna zgrada. Dalje mu je bio tajnikom profesor Fran Jelašić, koji je umro, i napokon profesor Mirko Jurkić, ranije bio profesor zagrebačke učiteljske škole u Zagrebu, Medulićeva ul. 33, koji stanuje u Bauerovoj ulici, broja nisam mogao doznati. Za čitavo vrijeme Lukasova predsjednikovanja bio je kao odbornik u odboru upravnom Matice Hrvatske Mile Budak, kasniji „ministar NDH”, a kroz dvije godine kao urednik „Hrvatske Revije” profesor Marko Čović, koji je u Matici Hrvatskoj izdao i svoju zbirku pripovijedaka pod naslovom „Žito zove”. Koliko sam ovaj čas mogao doznati, Marko Čović rođen je, čini se, u Vojvodini, a iz Matice Hrvatske otišao je nekamo na „Ministarstvo prosvjete NDH”, ili je tamo službovao, a ovdje u Matici Hrvatskoj radio za honorar.

Fotografije Filipa Lukasa nemam i nisam je u tako kratkom vremenu mogao nabaviti. Ona bi se mogla možda dobiti u sekretarijatu Visoke ekonomske škole Ekonomskog fakulteta, gdje je Lukas predavao kao profesor i gdje mora da budu njegovi službenički listovi i iz bivše Jugoslavije i iz „NDH”.

Filip Lukas, kako se to vidi iz Zapisnika odborskih sjednica, koje se nalaze u arhivu Matice Hrvatske:

23.IV.1941. pismeno je kao predsjednik pozdravio Pavelića i Budaka Milu,

2.V.1941. usmeno je pozdravio Pavelića kod prijema odbornika,

11.IV.1942. na svečanoj sjednici održao je govor o značenju ustaške države „NDH”,

7.VI.1943. na njemačkom je jeziku pozdravio Nichifora Grainaca i rumunjskog poslanika Dimit. Buzdugana,

30.VI.1944. održao je komemorativni govor na sjednici odbora povodom smrti ustaškog gradonačelnika Zagreba Ivana „viteza” Wenera.

U arhivu Matice postoje ti govori, a sigurno jest, da bi se u njima našlo materijala za osvjetljenje i raskrikavanje Lukasovog djelovanja.

60.

*Porijeklo Hrvata od G...*⁹²

LUKAS prof. FILIP, rodom iz Dalmacije, neoženjen, svršio teološki fakultet, a posvetio se profesorskoj dužnosti i napustio svećenstvo. Bio predsjednik „Maticе Hrvatske” sve do kapitulacije. Čisti nacionalista, bio povezan sa Starčevićem i Dr. Makancem. Pobjego u Austriju. Bio sveučilišni profesor.

Stas visok, star oko 65 godina, kosa sijeda, oči smeđe velike.

Odlikovan 10.IV.1945. g. i postao „vitez”. Živi u Celovcu privatno, a bio u logoru u Klagenfurtu.

Medveščak 37
Raputin
(Ilica)

(Zora)

Počasni general domobr.
(Vatikan – Lukas)

61.

Arhiva Zemaljske komisije za ratne zločine

Broj: G.U.Z. 2688/45-Glav. Reg. Br. 6319, broj U.Z.O. 133/45 Kat.
nep. im. 60/P

41203 - LUKAS FILIP, profesor iz Zagreba, pretsjednik Maticе Hrvatske, književnik. Time što je Filip Lukas kao član odbora Maticе Hrvatske, zatim kao njen pretsjednik, u svojim govorima, napose u onom od 21. travnja 1941., zatim knjigama „Hrvatski narod” i „Hrvatska državna misao”, „Izdavanje Maticе Hrvatske od god. 1944.” u knjizi III. „Ličnosti – stvaranja – pokreta” Izdanje Maticе Hrvatske iz 1944. dalje u Zborniku „Naša imovina” izdanje glavnog ustaškog stana, još prije rata i prije okupacije, a za vrijeme okupacije propagirao i veličao ideju tzv. NDH i njenog poglavnika ustašku ideju i ustaški rad, okupio oko sebe u Matici Hrvatskoj poznate ustaške zločince i koljače, kao dr. Mile Starčevića i Ivicu Kirina, dalje, prije okupacije pripremao teren za Hitlerovu i Pavelićevu strahovladu, što je za vrijeme okupacije kao predsjednik Maticе Hrvatske i njen književni suradnik vodio tu prominentnu kulturnu izdavalačku instituciju potpuno u rasističko-ustaškom duhu i nacional-socijalističkom duhu, raspirujući nacionalnu i rasnu mržnju.....

---

⁹² Nečitko.

62.

OCENA predmeta LUKAS Filipa – Arhiva: HELM –

U predmetu se nalaze beleške o LUKASu Filipu, profesoru više trgovačke škole, koji je ranije bio predsednik „Matica Hrvatska” i kolovodja navodno anglofilski nastrojenog krila PAVELIĆEVIH pristaša. Nadalje se u predmetu nalaze izvodi iz knjige „Zapadna Evropa – Britanska Ostrva”, na osnovu kojih se može zaključiti anglofilsko nastrojenje. Isti je navodno takodjer i sa engleskim konzulatom imao dobre veze. Dana 24.4.1941. godine bio je primljen od nemačkog poslanika KASCHEA što je bilo objavljeno u štampi a isto i BLUHM zabeleži u predmetu.

PREDLOG: Provera LUKASa naročito u pogledu mogućih engleskih veza.

Djoko.

63.

LUKAS Filip,
PROLAZI BR. 41203
Dne 15.IV.54. Paraf ...⁹³

profesor, rođen 29.4.1875. godine u Kaštelu / Dalmacija, neoženjen, zavičajan u Zagrebu, bivši predsednik „Hrvatska Matica”, 1941. godine profesor više trgovačke škole u Zagrebu. Profesor LUKAS je sem toga bio kolovodja navodno anglofilski nastrojenog krila PAVELIĆevih pristalica i poznat kao hrvatski nacijonalista. Imao je navodno već ranije dobre veze sa engleskim konzulatom u Zagrebu.

U predmetu se, u vezi od njega 1935. god. izdate knjige „Zapadna Evropa – Britanska Ostrva”, nalazi zabeleška, da bi se na osnovu iste moglo zaključiti, da je LUKAS anglofilski nastrojen.

LUKAS je dana 24.4.1941. godine bio primljen od nemačkog poslanika KASCHEA na $\frac{3}{4}$ časovni razgovor, koju posetu je takodje i štampa objavila.

Izvor: Arhiva HELM.
LUKAS Filip

---

⁹³ Nečitko

965/46
Kz. 320/45

Odeljenju zaštite naroda za grad Zagreb
u/

Zagrebu

Dostavljamo Vam jedan primerak priležeće presude.

Smrt fašizmu – Sloboda Narodu!

Okružni narodni sud za grad Zagreb

U Zagrebu, 7. januara 1946. god.

M.P.

Tajnik: Dr. Gjurić
za tačnost otppravka
otpravništvo:

...⁹⁵

[Napomena: prvostupanjska presuda na dvije stranice je slabo vidljiva i nije pretipkana.]

1052

K 746/45

268

PRESUDA U IME NARODA!

Vrhovni sud Hrvatske u Zagrebu u vijeću, sastavljenom od člana Vrhovnog suda Kovačević Petra kao predsjednika, te članova Vrhovnog suda Dra Pavla Marčeca i Milana Vurdelje kao članova vijeća uz sudjelovanje tajnika Vrhovnog suda Floršić Eduarda kao zapisničara, u krivičnom predmetu protiv Lukas Filipa radi zločina iz člana 3 t. 6 i 8 Zak. O kriv. djelima protiv n. i d. rješavajući žalbu branitelja optuženog protiv presude okružnog narodnog suda za grad Zagreb u Zagrebu od 21/XI.1945. Kz 320/45 u nejavnoj sjednici održanoj dana 24/XII.1945. nakon saslušanja zastupnika javnog tužioca Hrvatske Tafra Mate

⁹⁴ Napomena: U dosjeu je priložena i presuda Okružnog narodnog suda za grad Zagreb, Kz 320/45, od 21. studenoga 1945. koja je izbljedila pa zbog slabe čitljivosti nije pretipkana.

⁹⁵ Nečitko.

PRESUDIO JE:

Žalba se ne uvažuje.

RAZLOZI:

Prvomolbenom presudom proglašen je optuženi krivim zločina iz člana 2 t. 1 i čl. 3 t. 6 Zak. o kriv. dj. protiv n. i d. vršenjem akcije u propagande u korist okupatora i njegovih pomagača širenjem nacionalne i vjerske nesnošljivosti, opravdavanjem njemačke okupacije i osuđivanje Narodno-oslobodilačke borbe načinom u tenoru te presude opisanim – pa je zbog tih krivičnih djela osuđen na osnovu čl. 4 t. 1 citiranog zakona na kaznu smrti, koja se ima izvršiti strijeljanjem, na trajan gubitak političkih i građanskih prava te na konfiskaciju cijele imovine.

Protiv te je presude podnio branitelj optuženog, koji je istome postavljen ureda radi – jer je optuženi odsutan i nepoznata boravišta pa se uzima da se krije od vlasti – žalbu protiv izreke o krivnji i kazni sa predlogom, da se pobijana presuda ukine odnosno preinači u korist optuženog.

U žalbi ističe branitelj, da odluka suda o odlučnim činjenicama nije potpuna a niti navedeni razlozi o odlučnim činjenicama; da nisu istaknute bitne okolnosti koje opravdavaju izrečenu kaznu a niti je dostatno istaknut rad odnosno inkriminirano djelo optuženog.

Povrijedjen je, tvrdi žalilac, i materijalni zakon, pošto je prvomolbeni sud odmjeravajući kaznu primjenio čl. 4 t. 1 Zak. o kriv. dj. protiv n. i d. a trebao je primijeniti obzirom na član 18 toga Zakona, jer je djelo počinjeno prije stupanja na snagu tog zakona, čl. 3 Odluke o zaštiti nacionalne časti.

Žalba nije osnovana.

Prvomolbeni je sud u tenoru presude opisao krivična djela počinjena po optuženom, a u obrazloženju naveo je razloge, koji su ga rukovodili kod odlučivanja o tome, za što smatra optuženog krivim djela, zbog kojih je optužen a sud glede njih usvojio optužbu.

Ne može se u ovom slučaju govoriti ni o povredi materijalnog zakona kod odmjerena kazne na štetu optuženog.

Pošto je optuženi lice, koje je svojim radom dokazalo, da je izdalo narodnu borbu i bilo u dosluhu sa okupatorom te radilo protiv narodne vlasti, ima se smatrati narodnim neprijateljem u smislu čl. 14 Uredbe o vojnom sudovanju.

Na njega se dakle kod odmjerivanja kazne ima primijeniti član 16 Uredbe o vojnom sudovanju, a taj član među ostalim kaznama predvidja i smrtnu kaznu, kao i gubitak građanske časti i konfiskaciju imovine.

I ako je prvomolbeni sud formalno primjenio čl. 4. t. 1 kriv. z. protiv n. i d. on nije time prekoračio svoju kaznenu vlast, pošto je i taj *član* kao i citirani član 16 Uredbe o vojnom sudovanju stvarno jednake sadržine.

Iz navedenih je razloga žalba ostala neuvažena.

SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU!
VRHOVNI SUD HRVATSKE
Zagreb, 24. prosinca 1945.

Zapisničar:
E. Floršić s.r.

Predsjednik vijeća:
P. Kovačević s.r.

M.P. Za tačnost otpravka jamči:
Kancelarija Vrhovnog suda Hrvatske

Sunarić

65.

Italija

LICE UMRLO
Dne....Paraf....

LUKAS FILIP

Sin pok. Ante i majke Marije rodjene Katinac, rođen 30.IV.1871. godine u Kaštel Starom, kotar Split, Hrvat, državljanin FNRJ, završio visoku teološku školu, po zanimanju fratar, govori: francuski, njemački, talijanski, engleski i španjolski.

Lični opis: -

Od uže rodbine u Jugoslaviji nema nikoga.

Prije rata nalazio se je u Zagrebu i neko vrijeme je bio profesor na Višoj komercijalnoj školi, a ujedno je i bio predsjednik društva „Matice hrvatske” u Zagrebu.

U toku rata takodjer se nalazio u Zagrebu na istoj dužnosti sve do pred oslobodjenjem naše zemlje.

U oslobodjenju naše zemlje povukao se sa Njemcima u Austriju, te iz Austrije poslije kraćeg vremena prešao je u Italiju, gdje se i danas nalazi.

U Italiji je predavač na internacionalnom fratarskom koledju u Rimu.

Od napuštanja naše zemlje nikada nikome se nije javio, a niti podržava bilo kakve pismene veze sa našom zemljom.

Split, 10.VI.1957. godine

IZVORI

ARHIVSKO GRADIVO:

Državni arhiv u Splitu (DAST), fond 409, SUP za Dalmaciju

LITERATURA:

Atlas Obscura (korisnik: nmcclosure85), *Soviet Statue Graveyard*, 23.9.2019. <<https://www.atlasobscura.com/places/soviet-statue-graveyard>> [pristupljeno 6.11.2023.]

Bajruši, Robert, „Deustašizacija u Zagrebu: Grad mijenja nazive četiriju ulica nazvanih po dužnosnicima NDH”, *Jutarnji list*, 23.2.2023., <<https://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/deustasizacija-u-zagrebu-grad-mijenja-nazive-cetiriju-ulica-nazvanih-po-duznosnicima-ndh-15308755>> [pristupljeno 6. studenoga 2023.]

Bristol Museums Exhibitions, *The Colston Statue: What next?*, nedatirano <<https://exhibitions.bristolmuseums.org.uk/the-colston-statue/>> [pristupljeno 5.11.2023.]

Chipangura, Njabulo & Chipangura, Patricia, „Community museums and rethinking the colonial frame of national museums in Zimbabwe”, *Museum Management and Curatorship*, Vol. 35, No. 1 (2020), str. 36-56.

Cooper, Paul, „What to Do With a Heinous Statue”, *Foreign Policy*, 17.8.2017., <<https://foreignpolicy.com/2017/08/17/what-to-do-with-a-heinous-statue-trump-confederate-robert-e-lee-nazi-soviet/>> [pristupljeno 4.11.2023.]

Cork, Tristan, „Colston statue to go on permanent display in new racial justice exhibition”, *Bristol Live*, 9.11.2023., <<https://www.bristolpost.co.uk/news/bristol-news/colston-statue-go-permanent-display-8895509>> [pristupljeno 11.11.2023.]

Delić, Ante, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2016.

Filevska, Tetyana & Blyzinsky, Maria, „A Global Approach to Decolonizing Ukrainian Cultural Heritage”, *Museum & Society*, Vol. 21, No. 2 (2023), str. 65-71.

Forum.tn/Ivica Buljan, „Preimenovanje ulica u Zagrebu prvi korak prema vraćanju Tita”, *SABH*, nedatirano, <<https://sabh.hr/preimenovanje-ulica-u-zagrebu-prvi-korak-prema-vracanju-tita/>> [pristupljeno 3. studenoga 2023.]

Fürstenau, Marcel, ‘Lithuania topples last Soviet monuments’, *Deutsche Welle*, 9.4.2022., <<https://www.dw.com/en/lithuania-topples-last-soviet-monuments/a-63003690>> [pristupljeno 3.11.2023.]

Grant, Catherine & Price, Dorothy, „Decolonizing Art History”, *Art History*, Vol. 43, No. 1 (2020), str. 9-32.

- Hall-Rayford, Mary, "Sanitized History", *Medium*, 25.4.2021., <<https://educator-mary.medium.com/sanitized-history-94837e0b126>> [pristupljeno 10. studenoga 2023.]
- Hewitt, Cameron, "Unwanted Statues? A Modes proposal, from Hungary", *Rick Steves' Europe*, 18.6.2020., <<https://blog.ricksteves.com/cameron/2020/06/hungary-statues/>> [pristupljeno 2.11.2023.]
- Hicks, Dan, *The Brutish Museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution* (London: Pluto Press, 2020).
- Higgins, Andrew, "Soviet Statues Are Latest Targets of Europe's Anger", *The New York Times*, 26.9.2022., <<https://www.nytimes.com/2022/09/25/world/europe/soviet-monuments-war.html>> [pristupljeno 9.11.2023.]
- Hina, „Hrvatska se opet sramoti pred svijetom: židovska zajednica zgrožena odlukom zagrebačkog suda da rehabilitira čovjeka koji je otvoreno propagirao ustaštvo i nacizam”, *Slobodna Dalmacija*, 25.9.2017., <<https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/39-hrvatska-se-opet-sramoti-pred-svijetom-39-zidovska-zajednica-zgrozena-odlukom-zagrebackog-suda-da-rehabilitira-covjeka-koji-je-otvoreno-propagirao-ustastvo-i-nacizam-508602>> [pristupljeno 10. studenog 2023.]
- Holmes, Carolyn E. & Loehwing, Melanie, "Icons of the Old Regime: Challenging South African Public Memory Strategies in #RhodesMustFall", *Journal of Southern African Studies*, Vol. 42, No. 6 (2016), str. 1207-1223.
- Janes, Robert R. & Sandell, Richard (ur.), *Museum Activism* (London – New York: Routledge, 2019).
- JL, „Nova pobjeda Željke Markić: sud u Zagrebu rehabilitirao Filipa Lukasa, velikog pobornika NDH i ustaškog pokreta”, *Slobodna Dalmacija*, 20.7.2017., <<https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/nova-pobjeda-zeljke-markic-sud-u-zagrebu-rehabilitirao-filipa-lukasa-velikog-pobornika-ndh-i-ustaskog-pokreta-497815>> [pristupljeno 10. studenoga 2023.]
- Jonjić, Tomislav, „Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945.-1953.”, <https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf> [pristupljeno 3.11.2023.]
- „Još četiri ustaška dužnosnika gube ulicu u Zagrebu”, *Antifasistički vjesnik*, 15.2.2023., <https://antifasisticki-vjesnik.org/hr/vijesti/3/Jos_cetiri_ustaska_duznosnika_/491/> [pristupljeno 5. studenoga 2023.]
- Kalashnikov, Antony, "Soviet war memorials in Eastern Europe continue to strain relations with Russia", *The Conversation*, 20.8.2018., <<https://theconversation.com/soviet-war-memorials-in-eastern-europe-continue-to-strain-relations-with-russia-101687>> [pristupljeno 8.11.2023.]
- Katalinić, Kazimir, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990.*, I. sv. (Zagreb: Naklada Trpimir, 2017.)

- Kearns, Gerry, "Topple the racists 1: decolonising the space and institutional memory of the university", *Geography*, Vol. 105, No. 3 (2020), str. 116-125.
- Kounalakis, Markos, "A Lesson From Eastern Europe on How to Deal with Problematic Statues", *Washington Monthly*, 28.6.2020., <<https://washingtonmonthly.com/2020/06/28/a-lesson-from-eastern-europe-on-how-to-deal-with-problematic-statues/>> [pristupljeno 9. studenoga 2023.]
- Kreps, Christina F., "Appropriate museology in theory and practice", *Museum Management and Curatorship*, Vol. 23, No. 1 (2008), str. 23-41.
- Kwoba, Brian, Chantiluke, Roseanne & Athinangamso, Nkopo (ur.), *Rhodes Must Fall: The Struggle to Decolonise the Racist Heart of Empire* (London: Zed Books, 2018)
- Landman, Karina & Makakavhule, Kundani, "Decolonizing Public Space in South Africa: from conceptualization to actualization", *Journal of Urban Design*, Vol. 26, No. 5 (2021), str. 541-555.
- Matković, Blanka & Pažanin, Ivan (prir.), *Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948., počinjani od pripadnika NOV-a, JA, OZNA-e i UDBA-e, Dokumenti*, 2011., <https://www.academia.edu/1773275/ZLO%C4%8CINI_I_TEROR_U_DALMACIJI_1943.-1948._PO%C4%8CINJANI_OD_PRIPADNIKA_NOV_JA_OZN-e_i_UDB-e_DOKUMENTI_War_Crimes_and_Terror_in_Dalmatia_Between_1943_and_1948...-Documents_> [pristupljeno 8.8.2022.]
- Lonetree, Amy, *Decolonizing Museums: Representing America in National and Tribal Museums* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2012)
- Lynch, Bernadette T. & Alberti, Samuel J.M.M., "Legacies of prejudice: racism, co-production and radical trust in the museum", *Museum Management and Curatorship*, Vol. 25, No. 1 (2010), str. 13-35.
- Marschall, Sabine, "Targeting Statues: Monument „Vandalism” as an Expression of Sociopolitical Protest in South Africa", *African Studies Review*, Vol. 60, No. 3 (2017), str. 203-219.
- Maxportal, „Židovska zajednica zgrožena jer je ukinuta komunistička presuda na smrt iz 1945. god.", *MaxPortal*, 25.9.2017., <<https://www.maxportal.hr/vijesti/zidovska-zajednica-zgrozene-jer-je-ukinuta-komunisticka-presuda-na-smrt-iz-1945-god/>> [pristupljeno 5. studenoga 2023.]
- Mungiu-Pippidi, Alina, "The world war on statues", *Open Democracy*, 8.7.2020., <<https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/world-war-statues/>> [pristupljeno 8.11.2023.]
- Museums Association, *Introduction*, nedatirano, <<https://www.museumsassociation.org/campaigns/decolonising-museums/supporting-decolonisation-in-museums/introduction/#>> [pristupljeno 5.11.2023.]

- Nordling, Linda, "University of Cape Town's battle to tackle a racist legacy", *Nature*, 18.5.2021., <<https://www.nature.com/articles/d41586-021-01321-3>> [pristupljeno 2.11.2023.]
- Pyzik, Agata, "Why Soviet monuments should be protected", *The Guardian*, 29.9.2014., <<https://www.theguardian.com/world/2014/sep/29/soviet-ussr-monuments-should-be-protected>> [pristupljeno 5.11.2023.]
- Race, Michael, "Cecil Rhodes statue will not be removed by Oxford College", *BBC*, 20.5.2021., <<https://www.bbc.co.uk/news/uk-england-oxfordshire-57175057>> [pristupljeno 2.11.2023.]
- Rupić, Mate & Geiger, Vladimir (prir.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti, Dalmacija* (Slavonski Brod – Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.).
- Sandell, Richard (ur.), *Museums, Society, Inequality* (London – New York: Routledge, 2002.).
- Schütz, Marine, "Rewriting Colonial Heritage in Bristol and Marseille: Contemporary Artworks as Decolonial Interventions", *Heritage & Society*, Vol. 13, No. 1-2 (2020), str. 53-74.
- Srećković, Aleksandar, *Židovski biografski leksikon*, nedatirano, <<https://zbl.lzmk.hr/?p=2313>> [pristupljeno 6. studenoga 2023.]
- Walker, Jennifer, "Budapest's Memento Park: Where communist statues are laid to rest", *CNN*, 7.6.2018., <<https://edition.cnn.com/travel/article/memento-park-budapest-hungary/index.html>> [pristupljeno 10.11.2023.]

TISAK:

Slobodna Dalmacija

KNJIŽEVNOST, UMETNOST, ZNANOST

O radu i značenju Matice Hrvatske

DJELOVITOST Matice Hrvatske, ovako se zove njen glavni članak. Ona je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu. Ona je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu. Ona je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu. Ona je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu.

Vrhunac je Hrvatski svoj životni znak. Ona je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu. Ona je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu. Ona je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu.

Matice Hrvatske je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu. Ona je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu. Ona je, u svakom pogledu, jedinstvena u našem književnom i kulturnom životu.

Židne novine vojnih jedinica

ZIDNE NOVINE VOJNIH JEDINICA. Ovo je nova, zanimljiva publikacija koja pruža informacije o životu i radu vojnika. Tekst je napisan u jednostavnom i pristupačnom jeziku, što omogućava svima da se informiraju o aktualnim događajima i problemima u vojnim jedinicama. Publikacija sadrži zanimljive detalje o svakodnevnom životu, disciplini i duhovnom životu vojnika. Također, pruža korisne savjete i informacije o pravima i obavezama vojnika.

BILJEŠKE

DANISTI KNJIŽEVNOSTI. Ovo je bilješka o radovima i objavama u području književnosti. Tekst pruža kritičke komentare i analize o različitim djelima, uključujući romane, zbirke pjesama i dramske predstave. Bilješka ističe važnost književnosti u stvaranju kulturne baštine i oblikovanju društvenog svijeta.

KARNAVALI JO DALMACIJA

Ovo je bilješka o karnalima u Dalmaciji. Tekst opisuje tradicije, običaje i atmosferu karnalnih proslava u ovom području. Bilješka ističe važnost karnalnih proslava u očuvanju kulturne baštine i stvaranju zajedničkog duha među stanovnicima.

PREDJAZARJE

Ovo je bilješka o predjazzarju. Tekst istražuje ulogu predjazzarja u razvoju i oblikovanju jazz glazbe. Bilješka ističe važnost predjazzarja u stvaranju jedinstvenog zvuka i utjecaju na daljnji razvoj glazbene umjetnosti.

PEK DOBROŠT

Ovo je bilješka o Pek Dobroštu. Tekst pruža informacije o njegovom životu, radu i doprinosu književnosti. Bilješka ističe njegovu važnost kao pisca i kulturnog djelatnika.

ŠERIF NERVENJA DOKAZIŠTA

Ovo je bilješka o Šerifu Nervenji. Tekst istražuje njegovo djelo i utjecaj na hrvatsku književnost. Bilješka ističe njegovu važnost u stvaranju jedinstvenog književnog stila i utjecaju na daljnji razvoj književnosti.

TRKOPOLJE, DOKUVA STANJA

Ovo je bilješka o Trkopolju i Dokuvu. Tekst pruža informacije o životu i radu stanovnika u ovom području. Bilješka ističe važnost lokalne zajednice i ulogu književnosti u stvaranju zajedničkog duha.

Mi smo dužni narodu

ČESTO se raspravljalo i pisalo o tome, da li smo mi, književnici, dužni narodu. Ovo je članak koji istražuje ovu važnu temu. Tekst ističe odgovornost književnika prema društvu i narodu, te ulogu književnosti u stvaranju kulturne baštine i oblikovanju društvenog svijeta.

Književnik je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu.

Ovo je nastavak članka o odgovornosti književnika. Tekst pruža daljnje argumente i primjere koji potvrđuju važnost književnosti u stvaranju zajedničkog duha i oblikovanju društvenog svijeta.

Književnik je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu.

Ovo je nastavak članka o odgovornosti književnika. Tekst pruža daljnje argumente i primjere koji potvrđuju važnost književnosti u stvaranju zajedničkog duha i oblikovanju društvenog svijeta.

Književnik je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu.

Ovo je nastavak članka o odgovornosti književnika. Tekst pruža daljnje argumente i primjere koji potvrđuju važnost književnosti u stvaranju zajedničkog duha i oblikovanju društvenog svijeta.

Književnik je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu.

Jubilej Akademije nauka SSSR

U DROGOJ obljetnici jubileja Akademije Nauka SSSR. Ovo je članak koji pruža informacije o povijesti i doprinosu Akademije. Tekst ističe važnost Akademije u stvaranju kulturne baštine i oblikovanju društvenog svijeta.

Ovo je nastavak članka o jubileju Akademije Nauka SSSR. Tekst pruža daljnje informacije o radu i doprinosu Akademije u stvaranju kulturne baštine i oblikovanju društvenog svijeta.

Književnik je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu.

ROMAN

ROMAN. Ovo je dio romana koji pruža zanimljive detalje o životu i radu likova. Tekst ističe važnost romana u stvaranju zajedničkog duha i oblikovanju društvenog svijeta.

Ovo je nastavak romana. Tekst pruža daljnje detalje o životu i radu likova. Tekst ističe važnost romana u stvaranju zajedničkog duha i oblikovanju društvenog svijeta.

Književnik je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu.

NATEČAJ

Pozivamo vas na natječaj. Ovo je natječaj za najbolje radove u određenom području. Tekst pruža informacije o pravilima natječaja i roka prijave.

Ovo je nastavak natječaja. Tekst pruža daljnje informacije o natječaju i roka prijave.

Književnik je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu. Ona je, u svakom pogledu, dužni narodu.

Dr. Blanka MATKOVIĆ

RAZVOJ HRVATSKOGA PROTUKOMUNISTIČKOG OTPORA I DJELOVANJE KRIŽARSKIH SKUPINA U DOKUMENTACIJI BRITANSKIH I AMERIČKIH OBAVJEŠTAJNIH SLUŽBI (1945. – 1947.)

UVOD

Tijekom Drugoga svjetskog rata i u prvim godinama poraća, hrvatsko stanovništvo je bilo izloženo različitim oblicima represije koja je dosegla vrhunac između jeseni 1944. i ljeta 1945. godine. U tom razdoblju masovni zločini su se događali diljem zemlje, a brojni hrvatski zarobljenici – vojnici i civili – mučeni i likvidirani na stotinama stratišta od Slovenije do Makedonije. Nakon tog razdoblja započelo je novo razdoblje suvremene hrvatske povijesti koje će obilježiti učvršćivanje komunističke vlasti. U međuvremenu je nastavljen progon onih koji su doživljavani kao „narodni neprijatelji”, odnosno neprijatelji komunističkog režima. Stoga je već u izvješću tajnika američkog veleposlanstva u Beogradu od 27. rujna 1945. istaknuto sljedeće:¹

Sveopšti strah prevladuje u zemlji. Primetan je svuda u javnom i privatnom životu. U gradovima režim ima odbore i špijune u svakom bloku i u svakoj zgradi. Protivnici režima žive u stalnom strahu da će ih Ozna uhapsiti i da će kao ‘narodni neprijatelji’ biti kažnjeni. Sigurni smo da su hiljade izbrisane sa biračkih spiskova jedino zato što oni ili njihovi rođaci nisu pristalice Narodnog fronta. Nema tužnijeg komentara aktuelne situacije nego primedbe ljudi koji su se suprotstavili nacističkoj vojnoj mašineriji kada je bila na vrhuncu njene snage ‘da je Hitler ipak možda bio u pravu’. Na sve strane se čuje da je u poređenju s Oznom, Gestapo bio blaga ustanova.

---

¹ Ivica LUČIĆ, Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951., Časopis za suvremenu povijest, Vol. 42, No. 3, Zagreb, 2010., 632.

Unatoč razmjerima zločina i nastavku sukoba niskog intenziteta u prvim poslijeratnim godinama, nedostupnošću arhivskih izvora i nepostojanjem demokratskih sloboda, znanstvena istraživanja tih događaja su bila onemogućena sve do demokratskih promjena koje su nastupile uvođenjem višestranačja, odnosno prvim slobodnim izborima 1990. i dezintegracijom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) 1991. kada su Republika Hrvatska i Republika Slovenija proglasile nezavisnost. Osobito su velom tajne bili obavijeni upravo pokušaji protukomunističkog otpora, posebno onog vojnog koji se manifestirao djelovanjem križarskih skupina diljem Hrvatske, ali i Bosne i Hercegovine, odnosno „bande” koja je tek usputno spominjana u pojedinim knjigama i tiskovinama.

Kako ističe povjesničar Zdenko Radelić, uspostavom samostalne hrvatske države i uvođenjem višestranačja, stvoreni su nužni uvjeti za cjelovitu obradu ove problematike pa stoga križarske skupine postaju predmet znanstvenih istraživanja u hrvatskoj historiografiji tek u 21. stoljeću.² Ipak, isti autor u svojoj monografiji u prvom redu upućuje na gradivo dostupno u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) u Zagrebu, posebno na fondove Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA)³, Službe državne sigurnosti (SDS)⁴ i Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH). Radelić posebno ističe probleme s kojima se suočavaju istraživači u susretu s navedenim fondovima, posebno izvješćima i elaboratima koji se odnose na djelovanje križarskih skupina. Tako je, primjerice, Uprava državne sigurnosti (srpski: Uprava državne bezbednosti, odnosno UDBA) imala velike teškoće pri izradi elaborata jer su mnoge skupine djelovale u više kotareva, neprestano su se raspadale i ponovo spajale, a o pojedinim skupinama je bilo dostupno toliko malo podataka da su njihova zapovjedna struktura, organizacija i djelovanje ostali nepoznati. U različitim elaboratima se opisuju isti događaji, ali pod različitim imenima naoružanih skupina i datumom događaja što stvara dodatne probleme u pokušaju rekonstrukcije djelovanja pojedinih skupina. Radelić objašnjava da se razlozi za ovo kriju u činjenici da su elaborati izrađivani na temelju sjećanja sudionika zbog pomanjkanja dokumentacije pa se ti zapisi često međusobno pobijaju.⁵ No, to nije i jedini razlog. Naime, čak su i sami autori elaborata republičkog SDS-a istaknuli značajne izazove u prikupljanju

---

² Zdenko RADELIĆ, *Križari: ustaška gerila 1945. – 1950. – problemi istraživanja*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 32, No. 1, Zagreb, 2000., 5.

³ Preustrojem OZNA-e 1946. nastale su civilna Uprava državne bezbednosti (UDBA) i vojna Kontraobavještajna služba (KOS).

⁴ Naziv koji je UDBA službeno nosila od 1966. godine.

⁵ Zdenko RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb., 2011., 51 – 53.

podataka o djelovanju križarskih skupina, navevši da je „danas, dosta godina poslije pojave i uništenja bande vrlo teško dati podatke za sve bandite koji su pohvatani ili likvidirani na području sadašnjeg kotara”.⁶ „To zbog toga što mnogi od njih nakon hapšenja nisu bili ni saslušani (zapisnički), već odmah likvidirani kratkim postupkom, a mnogi su likvidirani u borbi, a da se nikada nije ustanovio njihov identitet”, ističe se u istom dokumentu.⁷

Svakako valja istaknuti da je sveukupno gledajući broj sačuvanih arhivskih dokumenata o križarskim skupinama doista zanemariv, što predstavlja osobit izazov u istraživanju problematike protukomunističkog otpora, posebno onog oružanog. Jedna od poteškoća s kojima se istraživač suočava prilikom istraživanja spomenute problematike, jest činjenica da su dostupni izvori uglavnom oni s jedne, u ovom slučaju jugoslavenske provenijencije. Iako je hrvatskim arhivima u više navrata predavano arhivsko gradivo koje doista sadrži vrijedne podatke o djelovanju hrvatskoga protukomunističkog otpora, čak se i površnim uvidom u spomenute dokumente s lakoćom može zaključiti da su izuzetno fragmentarni te očito izdvajani iz većih cjelina koje su se nekoć čuvale na drugim mjestima. Ovo drastično otežava rekonstrukciju organiziranja i djelovanja pojedinih križarskih skupina, posebno onih koje su usko surađivale s križarskim skupinama na području Bosne i Hercegovine, a o kojima je u hrvatskim arhivima sačuvana iznimno skromna količina izvora. To znači da obrada ove problematike u 21. stoljeću može biti cjelovitija, ali ne i u potpunosti cjelovita. Ipak, na temelju dostupnih dosjea pojedinih članova takvih skupina, a posebno njihovih jataka, moguće je barem djelomično prezentirati ovaj, još uvijek mahom tajnoviti dio suvremene hrvatske povijesti. Izrazito naglašeno je ovo slučaj na dalmatinskom prostoru za koje je sačuvan veći broj izvora.

Osim pomanjkanja križarskih dokumenata koji bi omogućili uvid u iste događaje iz drukčije perspektive ili otkrili detalje koji uopće nisu zabilježeni u dokumentima jugoslavenske provenijencije, u istraživanju hrvatskoga protukomunističkog otpora su od posebnog značaja dokumenti zapadnih saveznika, u prvom redu Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država

---

⁶ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), f. 1561, *Služba državne sigurnosti* (dalje: SDS) *RSUP SRH*, 015.17, Rekonstrukcija banditizma za bivši kotar Makarska. Blanka MATKOVIĆ, *Imotska krajina u dokumentima Ozne, Udbe i Narodne milicije (1944. – 1957.)*, *Likvidacije i progoni*, Zagreb, 2017., 912 – 932. Blanka MATKOVIĆ, Stjepan ŠTIMAC, *Vrgorska krajina, Makarsko primorje i neretvanski kraj u dokumentima OZNA-e, UDBA-e i Narodne milicije (1944. – 1965.)*, *Likvidacije i progoni*, Zagreb, 2018., 1182 – 1202.

⁷ Isto.

(SAD). Štoviše, po svemu sudeći takvi su dokumenti u kontekstu navedene problematike korišteni jedino u znanstvenom radu Marka Wheelera kojega je pod naslovom „White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in Yugoslavia in 1945” objavio daleke 1988. godine.⁸ S obzirom na vanjskopolitičku i sigurnosnu situaciju u prvim poslijeratnim godinama, britanski i američki dokumenti svakako zaslužuju veću pozornost zbog čega će u ovome radu ukratko biti predstavljeni dokumenti o hrvatskom protukomunističkom otporu koji su dosad pronađeni u Nacionalnom arhivu u Londonu i u online arhivu Središnje obavještajne agencije (CIA). No, prije osvrta na spomenute dokumente, važno je ukratko objasniti pokušaje organiziranja protukomunističkog otpora od hrvatske emigracije u kontekstu tadašnjih međunarodnih odnosa.

UTJECAJ HRVATSKE EMIGRACIJE NA POKUŠAJE ORGANIZIRANJA PROTUKOMUNISTIČKOG OTPORA I POČECI „REAKCIJE” U ZEMLJI (1945. – 1946.)

U prvim mjesecima nakon završetka Drugoga svjetskog rata, zapadni Saveznici su nastojali izbjeći novi sukob i to upravo s Titovom Jugoslavijom čije su vojne postrojbe zauzele dio talijanskog prostora, izazvavši time tršćansku krizu. Upravo su zategnuti odnosi između Jugoslavije i Zapada bili dovoljni da u hrvatskoj emigraciji probude nadu u moguću protukomunistički ustanak i preokret u Jugoslaviji uz pomoć tih istih sila. Temelj budućem općem ustanku trebale su postaviti upravo križarske skupine, no pravnik i povjesničar Tomislav Jonjić upozorava da je križarski pokret u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini od samoga početka bio osuđen na neuspjeh jer su na vanjskopolitičkom planu razbijanje Jugoslavije i uspostava neovisne hrvatske države ipak bili isključeni, a na unutarnjem planu su masovni pokolji i represija svakodnevno sužavali prostor djelovanja.⁹

---

⁸ Mark WHEELER, White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in Yugoslavia in 1945, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 66, No. 3, London, 1988., 446 – 461.

⁹ Tomislav JONJIĆ, Organizirani otpor jugoslavenskom komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945. – 1953., 7, https://www.tomislavjonjic.iz.hr/knjige_otpor.pdf, posjećeno 12.10.2022. Rad je prethodno objavljen na engleskom jeziku u *Review of Croatian History*, časopisu koji objavljuje Hrvatski institut za povijest, god. 3/2007, br. 1, 109 – 145.

Međutim, u trenutku nastajanja križarskih organizacija situacija se činila znatno složenijom zbog čega povjesničar Ante Delić ističe da je potrebno analizirati međusobne odnose političkih i vojnih dužnosnika Nezavisne Države Hrvatske (NDH) kojima je uspjelo izbjeći zarobljavanje i izručenje, a koji su imali udjela u poslijeratnom organiziranju.¹⁰ Ovdje napose valja istaknuti pragmatična razmišljanja Ante Pavelića o ulozi Vladka Mačeka, lidera Hrvatske seljačke stranke (HSS), čije su ime i ugled na Zapadu imali znatno veću težinu od Pavelićeva. Stoga se od Mačeka očekivalo daljnje zalaganje za hrvatske nacionalne interese kod zapadnih saveznika, kako je već ranije bilo dogovoreno u Zagrebu početkom svibnja 1945. godine. Time bi Maček preuzeo političku borbu s ciljem ponovne uspostave hrvatske države, a unatoč njegovim razmimoilaženjima s Pavelićem, nade u promjenu Mačekova političkog smjera su podupirale izjave njegovih suradnika. Čak je i Pavelićev bliski suradnik Erih Lisak komunističkim istražiteljima izjavio da je vjerovao u „uspješnu akciju Mačeka u inozemstvu”.¹¹ Dostupni britanski dokumenti također potvrđuju ugled koji je Maček uživao izvan tadašnje Jugoslavije zbog čega je zauzet stav da „nema govora o izručenju Mačeka Titu”.¹² Valja istaknuti i ondašnju Pavelićevu vjeru u zapadne Saveznike o kojoj svjedoči i mišljenje da su za izručenja odgovorni pojedini engleski zapovjednici koji su to činili na svoju ruku, a za izručenje dijela vlade NDH uporno je tvrdio da ih nisu predali Englezi, nego su vjerojatno „upali u ruke partizana”.¹³ Ipak, Pavelićevu nadu „da će Amerika obnoviti Hrvatsku i pomoći naše Oružane snage” nije podupirao primjerice general Hrvatskih oružanih snaga (HOS) Vjekoslav Luburić zvani Maks koji je još 6. svibnja 1945. odlučio „otići u šume” i „sakupiti sve zalutale ili one koji se odbiju predati” s ciljem nastavka borbe protiv komunista.¹⁴ U međuvremenu je vjera u Mačeka i zapadne Saveznike održavana i u Hrvatskoj, posebno u područjima gdje se uspostavom komunističke vlasti ponovo počeo širiti autoritet HSS-a čiji su pristaše zauzeli značajno mjesto među „reakcionerima”.

Prvotni uspjesi u borbi protiv prvih križarskih skupina krajem 1944. i početkom 1945. nagnali su jugoslavenske represivne organe na razmišljanje o konačnom slomu „reakcije” na dalmatinskom prostoru koji je u tim trenucima već bio pod nadzorom nove komunističke vlasti. Tako se u izvješću

---

¹⁰ Ante DELIĆ, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2016., 63.

¹¹ Isto, 67.

¹² Isto.

¹³ Isto, 72.

¹⁴ Isto, 68.

OZNA-e za srednju Dalmaciju za veljaču i ožujak 1945. navodi da „o bilo kakvim neprijateljskim organizacijama ne može se govoriti, niti o bilo kakvom organizovanom radu neprijatelja, osim pojedinačnih ispada pristalica raznih reakcionarnih grupa, što se u zametku suzbija protuakcijama naših organizacija, a u težim slučajevima same OZNE”.¹⁵ U zapisniku savjetovanja Opućenosti OZNA-e III. odsjeka za oblast VIII. korpusa NOV-a Jugoslavije od 1. i 2. ožujka 1945. Petar Ljuština ističe da su „ustaške” organizacije „zahvaljujući našim vojničkim i političkim udarcima danas mrtve”, iako to ne znači da je njihovo djelovanje potpuno prestalo te se osvrće na problem križara i potrebu njihove brze likvidacije.¹⁶

No da su ovakve procjene bile preuranjene, otkrivaju već sljedeća izvješća OZNA-e. Primjerice, u izvješću OZNA-e za srednju Dalmaciju za travanj 1945. je zabilježeno da na području Splita i Solina „ustaških i četničkih elemenata ima u svim selima, grupišu se i ubacuju razne parole” te da su „najaktivniji, iako neobično oprezni popovi, koji na pametan način djeluju na narod”.¹⁷ Dana 17. travnja 1945. OZNA za grad Split je izvijestila da se „u redovima omladine Mačeka” često spominju križari uz pretjerivanje s brojkama.¹⁸ U sljedećem izvješću za svibanj 1945. OZNA za srednju Dalmaciju javlja o pojačanom radu „reakcije koja se vrlo brzo snašla i pri-

---

¹⁵ HDA, f. 1491, *OZNA za Hrvatsku*, 11.31.9. Blanka MATKOVIĆ, Ivan PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948., počinjani od pripadnika NOV-a, JA, OZNA-e i UDBA-e, Dokumenti*, 2011., 405 – 410, https://www.academia.edu/1773275/ZLO%C4%8CINI_I_TEROR_U_DALMACIJI_1943.-1948._PO%C4%8CINJENI_OD_PRIPADNIKA_NOV_JA_OZNA-e_i_UDBA-e_DOKUMENTI_War_Crimes_and_Terror_in_Dalmatia_Between_1943_and_1948...-Documents, posjećeno 8.8.2023. Mate RUPIC, Vladimir GEIGER, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti, Dalmacija*, Slavonski Brod – Zagreb, 2011., 367 – 371.

¹⁶ HDA, f. 1491, *OZNA za Hrvatsku*, 11.3.1. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 97 – 110. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 390 – 396.

¹⁷ Državni arhiv u Splitu (dalje: DAST), f. 409, *Sekretarijat unutrašnjih poslova (dalje: SUP) za Dalmaciju*, Izvještaj OZNA-e za srednju Dalmaciju za travanj 1945. godine (prethodno kutija 168). Blanka MATKOVIĆ, *Split i srednja Dalmacija u dokumentima OZNA-e i UDBA-e 1944. – 1962., Zarobljenički logori i likvidacije*, Zagreb – Trilj, 2017., 49. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 417 – 441.

¹⁸ HDA, f. 1491, *OZNA za Hrvatsku*, 11.26.02, Izvješće OZNA-e za grad Split, 17.4.1945. B. MATKOVIĆ, *Split i srednja Dalmacija*, 365 – 373.

lagodila svoj rad uslovima po završetku rata”.¹⁹ Štoviše, „reakcija u svome radu u mnogome koristi neaktivnost, pa čak i odsutnost našega političkog djelovanja u selima od kojih su se naši politički rukovodioci po oslobođenju i previše udaljili”.²⁰

Krajem iste godine OZNA za srednju Dalmaciju obavještava da su „našom aktivnošću u saradnji s Narodnom Obranom²¹ i jedinicama XIX. Divizije uspjeli pohvatati osam bandita na našem okrugu, i to: dva na kotaru Omiš (Čotić Vlade i Čotić Nedjeljko) koji su se skrivali u Mosoru i imali su vezu sa svojim familijama, a preko njih s mačekovskim reakcionerima u Omišu i Splitu” koji su im „upućivali letke”.²² Istovremeno se „na okruzima Zagreb, Varaždin, Daruvar, Osijek, Sl. Brod i Bjelovar iskazivalo nastojanje klerikalnih, mačekovskih i ostalih protunarodnih elemenata za stvaranje oružanih bandi, te smo u tim okruzima umjesto brojnog opadanja banditizma, imali jačanje banditskih grupa” uz širenje promidžbe o sukobu između Sovjetskog Saveza i Velike Britanije te o propasti Jugoslavije koju su posljedično povezivali s mogućim novim sukobom između Istoka i Zapada.²³ Ovi primjeri potvrđuju da su sudionici protukomunističkog otpora barem na nekim područjima Hrvatske tijekom 1945. održavali ne samo čvrstu vjeru u HSS i Mačeka, nego i istinsku nadu u pomoć zapadnih saveznika.

Dok su u zemlji osnivane brojne križarske skupine, situacija među hrvatskim emigrantima je bila znatno drukčija zbog boljeg razumijevanja šireg konteksta složenih međunarodnih odnosa toga vremena. Naime, kako Delić zaključuje, nedvojbeno je jedna od glavnih pretpostavki u poslijeratnom organiziranju bivših visokih dužnosnika NDH protiv jugoslavenske države bilo postojanje nesuglasica među zapadnim saveznicima bez kojih bi svi eventualni planovi o ustanku u Jugoslaviji unaprijed bili osuđeni na propast, no podjednako je važno bilo ustanoviti točnu situaciju u zemlji, posebno uzevši u obzir glasine o „jakim snagama” koje su kolale.²⁴ Stoga je već u ljeto 1945. ustaški bojnik Ante Vrban otišao u Hrvatsku gdje je od seljaka

---

¹⁹ DAST, f. 409, *SUP za Dalmaciju*, Izvještaj OZNA-e za srednju Dalmaciju za svibanj 1945. godine, 3.6.1945., Br. 714/45 (prethodno kutija 168). B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 460 – 472.

²⁰ Isto.

²¹ Korpus narodne obrane Jugoslavije (KNOJ).

²² HDA, f. 1491, *OZNA za Hrvatsku*, 11.31.10. B. MATKOVIĆ, *Split i srednja Dalmacija*, 416 – 423. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 538 – 546. M. RUPIC, V. GEIGER, *Partizanska i komunistička represija*, 631 – 638.

²³ HDA, f. 1561, *SDS RSUP RH*, 015.26. B. MATKOVIĆ, I. PAŽANIN, *Zločini i teror u Dalmaciji 1943. – 1948.*, 171.

²⁴ A. DELIĆ, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, 68 – 69.

doznao da križari „postoje i da su ih pune šume”.²⁵ Iako je sredinom 1945. bilo više prelazaka manjih skupina i drugih pojedinaca u Hrvatsku, Delić navodi da između njih i bivšeg vodstva NDH nije bilo kontakata, a posebno ne naloga za prebacivanje zbog čega se ne može prihvatiti Radelićev zaključak kako je sredinom 1945. došlo do intenzivnije djelatnosti Ante Pavelića, Eriha Lisaka i Ante Moškova „na povezivanju emigracije s križarima i na ubacivanju ustaških časnika u Hrvatsku”. Štoviše, Delić ističe da je za početak intenzivnije djelatnosti nužna bila organiziranost i povezanost kojih u tom trenutku nije bilo. Čak je i Pavelić zagovarao strpljenje te je odgovarao Lisaka od povratka u zemlju u namjeri da stekne uvid u prilike u Hrvatskoj.²⁶ U međuvremenu su se prvaci HSS-a August Košutić i Vladko Maček, tada obojica u emigraciji, složili da „se na križare ne bi smjelo gledati kao na pristaše Hrvatske seljačke stranke”, iako je članova HSS-a u križarskim redovima doista bilo. Košutić je vjerovao da se oružanim otporom jugoslavenskom komunističkom režimu ništa neće moći postići iako je načelno podržavao nekakav oblik otpora. U svom odgovoru Košutiću, Maček je istaknuo da bi se najvažniji oblik otpora trebao manifestirati pasivnim otporom i odbijanjem sudjelovanja u radu nove vlasti.²⁷

Neovisno o Paveliću, do prve jasno formulirane ideje o obavještajno-propagandnom djelovanju dolazi tek u listopadu 1945. kada je general NDH Vilko Pečnikar ustvrdio da su uvjeti za emigrantsko političko djelovanje povoljniji u Italiji nego u Austriji, uključujući organiziranje obavještajne službe „za dobivanje podataka iz zemlje i slanje promidžbenog materijala u zemlju”.²⁸ Unatoč tome, Delić zaključuje da se na temelju dostupnih izjava može zaključiti da tijekom 1946. još uvijek nije postojao nikakav razrađen plan o protujugoslavenskom gerilskom djelovanju.²⁹ Zapravo, u proljeće iste godine Vrban po Pavelićevu odobrenju drugi put odlazi u Hrvatsku s ciljem da utvrdi „stanje i jakost oružanih skupina po šumama”.³⁰ U međuvremenu se u Jugoslaviju prebacio i Josip Duić, bivši predsjednik Obrtničke komore NDH.

---

²⁵ Kazimir KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, I. sv., Zagreb, 2017., 59.

²⁶ A. DELIĆ, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, 69 – 71.

²⁷ Korespondencija Augusta Košutića i Vladka Mačeka, 5.6.1947. Arhiv CIA-e, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R000600520009-3.pdf>, posjećeno 12.6.2024.

²⁸ A. DELIĆ, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, 78.

²⁹ Isto, 91.

³⁰ Isto, 93 – 95.

O okolnostima Duićeva boravka u Hrvatskoj se znatno više doznaje iz izvješća UDBA-ina suradnika „Marinka” iz 1946. godine koje se čuva u osobnom dosjeu istaknutoga hrvatskog povjesničara i geografa Filipa Lukasa, nekadašnjeg predsjednika Matice hrvatske. Točan datum nastavka tog dokumenta je nepoznat, no sudeći prema sadržaju, izvješće je zasigurno nastalo nakon Duićeva susreta s Antom Štitićem, koji je pobjegao iz logora i pridružio se jednoj križarskoj skupini koja se krila na području Dervente i čiji je član također bio Imoćanin Petar Mikrut, dakle negdje u drugoj polovici navedene godine. Valja istaknuti da je Duić uhićen 7. kolovoza 1946. u Novoj Gradiški te zatim osuđen na smrt vjerojatno u studenom 1948. godine.³¹ Na temelju sadržaja spomenutog izvješća, može se zaključiti da je ono nastalo na temelju „Marinkovih” razgovora s Duićem nakon njegova uhićenja. Štoviše, u izvješću se izričito navodi da je Duić tvrdio da do njegova uhićenja ne bi došlo da je postupio prema uputama svećenika Krunoslava Draganovića. Stoga se opravdano može sumnjati da je „Marinko” bio netko s kim se Duić susreo u zatvoru, možda čak i dijelio ćeliju i tko je barem donekle uspio zadobiti njegovo povjerenje. Zbog značaja spomenutog izvješća u kontekstu istraživanja ove problematike, ovdje je potrebno nešto se detaljnije na njega osvrnuti.³²

Prema „Marinkovim” navodima Duić je igrao značajnu ulogu u emigraciji gdje je održavao kontakte između brojnih pojedinaca u Italiji i Austriji te je često prelazio iz jedne zemlje u drugu. Tako je, primjerice, prenosio pisma između Božidara Kavrana i Andrije Artukovića. Osim toga je raznosio pisma i pakete po logorima, a nabavljao je i prenosio i tiskarske strojeve potrebne za tiskanje jugoslavenskih osobnih iskaznica. Također je povezivao emigrante iz Austrije s organizacijom HSS-a u Rimu s ciljem organiziranja zajedničke akcije. Osim toga je prikupljao informacije od prebjega iz Jugoslavije nastojeći doznati što više o situaciji u zemlji.³³ No zasigurno je najznačajnija njegova uloga bila kontakt sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem čije se ime posebno ističe u jednom američkom obavještajnom izvješću u kojemu se Draganović izričito navodi u kontekstu povezivanja križara u zemlji s pripadnicima Ustaškog pokreta u iseljeništvu.³⁴ U proljeće 1946. Draganović je rekao Duiću da se radi na izvršenju „najvećeg zadatka”. Navodno su Amerikanci odobrili pružiti podršku oružanoj akciji u Jugoslaviji zbog

³¹ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 126.

³² DAST, f. 409, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće „Marinka”, 1946.

³³ Isto.

³⁴ National Archives Washington, Ustasha activities, NAID: 19076448, Izvor: major Svezozar Bogičević – London, 4.11.1946.

čega je ondje bilo potrebno povezati rad križara, četnika, belogardejaca, plave garde i muslimana. Amerikanci su trebali pružiti pomoć oružjem i opskrbom iz zraka, no prethodno je trebalo stvoriti vodeću grupu koja će se uz američku pomoć prebaciti u Jugoslaviju i izvršiti jedinstvenu vojnu organizaciju. Stoga su zatražili od Draganovića da u redovima emigranata nađe tri „najpodesnije” osobe od kojih je jedna trebala biti general, a koje su trebale organizirati oružanu akciju u Jugoslaviji. Te su osobe trebali provjeriti i Amerikanci nakon čega bi ih prebacili u Jugoslaviju preko svoje obavještajne službe te bi se zatim trojka posvetila povezivanju oružanih grupa u Jugoslaviji nakon čega bi uslijedila američka vojna pomoć. Draganović je Duiću kazao da je u tom trenutku bilo najvažnije naći te ljude, provjeriti ih i ugovoriti pojedinosti s Amerikancima. Stoga je Duića uputio da ode u Austriju gdje je trebao izvršiti jedan zadatak i zatim se vratiti u Rim jer će tada „ta stvar sa Amerikancima biti zrela, a Duić potreban”.³⁵

No umjesto da se postupi prema Draganovićevim uputama, Duić je odlučio prebaciti se u Jugoslaviju. Naime, unatoč upozorenjima Ante Moškova nakon prebacivanja Eriha Lisaka u Jugoslaviju da situacija u zemlji još nije „zrela”, Duić je podržavao organiziranje oružane akcije i više je puta želio prebaciti se u zemlju. Stoga je dolaskom u Austriju zanemario Draganovićeve upute da se vrati u Rim radi prebacivanja u Jugoslaviju američkim kanalima te se povezo s Božidarom Kavranom koji mu je rekao da u Hrvatskoj ima oko 40.000 križara, da nedostaju ljudi koji će „stvar” organizirati i povezati te da postoji mogućnost prebacivanja jer veza iz Austrije s Jugoslavijom postoji.³⁶ Primjetno je da brojka križara koju je naveo Kavran otprilike odgovara brojkama iz pojedinih savezničkih izvješća toga vremena, o čemu će više riječi biti u sljedećem dijelu ovog teksta. Duić se oduševio i odlučio poći u zemlju s ciljem pomaganja organiziranja ustanka u Jugoslaviji. Kavran ga je uputio na odvjetnika Rožankovića iz Siska koji je Duića odveo nekom Šimunoviću. Šimunović je Duiću rekao da održava vezu sa Zagrebom te da su križari „jaki”. Upravo je on uputio Duića na Vinka Falaka. Došavši u Zagreb Duić se doista povezo s Falakom koji mu je rekao da je povezan sa Štitićem, odnosno „sa vezom br. 2”. Duić je krenuo u okolinu Broda gdje je postojala „jaka” organizacija u tvornici vagona nakon čega je našao Štitića na kojega je bio „bijesan” jer „nije znao raditi, da je imao samo deset ljudi među kojima je bio Mikrut”.³⁷ Štitiću je dao upute da se poveže s četnicima

³⁵ DAST, f. 409, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće „Marinka”, 1946.

³⁶ Isto.

³⁷ Opširnije o križarskoj skupini Ante Štitića vidi: Blanka MATKOVIĆ, Prilog rasvjetljavanju hrvatskog protukomunističkog otpora u Bosanskoj Posavini: Djelovanje križar-

iz Motajice i rekao mu lokaciju jedne radiostanice. Također mu je naložio da se poveže s grupom oko Požege. Upravo je ondje Duić uspostavio vezu sa skupinom Antuna Vičića. Duić je navodno uspio povezati do tada nepovezane grupe u Slavoniji nakon čega je opet otišao u Zagreb, a zatim krenuo u Gradišku, Derventu, Žepče, okolicu Sarajeva te u Hercegovinu gdje je posjetio Mostar i konačno u Dubrovnik i Konavle. Navodno je i u Lici uspostavljena suradnja s četnicima, a Duić je dao nalog za prebacivanje jedne ličke grupe u okolicu Drniša radi „podizanja duhova i propagande”.³⁸

Koliko se Duićevi navodi i informacije bile pouzdani, upitno je posebno uzme li se u obzir detalj iz spomenutog izvješća da je Vjekoslav Maks Luburić navodno poginuo u svibnju 1945. kod Sesveta, što je netočan podatak. Osim toga, Duić je u zemlji boravio u isto vrijeme kada se ondje nalazio i Ante Vrban, no o tome nema spomena u citiranom izvješću. Svakako je moguće da Duić nije htio otkrivati sve što je znao jer, kako ističe „Marinko”, kada navodi imena pojedinaca s kojima se Duić povezoao, „teškom mukom ova imena doznajem” jer „on ih ne govori i ne imenuje rado”. U svakom slučaju iz izvješća je jasno da je Duić bio nezadovoljan vlastitom odlukom da se suprotno Draganovićevim uputama „bez dovoljno pripreme” iz Austrije prebaci u Jugoslaviju gdje je ustanovio da je križarska akcija znatno manjeg opsega od pretpostavljenog. Zatekavši se u okolnostima koje nije očekivao, Duić je pokušao povezati postojeće križarske skupine i uspostaviti suradnju s četnicima i muslimanima. U radu se vodio Draganovićevim uputama odnosno planom prema kojemu je trebalo povezati postojeće skupine, uključujući slovensku bijelu i plavu gardu, četnike i muslimane te uspostaviti jedinstveno vojno vodstvo. Osim toga trebalo je ne poticati odlazak naroda u „šumu” prije nego tako bude naloženo, a odluka o tome je ovisila o međunarodnoj situaciji i odlasku Crvene armije iz Mađarske i Bugarske. Umjesto odlaska u križare, narod je trebao skrivati oružje, a u križare su trebali odlaziti samo oni koji su „ugroženi”. Istovremeno je trebalo raditi na pozadinskom organiziranju i vršenju priprema za trenutak općeg ustanka. Ovo je uključivalo stvaranje ilegalnih organizacija u gradovima i selima koje su trebale pomagati postojeće oružane grupe te ujedno predstavljati okosnicu budućeg ustanka, političke vlasti i špijunaže. Dakle, Duić je nastojao raditi prema ovim uputama zbog čega je u Hrvatskoj dao tiskati i letke s istima. Ovaj pristup je bio usklađen s pokušajima u emigraciji gdje se pregovorima nastojala dogovoriti zajednička akcija „bez obzira na narodnost i stranačko

---

ske skupine Ilije Krtine i Ante Štitića na prostoru Dervente kroz UDBA-in dosje Petra Mikruta, *Zbornik Janković*, Vol., No. , Daruvar, 202?, ?

³⁸ DAST, f. 409, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće „Marinka”, 1946.

pripadanje”.³⁹ Unatoč nedostacima, posebno nejasnim okolnostima nastanka, „Marinkovo” izvješće predstavlja važan izvor za razumijevanje pokušaja organiziranja i povezivanja križarskih skupina tijekom 1946. godine. Ovaj dokument potvrđuje Mikrutove navode da je kontakt između Duića i Štitića doista uspostavljen te se postavlja pitanje je li Duić prilikom prelaska granice uopće znao za boravak Ante Vrbana u Slavoniji ili je taj podatak jednostavno htio zatajiti pred „Marinkom”.

Vrban se vratio u Austriju u jesen 1946. izvijestivši da je proputovao Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu „našavši posvuda manje ili veće grupe hrvatske vojske, koje su bile uglavnom međusobno još nepovezane i to napose radi pomanjkanja viših časnika”.⁴⁰ Stoga je zaključeno kako je potrebno započeti sustavnu akciju u domovini s ciljem „povezivanja i jedinstvenog vojnopolitičkog organiziranja spomenutih grupa u svrhu vođenja hrvatskog narodnog otpora”.⁴¹ Bio je to početak buduće akcije čije je službeno ime bilo „Deseti travnja”, a koja će uslijed zime i potrebnih priprema započeti tek u svibnju 1947. godine.⁴² Međutim, kako upozorava emigrantski povjesničar, publicist i političar Kazimir Katalinić, stanje u hrvatskim šumama je 1947. bilo znatno drugačije jer je zbog djelovanja jugoslavenskih represivnih organa i likvidacija broj križara do 1. ožujka 1947. opao na samo 337 u Hrvatskoj, odnosno 643 u Bosni i Hercegovini.⁴³ Do dolaska Ante Vrbana, Ljube Miloša i Luke Grgića u zemlju, stanje je bilo još gore pa su oni u lipnju 1947. izvijestili da „u šumama nema apsolutno nikoga”, „teror od strane partizana je ogroman”, a „narod je strašno razočaran”, „psuje po angloamerikancima” te se „boje i pomisliti na emigraciju kad vide tolika izručenja”.⁴⁴

U trenucima kada se Duić prebacio u Jugoslaviju, Pavelić je još uvijek bio protiv vojne akcije u tadašnjoj Jugoslaviji, upozorivši „da prilike ni u Domovini ni u svijetu nisu takve, da bi pružale ikakve izgleda za uspjeh akcije”.⁴⁵ Sudeći prema izvješću UDBA-ina suradnika „Karla” od 27. travnja

---

³⁹ Isto.

⁴⁰ K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, I. sv., 60.

⁴¹ Isto, 61.

⁴² Opširnije o ovoj operaciji vidi: Nikola ČOLAK, *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, Padova, 1989. Fra Martin PLANI-NIĆ, *Tko je izdao Kavrana*, Zagreb, 1994. Ivan PRUSAC, *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstvo preživjelog*, Salzburg, 1967.

⁴³ K. KATALINIĆ, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945. – 1990.*, I. sv., 62.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ A. DELIĆ, *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.*, 98.

1946., sačuvanom u Lukasovu dosjeu, unatoč ubacivanju manjih skupina „terorista” u Jugoslaviju, „Englezi sami ne pridaju cijeloj stvari mnogo značenja”.⁴⁶ Ovaj navod potvrđuje Pavelićeve sumnje da u tom trenutku doista nije bilo značajnije mogućnosti za ustankom i eventualnim prevratom u Jugoslaviji zbog čega je potrebno osvrnuti se i na sačuvane savezničke dokumente o protukomunističkom otporu u Hrvatskoj.

KRATKI OSVRT NA DJELOVANJE KRIŽARA U BRITANSKIM I AMERIČKIM OBAVJEŠTAJNIM IZVJEŠĆIMA (1946. – 1947.)

Detalje o spoznajama britanskih i američkih obavještajnih službi o hrvatskoj protukomunističkoj gerili otkriva manji broj dokumenata iz razdoblja od 1945. do 1947. koji se čuvaju u Nacionalom arhivu u Londonu, a uglavnom se temelje na podacima dobivenima od prebjega koji su se uspjeli domoći Italije ili Austrije te jednim dijelom na informacijama dobivenima iz drugih izvora. Osim toga, u online arhivu CIA-e također je dostupno nekoliko zanimljivijih američkih izvješća. Iz spomenutih dokumenata je vidljivo da su podaci bili nepouzdana, posebno u kontekstu jačine i organizacije križarskih skupina, a posebno njihova vodstva.

Wheeler upozorava da su već prva poslijeratna izvješća iz proljeća i ljeta 1945. govorila o raširenom pasivnom otporu u Hrvatskoj uz sveprisutne glasine o povratku Vladka Mačeka uz pomoć zapadnih saveznika. Prema britanskim procjenama, potpora Titovu režimu je pala na samo 30-ak posto, no oružani otpor je još uvijek bio zanemariv. Vladimir Bakarić, tadašnji predsjednik Vlade Narodne Republike Hrvatske (NRH), izvijestio je savezničke diplomate da su jedine protukomunističke oružane snage one u južnoj Lici gdje se pod zapovjedništvom ustaškog bojnika Delka Bogdanića okupilo između 1000 i 2000 bivših ustaša koji su uspostavili suradnju s manjom grupom od 200 četnika.⁴⁷ Saveznici su procijenili da navedene brojke ne predstavljaju ozbiljniju vojnu prijetnju Titovu režimu, a spomenuta skupina je navodno bila likvidirana do kraja te godine. No još su tijekom listopada iste godine saveznici obaviješteni i o drugim protukomunističkim grupama

⁴⁶ DAST, f. 409, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Filipa Lukasa, Izvješće suradnika „Karla”, 27.4.1946.

⁴⁷ Ivica MATAIJA, Križari na gospićkom području 1945. – 1950., *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Br. 32, Senj, 2005., 197 – 221.

u šumama s napomenom da se te skupine u istočnoj Bosni nazivaju *jamari*, u Hercegovini *škripari*, u zapadnoj Bosni *kamišari*, a u Dalmaciji *špiljari*.⁴⁸

No navedeni podaci nisu bili u potpunosti točni jer se primjerice naziv *kamišari* vezuje isključivo uz srednjodalmatinski prostor, posebno područje Imotske krajine. Osim toga, čini se da je Bakarić pred saveznicima nastojao umanjiti stvarnu prijetnju Titovu režimu, prešućujući čitav niz protukomunističkih oružanih skupina koje su djelovale tijekom 1945. godine. Prema podacima KPJ, nakon završetka rata samo se na prostoru Bosne i Hercegovine zadržalo oko 16. 000 pripadnika poraženih vojnih formacija, uključujući 6000 ustaša.⁴⁹ Radelić pak ističe da je teško utvrditi broj bosanskohercegovačkih križara, ali ih je nakon završetka Drugoga svjetskog rata ondje vrlo vjerojatno bilo više od 1000.⁵⁰ Prema podacima OZNA-e, „odmetnika” je do kraja godine bilo oko 2700, a jugoslavenske vlasti su očekivale njihovo potpuno uništenje tijekom zime.⁵¹ Procjena je bila preuranjena, pa se na istom području tijekom 1946. vjerojatno zadržavalo još oko 1500 gerilaca⁵², a križarskim skupinama su pristupali novi križari. Tako su se, primjerice, 1946. godine 24 mladića iz Širokog Brijega pridružila križarskim skupinama, a velik dio naroda ih je podržavao unatoč masovnim uhićenjima i ubojstvima.⁵³ Veći broj križara zadržavao se i na prostoru Biokova i Neretve gdje je njihov broj krajem 1944. i početkom 1945. iznosio između 1400 i 1500 iako je do srpnja 1945. opao na oko 500 ljudi.⁵⁴

Iz savezničkih se dokumenata također doznaje i o novoj organizaciji koju je navodno u Hercegovini osnovao general HOS-a Rafael Boban, a u dokumentima je zabilježena kao „the Division of the Cross”, odnosno doslovno Divizija Križa. Navodno je osnovna zadaća spomenute organizacije bilo distribuiranje letaka s bijelim križem kao glavnim znakom i sloganom „Živio kralj, živio Maček, živio Pavelić! Smrt komunizmu! Hrvati, Musliman i Srbi ujedinjeni pod križem!” Pojedini saveznički dužnosnici su doista naišli na bijele križeve nacrtane na oznakama uz ceste između Metkovića i Stona.⁵⁵ Usporedbom s dokumentima jugoslavenske provenijencije

⁴⁸ M. WHEELER, *White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in Yugoslavia in 1945*, 459 – 460.

⁴⁹ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 635.

⁵⁰ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 491.

⁵¹ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 637.

⁵² Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 495.

⁵³ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 650.

⁵⁴ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 458.

⁵⁵ M. WHEELER, *White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in Yugoslavia in 1945*, 460.

nejasno je o kojoj bi se organizaciji moglo raditi, no njezin naziv zabilježen u britanskim izvješćima budi sumnju da je spomenuto ime, ako je doista bilo stvarno, moglo potaknuti učvršćivanje naziva *križari*, odnosno pripadnici „Divizije Križa”.

Nepoznato je kada i kako je točno nastao naziv *križari* na što upozorava i Radelić, ističući da je „prevlast naziva križari posebno pitanje”.⁵⁶ Isti autor upozorava da tim nazivom nije bilo zadovoljno ustaško vodstvo u emigraciji, smatrajući ga klerikalnim dok je UDBA tvrdila da je naziv prihvaćen kao zajednička oznaka ostataka postrojbi NDH i „klerikalnih elemenata” iz redova HSS-a nakon njihove fuzije. Iako ne navodi izvor, UDBA je početak tog procesa datirala u lipanj 1945., a križare je povezivala s prijeratnim „militantnim” katoličkim omladinskim organizacijama križara.⁵⁷ O tome svjedoči *Zapisnik sa sastanka šefova odsjeka okružnih odjeljenja po referatu ustaša i četnika, rađen u odjeljenju OZNA-e za BiH dana 4. dec. 1945. god.* Naime, tijekom sastanka šefova odsjeka okružnih odjeljenja OZNA za BiH koji je navedenog dana održan u Sarajevu, prva točka dnevnog reda je bilo *Upoznavanje sa radom Križarske organizacije*, a o križarskom pokretu je govorio major OZNA-e Budo Miličević rekavši:⁵⁸

Križarski pokret je nacionalno šovinistički i antikomunistički u svojoj biti. Potiče još iz doba križarskih ratova, gdje je vodio borbu na vjerskoj bazi, a u stvari se samo radilo o prevlasti crkve i njenom političkom utjecaju na razvitak zemalja. Sadašnji njegov karakter je izrazito vojničko politički. Križari okupljaju ljude oko sebe pod parolom obrane vjere i borbe protiv nevjernika, udarajući uglavnom na komuniste, a analogno tome na današnji poredak i na tekovine NOB. Pokretači i intelektualni inspiratori pokreta su u glavnom iz redova klera, koji ima jednu od odlučujućih uloga u samom pokretu.

Miličević je ustvrdio da će križari nastojati izazvati nered na sljedećim izborima te kako „kler koristi Karitas za pomaganje narodnih neprijatelja, odnosno obitelji ljudi koji su u odmetništvu, ili obitelji palih ustaša”. Zaključio je da treba vrbovati što više agenata među križarima i to prije uhićenja te im dati zadatke da sami likvidiraju svoje vođe ili omoguće njihovu likvidaciju. Također je istaknuo da će broj svećenika i časnih sestara kojima će se suditi biti tridesetak. Taj će se broj poslije znatno povećati.

⁵⁶ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 215.

⁵⁷ Isto, 216.

⁵⁸ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 654.

Sudilo im se po raznim optužbama, a vrlo često za organiziranje i pomaganje križarskih skupina.⁵⁹ U svojem govoru iz 1949. poveznicu naziva *križari* s Katoličkom crkvom je istaknuo i Aleksandar Ranković, jugoslavenski ministar unutrašnjih poslova, naglasivši da je raspad preostalih ustaških skupina u zemlji pokušao zaustaviti kler preuzevši križare „u svoje ruke”.⁶⁰

Prema OZNA-inim izvorima na koje se poziva Radelić, naziv *križari* se počeo koristiti u Slavoniji. Ondje je, naime, u jednom OZNA-inu izvješću zabilježeno da je 20. kolovoza 1945. skupina od 13 ustaša upala u selo Bocanjevci kraj Valpova, tražeći hranu prilikom čega su istaknuli da nisu ustaše, nego križari. Čini se da se spomenuti naziv ustalio u sjevernoj Hrvatskoj tijekom ljeta 1945. pa su već do jeseni iste godine mnogi gerilci na tom prostoru na kapama ili odorama nosili bijele križeve.⁶¹ No sudeći prema nekim drugim podacima, čini se da se bijeli križ počeo upotrebljavati još ranije o čemu svjedoči križar Ivan Bogavec, pripadnik skupine Branka Bačića koja je dolaskom s Kalnika na Bilogoru odbacila slovo ‘U’ i na kape stavila bijeli platneni križ.⁶² Ista oznaka je tijekom 1946. bila primjetna i u Dalmaciji o čemu je u svojoj izjavi govorila Mara Milić.⁶³ No pojedini arhivski dokumenti upućuju na to da se naziv križari već širio u južnim dijelovima Hrvatske te u Bosni i Hercegovini upravo tijekom ljeta 1945. zbog čega se postavlja pitanje je li slučaj u Bocanjevcima doista bio prvi spomen križara.

Naime, osvrnuvši se na boravak svoje skupine u Vinjanima u ljeto 1945. imotski križar Ivan Nenadić je posvjedočio da je tada uspostavio kontakt s Perom Bagom⁶⁴ iz Posušja koji se krio s jednom skupinom „zelenokaderovaca”, kako su se na imotskom terenu križari također nazivali krajem 1944. i tijekom 1945. godine. Nenadić je preko kurira održavao vezu s Bagom te su međusobno slali izvješća o situaciji na svom terenu. Polovicom rujna Bagina skupina je došla k Nenadićevoj, donijevši naredbu duvanjskog križara Mirka Kapulice da se obje grupe pridruže gerilcima na Kamešnici. Bago je Nenadića izvijestio da je bio na sastanku sa Kapulicom i ramskim

---

⁵⁹ Isto, 655.

⁶⁰ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 216.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto, 109.

⁶³ DAST, f. 409, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Mare Milić, Zapisnik sa saslušanja, 3.3.1947.

⁶⁴ Bago je uhićen u ožujku 1946. godine. I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 640. Prema navodima u „Posuškom žrtvoslovu”, iste je godine strijeljan u Mostaru. Dopršen popis žrtava II. svjetskog rata i poraća na području Općine Posušje, *Posušje.info*. <https://www.posusje.info/dopršen-popis-zrtava-ii-svjetskog-rata-i-poraca-na-podrucju-opcine-posusje/>, posjećeno 4.5.2023.

križarskim zapovjednikom Stjepanom Sičajom zvanim Gegan koji su mu kazali da će „uskoro” doći Englezi i Amerikanci te da će zajedno „udariti” na partizane i „dalje na Rusiju”. Bago mu je također rekao da je zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac izdao naređenje da se moraju nositi križevi i da se „od sada zovemo križarska vojska”. Stoga su križari skinuli s kapa ustaške značke i postavili križeve. Bago je Nenadiću spomenuo da su isto uradili i četnici s kojima će se navodno zajedno boriti protiv partizana.⁶⁵

Nepoznato je tko je Bagi prenio ove upute, odnosno jesu li to možda bili Kapulica ili Sičaja, iako napomena povjesničara Ivica Lučića da je „Stipe Sičaja Gegan obavijestio Kapulicu da se nazovu križarima” implicira da je to ipak bio Sičaja.⁶⁶ Činjenica jest da je Bago ovu informaciju mogao dobiti otprilike u isto vrijeme kada je u Bocanjecima spomenuta skupina u selu potražila hranu i predstavila se kao križari. Štoviše, u akcijama OZNA-e i Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ) protiv križara u Bosni i Hercegovini pronađeni su letci promidžbenog sadržaja koje su potpisali „Hrvatski borci križari”, „Križari iz zapovjedništva velebitskog križarskog zdruga”, „Velebitski zdruk”. Mjesto njihova boravka naznačeno je kao „Bosanske planine”, a letci datiraju iz rujna ili listopada 1945. godine.⁶⁷ Iz ovoga proizlazi da je u jesen 1945. naziv križari doista bilo uobičajen na tom prostoru. No čini se da se križ kao oznaka hrvatskih gerilskih skupina u Dalmaciji zapravo i bio prisutan znatno ranije o čemu je u svojem zapisniku sa saslušanja govorio konavoski križar i bivši pristaša HSS-a Pero Bakić, ustvrdivši da su se pripadnici njegove skupine koja je djelovala od studenog 1944. do početka travnja 1945. prepoznavali prema znakovima na kapama koji su uključivali domobranske oznake ili križeve izrađene od aluminijske.⁶⁸ Ovaj podatak navodi na razmišljanje da je također potrebno zapitati se jesu li gerilci zapravo prvo preuzeli križ kao jednu od svojih oznaka zbog čega su se nešto kasnije počeli nazivati križarima. U svakom slučaju križ je postao toliko rasprostranjen simbol protukomunističkog otpora da su ga umjesto znaka ‘U’ nosili čak i ustaše u logoru u Modeni.⁶⁹

Dostupni podaci svakako potvrđuju da se naziv *križari* zajedno s osnovnim obilježjima brzo proširio diljem Hrvatske, no kako upozorava Radelić,

---

⁶⁵ DAST, f. 409, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Ivana Nenadića, Zapisnik sa saslušanja, 21.12.1945.

⁶⁶ I. LUČIĆ, *Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini*, 641.

⁶⁷ Isto, 638.

⁶⁸ DAST, f. 409, *SUP za Dalmaciju*, Dosje Pere Bakića, Zapisnik sa saslušanja, nedatirano.

⁶⁹ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 81.

još uvijek nema odgovora na pitanje tko je bio taj koji je donio odluku da se prihvati spomenuti naziv, te da se umjesto znaka ‘U’ na kape stavi simbol križa i kada je to točno učinjeno. Radelić zaključuje da se možda radilo „o određenoj spontanosti koja je bila posljedica rasprostranjenog straha od komunizma i pronalaženju najprihvatljivijeg simbola otpora za koji se vjerovalo da bi mogao biti općehrvatski”.⁷⁰ Štoviše, značaj samog naziva se posebno krio u tome što je sadržavao jasnu ideološku poruku, probio je regionalna značenja i odnosio se isključivo na hrvatske gerilske skupine.⁷¹ Ipak, pojedini američki dokumenti ističu da su među križarskim skupinama postojale političke razlike iako ih je kao zajednička poveznica ujedinjavao hrvatski nacionalizam uz napomenu da „iako su usvojili naziv križari, njihov se pokret temelji na proturuskom osjećaju, a ne na nekom vjerskom idealu”.⁷²

Saveznički podaci o „diviziji križa” svakako pozivaju na daljnja istraživanja ove problematike, odnosno nazivlja hrvatskih protukomunističkih skupina. Naravno, postavlja se pitanje koliko su ti podaci bili pouzdani, posebno uzevši u obzir poveznicu s Rafaelom Bobanom za kojega nema pouzdane potvrde da je tijekom tog razdoblja doista boravio u Hercegovini. Čak i ako su saveznički podaci bili točni i u Hercegovini je doista utemeljena „divizija križa”, postavlja se pitanje zbog čega taj naziv nije odmah zaživio u Hercegovini u kojoj je organizacija navodno nastala i u kojoj se do današnjih dana zadržao naziv *škripari* kao uobičajen za taj prostor što se ocrtava i u imenu navijača košarkaškog kluba „Široki Brijeg” – Škripari.

Čini se da je među savezničkim dužnosnicima postojalo neslaganje oko snage protukomunističke gerile u Jugoslaviji pa su pojedini među njima otpor u Hrvatskoj shvatili znatno ozbiljnije od onoga što im je pokušao prezentirati Bakarić. Britansko veleposlanstvo u Beogradu je smatralo brojku od 30.000 križara navedenu u jednom britanskom obavještajnom izvješću pretjeranom zbog čega je zatražilo pojašnjenje o izvoru.⁷³ Ništa jasnija nije bila niti situacija oko zapovjedne strukture. Tako se, primjerice, u jednom savezničkom dokumentu iz veljače 1946. spominju general HOS-a Rafael Boban i pukovnik HOS-a Ivan Stier, no čini se da u tom trenutku savezničke obavještajne službe nisu raspolagale jasnim uvidom u situaciju među različitim protukomunističkim grupama u Jugoslaviji jer Bobana i Stiera povezuju

---

⁷⁰ Isto, 219.

⁷¹ Isto, 220.

⁷² Skupine otpora u Jugoslaviji, 17.12.1946. Arhiv CIA-e, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R000200150007-0.pdf>, posjećeno 12.6.2024.

⁷³ M. WHEELER, *White Eagles and White Guards: British Perceptions of Anti-Communist Insurgency in Yugoslavia in 1945*, 460.

s djelovanjem četničkih grupa u Hrvatskoj.⁷⁴ U svakom slučaju, iako je iste godine u Hrvatskoj drugi put boravio Ante Vrban koji je obišao dijelove sjeverne Hrvatske te dio Bosne i Hercegovine, njegova nastojanja da pronađe Luburića, Bobana ili nekog drugog starijeg ustaškog časnika, nisu urodila plodom, o čemu je izvijestio vodstvo u emigraciji.⁷⁵

U rujnu 1946. je pripremljeno jedno duže izvješće američke vojske u kojemu su istaknuta tri razdoblja križarskog djelovanja. Tako se u spomenutom dokumentu navodi da su kapitulacijom Njemačke manje grupice hrvatskih vojnika potražile zaklon u šumama gdje su se izolirale i oslanjale na pomoć lokalnog stanovništva. Zbog ograničenih zaliha oružja, navodno su uglavnom ostale neaktivne do proljeća 1946. godine. Upravo je tada prema istom izvješću započelo značajnije djelovanje križara popraćeno masovnijim dezertiranjem iz Jugoslavenske armije i rastućim nezadovoljstvom radnika. Tenzije u zemlji su podupirale nadu u političke promjene u istovremenom iščekivanju pomoći zapadnih saveznika koji bi pomogli spomenuti cilj. U međuvremenu je broj križara rastao, posebno u šumama Krndije i Papuka. No pojedini hrvatski lideri, uključujući i zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca, navodno su pozivali na strpljenje, smatrajući da do međunarodne pomoći može doći najranije u ljeto 1947., a preuranjeni ustanak u Papuku, posebno zbog blizine postrojbi Crvene armije⁷⁶ koje su se nalazile u Mađarskoj i koje bi pritekale u pomoći Jugoslavenskoj armiji, bio bi ugušen.

Treće razdoblje križarske aktivnosti je počelo u lipnju 1946. kada je postalo jasno da do međunarodnog sukoba neće doći zbog čega je eventualni ustanak u Hrvatskoj odgođen, a broj križarskih aktivnosti smanjen. Autor ovog izvješća zaključio je da je križarima neophodna dobro organizirana promidžba u zemlji i inozemstvu uz jačanje morala podrškom iz inozemstva. Na kraju izvješća je navedeno da su križari „katolički pokret” s vezama s Vatikanom odakle se „podzemnim kanalima” dostavlja pomoć u naoružanju i drugim potrepštinama. Oružje se navodno isporučuje iz Švicarske, a križari su prema istom izvješću raspolagali radiostanicom kojom su održavali vezu s Austrijom. U tom trenutku radilo se navodno o između 30 i 40 tisuća ljudi u hrvatskim šumama.⁷⁷ Dakle, riječ je o brojkama veoma sličnima onima u prethodno spomenutom britanskom obavještajnom izvješću s početka iste godine. Upravo je u vezi trećeg razdoblja križarskog djelovanja sačuvano

⁷⁴ The National Archives (Dalje: TNA) – London, WO 204/11575, Izvješće br. 2595, 17.2.1946.

⁷⁵ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, 126 – 129.

⁷⁶ Od 1946. do 1991. nosi naziv Sovjetska armija.

⁷⁷ TNA, WO 204/11575, Izvješće američke vojske d-1001, 12.9.1946.

još jedno izvješće iz srpnja 1946. u kojemu je zabilježeno da je u posljednje vrijeme primjetna slabija aktivnost protukomunističkih skupina u šumama te da se zbog pojačanih napada Jugoslavenske armije, Narodne milicije i KNOJ-a izvršenih tijekom druge polovice svibnja 1946. većina „bandi” povukla u Hrvatsku, a dio je bio uništen. Primjetne su navodno bile i podjele unutar Narodne fronte, a u državnim institucijama, pa čak i u Narodnoj miliciji, provodile su se čistke i uhićenja.⁷⁸

Sudeći prema citiranim savezničkim izvješćima, križari su bili nešto aktivniji tijekom proljeća 1946., odnosno do lipnja iste godine. Iako je autor ovog izvješća ispravno istaknuo značaj Papuka gdje je 1946. djelovao slavonski križarski zdrug, čini se da nije imao informacije o osnivanju sličnog zdruge u Hercegovini upravo u lipnju 1946. godine. Također se čini da je nije bio upoznat s djelovanjem drugih hercegovačkih križarskih skupina poput one Mirka Kapulice⁷⁹ i Ivana Milasa⁸⁰ kao ni intenzivnim križarskim aktivnostima djelovanjem Hrvatske tajne organizacije u Imotskom i križarske skupine Šurlin – Meter koja je djelovala na prostoru čitave Imotske krajine i to upravo od lipnja 1946. do proljeća 1947. godine.⁸¹ Netočan je i navod o osnivanju oružanih skupina nakon kapitulacije Njemačke jer su takve skupine u Dalmaciji osnivane već u listopadu 1944., a na hercegovačkom terenu su upravo Kapulica i Sičaja organizirali svoje ljude, pripremajući ih za buduće gerilsko ratovanje. Čini se da su autori spomenutih izvješća raspolagali polovičnim informacijama te su se nešto više usredotočili na sjevernu Hrvatsku bez ikakvog osvrta na najaktivniji križarski prostor – Dalmaciju i Hercegovinu.

---

⁷⁸ TNA, WO 204/11575, Političko izvješće br. 0456, 6.7.1946.

⁷⁹ Opširnije o Kapulici vidi: Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratni komunistički otpor: Djelovanje „bande” duvanjskog križara Mirka Kapulice na prostoru Cetinske krajine kroz arhiv Opućništva UDBA-e za kotar Sinj, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Vol. 65, Zadar, 2023., 355 – 403.

⁸⁰ Opširnije o Milasu vidi: Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na hercegovačkom prostoru: djelovanje skupine Ivana Milasa na području Čapljinje i Čitluka, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Vol. 18, No. 33 (1), Zagreb, 2023., 37 – 56. Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije (1), *Kroatologija*, Vol. 14, No. 1, Zagreb, 2023., 295 – 318. Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije (2), *Kroatologija*, Vol. 15, No. 1, Zagreb, 2024., 129 – 155.

⁸¹ Opširnije vidi: Blanka MATKOVIĆ, *Od Vrana do Biokova: Hrvatski protukomunistički otpor djelovanjem imotskih i zapadnohercegovačkih križarskih skupina (1944. – 1951.)*, Zagreb, 2025. (u pripremi za tisak)

Na temelju sačuvanih dokumenata može se zaključiti da se spomenuta situacija o slabljenju križarskih aktivnosti prisutna u ljeto 1946. zadržala do jeseni zbog čega je u obavještajnom izvješću od 18. listopada 1946. zabilježeno da u Jugoslaviji svakodnevno jača otpor protiv Tita, a „nezadovoljstvo je sveopće”.⁸² Štoviše, u drugom izvješću poslanom istog nadnevka je zabilježeno da su protukomunističke skupine u šumama tek mali dio onih koji su spremni uzeti oružje u borbi protiv Tita jer se većina nalazi kod kuće, „čekajući poziv na ustanak od dr. Mačeka”. Izvješće završava napomenom da je 70 % hrvatskih građana, uključujući mlade, uz HSS.⁸³ Slično otkriva i jedno američko izvješće za studeni 1946. u kojemu se ističe da je „nezadovoljstvo režimom veliko, ali se više ili manje drži pod kontrolom terorističkim metodama kojima država guši svaki opoziciju”.⁸⁴ Navod o većini protukomunistički raspoloženog stanovništva koji je ostajao kod kuće u skladu je s Duićevim uputama da u križare odlaze samo oni kojima su životi bili u opasnosti. Štoviše, tijekom 1947. u Hercegovini je obnovljen križarski zdruk čiji je tadašnji zapovjednik Benedikt Penavić zvan Benko pripremio uputstva za stvaranje organizacije, te popisa ljudi sposobnih za vojsku kao i popisa oružja na terenu. Po selima je trebalo organizirati ljude sposobne za vojsku koji bi samostalno odabrali časnički i dočasnički kadar te ih naoružati s namjerom da u trenutku izbijanja rata budu spremni stupiti u borbu i preuzeti vlast.⁸⁵ Dakle, pojedine križarske skupine su doista pokazivale da im namjera nije bila omasovljavanje ljudstva u šumi što je moglo predstavljati znatnu poteškoću zbog mogućnosti skrivanja i prehranjivanja većeg broja ljudi. Cilj je bio priprema naroda za budući ustanak i preuzimanje vlasti.

U nešto kasnijem izvješću iz studenoga 1946. britanski obavještajci su se detaljnije osvrnuli na snagu i organizaciju križara, ustvrdivši da su se do kraja rujna 1946. križarske skupine ujedinile s napomenom da većinu njihovih pripadnika čine bivši pristaše HSS-a, odnosno Mačekovi sljedbenici. Prema ovom izvoru posebno je jak utjecaj HSS-a bio u zagrebačkoj okolini, a HSS-ovce i križare diljem Hrvatske su navodno podupirali i predstavnici Katoličke crkve. Sjedište križarskih skupina se navodno nalazilo u sjevernoj Hrvatskoj, odnosno oko 12 kilometara jugozapadno od Leskovca u šumama Kalnika. U tom trenutku Kalnikom, Bilogorom, Moslavinom i Papukom

⁸² TNA, WO 204/11575, Izvješće br. 282-46, 18.10.1946.

⁸³ TNA, WO 204/11575, Političko izvješće br. 0654, 18.10.1946.

⁸⁴ Unutrašnja situacija u Jugoslaviji, 4.3.1947. Arhiv CIA-e, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R000300790008-8.pdf>, posjećeno 12.6.2024.

⁸⁵ HDA, f. 2088, *Križarske grupe zapadne Hercegovine 1945. – 1948.*, 1.7., Zapisnik sa saslušanja Ilije Ljubića, 26.3.1948.

navodno su se kretale četiri križarske bojne, svaka s manje od 200 pripadnika među kojima je bilo i nenaoružanih, a križarima je posebno nedostajalo streljiva. Bojne su navodno raspolagale ambulantom, kuhinjom, pomoćnim osobljem i radiostanicom za kratke udaljenosti. U izvješću se posebno ističe djelovanje križara protiv 14. divizije oko Leskovca te akcije protiv križara na Papuku.⁸⁶ Istovremeno su zaprimljena i izvješća o navodnom djelovanju križara u Istri, no čini se da je u toj zabilješki riječ o slovenskim protukomunističkim grupama.⁸⁷ Unatoč intenzivnim zbivanjima u Dalmaciji i Hercegovini, ni u ovome izvješću nema spomena o djelovanju tamošnjih križarskih skupina.

Samo nekoliko dana kasnije, odnosno krajem studenoga 1946., zaprimljeno je američko izvješće iz Italije koje se u cijelosti odnosi na djelovanje protukomunističkog otpora u Jugoslaviji. U njemu je zabilježeno da „nacionalističke bande” neprestano ometaju cestovni i željeznički promet u Bosni, Lici i diljem dalmatinske obale.⁸⁸ U još jednom američkom dokumentu se za bosansko-hercegovački prostor potvrđuje da „ilegalne skupine stalno dižu u zrak željezničke pruge, zaustavljaju vlakove i kamione, pale trgovine i napadaju izolirane partizanske postrojbe”. Tako je primjerice željeznička pruga Sarajevo – Slavonski Brod bila izložena čestim napadima, a skupine protukomunističkog otpora su također dvaput izvršile napad na predgrađa Brčkog i napale središta opskrbe sudionika izgradnje pruge Brčko – Banovići.⁸⁹ Tijekom svojih akcija gerilci su navodno uspjeli zarobiti nekoliko dužnosnika komunističkog režima. U Slavoniji se u tom trenutku navodno posebno isticalo selo Podgajci gdje je skrovište našlo 600 križara koje su pomagali seljaci spomenutog i susjednih sela. Zabilježeno je i to da su šume na tom prostoru poznate kao prostor na kojemu su komunisti izvršili egzekucije stotina „nacionalista”. Manja, ali dobro naoružana i veoma aktivna skupina od 50-ak križara navodno je djelovala u selu Krasno kod Otočca. Tijekom listopada 1946. djelovanje križara je zabilježeno i u okolici Splita, Zagreba te na Sušaku nadomak Rijeke. Štoviše, navodno su tijekom posjeta Josipa Broza Tita Rijeci 3. studenog 1946. križari uspjeli ubiti dva časnika i šestoricu vojnika iz njegove pratnje. Na kraju izvješća se spominje suradnja križara s četnicima uz napomenu da je OZNA izdala tajnu naredbu s pozivom na hitnu eliminaciju bez suđenja svih uhvaćenih križara zbog toga

⁸⁶ TNA, WO 204/11575, A-331, Izvješće, 6.11.1946.

⁸⁷ TNA, WO 204/11575, Obavijest, 26.11.1946.

⁸⁸ TNA, WO 204/11575, Izvješće američke vojske br. 391, 29.11.1946.

⁸⁹ Unutrašnja situacija u Jugoslaviji, 4.3.1947. Arhiv CIA-e, <https://www.cia.gov/readin-groom/docs/CIA-RDP82-00457R000300790008-8.pdf>, posjećeno 12.6.2024.

što su upravo oni navodno bili odgovorni za ubojstva više od 450 OZNA-
inih dužnosnika i suradnika. Izvješće je zaključeno napomenom britanskog
agenta koji je zabilježio izjavu doušnika u kojoj se ističe da, iako je doušnik
u pravilu pouzdan, agent na temelju drugih povjerljivih izvora ne može po-
tvrđiti prisutnost tako snažnih protukomunističkih skupina na spomenutim
područjima.⁹⁰

Iz prosinca 1946. je dostupno još jedno američko izvješće. U tom je do-
kumentu navedeno da križari djeluju u manjim grupama od 25 do 50 pripad-
nika uz odličnu pokretljivost, no s nedostatkom časnika s vojnim iskustvom.
Oskudijevali su naoružanjem i drugom opremom. Njihove skromne taktičke
mogućnosti uz manjak oružja su znatno reducirale njihovu učinkovitost u
borbi protiv komunističke vlasti. Zabilježeno je da križari uživaju simpatije
mještana većine sela u kojima se opskrbljuju hranom, odjećom i drugim po-
trepštinama, a moral među pripadnicima križarskih skupina je bio visok. U
istom izvješću su popisane pojedine skupine iako se usporedbom s drugim
dostupnim dokumentima postavlja pitanje koliko su dostavljeni podaci bili
vjerodostojni. Tako se navodi da u Ivančici djeluje skupina od 600 do 800
križara pod zapovjedništvom Rafaela Bobana i „domobrana bojnika Nali-
sa”. No prema dostupnim dokumentima ime Ivica Nalisa se vezuje uz dje-
lovanje protukomunističkih skupina na neretvanskom prostoru.⁹¹ Osim toga
se u spomenutom izvješću ističe da u Kalniku djeluje još jedna skupina pod
Bobanovim i Nalisovim zapovjedništvom sastavljena od 200 do 300 ljudi.⁹²
Spomenuti navodi ne odgovaraju situaciji na terenu koju je u ljeto 1946.
zatekao Ante Vrban. Nadalje se u američkom izvješću spominje i križarska
skupina od 300 pripadnika koji su pod zapovjedništvom „ustaškog bojnika
Nemeca” djelovali na prostoru Bilogore, zatim skupina od 300 do 400 pri-
padnika u Moslavini te nekoliko skupina pod zapovjedništvom „domobran-
skog bojnika Domovića i Martina Mesarova” koje su djelovale istočno od
Papuka i Krndije i zajednički brojale oko 2500 pripadnika. Spomenute su
i oružane skupine u Bosni, posebice na prostoru oko Dervente, Bugojna i
vjerojatno Romanije, zatim one u Lici, posebno u okolici Otočca i Gospića,

⁹⁰ TNA, WO 204/11575, Izvješće američke vojske br. 391, 29.11.1946.

⁹¹ Opširnije vidi: Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije (1), *Kroatologija*, Vol. 14, No. 1, Zagreb, 2023., 295 – 318. Blanka MATKOVIĆ, Poslijeratna komunistička represija i križari na neretvanskom prostoru: djelovanje Milasove skupine u dokumentima UDBA-e i Narodne milicije (2), *Kroatologija*, Vol. 15, No. 1, Zagreb, 2024., 129 – 155.

⁹² Skupine otpora u Jugoslaviji, 17.12.1946. Arhiv CIA-e, <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R000200150007-0.pdf>, posjećeno 12.6.2024.

u Hercegovini te Dalmaciji gdje su „snažni protitovski osjećaji postupno uzmaknuli pred opozicijom”. Snaga hrvatskih protukomunističkih skupina je procijenjena na 8000 do 10.000 pripadnika.⁹³

Sačuvano je i jedno izvješće s početka 1947. poslano iz Barija. U njemu se na temelju izjave Otta Meića spominje „tajna vojska” pod imenom „križari” koja je navodno počela djelovati četiri ili pet mjeseci nakon završetka rata. U tom je trenutku križara navodno bilo između 4000 i 4500, a organizirani su bili u skupinama od 100 do 150 pripadnika koje su djelovale diljem Hrvatske. Njihov zapovjednik je navodno ili general Rafael Boban ili general Peričić. Križari su navodno surađivali s četnicima s ciljem da zbace komunističku vlast u Jugoslaviji. Ipak, zabilježeno je da križari zapravo ne žele djelovati ako nisu sigurni u inozemnu potporu te traže da njihove aktivnosti budu usklađene s vanjskom akcijom protiv komunističke Jugoslavije. U istom je dokumentu zabilježeno i to da je jedan od križarskih zapovjednika „kapetan Mandić” koji djeluje između Dubrovnika i Stona, a koja je navodno raspolagala radiostanicom koja u tom trenutku nije funkcionirala. Osim toga je u navedenom izvješću zabilježen i iskaz Josipa Franića koji je tvrdio da su križari skupine od 40 do 120 ljudi uglavnom pod zapovjedništvom bivših časnika uz napomenu da se grupe podijele kad ojačaju preko spomenutog broja. Hranom se opskrbljuju pljačkom ili dobrovoljnim prilozima od svojih simpatizera po selima, a oružje im prodaju vojnici Jugoslavenske armije zbog čega su navodno četvorica vojnika „nedavno” smaknuta u Trebinju. Poput Meića, Franić također navodi brojku od ukupno 4500 križara u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. U drugom dijelu istog izvješća donekle je proširen dio s detaljima iz Franićeve izjave pa se tako još jednom ističe da je moral pripadnika Jugoslavenske armije nizak, dezertiranja česta, a predaja oružja „pobunjenicima” primjetna. U slučaju novog oružanog sukoba „masovna dezertiranja” su „izvjesna”.⁹⁴ Opaska o „kapetanu Mandiću” zasigurno se odnosi na Božu Mandića koji je u lipnju 1946. osnovao I. hercegovački ustaško-križarski združenje, a ubijen je u siječnju 1947. u Čvrsvnici.⁹⁵ Mandić nije djelovao na prostoru između Dubrovnika i Stona, no pojedini detalji iz ovog dokumenta ukazuju da su se takva izvješća dijelom temeljila na istinitim podacima iako je saveznicima zasigurno bilo veoma teško razlučiti što jest, a što nije istina.

---

⁹³ Isto.

⁹⁴ TNA, WO 204/11575, Izvješće iz Barija, 6.1.1947.

⁹⁵ Opširnije vidi: Blanka MATKOVIĆ, *Od Vrana do Žabe: Hrvatski protukomunistički otpor djelovanjem širokobrijeških i neretvanskih križarskih skupina (1944. – 1948.)*, Zagreb, 2025. (u pripremi za tisak)

ZAKLJUČAK

Iako su spomenuta izvješća upitne historiografske vrijednosti jer su se oslanjala na različite izvore koji su mogli biti više ili manje pouzdani, u njima je ipak uočljivo da su saveznici barem donekle raspolagali uvidom u političke tenzije i gerilski otpor u Jugoslaviji koji se pouzdavao u promjenu vanjsko-političkih okolnosti i nadao potpori zapadnih Saveznika u vezi s dizanjem protukomunističkog ustanka u Jugoslaviji. Iako u ovim dokumentima nema naznaka da su zapadni Saveznici bili zainteresirani za takav razvoj situacije te su posebno izražavali sumnju u podatke o jačini križarskih skupina, jedno od citiranih izvješća je važno jer daje kratki pregled razvoja križarskog otpora uz naznaku nekoliko zasebnih faza njegova djelovanja. Spomenuti podaci se djelomično podudaraju s prvom i dijelom druge faze protukomunističkog djelovanja na okosnici križarskog otpora na smjeru Imotski – Posušje koji je kritičan za razumijevanje nastanka prvih križarskih skupina u pograničnom dalmatinsko-hercegovačkom prostoru krajem 1944. godine. Razvoj tih faza je moguće pratiti na temelju dostupnih dokumenata uz važnu napomenu da spomenuto savezničko izvješće datira iz sredine rujna 1946. zbog čega se njegov autor nije ni mogao osvrnuti na daljnje faze razvoja protukomunističkog otpora. Drugi važan dokument spomenut u ovom radu je onaj iz studenog 1946. u kojemu se ističe povezivanje križarskih skupina tijekom ljeta iste godine kada je doista došlo do boljeg povezivanja slavonskih križarskih skupina, osnivanja I. hercegovačkog združenja i formiranja vojnog krila Hrvatske tajne organizacije koje će prerasti u križarsku skupinu Šurlin – Meter.

NERETVA I NERETVANI U HRVATSKOM TJEDNIKU 1971. GODINE

Hrvatski tjednik je izlazio od 16. travnja do 10. prosinca 1971. godine. Izdavala ga je Matica hrvatska, točnije njezin Nakladni zavod. Izišla su ukupno 34 broja. Naklada je rasla od početnih 20.000 komada do više od 130.000 prije zabrane tiskovine. Urednik prvih 12 brojeva je Igor Zidić, a brojeve od 13 do 34 je uredio Vlado Gotovac. U vrijeme Hrvatskog proljeća bio je to svojevrstan glasnik hrvatskih nacionalno svjesnih masa koje su bile razbacane među članstvom Matice hrvatske, nezavisnim intelektualcima, studentima, radništvom, seljacima pa sve do dijelova vodstva i članstva

Naslovnica prvog broja Hrvatskog tjednika

hrvatske komunističke organizacije. Nije to bila jednoobrazna skupina i njihovi ciljevi su se razlikovali. Neki su samo tražili pravedniju raspodjelu dobara uz zadržavanje jugoslavenskoga federalnog okvira, drugi su htjeli veću samostalnost republika i približavanje konfederalnom modelu, dok su treći sanjali potpuno nezavisnu i samostalnu Hrvatsku. Nije bilo nikakve koordinacije između tih uvjetno rečeno skupina. Može se bez imalo pretjerivanja reći da je većina Hrvata onoga vremena na ovaj ili onaj način podržavala reformske pokušaje. To je vidljivo iz masovnih okupljanja na skupovima Matice hrvatske, koncertima Vice Vukova, pa i na ikonografiji i ugođaju na mjestima gdje su govorili Savka Dapčević Kučar i Miko Tripalo. Nacionalni naboj se osjećao i na utakmicama Dinama i Hajduka među čijim navijačima je tada vladala sloga i nacionalno jedinstvo. Sve navedene je pozivalo i čitanje Hrvatskog tjednika, on je postao glavno glasilo onih koji su željeli promjene u Hrvatskoj. O Hrvatskom proljeću i Hrvatskom tjedniku je do sada iscrpno pisano pa ćemo se ovdje usredotočiti na spomen Neretve i Neretvana u toj tiskovini.

Impresum Hrvatskog tjednika

U prvih pet brojeva ne nalazimo Neretvane ni neretvanske teme. Prvi spomen nalazimo tek od broja šest gdje doznajemo da je Ivan Slamnig¹ na 8. danima hrvatske drame dobio nagradu sa zbirkom radiodrama „Firentinski capriccio” za najbolji tekst.² U brojevima sedam i osam ne nalazimo Neretvana ni neretvanskih tema, no od broja devet ih nalazimo u skoro svakom broju. U broju devet imamo polemički tekst Mladena Lalića o hrvatskoj poljoprivredi pod naslovom „Kritična situacija u hrvatskoj poljoprivredi”. Tu

¹ Ivan Slamnig (1930. – 2001.) hrvatski književnik i sveučilišni profesor.

² Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 6, str. 21.

se naglašava da je potrebno odluke o poljoprivrednoj proizvodnji prenositi s federacije na republike, naglašava se kako poljoprivredni kombinati imaju problema s kreditiranjem i da većinu dobiti koriste kako bi otplatili nepovoljne kredite. Kao primjer navodi PIK Neretva³ iz Opuzena koji gospodari s 3000 melioriranih hektara na kojima je pokrenuta pokusna proizvodnja agruma. Ističe da su takva poduzeća vitalni interes Hrvatske te da njih treba kreditirati i pomagati im.⁴ U broju 10 nalazimo fotografiju i fragmente pjesme „Šibanica” pjesnika iz Neretve Stojana Vučićevića.⁵ Pjesmu je posvetio X. Sjednici CK SKH.⁶ To je na prvu ruku možda i neobično jer je pjesnik bio žrtva komunističkog terora i bio uhićen već kao gimnazijalac, no upućeniji će znati da se upravo ta sjednica smatra početkom Hrvatskog proljeća jer je osuđen jugounitarizam i probuđena nada u pozitivne promjene. U istom broju doznajemo da je u Makarskoj 5. lipnja 1971. godine osnovan ogranak Matice hrvatske, a uz ostale uzvanike u ime Matice hrvatske ogranak Metković⁷ skupu se obratio Vladimir Pavlović.⁸ Osim njega od gostiju govorio je akademik Jakša Ravlić⁹ kao i predstavnici Matice hrvatske Omiš i Imotski.¹⁰

U broju 11 nalazimo pjesmu Slivanjca Gorana Babića¹¹ „Lijepo more” koja je domoljubnog sadržaja.¹² Njega danas najviše pamtimo po radikalnom jugoslavenstvu i istupima s unitarističkih pozicija. Uostalom i danas živi u Beogradu, u nekoj vrsti dragovoljnog izgnanstva jer se ne želi pomiriti s činjenicom postojanja hrvatske države. U sljedećem 12. broju bilježimo

---

³ PIK Neretva, Poljoprivredno industrijski kombinat Neretva, osnovan 1959. godine u Opuzenu, pionir proizvodnje agruma u Hrvatskoj.

⁴ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 9, str. 7.

⁵ Stojan Vučićević (1941. - 1989.) hrvatski pjesnik, kao gimnazijalac bez suđenja i presude podmetanjem mjesne UDBE odveden u kaznionicu na Svetom Grguru gdje je proveo 18 mjeseci.

⁶ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 10, str. 11.

⁷ Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću je bio jedan od najaktivnijih onovremenih ograna, s iznimno velikim postotkom članova u neretvanskoj populaciji. U vrijeme zabrane ogranak je brojio 578 članova.

⁸ Vladimir Pavlović (1935. - 1996.) hrvatski književnik, supotpisnik Sarajevske deklaracije o hrvatskom jeziku 1971. godine, radio dugo godina kao učitelj u Kuli Norinskoj.

⁹ Jakša Ravlić (1896. - 1975.) Hrvatski književni i kulturni povjesničar, bio predsjednik Matice hrvatske od 1954. do 1968. godine.

¹⁰ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 10, str. 23.

¹¹ Goran Babić (1944. -) hrvatski književnik i polemičar. Danas živi u Beogradu, u mladosti je pisao domoljubnu poeziju da bi poslije 1971. godine radikalno promijenio opredjeljenje, postao pristalica jugoslavenskog jedinstva i komunistički komesar za kulturu.

¹² Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 11, str. 15.

PRISTUPNICA ZA ČLANSTVO U MATICI HRVATSKOJ
 Molim da me primite za člana Matice hrvatske

Ime i prezime _____

Zanimanje _____

Mjesto, ulica, broj _____

Pošaljite mi _____

_____ kom. pristupnica za moje prijatelje, koji također žele postati članovi Matice hrvatske;

_____ kom. značka Matice hrvatske (1 značka ND 10.-);
 Godišnja članarina iznosi ND 20.- a za studente, đake i djecu ND 10.-
 Molimo da uz pristupnicu doznačite i članarinu na naš račun br. 301-8-2185.
 Doznake iz inozemstva uplaćuju se na naš devizni račun kod Kreditne
 banke u Zagrebu br. 301-620.1001-32000-523.

Datum _____ (potpis) _____

Pristupnica za Maticu hrvatsku u *Hrvatskom tjedniku*

raspravu između književnice Marije Peakić Žaja¹³ i Društva hrvatskih književnika u kojoj joj se spočitava da je okupljene na Petim Šimićevim susretima pozdravila u ime Društva, iako nije njegov član. Ona na to odvrća da se radi o krivom citiranju jer je od Ljudevita Jonkea¹⁴ bila zamoljena da prenese njegove pozdrave u ime Matice hrvatske i Društva hrvatskih književnika. Prema njoj, izgleda da je čitavu stvar potencirao Stojan Vučićević.¹⁵ U sljedećem broju nalazimo članak povjesničara Trpimira Macana koji je tada radio u Metkoviću¹⁶ u kojemu raspravlja o mjestu pogibije posljednjega hrvatskog kralja narodne krvi. On uzima u obzir mogućnost da se bitka odigrala južnije od Petrove gore, no osobno se ne priklanja toj teoriji.¹⁷ Inače, Trpimir Macan je za Neretvu značajan kao autor knjige „Iz povijesti Donjeg Poneretavlja”, to je svojevrsna sinteza neretvanske povijesti. Prvo izdanje je 1972. godine najvećim dijelom zaplijenjeno u tiskari, spašen je samo manji

¹³ Marija Peakić Žaja (1943. -) danas poznatija kao Marija Peakić Mikuljan, hrvatska književnica, 1985. kao prva žena izabrana za predsjednicu Društva hrvatskih književnika.

¹⁴ Ljudevit Jonke (1907. - 1979.) hrvatski jezikoslovac, 1970. i 1971. bio predsjednik Matice hrvatske.

¹⁵ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 12, str. 16.

¹⁶ Trpimir Macan (1935. -) hrvatski povjesničar, dio života živio u Metkoviću, autor Povijesti hrvatskog naroda i Iz povijesti Donjeg Poneretavlja.

¹⁷ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 13, str. 9.

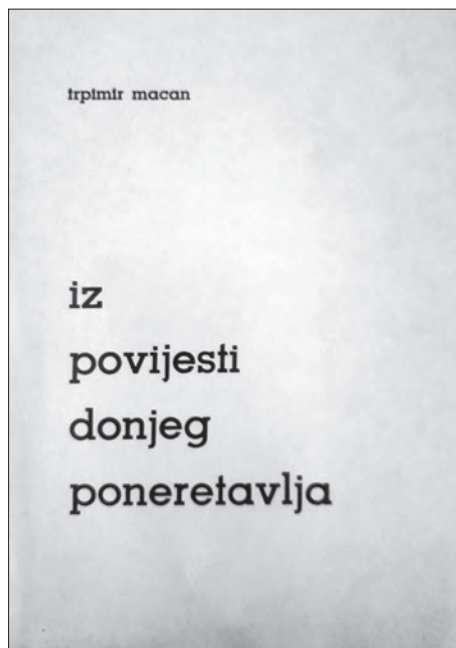

broj primjeraka. Tek 1990. godine tiskano je drugo izdanje i tako je djelo postalo dostupno širem krugu čitatelja.¹⁸

U istom 13. broju Ivan Jurić¹⁹ u ime ogranka Matice hrvatske u Metkoviću najavljuje da će se u čast proslave 100 godina od rođenja Stjepana Radića u Metkoviću postaviti spomen-ploča na mjestu gdje je Radić 1926. godine održao veliki narodni zbor. Najavljuje da će tom prigodom biti održana i svečana akademija, a podsjeća da je HSS u Neretvi koncem tridesetih uživao potporu 98 % glasača.²⁰

Broj 14 donosi tekst pod naslovom „Napomena Stojana Vučićevića” u kojemu on opširno reagira

na prethodni tekst Marije Peakić Žaje i dokazuje da je ona po njemu sama sebi udijelila prevelike ovlasti.²¹ Odmah ispod teksta Stojana Vučićevića nalazi se i izjava Ljudevita Jonkea u kojoj on potvrđuje da je bio spriječen doći na spomenuti skup, ali da je kao predsjednik Matice hrvatske i član Društva hrvatskih književnika doista zamolio navedenu da u ime MH i DHK pozdravi okupljene. Time je stavljena točka na ovu nepotrebnu raspravu. Pred kraj ovog broja nailazimo na obavijest da je u Pločama 29. lipnja 1971. godine pred 700 okupljenih u Ljetnom kinu narodnog sveučilišta koje je bilo premalo da u njega stanu svi okupljeni, osnovan ogranak Matice hrvatske u Pločama. U ime inicijativnog odbora govorio je Zdravko Sršen,²² u ime središnjice MH govorio je književnik Vlado Gotovac.²³ Za predsjednika je

Prvo izdanje *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja* iz 1972. godine

¹⁸ Izdavač je bila Galerija Stećak iz Kleka.

¹⁹ Ivan Jurić (1932. - 2021.) povjesničar, predsjednik ogranka Matice hrvatske u Metkoviću 1971. godine.

²⁰ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 13, str. 23.

²¹ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 14, str. 15.

²² Zdravko Sršen (1925. - 2014.) ekonomist, smijenjen 1972. godine zbog nacionalizma.

²³ Vlado Gotovac (1930. - 2000.) hrvatski književnik, filozof i političar, u to vrijeme i urednik Hrvatskog tjednika.

izabran profesor Luka Šiljeg,²⁴ osnivačkoj skupštini su nazočili predstavnici okolnih ogranaka MH iz Metkovića, Imotskog i Makarske, a čitav događaj je uveličala kominska limena glazba koja je prije i poslije osnivačke skupštine svirala hrvatske koračnice.²⁵

U broju 15 nije bilo ničega vezanog uz Neretvu i Neretvane. Ali zato u broju 16 pronalazimo preko čitave stranice razgovor novinara Ivana Cerovca²⁶ s komunističkim dužnosnikom iz Ploča, konkretno predsjednikom Općinske konferencije saveza komunista Zlatkom Rajićem. Poslije opširnog uvoda o gospodarskom stanju, perspektivama razvoja i turizmu razgovara se i o Matici hrvatskoj. Doznajemo da je među komunistima bilo prijepora treba li podržati osnivanje ogranka Matice hrvatske u Pločama. Na kraju je očito prevladalo mišljenje da treba jer je i navedeni dužnosnik bio jedan od gostiju na osnivačkoj skupštini. Na kraju upitan kako ocjenjuje Hrvatski tjednik, Zlatko Rajić je odgovorio da ga ocjenjuje pozitivno i da je takva tiskovina potrebna uz napomenu da je u prvim brojevima bilo neprihvatljivih tema koje su nudile radikalna rješenja.²⁷

U broju 17 nema tema od našeg interesa u ovom radu, no u 18. broju na posljednjoj stranici među brzojavima doznajemo da je Oslobođenje Mostar zatražilo da se u njihove trgovine u Lištici,²⁸ Vitini, Ljubuškom, Čapljini, Metkoviću, Pločama, Gracu, Makarskoj, Stocu i Nevesinju više ne šalje Hrvatski tjednik.²⁹ U broju 19 nema neretvanskih tema, ali zato na duplerici broja 20 nalazimo kontraverznu pjesmu još kontraverznijeg neretvanskog pjesnika, po ocu Slivanjca Gorana Babića. Da bismo razumjeli kontekst, valja reći da su to ljeto u čitavoj Dalmaciji bjesnili požari. Vladalo je opće mišljenje da požare podmeću mjesni Srbi kao odgovor na Hrvatsko proljeće. To može biti i ne mora biti tako, no svakako je zanimljiva činjenica da je najmanje požara u Dalmaciji zabilježeno između 1991. i 1996. godine. Pjesma je naslova „Gori li to Hrvatska”, u njoj pjesnik strahuje da će izgorjeti Slivno, rodno selo njegova oca. Pita se treba li promijeniti imena na spomeniku da ih požar zaobiđe, izražava strah i pita se ako požar sve uništi, hoće li itko znati da smo tu mi živjeli.³⁰ U slivanjskim brdima živjeli su samo Hrvati, pa

²⁴ Luka Šiljeg (1936. - 2003.) poslije propasti Hrvatskog proljeća smijenjen s mjesta direktora sveučilišta.

²⁵ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 14, str. 23.

²⁶ Ivan Cerovac (1946. -) dirigent, glazbeni pedagog i novinar.

²⁷ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 16, str. 4.

²⁸ Lištica je komunističko ime za Široki Brijeg koje je poslije Drugog svjetskog rata nametnuto protiv volje građana. Izvorno ime je vraćeno 1991. godine.

²⁹ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 18, str. 24.

³⁰ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 20, str. 12.-13.

je jasno na koga se to „mi” odnosi. U broju 21 Trpimir Macan piše o izvorima za dubrovačku povijest,³¹ a Karlo Jurišić³² piše o Hrvatskim ćirilskim natpisima u južnoj Hrvatskoj. Mi Hrvati smo kroz povijest rabili četiri pisma - glagoljicu, ćirilicu, arabicu i latinicu. Glagoljica je bila prihvaćena i izvan hrvatskih zemalja, no s vremenom je postala karakteristična samo za Hrvate. Kada govorimo o ćirilici valja naglasiti da se radi o hrvatskoj ćirilici, bosančici, a ne o srpskoj ćirilici, dok je arabica bila vezana samo za Hrvate islamske vjere u Bosni. U tekstu Jurišić nabraja i donosi natpise na hrvatskoj ćirilici na jugu Hrvatske.³³ Broj 22. donosi prosvjed mladih jugoslavenskih književnika okupljenih na Trećem neretvanskom skupu mladih pisaca Jugoslavije zbog informacije da je Radio Sarajevo na zahtjev slušatelja iz svoga programa izbacilo pjesme Vice Vukova.³⁴ Potpisnici prosvjeda su bili: Boris Lukšić, Jakša Fiamengo, Bože V. Žigo, Vladimir Gajšek, Dubravko Horvatić, Ljerk Mifka, Milorad Stojović, Stanko Škunca, Jozo Vrkić, Marija Peakić-Žaja, Stojan Vučićević, Vladimir Pavlović, Petar Šimunić, Goran Babić, Pavao Pavličić, Strahimir Primorac, Vojislav Mataga, Drago Jančer, Stjepan Šešelj, Nikola Pulić i Nada Pintarić³⁷.

U Metkoviću, na Trećem neretvanskom skupu mladih pisaca Jugoslavije, dne 2. rujna 1971.

Boris Lukšić
 Jakša Fiamengo
 Bože V. Žigo
 Vladimir Gajšek
 Dubravko Horvatić
 Ljerk Mifka
 Milorad Stojović
 Stanko Škunca
 Jozo Vrkić
 Marija Peakić-Žaja
 Stojan Vučićević

Vladimir Pavlović
 Petar Šimunić
 Goran Babić
 Pavao Pavličić
 Strahimir Primorac
 Vojislav Mataga
 Drago Jančer
 Stjepan Šešelj
 Nikola Pulić
 Nada Pintarić

³¹ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 21, str. 20.

³² Karlo Jurišić (1918. - 2017.) franjevac i povjesničar, često se bavio neretvanskim temama.

³³ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 20, str. 21.

³⁴ Vice Vukov (1936. - 2008.) hrvatski estradni umjetnik i političar

³⁵ Milorad Stojović (1927. - 2015.) crnogorski književnik, predsjednik crnogorskog PEN centra.

³⁶ Drago Jančer (1948. -) slovenski književnik i politički zatvorenik.

³⁷ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 22, str. 9.

SKLADIŠTA I SKLADIŠTARI

Trgovačko poduzeće »Baćina« iz Ploča svojim mušterijama kupljenu robu pakuje u papirnate vrećice na kojima piše:

»BAĆINA« TRGOVAČKO PREDUZEĆE — PLOČE

Na vrećicama se nalazi i crtež raznih uzoraka robe s ćirilicnim natpisima: kafa, čaj, džem, i tsl.

Vrećice su uvedene u upotrebu prije pola godine. Ljudi koji su upozorili na naznačene anomalije i tražili da se ove vrećice izbače iz upotrebe bili su proglašeni nacionalistima i šovinistima. Ostavljamo ćitateljima da sami prosude u koja skladišta spadaju odgovorni drugovi iz »Baćine«!

Vijest o skandalu u Baćini

nje poduzeće, Trgovačko poduzeće „Baćina” je nabavilo vrećice na kojima u duhu srpskog jezika piše Trgovačko preduzeće Baćina – Ploče, i pored napisa na vrećicama se nalaze slike kave, čaja, džema i ostalih proizvoda na srpskoj ćirilici. Oni kupci koji bi zbog toga negodovali, od trgovaca bi bili nazivani šovinistima i nacionalistima.⁴⁰ Za one koji slabije poznaju neretvanske prilike, treba naglasiti da je pućanstvo Baćine 100 % hrvatsko. U broju 23 nemamo neretvanskih tema.

U broju 24 nalazimo studiju o pjesmi Neretvanina Ivana Slamniga „Barbara” u kojoj ovaj brodu daje ženske osobine,⁴¹ autor je Vlatko Pavletić.⁴² U broju 25 opet ne nalazimo ništa o Neretvi, ali zato u sljedećemu broju, 26, u pismima ćitatelja nalazimo reakciju Ratka Krstićevića tadašnjeg rizničara i ćlana Upravnog odbora ogranka MH iz Metkovića na tvrdnju Igora Mandića⁴³ kako bi se pjevaći trebali držati mikrofona, a ne politike. Krstićević na to uzvraća da su pjevaći ljudi, a ne roboti i istiće kako su Vice Vukov,

pjevam hrvatske pjesme, onda je greška u njemu.³⁸ Dalje nalazimo izvješće s „Neretvanskih susreta” mladih književnika Jugoslavije koji su se održali u Metkoviću i Opuzenu od 1. do 3. rujna 1971. godine. Izvješćava se o tome koji književnik je imao koje izlaganje, a za najslabiju toćku susreta se navodi diskusija ili kako bismo mi danas rekli slobodna rasprava.³⁹ Izmeću redova se moće zaključiti da se rasprava nije mogla slobodno voditi zbog dogmatskih stavova nekih prisutnih pojedinaca. Na posljednjoj stranici nalazimo vijest iz Baćine pored Ploča. Tamoš-

³⁸ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 22, str. 8.

³⁹ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 22, str. 23.

⁴⁰ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 22, str. 24.

⁴¹ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 24, str. 16.

⁴² Vlatko Pavletić (1930. - 2008.) akademik, teoretićar književnosti i privremeni predsjednik RH iza smrti dr. Franje Tuđmana.

⁴³ Igor Mandić (1939. - 2022.) književni kritićar i polemićar koji je zastupao jugoslavenske stavove.

Đurđica Miličević i Ratko Kožul 4. rujna 1971. godine u Metkoviću održali vrlo posjećen koncert, te ističe da su sav honorar darovali za izgradnju spomenika Stjepanu Radiću u Metkoviću.⁴⁴ U nastavku imamo vrlo opširan tekst Bruna Bušića⁴⁵ pod naslovom „Nemirna dolina”. Tu Bušić detaljno opisuje samovolju mjesnog komunističkog moćnika Stanka Parmaća,⁴⁶ a povodom njegova izbacivanja iz partije. Opisuje njegovu tešku narav, svađe sa suradnicima, svađe sa stručnjacima FAO,⁴⁷ nazivanje suradnika bandom, saboterima, te psovanje istih, nasilje prema seljacima pri čemu je prijetio samokresom. Spominje zabranu sječenja močvarne trske i zabranu ispaše što je dovelo do smanjenja stočnog fonda, oduzimanje zemlje seljacima bez naknade ili uz neodgovarajuću naknadu. Sječenje voćki na oduzetim zemljama u vrijeme dok je voće počelo dozrijevati. Njegova konfliktnost je dosegla tolike razmjere da je čak 16 nositelja partizanske spomenice javno istupilo protiv njega. Detaljno opisuje sukob seljaka, stanovnika naselja uz Malu Neretvu s Parmaćem kada je došlo do masovnih nasilnih prosvjeda pri čemu je srušena brana i uništena ili oštećena ostala društvena imovina.⁴⁸ Opisuje se milicionerska represija u Opuzenu i okolici. Spominje se ubojstvo u međunarodnom sukobu u kojemu je smrtno stradao nastavnik iz Opuzena Mile Franičević pri čemu je milicija stala na stranu počinitelja. Iz teksta doznajemo da su svi milicioneri u Opuzenu Srbi iako je Opuzen etnički čisto hrvatsko područje, predvodi ih stanoviti Ćulibrk. Bilo bi zanimljivo doznati je li on što u rodu s pakračkim episkopom Jovanom Ćulibrkom koji je pričuvni pripadnik 63. padobranske brigade iz Niša, kolokvijalno poznatije kao Niški specijalci. Detaljno se opisuje neprijateljski stav milicije prema mjesnom pučanstvu što dolazi do vrhunca kada čuju pjevanje hrvatskih pjesama. Tada ljude odvođe u milicijsku stanicu koju nazivaju „orlovo gnezdo” gdje ljude premlaćuju. Mnogi su o tome detaljno svjedočili na sastanku mjesnog Socijalističkog saveza.⁴⁹ Brojevi 27 i 28 ne donose nikakve vijesti iz Neretve, njih nalazimo tek u broju 29. Tu autor potpisan inicijalima D. B. u članku pod naslovom „Etikete u Metkoviću” govori kako je normalno da se etikete lijepe na alkoholna pića, no da nije normalno da se lijepe na ljude. Opisuje događaj

⁴⁴ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 26, str. 2.

⁴⁵ Bruno Bušić (1939. - 1978.) novinar, politički emigrant, političar i žrtva UDBE.

⁴⁶ Stanko Parmać (1913. - 1982.) predratni komunist, partizan, kontraadmiral i komunistički privrednik.

⁴⁷ FAO organizacija UN-a za hranu i poljoprivredu, osnovana 1945. godine

⁴⁸ Autor je u posjedu očeve optužnice povodom toga događaja, a među optuženima mu je bio i stric.

⁴⁹ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 26, str. 10.-11.

u Metkoviću kada su se brojni komunistički dužnosnici fizički distancirali od Ante Paradžika⁵⁰ na nedavnoj proslavi zbog njegove etikete nacionalista i pita se tko će poslije Vice Vukova i Ante Paradžika sljedeći dobiti etiketu.⁵¹ U ovom broju nailazimo na reakciju Ive (Ivana) Jurića na članak „Nemirna dolina”. Tu on navodi da je razgovarao s autorom i od njega tražio da ne brza sa zaključcima. Tu je prije svega mislio na rukovodstvo općine Metković jer Jurić navodi da su upravo oni omogućili i pomogli osnivanje Matice hrvatske u Metkoviću.⁵² Sljedeći tekst vezan uz našu temu nalazimo tek u broju 32, u prethodna dva broja nema ništa od našeg interesa vezano uz temu. U broju 32 nalazimo prikaz pjesničke zbirke tada mladog pjesnika Mile Pešorde koji je sročio Stojan Vučićević. Naziv zbirke je „Život vječni” i Vučićević je vrlo pozitivno ocjenjuje.⁵³ U broju 33 nalazimo među pismima čitatelja čak dvije neretvanske teme. Prvo Miroslav Vujević iz Zagreba tvrdi da je trenutni ekonomski sustav loš i da seljaci Neretve nisu krivi za ekonomske probleme u Jugoslaviji. Također daje potporu Brunu Bušiću i tvrdi da je Parmać konfliktna osoba koja je u sukobu sa svakim.⁵⁴ Na istoj stranici u tekstu „Narona ili Neretva” Ivan Jurić opisuje događaj kada je s mjesnog hotela zbog renoviranja objekta skinuta ploča postavljena 1925. godine u čast 1000 godina hrvatskog kraljevstva. Zatim je stavljena na susjedni objekt, ali je i on renoviran pa je skinuta i od tamo. Jedno vrijeme joj se izgubio trag, no u međuvremenu je ispolirana i vraćena na izvorno mjesto. Pritom je određeni Petko Pojužina,⁵⁵ šef računovodstva u hotelu, inače po imenu i prezimenu stranac s istoka, tvrdio da se ploča smije vratiti samo ako to dozvoli mjesni partijski komitet u pismenoj formi. Jurić također problematizira i naziv hotela na kojemu je postavljena ploča. Prije se zvao „Zagreb”, a nedavno je bez razloga ime promijenjeno u „Narona”.⁵⁶ Na sljedećim stranicama Srećko Lipovčan⁵⁷ prikazuje kasnije zabranjivanu knjigu Trpimira Macana za koju kaže da je povijest ispričana ukratko, ali da nije „kratak kurs” misleći vjerojatno pritom na devijantne oblike komunističkog obrazovanja za odabrane kada se je i vrlo kratkim kursom moglo steći zvanje za one koji su pripadali

---

⁵⁰ Ante Paradžik (1943. - 1991.) jedan od studentskih vođa 1971., 1990. dopredsjednik HSP-a i načelnik stožera HOS-a, 1991. godine poslije govora u Križevcima ubijen pri povratku u Zagreb pod nikada potpuno razjašnjenim okolnostima.

⁵¹ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 29, str. 5.

⁵² Isto, str. 9.

⁵³ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 32, str. 18.

⁵⁴ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 33, str. 2.

⁵⁵ Prezime Pojužina najčešće nalazimo u okolici Nevesinja u korpusu srpskih prezimena.

⁵⁶ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 33, str. 2.

⁵⁷ Srećko Lipovčan (1942. - 2009.) sveučilišni predavač, novinar i publicist.

među odabrane.⁵⁸ Pred kraj ovog broja nalazimo kratku obavijest da su velikim odazivom stanovnika Metkovića, okolice i Hercegovine, kao i uz pomoć društvenih organizacija prikupljena sredstva za spomenik Stjepanu Radiću u Metkoviću. Ističe se velik materijalni doprinos i Neretvana koji žive na zapadu. Svečanost otkrivanja spomenika je trebala trajati dva dana. Prvo je 11. prosinca trebala biti svečana akademija na kojoj bi se govorilo o životu i radu Stjepana Radića, a zatim bi se sljedećeg dana 12. prosinca 1971. godine svečano otkrio spomenik.⁵⁹ Tekst potpisuje tadašnji predsjednik ogranka u Metkoviću Ivan Jurić.

Ova vrlo kratka vijest krije velik povijesni značaj. Naime, do otkrivanja spomenika nije došlo 12. prosinca 1971. godine jer je u međuvremenu došlo do sjednice u Karadorđevu. Bilo je jasno da dolazi vrijeme progona, te da se na predviđeni datum vrlo izvjesno više neće moći održati skup ni otkriti spomenik. Mjesno vodstvo Matice donosi hrabru odluku o otkrivanju spomenika sedam dana ranije od predviđenoga. Na skupu se okupilo više tisuća stanovnika Neretve i hercegovačkog područja. Bio je to posljednji masovni javni skup Matice hrvatske prije njezine zabrane. Na svečanoj akademiji dan prije otkrivanja spomenika govorio je i Franjo Tuđman. Bio je to njegov posljednji javni govor prije demokratskih promjena. Ubrzo su uslijedile represije i zabrana Matice hrvatske, a spomenik je premješten s platoa ispred današnjega Gradskog kulturnog središta u gradski park. Na svoje izvorno mjesto je vraćen tek 1993. godine.

Prava je šteta što su se u godinama poslije demokratskih promjena dužnosnici ogranka MH u Metkoviću iz 1971. godine međusobno optuživali i

Najava otkrivanja spomenika Stjepanu Radiću u Metkoviću

⁵⁸ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 33, str. 20.

⁵⁹ Hrvatski tjednik, Zagreb, broj 33, str. 22.

Svečana bina prigodom otkrivanja spomenika na kojoj se nalaze:
Ratko Krstičević, Stjepo Obad, Vladimir Pavlović, Luka Bebić,
Franjo Tuđman i Ivan Jurić

sumnjičili za sve i svašta. Svi oni su zbog održavanja opisanog skupa heroji, jer je za to trebalo hrabrosti, a kasnije su u većoj ili manjoj mjeri bili žrtve komunističkog sustava. Zato oni zaslužuju naše poštovanje. Sljedeći 34. broj je pripremljen za tisak no zaplijenjen je u tiskari i nije sačuvano ništa osim uvodnika Vlade Gotovca znakovita naslova „Čuvanje nade”. Zbog nemogućnosti uvida u ostatak sadržaja ne možemo biti sigurni je li u tome broju bilo neretvanskih tema. S 34. brojem završilo je izlaženje Hrvatskog tjednika, on je imao golem utjecaj na promicanje, podizanje i očuvanje hrvatske državotvorne i domoljubne svijesti. Još dugo godina poslije propasti Hrvatskog proljeća ta tiskovina je čitana, posuđivana i skrivana u hrvatskim domovima.⁶⁰ Zato zaslužuje počasno mjesto u povijesti Hrvatskog proljeća 1971. godine. Neretva je bila česta tema na stranicama tiskovine, Neretvani su autori brojnih tekstova, a sam Hrvatski tjednik je masovno kupovan i rado čitan na neretvanskom području.

⁶⁰ Kao dijete osamdesetih godina sam u konobi na dnu ormara sa starom odjećom pronašao plastičnu vrećicu s oko dvadesetak brojeva Hrvatskog tjednika. Za večerom sam pitao roditelje kakve su to novine, oni su se pravili naivni i tvrdili da se radi o starim novinama za pranje prozora. Sutradan nakon povratka iz škole sam ponovo potražio te novine, no više ih nije bilo na tome mjestu. Dali su mi ih tek početkom devedesetih. Kompletirao sam brojeve koji su nedostajali i sada ih čuvam iako su listovi već pomalo načeti vremenom.

STAROHRVATSKE ŽUPANIJE, ZAGORA, DALMATINSKA ZAGORA

Zagora, također i Dalmatinska zagora, jest povijesno-zemljopisni kraj Hrvatske u srednjoj te dijelom sjevernoj Dalmaciji na kopnenom području novohrvatske Splitsko-dalmatinske i Šibensko-kninske županije. Obuhvaća prostor kaštelanskog, trogirskog i šibenskog zaleđa, katkada zvanog kaštelanska, trogirska i šibenska Zagora, te unešićki dio Drniške krajine.

Na dijelu tog područja prostirale su se srednjovjekovne starohrvatske župe (županije):

Kliška županija, Zagorska županija (Zagora, Zagorje) i Smin(j)ska županija (Smina, Zmina, Zminovo). Od najstarijeg doba na hrvatskom prostoru, odnosno na području Hrvatske, spominju se starohrvatske župe (županije) kao osnovne teritorijalne i upravne jedinice. O podrijetlu riječi župa (poslije županija) postoje različita mišljenja. Svakako je predslavenska jer joj se pripisuje altajsko i indoeuropsko podrijetlo. Naziv se pojavljuje kod svih slavenskih naroda osim Rusa. Kod slavenskih naroda u ranom razdoblju župa je označavala skupinu ljudi koji su bili u krvnoj vezi i živjeli u istom kraju. Postupno se rodovski ili plemenski kriterij zamijenio teritorijalnim tako da je župa postala teritorijalno-upravna, a kod Hrvata i crkveno-upravna jedinica. Župa je obuhvaćala naseljene i obrađene prostore, a u središtu se nalazio utvrđeni ž u p s k i g r a d koji je bio sjedište glavarova župe, tj. ž u p a n a.

Povjesničar Franjo Smiljanić (1951. – 2012.) o prvom spomenu župana napisao je:

„Na kraju treba posebno istaknuti i nedavno objavljeni natpis s imenom nepoznatoga župana i apozicijom *Chroatorum*, datiran na kraj 8. ili početak 9. stoljeća - što je p r v i s p o m e n ž u p a n a na slavenskim područjima vezan na djelovanje javne vlasti.”

(Vidi: Franjo Smiljanić, *O položaju i funkciji župana u hrvatskim srednjovjekovnim vrelima od 9. do 16. stoljeća*, str. 35., izvorni znanstveni rad na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru, prosinac 2007.// Povijesni prilozi Zagreb, sv. 33 (2007); Ante Milošević, *Ranoosrednjovjekovna skulptura iz crkve sv. Marte u Bijačima*, Starohrvatska prosvjeta, III. ser., 26/1999. (2004.), 256.

Navedeni natpis koji spominje Franjo Smiljanić odnosi se na darovnicu kneza Trpimira. On je pronađen na kamenom ulomku u starohrvatskoj crkvi sv. Marte u Bijaćima. Godine 2005. bila je završena analiza natpisa *Chroatorum* s kamenog ulomka iz crkve sv. Marte u Bijaćima. Analizu je radio Muzej hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita. Tada je zaključeno i objavljeno da taj natpis datira s kraja 8. stoljeća, čime je najstariji spomen imena H r v a t, stariji je oko 80 godina od poznatog kamenog ulomka oltarne grede s natpisom na kojem se spominje knez Branimir i godina 888. u crkvi sv. Petra Apostola u Gornjem Muću.

Oba kneza Trpimir i Branimir obilježili su početke stare hrvatske države u 9. stoljeću.

U darovnici 4. ožujka 852. godine Trpimir sebe naziva *milošću Božjem knez hrvatski*, a zemlju kojom vlada u ispravi naziva *regnum hroatorum*. To je prvi spomen imena Hrvat u povijesnim spomenicima, a njegova je darovnica ujedno i najstariji hrvatski pravni spomenik.

Na blagdan Uzašašća Gospodnjeg 21. svibnja 879. papa Ivan VIII. blagoslovio je kneza Branimira, hrvatski narod i Hrvatsku, a 7. lipnja 879. uputio je hrvatskom knezu Branimiru pismo kojim ga izvještava da je u Rimu blagoslovio njega, cijeli hrvatski narod i da mu priznaje *zemaljsku vlast nad cijelom Hrvatskom*. To je datum kad je hrvatska državnost prvi put dobila međunarodnu potvrdu. I zato se u Republici Hrvatskoj dan 7. lipnja tradicionalno obilježava ovaj povijesni događaj iz 879. godine kao Dan hrvatske diplomacije. Pod vodstvom kneza Branimira hrvatski mornari su porazili mletačku pomorsku flotu u bitci kod Makarske 18. rujna 887. U sjećanje na taj datum u Republici Hrvatskoj 18. rujna slavi se kao Dan hrvatske ratne mornarice.

Kameni ulomak s imenom kneza Branimira iz 888. godine pronašao je don Mijo Jerko Granić, župnik crkve sv. Petra Apostola u Muću Gornjem prilikom izvođenja građevinskih radova na proširenju crkve u kolovozu godine 1871. On je krajem 1872. godine darovan i dopremljen u Zagreb i danas se čuva kao jedan od najvrjednijih eksponata u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Bijaći su bili ime starohrvatskog naselja u Primorskoj (Kliškoj) županiji smještenog na zapadnom dijelu Kaštela, između donjokaštelanskog polja i Trogira.

Nakon doseljavanja Slavena u 7. stoljeću prvi spomen imena H r v a t i ž u p a n vezan je uz lokalitet Bijaći, gdje hrvatski knezovi prihvaćaju kršćanstvo i izdaju svoje vladarske isprave po kojima se vidi da su oni gospodari tog kraja.

Publicist, kroničar i odlični poznavatelj povijesno-kulturne baštine Kaštela Neven Bućan je napisao: „Bijaći su bili povremeno sjedište hrvatskih vladara, starohrvatskih knezova Mislava, Trpimira (sin Mislava) i Muncimira (sin Trpimira) kao i kneza Branimira (vladao od 879. do 892. godine, poslije Trpimira, a prije Muncimira). Svi oni vladali su zaredom u 9. stoljeću i predstavljali su „dinastiju Trpimirovića”. Ondje, ispred crkve sv. Marte, 4. ožujka 852. godine knez Trpimir (vladao od oko 845. do 864. sa sjedištem u Bijaćima i Klisu), izdao je svoju povelju, poznatu Darovnicu kojom je darovao zemljišna imanja uokolo i podno brežuljka, brda Putalja saloni-tansko-splitskoj crkvi. Splitsko-solinski nadbiskup Petar dao mu je srebro za srebrnu opremu benediktinskog samostana - crkve u Rižinicama, u Rupotinama, pored ceste Split-Klis, kao zahvalu za darovane posjede u blizini Splita i crkvu sv. Jurja u Putalju. U njezinu tekstu na latinskom jeziku (prijepisu iz 16. stoljeća, pronađenom u Župnom uredu u Kaštel Sućurcu, u prvoj polovici 20. stoljeća), prvi put se pisano spominje ime H r v a t, pa je ta darovnica i svojevrsna naša nacionalna krštenica. I Trpimirov sin knez Muncimir poveljom od 28. rujna 892. godine potvrdio je u Bijaćima, ispred crkve sv. Marte, darovnicu svojega oca Splitskoj nadbiskupiji. Bijaći su na latinskom nosili još i oznaku *territorium regale (kraljevski posjed)*, a njegovi vladari *regnum chroatorum (kralj Hrvata)* s vladarskim dvorom knezova Mislava, Trpimira i Muncimira, te kasnijim i kraljevskim sjedištem kraljeva Branimira i Zvonimira. Zato su Bijaći odvijek bili i kolijevka hrvatske državnosti. Taj dan napisane Trpimirove darovnice od 4. ožujka 852. danas se u Kaštelima obilježava kao Dan grada Kaštela.”

(Vidi: Neven Bućan, *100 kulturno-turističkih „brendova” grada Kaštela*, Kaštela 2015.)

Stvaranjem i jačanjem hrvatskog državnog i teritorijalno-upravnog ustroja u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj u 9. i 10. stoljeću župe su prerasle u veće teritorijalno-upravne jedinice, tj. ž u p a n i j e. Taj naziv o ustroju hrvatskih zemalja u 10. stoljeću prvi spominje Konstantin VII. Porfirogenet. Iako se u istom značenju povremeno koristio i naziv župa, danas se u hrvatskoj historiografiji njime, a kada je riječ o razdoblju hrvatske povijesti od 10. stoljeća, označuje administrativna jedinica Katoličke crkve. Etnolog Marko Dragić piše:

„Prve podatke o Hrvatima zabilježio je bizantski car, pisac i povjesničar Konstantin Porfirogenet (905. – 959.) u svojem znamenitom djelu „O upravljanju carstvom (*De administrando imperio*) nastalom oko 950. godine. U 13., 29., 30., 31. i 41. poglavlju toga djela nalaze se dragocjeni podaci o najstarijoj povijesti Hrvata i Hrvatske. Porfirogenet u tome djelu bilježi

povijesnu predaju o Hrvatima koji su u današnju domovinu došli predvođeni petoricom braće: *Klukom, Klobekom, Kožočešom, Muklom i Hrvatom*, te dvjema sestrama *Tugom i Bugom*". (Vidi: Marko Dragić, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, 2/3 (2009/2010 2/3, 21- 44)

Prema Porfirogenetu pradomovina Hrvata, koju on naziva *Stara Hrvatska*, nalazila se južno od Alpa, unutar granica Rimskog, odnosno Bizantskog Carstva, između Drave i Jadrana, u neposrednoj blizini bizantske Dalmacije, tj. u pograničnom prostoru današnje Slovenije i Hrvatske.

(Vidi: Ivan Lozo, *Porfirogenetova Stara Hrvatska koju i bijelom zovu - u pradomovini Hrvata na prostoru današnje Slovenije i Hrvatske*, Principes chroatorum - Hrvatski vladari, Porfirogenet i drugi o Hrvatima, siječanj 2019.)

Prema Porfirogenetu Hrvatska je bila podijeljena na 14 županija. Pod upravom hrvatskoga vladara nalazilo se 11 županija: Livno, Cetina, Imota, Pliva, Pset, Primorje (Primorska županija), Bribir, Nin, Knin, Sidraga, Nona (kasnije Luka), a pod upravom bana nalazile su se tri županije: Lika, Krbava i Gacka. Ove tri županije tvore zajedno *Bansku Hrvatsku*, a obuhvaćaju današnju Liku i vjerojatno Hrvatsko Primorje. Kasnije se spominju još županije Luka (sjeverozapadno od Nina), Drid (oko Trogira) te Klis (u zaleđu Klisa) prvotno poznat pod imenom Primorje, Primorska županija sa središtem u Klisu, pa se s vremenom ova starohrvatska županija počela po svojem upravnom središtu nazivati Kliškom županijom.

Iako Porfirogenet donosi i opis prostornog obuhvata pojedinih županija, njihove točne granice nije moguće utvrditi. Smatra se da granice između županija nisu bile egzaktno utvrđene na terenu. Naime, između županijskih središta bili su nenaseljeni i neobrađeni prostori, pa su administrativne granice u takvim predjelima teško odredive, a u praksi i nebitne jer su stvarne granice pojedinih županija činila rubna područja njihova obradivog zemljišta.

Županijsko ustrojstvo Hrvatske tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka doživjelo je brojne promjene u odnosu prema opisu koji daje Porfirogenet.

(Vidi: Mirela Slukan - Altić, *Kartografski izvori za povijest upravno-teritorijalnog ustroja hrvatskih zemalja*, Zbornik PFZ, 51 (3-4) 645-671, Zagreb 2001.)

Tijekom 11. stoljeća broj županija se povećao tako da su se od zapada prema istoku formirale još Vinodolska, Modruška, Bužanska, Unska, Dridska i *S m i n j s k a ž u p a n i j a*.

(Vidi: Hrvatski povijesni atlas, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2003., priredili Krešimir Regan i Tomislav Kaniški).

STAROHRVATSKE ŽUPANIJE U ZAGORI

Prve isprave, povelje iz doba hrvatskih narodnih vladara svjedoče da je Klis bio naseljen i utvrđen. Tako se u prvoj našoj sačuvanoj povelji iz 852. godine, kojom knez Trpimir dariva splitskom nadbiskupu Petru neke posjede, spominje i Klis. Knez Trpimir ga nazivlje *curtis nostra que Clissa dicitur*, što znači, da je Klis pripadao kneževskoj obitelji Trpimirovića kao njihov dvor ili kao utvrđeno imanje, na kojem su boravili. Iz iste povelje može se zaključiti da je Klis to bio i za vladanja hrvatskog kneza Trpimira kao i njegova prethodnika, oca Mislava i da je bio sijelo župana upravitelja Primorske (Kliške) župe (županije).

O najstarijoj starohrvatskoj županiji Kliškoj županiji mnogo je pisao povjesničar Miho Barada (1889. – 1957.):

„Kliška županija sezala je uz more od istočnih granica prastarog trogirskog teritorija, Blata – Pantana, Mlinica, Plana, Smokvice i Labišćice, obuhvatajući uz drugo zastalno, današnja Kaštela, Solin, Klis, Mravince, Kučine, Žrnovnicu, Srinjine i Tugare u srednjim Poljicima; k tomu prelazila je Kozjak, kao i glavno bilo Mosora s današnjim Dugopoljem, Konjsko i Gornjim Poljicima. O Kliškoj županiji postoje povijesna svjedočanstva od 9. stoljeća dalje, i zato nju i uzimam za osnovu određivanja društvenog uređenja starohrvatskih županija.

U ispravi od 4. ožujka 852. godine kojom Trpimir daje splitskoj crkvi *Putalj*, današnji Kašel Sućurac, piše, kako je knez Mislav oko 840. godine sagradio crkvu sv. Jurja na Putalju i pri posveti obdario je posjedom oko nje... Po svim tim izvorima vidi se da je područje današnjeg Klisa, Solina, Kaštela-Sućurca, Gomilice, Kambelovca i dijela Staroga na početku bilo vladarsko dobro, vladarska svojina, vladarski teritorij. Vladari su tako od prve polovice 9. stoljeća dalje slobodno raspolagali vladarskim posjedima u Kliškoj županiji, onima od rječice Jadrta do donjih Kaštela. Svim tim posjedima u okviru Kliške županije slobodno su raspolagali vladari i jer se ti posjedi zovu *regale territorium*. Od 9. stoljeća pa dalje oni su bili vladarski posjedi i to ne samo od 9. stoljeća, nego i prije...

Budući da Kliška županija nije bila rodovska ili plemenska nego vladareva jedinica, nije ni njezin zapovjednik župan mogao biti rodovski predstavnik i izabranik, župan kliški bio je od vladara postavljen za gospodarskog, političkog i vojničkog zapovjednika Kliške županije sa sijelom u „gradu” (utvrđi) – *castrum Clissae*. Kao što je župane postavljao vladar, postavljao je i njegove zamjenike - *podžupe*. Dok su župani vršili službu u cijeloj županiji, podžupi su ih zamjenjivali u pojedinim dijelovima Kliške županije.

Tako, jer je u Kliškoj županiji osim grada (*castrum*) Klisa bilo je i drugih utvrda, da spomenem samo Ostrog i Bijač, svaka od njih bila je za stalno i vojnička jedinica, s podžupom kao glavnim zapovjednikom. Kliška županija bila je pogranična, u susjedstvu bizantskog Splita i Trogira, i do polovice 9. stoljeća igrala je važnu vojničku ulogu, zato se isprva u njoj i nalaze osim Klisa i druge utvrde.”

(Vidi: Miho Barada, *Uređenje starohrvatskih županija*, Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu, JAZU Zagreb 1952.)

A evo što je o Primorskoj županiji napisano u novoj *Hrvatskoj enciklopediji*:

„Kao jednu od 11 županija ranosrednjovjekovnoga Hrvatskoga kraljevstva spominje je bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet u 10. stoljeću (*Parathalassia*). Protezala se od trogirskoga zaleđa do rijeke Cetine. Kako se nalazila na području jezgre starohrvatske države, koja se razvila u zaleđu Trogira i Splita, Trpimirovići su u njoj imali nasljednje zemlje.

Primorska je županija imala poseban položaj u staroj hrvatskoj državi. Kao pogranična županija prema Trogiru i Splitu, koji su tada bili pod bizantskom vlašću, imala je i važnu vojnu ulogu, što se odrazilo i u njezinu unutarnjem ustroju. Budući da su prvi hrvatski vladari stolovali i u Klisu, naslov primorskoga župana vjerojatno nije bio nasljedan kao u ostalim županijama, nego je taj župan bio postavljan od kralja i upravljao županijom stolujući također u Klisu. Prvi poznati kliški župan bio je *L e l e d r a g* (godina 892.), a u povijesnim izvorima poimenično se u 11. stoljeću spominju kao primorski župani (*m o r s t i c i*) Jakov i Rusin.” (Vidi: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, *Primorska županija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024.)

O prvom kliškom županu *L e l e g r a d u* i primorskim županima Jakovu i Rusinu pisao je Ante Piteša na temelju povijesnih izvora iz 11. stoljeća. Tako je na povelji kneza Mutimira iz godine 892. među svjedocima potpisan i kliški župan *L e l e g r a d*, a u povelji iz godine 1090. navodi se svjedočanstvo pred kliškim sucem Volenom, što znači, da je sudac, koji je ujedno i župan, stolovao u Klisu u 11. stoljeću kada susrećemo još Jakova, vladara Mariana (Morjana) i Rusina Morskog (Primorskog). Prvi spomen Jakova, kneza Marijana, nalazimo u darovnici kralja Zvonimira iz godine 1076. – 1078., kojom on samostanu redovnica sv. Benedikta u Splitu poklanja zemlju Pustica u Lažanima, a među svjedocima je i Jakov, kraljev poslanik i vladar Mariana. Jakov Primorski (*Iacobum Mo(a)rsticum*) spominje se među drugim županima još i u dokumentu iz godine 1078., u kojem kralj Zvonimir stavlja cetinsku župu pod jurisdikciju splitske crkve s pravom na

sve dohotke. On se spominje i u Supetarskom kartularu iz godine 1080. i u Kartularu sv. Marije u Zadru iz 1089. / 1090. Jakov Primorski je svakako bio osoba od velikog povjerenja kraljeva Zvonimira i Stjepana. U Supetarskom kartularu, nakon Jakova spominje se dva puta i Rusin Morski (Primorski) - Marstico Rusino. (Vidi: Ante Piteša, *Istraživanja vjekovnih lokaliteta kod crkve sv. Nikole u Dolu i sv. Marije u Poselju (Velom Selu) na otoku Visu*, izvorni znanstveni rad, Arheološki muzej u Splitu, Split 2005.)

O granicama i posebnostima starohrvatskih županija tijekom 19. i 20. stoljeća pisali su hrvatski povjesničari Antun (Ante) Konstantin Matas (1833. – 1884.), Stjepan (Stipan) Zlatović (1831. – 1891.) i Lovre Katić (1887. – 1961.).

O Zagori, Zagorju i njezinim granicama godine 1866. Ante Konstantin Matas je napisao:

„Iz medj Kozjaka, Malačke, Vilinje, Trtra i Moseća leži lomno Zagorje, dalmatinska prava *terra incognita*, polje pusto ljuta krša isprepletano povorkom vrletnih humaca i strana rastavljenih slaborodnom dolinom, jer goli je kamen svukud i kud se ore i kud se pase.”

(Vidi: Novi list - Zadar 1866.). A godine 1873. Ante Konstantin Matas pak je napisao:

„Za prostor koji se proteže iza primorskih uzvisina (Trtar, Opor, Kozjak, Mosor, Omiška Dinara, Biokovo i Rilić) u starijim radovima koristilo se ime Zagorje ili Dalmatinsko zagorje.”

O Zagorskoj županiji i njezinim granicama godine 1896. Stipan Zlatović je napisao:

„Ovu Zagorsku županiju ne spominje Konstantin Porfirogenet, te bi se moglo suditi da je kašnje utemeljena, a njezino zemljište da je možda u početku pripadalo dridskoj; nego pošto je Zagorje osamljeno i zaokruženo planinama, koje su ga od ostalih župa rastavljale, bilo je naravno, da se uredi u posebnu županiju. Od sjevera stoji veliko i dugo brdo Moseć od Drniša do Nehorića; od istoka i juga velike strane nad Gizdavcem, Prugovom i Konjskom do Klisa; od jugozapada Kozjak sve od Klisa i niz Kaštelanska brda do Labina, te na Snižnicu do Boraje; od zapada Trtar do jezera Prukljana i do Čikole. Medjašila je sa županijama od istoka kninskom, od juga kliškom i dridskom te od zapada i sjevera kninskom. Zagora je svekolika krševita, posuta brdim i briegovima, te nije mogla biti vrlo napućena, niti po njoj gospodština tvrdih gradova.”

O županiji zminjskoj (Smina, Zmina) i njezinim granicama istovremeno S. Zlatović je napisao:

„Sva je prilika, kako sudi dr. Rački, da županija koju Konstantin Porfirogenet naziva *Nina* nije ništa drugo nego županija Smina više krat spomenuta u starim listinama i crkvenim odlukama. Ona se spominje u darovnici kralja Zvonimira godine 1083. nadbiskupu spljetskomu Lovri *in loco qui Smina nuncipatur*, a i prije godine 1078. *tota jurisdictione castris Albonae, Radosichi et Sminae quae sitae sunt intra montes*. Po tome znamo da je župa blizu Labina i Radošića. Kako kaže listina kralja Zvonimira, Zminjska županija bijaše *intra montes*: od sjevera joj visoko brdo Crivac i planina Svilaj, od istoka Zelovo i Sutina, od juga visoka brda od Prugova do Konjskoga, a od zapada Moseć. Medjašila: od zapada županijom zagorskom i kninskom do Rotne gromile, od iztoka i sjevera cetinskom, a od juga kliškom. Ona se sterala ravnicom Konjskoga, Prugova, Nehorića, dvaju Muća i velike župe Ogorja, do kraj Vrbe ili Rotne gromile. Do Karlovačkog mira 1696. ona je sačinjavala još osobitu katoličku župu i zvala se Zmino, a pripadalo joj je i selo Brštanovo, u Zagorju.”

(Vidi: Stipan Zlatović, Starohrvatska prosvjeta, godina 2., broj 3, Knin 1896., *Topografske crtice u starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve*, podnaslovi: Zagorska županija i Županija zminjska)

N. B. Časopis *Starohrvatska prosvjeta* pokrenuo je prvim brojem godine 1895. Lujo Marun (1857. – 1939.), nestor hrvatske arheologije

O Zmini i njenim granicama pisao je i Lovre Katić:

„Zmina, teritorij sada zvan S(Z)minovo se zove prostrano polje razdijeljeno na razna sela, a vrlo plodno i ubavo. Stere se između brda koja se dižu nad Kaštelima, koja pripadaju Trogiru i Splitu,

i između brda, koja se dižu prema Sinju i cetinskom polju. Iz ovoga se da zaključiti da je Zmina isto što i Gornji Muć, Mućko polje, jer se ono stere od obronaka Kozjaka do brda prema cetinskom polju.” (Vidi: Lovre Katić, Starohrvatska župa Smina, *Vjesnik za arheologiju dalmatinsku*, svezak L, za godine 1928. i 1929., Split 1932.).

O Zagori i Zmini za vrijeme osmanlijske vladavine bosanskohercegovački povjesničar Hazim Šabanović (1916. – 1971.) također piše:

„Imenica Zagora ili Zagorje spominje se i u imenu Kadiluk Zagorje ili Klis, koji je obuhvaćao područje između Cetine i Čikole, tj. nahije: Radobilju, Poljica, Klis, Sinj i Cetinu Dicmo, Zminje Polje, Zagorje, Vrliku, Petrovo Polje, odnosno Drniš i Petrovu Goru.”

(Vidi: Šabanović, Hazim, Bosanski pašaluk, Djela, knjiga XIV, Odjeljenje historijsko-filoloških nauka, knjiga 10., str. 207. - 208., 215., Sarajevo, 1959.)

Godine 1999. o Zmini mnogo i opširno je pisao povjesničar Krešimir Kužić:

„...Kako se broj pučanstva povećavao, pokazala se potreba njihove preraspodjele. Vjerojatno je da je do tog preustroja došlo u doba kralja Petra Krešimira IV., jer se 1071. godine prvi put spominje do tada nepoznata Zagorska županija. (Za ovaj podatak nema izričitih dokaza, on se vjerojatno odnosi na Hrvatsko zagorje na sjeverozapadu Hrvatske - op. p. Z. Veić).

Osim nje, s granicama koje su obuhvaćale današnju srednju i zapadnu Zagoru, te Dridske županije, može se pretpostaviti i postojanje Zminske župe, kao sastavnog dijela Kninske županije. Zmina se, poznavajući granice Kninske i Cetinske županije, prostirala od današnjeg Crivca do Neorića, te od Svilaje do Kočinjeg brda, poštivajući sve one prirodne i povijesne preduvjete kod oblikovanja starohrvatskih upravnih područja. Postojanje Zmine kao zasebne cjeline moglo bi se pretpostaviti i dvjesto godina ranije u doba kneza Branimira ako uzmemo kao znakovito podizanje crkve sv. Petra godine 888. u današnjem Muću Gornjem. Iz tog poteza daje se izvući hipoteza o Zmini kao osobnom ili rodovskom posjedu.

...Pučanstvo starohrvatskih županija činili su najvećim dijelom potomci Slavena, dok su plemeniti ljudi potjecali od dvanaest priznatih hrvatskih plemena. Oni su u svim hrvatskim krajevima ostali zabilježeni kao *d i d i ć i*, i kao takvi najduže su opstali u susjednim Poljicima sve do početka 19. stoljeća. Iz njihova sloja imenovani su satnici, podžupani i suci, a u ranijem razdoblju i župani i banovi. Nakon svega, nameće se pitanje: kojem, ili kojim plemićima su pripadali zminski *d i d i ć i*. Postoje neki podaci da bi Svačići bili ti koji su nastanjivali (između ostalih) Zminu... Postojale su brojne kulturne i ekonomske veze između zminskih plemića s primorskim gradovima i gradskim patricijatom. Tako su 19. kolovoza 1270. godine plemići iz Zmine, Jurša, Cipronja, Marin i ostali iz roda Neorića (Neorići), rješavali ostavinska pitanja pred sudom u Trogiru. To je ujedno najstariji poimenični spomen plemića s područja Zmine.

Članovi te obitelji spominju se sve do 15. stoljeća (Ivanac Utišenov, 1394., Frane, 1409.)”

(Vidi: Krešimir Kužić, *Plemići s područja župe Zmina u srednjem vijeku*, Zbornik o Zagori: knjiga o Muću, 1. izdanje Split, 1999.; 2. prošireno izdanje Split, 2016.)

Moram ovdje ispraviti navod Krešimira Kužića da je godina 1270. najstariji nadnevak, spomen plemićke obitelji Neorića, a to sam već naveo u knjizi objavljenoj 1999. godine.

Naime, u Franjevačkom samostanu sv. Lovre u Šibeniku i danas se nalazi stara knjiga sa zabilježskom prvog župnika u Kninu, kasnije biskupa Ivana Vidovića iz 1883 godine. U toj zabilješci se navodi da je Ivan Vidović u zidu na manjem kamenu kninske crkve koja se pučki zvala Kapitul, pročitao natpis po kojem je godine 1203. u crkvi pokopana *Ursa (Uršula) Neorich*.

Spomenuta godina 1203. pripada razdoblju kada je u Hrvatskoj vladao s kraljevom vlašću herceg, knez (dux), redovito član kraljevske obitelji koji je stolovao u Zagrebu, Kninu, Zadru, namještao banove, sazivao sabore, dijelio plemstvo za zasluge, vodio vojsku u rat itd. Iz zabilješke razvidno je da je Ursa (Uršula) Neorić bila plemićkog roda, vjerojatno kneginja i prvi spomen Neorića.

(Vidi: Zvonimir Veić, *Iz prošlosti Neorića i Sutine*, Split, 1999., Zbornik o Zagori, knjiga o Muću, 1. izdanje Split, 1999., 2. prošireno izdanje, Split 2016.; Zbornik o Zagori, knjiga 7., Split 2004.)

Naziv Zmina (Zminovo, Smina, Sminovo) iščezava, nestaje nakon Karlovačkog mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, a umjesto njega od početka 18. stoljeća upotrebljava se naziv Muć. Tako je 9. travnja 1701. mletački opći providur Alvise Mocenigo donio odluku kojom je harambaši Mati Veiću dodijelio titulu serdara, tj. civilnog glavarara i vojnog zapovjednika Muća i obvezao ga priznavati za svojeg poglavara i nadređenog cetinskog serdara Tadiju Vučkovića.

(Vidi: Državni ured u Zadru, Spisi općih providura Alvise Mocenigo, knjiga III., list 484. – 485.)

ZAGORA, DALMATINSKA ZAGORA

Zagora i Dalmatinska zagora nisu istoznačnice. U novije vrijeme pojam Zagore se poistovjećuje s pojmom Dalmatinske zagore koja je danas gospodarsko-razvojni pojam stvoren nakon Drugoga svjetskog rata kao suprotnost pojmu „Splitsko-trogirski industrijski bazen” nakon procesa iseljavanja i osiromašenja srednje kopnene Dalmacije. Zato se često pitamo koja je to prostorna cjelina Dalmatinske zagore, taj pojam izgleda poput prave enigme jer i u medijima ima dosta svojatanja tog pojma pa se katkada za mnoga mjesta pogrešno navodi njihovo pripadanje Zagori, odnosno Dalmatinskoj zagori. Usprkos nekim tradicijskim i znanstvenim protivljenjima, pojam Zagora se sve više poistovjećuje s prostorom cijelog kontinentalnog dijela Dalmacije tzv. kontinentalne Dalmacije i upotrebljava kao povijesni i etnokulturološki pojam za čitavo područje Dalmacije koje nije na moru, od

rijeke Krke do Neretve, za oduvijek posebne sredine zvane *krajine* (Kninska krajina, Drniška krajina, Zagora, Mućka krajina, Vrlička krajina,

Cetinska krajina, Kliška krajina, Poljica, Omiška krajina, Imotska krajina i Vrgorska ili Vrgoračka krajina).

Naziv *krajina* bio je opravdan jer su tijekom 18. i 19. stoljeća ti prostori zaista bili krajiški između Mletačke Republike i Osmanlijskog Carstva. Izdvajanje ili imenovanja krajina po pojedinim gradskim naseljima također je imalo puno opravdanje jer su se ta naselja nalazila na rubovima većih polja u kršu i ona su uz vojničke i upravne imale i druge središnje funkcije za okolno agrarno-stočarsko područje. Ti nazivi prostora, *krajina* po imenima naselja su se i danas zadržali.

Daleke 1967. godine pišući o granicama Mediterana na istočnoj obali Jadrana, poznati hrvatski zemljopisac i antropogeograf Ivo Rubić (1897. – 1961.) ovako definira pojam Zagore:

„Zagorje, Zagora je prostor s one strane, iza gore ili pojas zemlje koji ne graniči direktno s morem, ali klimatski elementi, zatim djelomično vegetacije i kulture tla, neposredna blizina morskih luka, kojima neprestano gravitira stanovništvo, povezuju ga s primorjem.”

(Vidi: Rubić, Ivo, *Međe Mediterana na istočnoj obali Jadrana*, Geografski pregled, I., 1957.)

Pojmovi Dalmatinske zagore i Zagore su rastezljivi jer postoje značajnije razlike u pristupima pri određivanju prostornog obuhvata njihovih područja i granica. Zato ću uz citate navesti što o tome pišu poznati hrvatski zemljopisci u posljednjih tridesetak godina.

Mate Matas, *Mučko-lećevački prostor; historijsko geografski prikaz*, Histrijsko geografsko društvo Zagreb, 1993., str. 6.:

... „Zagora u najužem smislu uglavnom se poklapa sa splitskom i šibenskom zagorom.

Zagora u najužem smislu predstavlja prostor koji od primorskog pojasa odvaja Kozjak, Opor i Vilaja, dok mu granice prema sjeveru čine vršni dijelovi Svilaje (istočno od vrha Turljače 1324 m). Istočne i zapadne granice Zagore u užem smislu nisu toliko orografski naglašene i uglavnom se podudaraju s političkim granicama pojedinih općina.”

Međutim, na str. 194. Mate Matas navodi: „Naziv Ogorje se ponekad upotrebljava i za čitav prostor između Svilaje na sjeveru i Moseća na jugu.”

Taj svoj navod kasnije 2003. i 2007. godine Mate Matas je ponovio u svojim radovima u kojima navodi: „*Dalmatinsku zagoru čine i dvije zasebne cjeline – Ogorje i Zagora*”...

„*Ogorje je ime za prostor između Svilaje na sjeveru i Moseća na jugu.*”
„*Zagora predstavlja prostor između Kozjaka, Opora i Tatra na jugu, Moseća na sjeveru, te Krke i Čikole na zapadu, odnosno Cetine i Malog Mosora na istoku.*”

(Vidi: Mate Matas, *O Zagori i njezinim demogeografskim obilježjima*, Zbornik radova 3, Hrvatski geografski kongres HGD, Zadar, 2003., str. 1.-13.; M. Matas i B. Jukić, *Zabiokovlje – značajnija prirodnogeografska obilježja*, Zavičajna baština HNOS, kurikulum, Zbornik radova, Književni krug Split 2007., str. 13.-14.)

Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug, Split 1997., str.7.-8.:

„*Zagora je dio južne Hrvatske omeđen bilima Trtra, Velikog Jelinka, Kozjaka, Mosora, područjem Poljica, rijekom Cetinom i Cetinskom krajinom, bilom Svilaje i Moseća, područjem Petrova polja te kanjonom rijeke Čikole...Sjeverna granica poklapala bi se s međom nekadašnje trogirске biskupije, a sadašnje mučke općine.*”

Područje povijesne Zagore s nazivima mjesta i susjednih krajina prikazano je na zemljovidu prema Krešimiru Kužiću te prema Mati Matasu i Josipu Faričiću. (Vidi: zemljovidu u prilogu)

Prema M. Matasu i J. Faričiću ovo su mjesta Zagore:

Brnjica, Goriš, Konjevrate, Gradina, Žitnić, Pakovo Selo, Pokrovnik, Radonić, Sedramić, Planjanje Donje, Ostrogašica, Mirlović Zagora, Podumci, Ljubostinje, Planjanje Gornje, Unešić, Koprno, Vinovo Donje, Nevest, Cera, Sitno Gornje, Utore Donje, Visoka, Vinovo Gornje, Utore

Gornje, Divojevići, Bogdanovići, Suhi Dolac, Trolokve, Prgomet, Labin, Čvrljevo, Kladnjice, Lečevica, Uble, Radošić, Pribude, Crivac, Bračević, Ramljane, Nisko, Milešina Velika, Milešina Mala, Ogorje Donje, Ogorje Gornje, Radunić, Postinje Donje, Postinje Gornje, Bršanovo, Korušce, Dugobabe, Vučevica, Muć Donji, Muć Gornji, Gizdavac, Broćanac Veliki, Zelovo Sutinsko, Sutina, Neorić, Prugovo, Konjsko, Koprivno, Dugopolje.

Prema Krešimiru Kužiću, pored gore navedenih, i ova su mjesta Zagore: Sušci, Kraj, Prisoje, Osoje, Krušvar, Ercegovci, Moseć, Bisko, Liska, Kottlenice, Kraljice, Slivno, Perković, Podine, Vrsno, Boraja, Mravnica, Lepe-

nica, Ljubitovica, Blizna Gornja, Blizna Donja, Mitlo, Rastovac, Prapatnica, Bristivica, Seget Gornji.

Nedjeljko Marinov, *Suvremene demogeografske značajke i procesi u srednjodalmatinskoj zagori: primjer općine Muć*, magistarski rad na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2000.

„Okosnica cijele srednje Dalmacije jest splitsko priobalje koje predstavlja prostor demografskog i gospodarskog okupljanja. Splitska zagora predstavlja prostor koji se smjestio između osojnih padina Kozjaka, Opora, Vilaje i Mosora na jugu, te prisojne padine Svilaje (1509 m) na sjeveru. Južne prisojne padine Opora, Kozjaka i Mosora strmo se spuštaju prema obali uklještvajući uski pojas fliša između Trogira i Stobreča.

Uvjetno kopnenom regionalizacijom Dalmatinska zagora je podijeljena na:

vrlički prostor, središnji cetinski prostor, Splitsku zagoru, poljičko – lovrenički prostor i imotski kraj. Splitska zagora se dijeli na zamosorski, podmosečki i zamosečki kraj.

Upravno-teritorijalnim ustrojem Republike Hrvatske 1993. i 1997. godine Splitska zagora je podijeljena na općine: Dugopolje, Klis, Lećevecica, Muć, Prgomet i Primorski Dolac. Splitska zagora je 1993. godine podijeljena na područja općina: Kaštelanska zagora, Klis, Dicmo i Muć (NN 90/92). Općina Kaštelanska zagora je 1997. godine podijeljena na područja općina Primorski Dolac, Prgomet i Lećevecica, a iz područja općine Klis izdvojeno je područje općine Dugopolje (NN 10 / 97.). (Vidi: Nedjeljko Marinov, Zbornik o Zagori, knjiga 3., *Knjiga o Muću*, Split 2016.; drugo prošireno izdanje, bilješka, str. 218.)

Mate Matas, Josip Faričić, (2011.) *Zagora – uvodne napomene i terminološke odrednice*, u: Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litorizacije i globalizacije: zbornik radova (urednici Matas, Mate i Faričić, Josip) - Znanstveni skup Zadar-Dugopolje, 19. - 21. listopada 2010. Sveučilište u Zadru, Zadar; Kulturni sabor Zagore Split – podružnica Zagreb; Ogranak Matice hrvatske Split, str. 45.-74. (Vidi: sažetak)

„Autori su u ovom radu analizirali jezikoslovno i geografsko značenje pojma *zagora* (zaobalje, zaleđe, hinterland, retroterra) i rasprostranjenost toponima Zagora na području Hrvatske. U obrazloženju pojma Dalmatinska zagora autori naglašavaju kako se radi o neoficijelnom i prostorno rastezljivom pojmu i kako je taj prostor stoljećima predstavljao granično ili prijelazno područje između zapadnog kršćanskog i osmanlijskog svijeta.

Upozorili su i na značajne razlike u pristupima pri određivanju granica ili prostornog obuhvata tog područja i njegovih manjih cjelina koje su se nekada nazivale krajinama: (Drniška ili Petropoljska, Imotska, Kninska, Sinjska ili Cetinska, Vrgorska i Zagora u užem smislu (bliže zaleđe Splita, Trogira i Šibenika) kojoj su autori posvetili posebnu pozornost. Istaknuto je kako se na tom području prostirala i starohrvatska župa Zagora ili Zagorje koja je prema podacima iz dokumenata crkvenog sabora održanog u Splitu 1185. godine pripadala Trogirskoj biskupiji.

Naknadno se zbog raznolikih povijesnih i drugih razloga pojam Zagora počeo širiti i na prostor srednjovjekovne župe Zmina (Smına, Z(i)mina, Simino, Smino, Sminovo, Zminovo) koja se prostirala sjeverno od Moseća. Obrazloženi su i nazivi splitska, šibenska i trogirka Zagora koji su povezani sa širenjem utjecaja spomenutih primorskih gradskih središta. Istaknuta je i narodna podjela ili nazivlje za taj prostor, po kojoj Zagoru čini podmosečki prostor, a za onaj preko Moseća se koristi naziv Ogorje i mučki kraj.”

Nedjeljko Marinov, *Suvremene demogeografske značajke i procesi u šibenskom kraju*, Zbornik o Zagori, knjiga 11, Kulturni sabor Zagore Split, Split 2015., str. 24.:

„Kopnena međa, granica šibenske regije prema splitskom području jasna je i ide Svilajom i Mosećom preko dijela Zagore na Vilaju do Vinišća. Južno od toga je pučina koja jasno razdvaja manji sjevernodalmatinski, tj. šibenski otočni pojas od većega srednjodalmatinskoga otočnog pojasa.”

Duje Delić *Demogeografski procesi i značajke u Dalmatinskoj zagori*, diplomski rad prihvaćena Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 13. lipnja 2019., voditelj: doc. dr. sc. Dubravka Spevec; povjerenstvo: doc. dr. sc. Dubravka Spevec, doc. dr. sc. Petra Radeljak Kaufman i doc. dr. sc. Ružica Vuk, podnaslov: Regonalizacija Dalmatinske zagore, str. 215. :

... „Dalmatinska zagora podijeljena je na manja područja koja su povijesnog karaktera, a njihove granice se poklapaju s granicama tzv. starih općina. Zbog smislenije analize, važno je diferencirati te regije, usporediti demografske pokazatelje i na toj razini, a ne samo na razini naselja. Te regije su: Kninska, Drniška, Imotska, Vrgoračka, Sinjska, Omiška zagora i Zagora u užem smislu. Pojam Zagore odnosi se na područje koje je od obalnog pojasa odvojeno uzvisinama Mosora (1330 m), Kozjaka (780 m), Opora (650 m) i Vilaje (738 m). Sjeverna granica određena je Svilajom, dok se prema istoku i zapadu Zagora smjestila između drniške, sinjske i omiške općine

(Matas, 1985.). Zagora se može smatrati kao bliže zaleđe Trogira, Šibenika i Splita te se sukladno tome može podijeliti na trogirsku, šibensku i splitsku.

Ovo područje nazivamo i Zagorom u užem smislu, a u nekoj literaturi korišten je i pojam Zagorski pojas splitske općine, te Splitska zagora. Pojam Zagore u upravnom smislu spominje se već 1185. godine kao ime župe, a kroz povijest se taj pojam prostorno mijenjao (Faričić i Matas, 2011). Zadnja upravno-teritorijalna jedinica s tim imenom bila je nahija Zagorje za vrijeme osmanske vlasti (Faričić i Matas, 2011). Matas (1985) ističe kako se geografski pojam Zagore uvelike razlikuje od pojma Zagore koje imaju stanovnici tog područja. Zagora se u tom smislu odnosi na područje prijeratne općine Lećevica, dok se za područje između Moseća i Svilaje koristi naziv Ogorje. U kontekstu ovog rada područje Zagore je sastavljeno od općina: Dugopolje, Klis, Lećevica, Muć, Prgomet i Primorski Dolac. Granice Zagore rekonstruirane su prema radu Faričića i Matasa iz 2011. godine po kojem su određene i granice Dalmatinske zagore i Zagore.

SAŽETAK – ZAKLJUČAK:

Dalmatinska zagora (Zagora u širem smislu) naziv je za gorsko zaleđe od Šibenika do Ploča odnosno od Kninske krajine na zapadu do Vrgorske (Vrgoračke) krajine na istoku.

Dalmatinska zagora podijeljena je na manja područja, a njihove granice poklapaju se s granicama takozvanih starih općina, nekadašnjih *krajina*. Te krajine su: Kninska, Drniška ili Petropoljska, Imotska, Vrgorska ili Vrgoračka, Sinjska ili Cetinska, Omiška zagora i Zagora (Zagora u užem smislu) ili Splitska zagora.

Zagora (u užem smislu) je naziv za područje koje se uglavnom poklapa s bližim zaleđem ili zaobaljem Splita, Trogira i Šibenika, te predstavlja gorski prostor koji od obalnog pojasa odvajaju Mosor, Kozjak, Opor i Vilaja. Granice mu prema sjeveru čine vršni dijelovi Svilaje, a prema istoku i zapadu Zagora se smjestila između drniške, sinjske i omiške općine.

Dakle, Zagora ili Zagora u užem smislu čini prostor u bližem zaleđu Splita, Trogira i Šibenika i taj prostor skupa s ostalim dijelovima Dalmacije iza priobalnih uzvisina čini dalmatinsko zaleđe odnosno Dalmatinsku zagoru u širem smislu. (*Zagora + Krajine = Dalmatinska zagora*)

Iz svega navedenog i usporedbom ovih dviju definicija može se zaključiti da je pojam, naziv Dalmatinska zagora mnogo širi pojam od pojma, naziva

Zagora i da se češće koristi, ne samo u svakodnevnom životu i medijima, nego i u dokumentima, javnim i državnim ustanovama.

Ako se gleda kroz povijesni i kulturni razvoj, najprihvatljivija definicija granica *Z a g o r e* je ona koju je opisao Krešimir Kužić:

„Zagora je dio južne Hrvatske omeđen bilima Trtra, Velikog Jelinka, Kozjaka, Mosora, područjem Poljica, rijekom Cetinom i Cetinskom krajinom, bilom Svilaje i Moseća, područjem

Petrova polja te kanjonom rijeke Čikole... Sjeverna granica poklapala bi se s međom nekadašnje trogirske biskupije, a sadašnje mučke općine.” Slijedom navedenoga i zemljovida *Z a g o r u* čine ova mjesta:

Brnjica, Goriš, Konjevrate, Gradina, Žitnić, Pakovo Selo, Pokrovnik, Radonić, Sedramić, Ostrogašica, Mirlović Zagora, Podumci, Ljubostinje, Planjane Gornje, Unešić, Koprno, Vinovo Donje, Nevest, Cera, Sitno Gornje, Vinovo Donje, Utore Donje, Utore Gornje, Visoka, Vinovo Gornje, Divojevići, Bogdanovići, Suhi Dolac, Trolokve, Prgomet, Labin, Čvrljevo, Kladnjice, Uble, Radošić, Kraljice, Slivno, Perković, Boraja, Podine, Vrsno, Sitno Donje, Mravnica, Lepenica, Ljubitovica, Blizna Gornja, Blizna Donja, Mitlo, Rastovac, Prapatnica, Bristivica, Seget Gornji, Pribude, Crivac, Bračević, Ramljane, Nisko, Korušce, Dugobabe, Vučevica, Milešina Velika, Milešina Mala, Ogorje Donje, Ogorje Gornje, Radunić, Postinje Donje, Postinje Gornje, Brštanovo, Muć Donji, Muć Gornji, Gizdavac, Broćanac Veliki, Zelovo Sutinsko, Sutina, Neorić, Prugovo, Konjsko, Koprivno, Dugopolje, Moseć, Sušci, Kraj, Prisoje, Osoje, Krušvar, Ercegovci, Bisko, Liska, Kotlenice.

S obzirom na to da se sva ova mjesta nalaze u blizini Splita, Kaštela i Trogira, ovo područje *Z a g o r a* vrlo često se naziva i *S p l i t s k a z a g o r a*.

Upravno-teritorijalnim ustrojem Republike Hrvatske 1993. i 1997. godine *Splitska zagora* podijeljena je na općine: Dugopolje, Klis, Lećevica, Muć, Prgomet i Primorski Dolac.

POGOVOR

Dalmatinska zagora dugo se smatrala krševitom pustoši. Pogled iz zraka, međutim, otkriva područje neobične ljepote i prirodnih bogatstava. Percepcija da je Dalmatinska zagora bezvrijedan, bezvodan i neplodan krš, arhaično i zaostalo podneblje, bivalo je sve jače ukorijenjeno u hrvatski mentalni sklop. Skoro nitko se nije trudio razbiti tu predrasudu, nesumnjivo proizišlu iz vrlo ograničene perspektive, dok se nije pojavila mala skupina vrhun-

skih stručnjaka iz Galerije Klovićevih dvora u Zagrebu i velikim projektom postavila najveću nacionalnu izložbu te vrste pod nazivom *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*. Inicijator ovog projekta bilo je Ministarstvo kulture pod visokim pokroviteljstvom Vlade Republike Hrvatske, a jedan od organizatora bila je i Splitsko-dalmatinska županija. Izložba je bila otvorena u Galeriji Klovićevih dvora u Zagrebu 4. rujna 2007., a zatvorena 21. listopada 2007. godine.

Dionica Karlovac – Zadar – Split autoceste A1, neslužbeno nazvane *Dalmatina* otvorena je 26. lipnja 2005. To je bio važan povijesni događaj za Republiku Hrvatsku, a osobito za Dalmaciju i Dalmatinsku zagoru koja je bila ponovno otkrivena oku javnosti i približena suvremenom čovjeku. Zagora, Dalmatinska zagora danas nije više *terra incognita*, nepoznata zemlja u koju nitko ne dolazi, ne želi dolaziti zbog njezina kamenitog krša i s malo plodne zemlje. One su danas *terra cognita*, poznata, otkrivena zemlja u koju sve više mnogi mladi ljudi i turisti iz Hrvatske i inozemstva dolaze na odmor uživati u lijepom, zelenom i čistom okolišu i zraku, u obnovljenim starim kamenim kućama i izgrađenim malim plivačkim bazenima.

Ali kao svaka priča i ova osim svoje lijepe, svijetle strane ima i svoju nelijepu, tamnu stranu.

Poput poznate i popularne pjesme *Maslina je neobrana, nema ko da je bere*, nažalost može se pjevati i pjesma *Zemlja je neorana, nema ko da je ore*.

Prolazeći kroz Zagoru, Dalmatinsku zagoru čak izdaleka možemo vidjeti mnoga pusta, zapuštena, neobrađena polja obrasla u šumu, grmlje i nisko raslinje. I što je još gore, na tim prostorima u Splitsko-dalmatinskoj županiji i Šibensko-kninskoj županiji umjesto žita, vinove loze, voća i povrća, nažalost skoro svakog ljeta događaju se veliki višednevni štetni požari.

Mnoga polja već dugo vremena su vrlo zapuštena i slabo ili nikako obrađivana, još od završetka Drugoga svjetskog rata kada su zbog opće industrijalizacije mnogi Zagorani tražili bolji život u priobalnim gradovima, tamo dobili zaposlenje i smještaj i tako postupno zanemarili svoju zemlju i kuće. Njihova djeca postala su „gradska djeca”, samo su navraćali u sela i u kuće svojih roditelja. Njihovi pretci kao i njihovi roditelji cijeli su svoj život živjeli na toj svojoj zemlji, obrađivali je, sijali žitarice, gajili vinovu lozu, uzgajali stoku i privređivali gotovo sve što im je bilo potrebno za život. Na svojoj zemlji su se rađali, ženili i umirali. Zato su rijetko odlazili u priobalne gradove djelomice i zbog toga što im oni nisu bili dostupni zbog slabe ili nikakve prometne povezanosti.

Danas je vrlo dobra prometna povezanost s priobalnim gradovima i opće stanje u Zagori se već duže vrijeme poboljšava. Mladi se ljudi počinju vraćati na svoju djedovinu i obnavljati stare kuće. Ali još i dalje većina njih tu ne živi, a i oni koji žive ne rade na zemlji, ne obrađuju je, pa su mnoge oranice i dalje uglavnom neobrađene. Zato je Zagora još i danas slabije razvijeno područje srednje Dalmacije. Unatoč tome, istraživanja stručnjaka i znanstvenika ukazuje na značajne potencijale ovog područja kao mogućega turističkog odredišta za razvoj ruralnog zdravstvenog i sportsko-rekreacijskog turizma, ali i kao područja pogodna za razne gospodarske i društvene djelatnosti, te razne razvojne projekte od šireg značenja.

Na kraju se može reći: Eppur si muove! Zbog povećanog nabujalog turizma i sve viših cijena stambenog prostora u priobalnim gradovima, može se očekivati da će u Zagori sve veći broj mladih ljudi početi graditi nove kuće, tu stalno živjeti i tako popuniti ispražnjena sela i škole s malo ili bez djece. Sve to je svjetlo koje kao svjetionik svjetluca, ali potrebno je veliko, pravo, puno svjetlo: život i rad na zemlji i od plodova rada na zemlji, kada će ta zemlja biti izorana, obrađena i davati svoj plod – hranu, osnovnu čovjekovu životnu potrebu za svoje stanovnike.

Nada(j)mo se da će takvo svjetlo uskoro zasvijetliti u Zagori, Dalmatinskoj zagori!

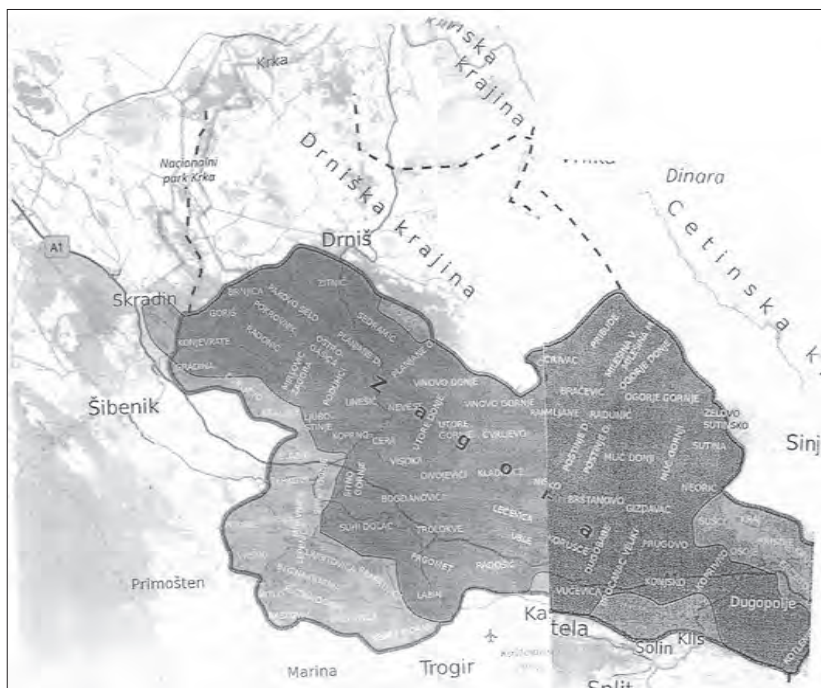
IZVORI I LITERATURA

- BARADA, MIHO, *Uređenje starohrvatskih županija*, Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu, JAZU, Zagreb 1952.
- BUČAN, NEVEN, *100 Kulturno-turističkih „brendova” grada Kaštela*, Kaštela 2015.
- DELIC, DUJE, *Demogeografski procesi i značajke u Dalmatinskoj zagori*, diplomski rad na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2019.
- DRAGIĆ, MARKO, *Starohrvatske povijesne teme u pripovijedanju*, izvorni znanstveni rad, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, 2/3 (2009/2010) 2/3, 21-44.
- Državni ured u Zadru, *Spisi općih providura*, Alvise Mocenigo, knjiga III., list 484. - 485.
- HRVATSKI POVIJESNI ATLAS, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003., priredili Krešimir Regan i Tomislav Kaniški
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, *Primorska županija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. - 2024.

- KATIĆ, LOVRE, *Starohrvatska župa Smina*, Vjesnik za arheologiju dalmatinsku, svezak L, za godine 1928. i 1929., Split 1932.
- KUŽIĆ, KREŠIMIR, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug Split, Split 1997.
- KUŽIĆ, KREŠIMIR, *Plemići s područja župe Zmina u srednjem vijeku*, Zbornik o Zagori, knjiga o Muću, 1. izdanje Split 1999.; 2. prošireno izdanje Split 2016.
- LOZO, IVAN, *Porfirogenetova Stara Hrvatska koju i bijelom zovu – Pradomovina Hrvata na prostoru današnje Slovenije i Hrvatske*, Principes chroatorum – Hrvatski vladari, Porfirogenet i drugi o Hrvatima, siječanj 2019.
- MARINOV, NEDJELJKO, *Suvremene demogeografske značajke i procesi u srednjodalmatinskoj zagori: primjer općine Muć*, magistarski rad na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2000.
- MARINOV, NEDJELJKO, *Suvremene demogeografske značajke i procesi u šibenskom kraju*, Zbornik o Zagori, knjiga 11, Kulturni sabor Zagore Split, Split 2015.
- MATAS, ANTUN KONSTANSTIN, *Novi list*, Zadar 1866.
- MATAS, MATE, *Mučko-lećeavački prostor, historijsko-geografski prikaz*, Historijsko geografsko društvo Zagreb 1993.
- MATAS, MATE, *O Zagori i njezinim demogeografskim obilježjima*, Zbornik radova 3, Hrvatski geografski kongres HGD, Zadar 1993; MATAS, M., JUKIĆ, *Zabiokovlje - značajnija prirodnogeografska obilježja*, Zavičajna baština HNOS kurikulum, Zbornik radova, Književni krug Split, Split 2007.
- MATAS, MATE, FARČIĆ, JOSIP (2011.): *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litorizacije*, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore Split - podružnica Zagreb i Matica hrvatska - Ogranak u Splitu
- PITEŠA, ANTE, *Istraživanja srednjovjekovnih lokaliteta kod crkve sv.Nikole u Dolu i sv. Marije u Poselju (Velom selu) na otoku Visu*, znanstveni rad, Arheološki muzej u Splitu 2005.
- RUBIĆ, IVO, *Međe Mediterana na istočnoj obali Jadrana*, Geografski pregled, 1, 1957.;
- SLUKAN – ALTIĆ, MIRELA, *Kartografski izvori za povijest upravno-teritorijalnog ustroja hrvatskih zemalja*, Zbornik PFZ, 51 (3-4) 645-671, Zagreb 2001.
- SMILJANIĆ, FRANJO, *O položaju i funkciji župana u hrvatskim srednjovjekovnim vrelima od 9. do 16. stoljeća*, izvorni znanstveni rad, Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru, 2007., Povijesni prilozi Zagreb, sv. 33 (2007.)
- ŠABANOVIĆ, HAZIM, *Bosanski pašaluk*, Djela, knjiga XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 10., str. 207. - 208., 215., Sarajevo 1959
- VEIĆ, ZVONIMIR, *Iz prošlosti Neorića i Sutine*, Zbornik o Zagori, knjiga o Muću, 1. izdanje Split 1999.; 2. prošireno izdanje Split 2016.

ZLATOVIĆ, STIPAN, *Topografske crtice u starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve*, podnaslovi: *Zagorska županija, Županija zminjska*, Starohrvatska prosvjeta, godina 2., broj 3., Knin 1896.

Područje povijesne Zagore prema K. Kužiću (sivo) i M. Matasu i J. Faričiću (crno). Naznačene su i susjedne krajine.

Županije u *De administrando imperio*

Starohrvatske županije predstavljaju najstariju poznatu teritorijalnu podjelu Primorske Hrvatske i okolnih krajeva.

Popis ovih županija donosi bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet u svome djelu *De administrando imperio*.

Giacomo Cantelli da Vignole : Kartografski izvori za povijest upravno-teritorijalnog ustroja hrvatskih zemalja, Zbornik PFZ, 51 (3-4) Zagreb 2001.

ZEMLJOVID SREDNJOVJEKOVNIH DALMATINSKIH ŽUPANIJA

Županije u vrijeme kralja Tomislava

- područja županija u Hrvatskoj u XI. st:
Vinodolska	Driidska
Modruška	Sminjska
Gatska	Primorska ili Kliška
Bužanska	Imotska
Lička	Cetinska
Krbavska	nepoznata županijska pripadnost
Ninska	granice Hrvatske
Nonska	
Unska	
Psetska	

Županije u Hrvatskoj u XI. st.

POVIJESNI ATLAS ZA SREDNJE ŠKOLEMA, priredili dr. Zvonimir Dugački i dr. Josip Lučić
 (VIII. izdanje), Kartografija TLOŠ i ŠKOLSKA KNJIGA, Zagreb 1975.;
 POVIJESNI ATLAS, „KARTOGRAFIJA - UČILA“ ZAGREB 1984.

OSPORENE POVEZNICE BOSANSKE (HUMSKE) OBITELJI KORJENIĆ - NEORIĆ SA ZAGORSKOM OBITELJI NEORIĆ I SELOM NEORIĆ U STAROHRVATSKOJ ŽUPI ZMINA (MUĆ)

Povjesničar Stjepan Ćosić objavio je svoju knjigu „**IDEOLOGIJA RODOSLOVLJA: KORJENIĆ - NEORIĆEV GRBOVNIK IZ 1595.**”, Zavod za povijesne znanosti HAZU Dubrovnik i Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 2015. Knjigu je predstavilo Hrvatsko grboslovno i zastavoslovno društvo u Zagrebu, 20. studenoga 2017. godine. O knjizi su govorili Tomislav Galović i autor.

Grbovnik Korjenić – Neorić, danas pohranjen u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, naziv je za zbirku grbova iz 1595. godine, a koji je najraniji sačuvani prijepis zagubljenoga predloška grbovnika Petra Ohmučevića. Grbovnik je načinjen za potrebe obitelji Korjenić - Neorić, koja je obitavala u Humu, a poslije se njezini ogranci spominju u Dalmaciji. Važan je izvor za proučavanje heraldike šireg područja južnoslavenskih zemalja.

Knjiga sadrži analizu nastanka prvih grbovnika i genealogija i prati razvoj ilirske heraldike sve do novijih prilagodbi iz 18. i 19. stoljeća. Na kraju knjige priložen je i Korjenić-Neorićev grbovnik iz 1595. godine. Riječ je o izuzetno zanimljivoj, odlično napisanoj i bogato ilustriranoj monografiji koja je temelj kako za genealoško tako i za heraldičko pa i šire povijesno i suvremeno društveno proučavanje identiteta na jugoistoku Europe. O toj temi objavljen je dosad značajan broj radova širom Balkanskog poluotoka, često i s vrlo dvojbenim i romantičarskim interpretacijama. Jednako tako i sam grbovnik poslužio je mnogima u prošlosti da na temelju njega sazdaju vlastiti lažni grb. Zato Ćosić u predgovoru svoje knjige (str.19.) pod naslovom *Prvi grbovnik i ilirska heraldika* piše:

”Ostala su otvorena brojna pitanja, kako o motivima, autorstvu, izvorima i vremenu nastanka pojedinih grbovnika, tako i o sadržajnim i ikonografskim odstupanjima i heraldičkim varijantama. Ostalo je neriješeno i važno

pitanje o identitetu mnogih zastupljenih rodova, pa i samih Korjenić - Neorića, tvoraca i vlasnika najstarijeg grbovnika.”

O tim nedoumicama i dvojabama u rodoslovljima tvoraca grbovnika kao izvora za tumačenje nastanka i sadržaja grbovnika, pa tako i o rodoslovlju Korjenić - Neorića autor Stjepan Čosić piše na str. 71. -72.:

..... ”Međutim, ranu fazu genealogije teško je potvrditi u izvorima i vjerojatno je ona zasnovana na obiteljskoj mistifikaciji. Drugi dio prezimena - Neorić - zasigurno nije gentilna oznaka, odnosno prezime roda sročena s Korjenićima. .... Dodatak Neorić veže se samo za baničke Korjeniče, a ne spominje se kod Korjenića u njihovoj staroj postojbini Vrmu i u Konavlima. Međutim, u usporedbi ranih podataka u rodoslovlju s podacima u izvorima postoje objektivne istraživačke teškoće. Imena i patrominici u vrelima do polovice 16. stoljeća u većini slučajeva su tek indicije za povezivanje, a za kasnije razdoblje veliki problem je nedostatak matičnih knjiga i oporuka koje su uništene u doba crnogorsko - ruskog ustošenja 1806. i u kasnijem razdoblju.”

Iz ovih navedenih citata očito je i opravdano pretpostaviti da mnoga znamenja u grbovniku nisu autentična i da predstavljaju rekonstrukcije ili maštovite izmišljotine, jer se mnogi rodbinski povezani rodovi koji se spominju u Korjenić - Neorićevu grbovniku vrlo rijetko mogu potvrditi u starijim izvorima, pa je njihovo povezivanje često upitno i neutemeljeno.

Za takvo neutemeljeno povezivanje bez ikakve dvojbe Čosić ističe samo jedan primjer:

”U svakom slučaju, prema podacima u genealogiji i drugim spoznajama, nije utemeljeno povezivanje primorskih Korjenić - Korjenića sa srednjovjekovnim Neorićima koji se spominju u trogirskom zaleđu u 13. stoljeću, kao i sa selom Neorić u župi Zmina (Muć).”

U svrhu obrazloženja ove svoje tvrdnje Čosić opovrgava spomenute poveznice o kojima prvi piše Krešimir Kužić u svojem radu iz 1997. godine. Čosić navodi dva Kužićeva rada:

1. Kužić, Krešimir, *Migracije zagorskih obitelji u grbovniku Korjenić - Neorić iz 1595.*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 39, 1997; 193 - 210 ;

2. Kužić, Krešimir, *Neorići i njihov grb*, Zbornik o Zagori, knjiga 7., Zbornik radova / Neorić i Sutina, str. 229 - 336., Matica hrvatska, Split 2004., priredio Zvonimir Veić

Evo što Stjepan Čosić piše u bilješci svoje knjige na 72. stranici:

”Krešimir Kužić iznio je moguće poveznice Korjenića s Neorićima, čije je podrijetlo vidio u Neoriću kraj Muća u zaleđu Splita. U zapadne dijelove Huma Neorići su po njemu mogli doći u razdoblju dominacije Šubića, možda u službi Nelipića početkom 14. stoljeća. Tu su ostali i nakon političkih promjena i srodili se s Korjenićima. U sklopu svoje teze Kužić povezuje neka općeraširena vlaška rodovska imena i patrominike kojih je bilo u Zagori s onima koji se navode u grbovniku (Burmazović, Mirilović, Vojnović, Bibić itd.). Uz rodovsko ”prvenstvo” Korjenića, kao i topografski prikaz eponimskog grada Nehora in Bosna, nije uzeo u obzir brojne izvore o Korjenićima u Vrmu i Konavlima, znatno istočnije od područja kratkotrajne vlasti Nelipića početkom 14. stoljeća. Korjenići se, naime, spominju u Primorju, blizu nekadašnjeg područja vlasti Nelipića, čitavo stoljeće nakon što se ta velikaška obitelj otamo povukla. Zapazio je, međutim, da sjevernoistočno i jugoistočno od Sarajeva, kod Sokoca i na Jahorini, na području koje je u 15. stoljeću pripadalo Pavlovićima, postoje dva toponima (zaseoka) Nehorići, no nije razmatrao mogućnost da je jedno od tih mjesta ”Nehor” srednjovjekovni grad iz genealogije Korjenića. Pretpostavio je da je, osim u Zagori, ”jedna loza držala posjede u istočnoj Bosni”. U sklopu iste teorije Kužić je interpretirao i znamen Korjenić - Neorića kao dvojni grb : lav u propnju Korjenića, a zlatna poprečna greda s tri polumjeseca Neorića. Vidi : Krešimir Kužić, „Migracije zagorskih obitelji u grbovniku Korjenić -Neorić iz 1595.”:193 -210; K. Kužić, ”Neorići i njihov grb”: 229 -336.”

Moje je mišljenje da je Čosićevo problematiziranje Kužićeva povezivanja mućkih Neorića s bosansko-humskim Neorićima utemeljeno. Utemeljeno je kad Čosić tvrdi, da ”drugi dio prezimena Neorić nije prezime tog roda srođenog s Korjenićima” jer o tome ne postoje nikakvi tragovi, niti pisani niti u pučkoj predaji u cijelom mućkom i sinjskom kraju.

Utemeljeno je i kad Čosić tvrdi – „zbog nedostatka matičnih knjiga, oporuka i drugih dokumenata iz župnih i mjesnih arhiva koji su uništeni u doba crnogorsko - ruskog pustošenja 1806. i u kasnijem razdoblju.” A baš ti dokumenti, matične knjige bi mogle biti dokazi da je utemeljeno ili neutemeljeno povezivanje mućkih Neorića s bosansko-humskim Neorićima. Evo što o svojoj metodi kontinuiteta o nepobitnom srodstvu kroz matične knjige piše poznati splitski kroničar Mario Nepo Kuzmanić u svojoj knjizi *Spliski govor moje babe Franine*, str. 112., Književni krug Split 2018.

....” Što se tiče eventualnog srodstva nosilaca istih ili sličnih prezimena, ponovit ću (po tko zna koji put) da se ono može utvrđivati samo metodom kontinuiteta koja podrazumijeva utvrđivanje nepobitnog srodstva između dvije susjedne generacije .” (str.116)

....”Kao što sam već nebrojeno puta konstatirao, isto prezime najčešće ne predstavlja isti rod, a eventualno srodstvo može se utvrđivati isključivo metodom kontinuiteta od oca, preko djeda, pradjeda itd. kroz matične knjige i dokumente.”

Da višestoljetnih pustošenja raznih vojski nije bilo, sigurno bi bilo više pisanih dokaza o srodnim kontinuiranim višestoljetnim rodovskim vezama na raznim područjima, a manje mistifikacija i konstrukcija.

Plemićke (didičke) zagorske obitelji Neoriće prvi spominju godine 1883. : Josip Alačević, *Cronaca d'ignoto, Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata VI, Split, 1883., 15 ;* (podban Neorić godine 1538.), te Stipan Zlatović, *Stare narodne zadudžbine hrvatskih kralja u Dalmaciji*, VAHD, Godina V, Zagreb 1883., 54-55. (Kneginja Ursa Neorić 1203. godine) Valja reći da bana Neorića spominje i fra Andrija Kačić Miošić: „ a od Muća bana Neorića zagorskoga po izbor plemića” kao sudionika na svadbi bosanskog kralja Stjepana Tomaševića (Kristića) te Nikola Štruk kao ”bosanskog bana Nehorića” u svom radu *Rodoslovno stablo popa Kristofora Korjenića u Prava Crvena Hrvatska VII., br. 312., 18. 2. 1911.* (Vidi: Davor Gaurina, Joško Zaninović, *Ban Neorić*, Drniš na starim grafikama, razglednicama i fotografijama. Izdavači Ogranak Matice hrvatske Drniš, Gradski muzej Drniš i Narodna knjižnica Drniš, Drniš 2010.)

U navedenoj monografiji Davor Gaurina i Joško Zaninović slažu se s mišljenjem Krešimira Kužića da se nakon pogibije uskočkog zapovjednika Neorića podbana Neorića godine 1538. „obitelj Neorić jednim dijelom pred Turcima seli u Hum (kasnije ih nalazimo kao Korjeniće sa grbom i rodoslovnim stablom Neorića), a drugi dio se pridružuje senjskim uskocima”, tj. da su stanovnici Neorića jednim dijelom pobjegli u Hum, a drugi u Senj.

Mogu reći da sam se i sam slagao s mišljenjem Krešimira Kužića što je razvidno u mojim dosadašnjim radovima: *Iz prošlosti Neorića i Sutine*, Zbornik o Zagori, knjiga 3., Knjiga o Muću., 1. izdanje Split 1999., 2. prošireno izdanje Split 2016.; Zbornik o Zagori, knjiga 7., Zbornik radova / Neorić i Sutina , Matica hrvatska, Split 2004.

Ali nakon Čosićeve knjige ovo moje slaganje s mišljenjem Krešimira Kužića o poveznicama Neorića i Korjenića je promijenjeno, tako da danas držim da je povezanost Neorića i Korjenića samo jedna neutemeljena kon-

strukcija baš kao i dvojni grb Korjenić – Neorić. Naime, poslije pada utvrde kule Neorić godine 1538. ne postoje nikakvi pisani tragovi o obitelji Neorić, da su Neorići nastavili i dalje živjeti kako u selu Neorić tako i u mućkom kraju. Također nema pisanih tragova da su Korjenići ikada živjeli u Neoriću i u mućkom kraju, pa prema tomu nisu nikada ni mogli biti u neakvoj vezi s Neorićima koji su živjeli u Neoriću kao zagorski plemići - didići od 13. stoljeća: kneginja Ursa (Uršula) Neorić iz godine 1203., te Bogdan Neorić i njegovi sinovi Jursa i Cipronja iz godine 1270.

O tome da je povezanost obitelji Neorića s obitelji Korjenić neutemeljena konstrukcija piše povjesničar i turkolog Dino Mujadžević godine 2009. u svojem radu „KORJENIĆ – NEORIĆ, tobožnja plemićka obitelj” – *Hrvatski biografski leksikon (1983. – 2023., mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2024.)*

Dino Mujadžević piše:

„KORJENIĆ – NEORIĆ, tobožnja plemićka obitelj spominje se u istoimenom grbovniku iz 1595. godine (Arhiv HAZU; fototipsko izdanje objavio Ivo Banac) – najstarijem prijepisu izgubljenoga heraldičkoga priručnika Petra Ohmučevića s podacima dobrano izmišljenima poradi stjecanja plemstva – u rodoslovlju slanskoga župnika Krstofora Korjenića s kraja XVI. ili početka XVII. stoljeća te, odvojeno, u popisu srednjovjekovnih bosanskih plemićkih obitelji iz druge polovice XVIII. stoljeća. Pretpostavlja se da je kopist ili naručitelj grbovnika bio pripadnik obitelji Korjenić te da je spomenuto rodoslovlje zasnovano na podacima iz njega. U heraldičkim priručnicima za članove obitelji Korjenić navodi se da su potomci „bana od Muchia” Milata Nehorića i da su držali posjed Klobuk kraj Trebinja, pa se tako povezuju s obližnjim selom Korjenići. Međutim, jedini поближе poznati Korjenić iz dokumenata, Bogčín (Bokčín, Borčín), zabilježen 1399. godine kao počinitelj bezakonja u prituzbi nikšičkih Vlaha Dubrovačkoj Republici i 1412. kao čovjek u službi Sandalja Hranića Kosače, ne može se dovesti u svezu s tim selom. Nema elemenata ni za povezivanje obitelji Korjenić s obitelji Neorić (spominje se u XIII. – XIV. stoljeću u župi Zmina u trogirskom zaleđu), ni sa selom Neorić kraj Muća, pa je zato neutemeljeno humske Korjeniće dovoditi u izravnu vezu s Koranom Neorićem iz trogirskih vrela 1270. godine.”

Klobuk je nekada bio srednjovjekovni grad – tvrđava na istoimenom brdu, a pripadao je župi Vrm u oblasti Travunije ili Tribunije u istočnoj Bosni. Tijekom 18. stoljeća izgubilo se ime Župe Vrm i to područje je tada

dobilo novi naziv Korjenici prema plemenu Korjenica čiji se predstavnik spominje u jednom dokumentu iz 1399. godine. Iz tog podatka razvidno je da se prezime Korjenic prvi put pojavljuje u istočnoj Bosni, dok je ono u Neoriću, općina Muć, sasvim nepoznato jer do danas o tome nisu pronađeni nikakvi pisani tragovi.

Da je povezanost Neorića i Korjenica upitna ukazuje neizravno i sam Kužić u svojim navedenim radovima navodeći da "Bogdan Neorić 1270., didić ima sinove Jursu i Cipronju, te brata Korena i sinovca Marina", podcrtavajući dio prepisanog teksta na latinskom jeziku iz rada Mihe Barade *Trogirski spomenici 1/1 Zagreb 1948.*: „Coran pater dicti Marini et Bogdanus eius frater habuerunt terras suas et possessiones in Smina” i tome dodajući svoju pretpostavku pa tako navodi: „M o ž d a je upravo ovdje zabilježena podjela na dvije grane obitelji Korjenice (od Coran) i Neoriće”. Kužić dakle ne dokazuje, nego očito samo *p r e t p o s t a v l j a* plemensku povezanost Neorića i Korjenica služeći se konstrukcijom i *Korjenic - Neorićev grbovnikom iz 1595. godine.*

Treba reći da se nerijetko mnogi povjesničari služe konstrukcijama, više ili manje, svjesno ili pak nesvjesno, htjeli oni to priznati ili ne. Baš kako je to lijepo obrazložio profesor emeritus dr. sc. Nikola Jakšić u članku Slobodne Dalmacije od 4. lipnja 2018. On piše:

„Povjesničari europskih velesila 18. i 19. stoljeća izmislili su povijesno – znanstveni konstruktivizam po kojemu svaka historiografija, pogotovo na Balkanu, služi se konstrukcijama da bi opravdali neke povijesne ideje ili pak trenutne političke inspiracije.”

Ovaj moj rad predstavlja svojevrsnu reviziju povijesti plemićke obitelji Neorić o kojoj sam pisao prema saznanjima temeljenih na izvorima objavljenim u radovima povjesničara Ive Banca i Krešimira Kužića. Ovu svoju reviziju argumentiram na temelju novih spoznaja i znanstveno utvrđenih činjenica, dokaza koje su u svojim radovima objavila dvojica prije citiranih povjesničara.

Pojmovi *r e v i z i j a*, *r e v i z i o n i z a m* u Hrvatskoj, a i šire u našem okruženju, nažalost se upotrebljavaju poglavito u negativnom kontekstu i značenju, iako u svojoj biti oni nikako, ni u kojem slučaju, ne predstavljaju negativnu pojavu, dapače.

R e v i z i j a u najširem smislu riječi podrazumijeva postupak provjere, ispitivanja, točnosti, objektivnosti, cjelovitosti, vjerodostojnosti i zakonito-

sti pojava i procesa nakon čega se na temelju novih spoznaja i znanstveno utvrđenih činjenica ranije postavljene teorije i zaključci potvrđuju ili mijenjaju i prilagođavaju sukladno novim saznanjima.

Poznati američki povjesničar James M. Mc Pherson o povijesnom revizionizmu piše:

„Povijest je kontinuirani dijalog između sadašnjosti i prošlosti, interpretacije prošlosti se mijenjaju u odgovoru na nove dokaze, nova pitanja koja postavljaju dokazi, nove perspektive stečene prolaskom vremena. Ne postoji jedna, vječna i nepromjenljiva istina o događajima iz prošlosti i njihovom značaju. Revizionizam čini vitalnom i smislenom beskraju odiseju povjesničara usmjerenu razumijevanju prošlosti.”

... Revizionizam je životna snaga povijesne znanosti. Interpretacije prošlosti podliježu promjenama u skladu s novim dokazima. Bez revizije povijesti povijesna znanost je mrtva.

Historiografija ne bi bila znanost kada ne bi revidirala pogrešne spoznaje. Beskraju potraga povjesničara za razumijevanje prošlosti, odnosno revizionizma, jest ono što povijest čini vitalnom i svrhovitom. Bez povjesničara revizionista koji se bave istraživanjem novih izvora i postavljanja novih pitanja ostali bismo zatočeni u zamkama stereotipa.”

(Vidi: https://hr.wikipedia.org/wiki/Povijesni_revizionizam)

KULTURA

SPLIT NIJE GRAD

Prigovori o manjkavostima 70. splitskoga ljeta (siromašan operni program, nedostatak antičke drame, reprizni naslovi), iako utemeljeni, kao da naglašavaju da je loše razdoblje ugledne manifestacije počelo tek ove godine. To nipošto nije tako. Svi koji ga redovito pratimo, s nostalgijom ćemo se sjetiti vrlo davnih događaja koji su nam punili srca na gradskim ljetnim pozornicama. Zadnjih desetak godina, pa i dulje, zasjala bi tek poneka izvedba koju bismo pamtili, ali cjelokupno uspješno Ljeto, nažalost, davna je prošlost.

Splitom kultura ne diše – to je naša tužna zbilja. Izvrnute vrijednosti plasirale su „Pričigin” kao kult(ur)ni događaj, u hramu kulture prikazuju se filmovi i nastupaju klape, a kazališni dirigenti nastupaju na festivalu zabavne glazbe rušeći dignitet svoje uzvišene profesije. U dnevnome tisku čitamo da nije točno da Split ljeti ne nudi kulturna zbivanja, jer probe baleta na Prokurativama su otvorene za posjetitelje, pa ih se navečer zamijeti u popriličnom broju. Prigovor nama koji ne prepoznajemo da je to kultura.

Klape niču kao gljive poslije kiše, svenazočne su na sprovodima i obiteljskim druženjima, ali i na državnim i lokalnim manifestacijama. Pjevačkih zborova gotovo i nema, klape su ih urušile.

Komorni orkestar splitskoga HNK nosi ime Ive Tijardovića - potpuno neutemeljeno, jer tek rijetka komorna djela pripadaju margini njegova opusa. Omiljenom splitskom glazbeniku i svestranom kazališnom djelatniku poštovanje treba odati na drugi način, primjereno, kako i zaslužuje. I koncertna dvorana Hrvatskoga doma nosi njegovo ime što također nema opravdanja, jer je Tijardović svoje najbolje darovao u operetama. Zašto se takva počast ne oda nekom drugom splitskom glazbeniku koji je zadužio koncertnu pozornicu?

Nekompetentni vode splitsku kulturu, zato je na izdisaju. Ne zaboravimo, gledalište splitskoga su kazališta od njegova utemeljenja punili splitski ribari, težaci i studenti, redovito na stajaćim mjestima, gladni kulture. Danas težaka u gradu nema, ribari su rijetki, a studenti vrlo brojni jer brojni su fakulteti, ali kultura ih uglavnom ne dotiče. Konkretno, tek poneki studenti glazbenog odjela Umjetničke akademije posjećuju koncerte i kazalište – buduće akademske glazbenike odabrana profesija ne zanima! Porazno, pogub-

no i apsurdno! Bilježimo i rastuću plimu sveučilišnih profesora, nažalost, bez utjecaja na kulturu 17 stoljeća bogatoga grada.

Duboko pogođeni potresnom zbiljom, nekad snažni promicatelji splitske kulture povukli su se u osamu nostalgичno se sjećajući vremena kad je Split živio svoj bogati umjetnički izričaj.

PRIGOVORI HRVATSKOJ RADIOTELEVIZIJI

1. Glamurozno najavljen projekt HRT-a „The Voice Kids” na čak 44 stranice teleteksta javne televizije, prije svega s ciljem pravne zaštite od neželjenih posljedica, izrazito je poguban. Poziva na pjevačke nastupe djecu od 8 do 14 godina, naglašavajući da su svi sudionici pobjednici. Pitali bismo organizatore kako objasniti djeci koja neće ući u uži izbor od njih 12 povjerenih jednom od četvero mentora koji će ih pripremati i provoditi daljnje eliminacije, da su pobjednici? I kako u isto to uvjeriti roditelje često neutemeljenih ambicija da njihovo dijete koje Mora biti najuspješnije, bar zasad, nije buduća estradna zvijezda? Osnovna opasnost ovoga projekta - o kojoj nitko od mjerodavnih dosad nije progovorio! - je **estradizacija djece u njihovoj ranjivoj dobi**. Djeca u pjevačkim zvijezdama vide svoje uzore i oponašaju ih. Prepoznamo to po načinu pjevanja, odijevanju, čak i šminkanju, te redovitom „đuskanju” u ritmu često trivijalne glazbe neprimjerene dječjoj dobi. Pravobraniteljica za djecu vrlo je uvijeno izrecitirala floskulu pogodbenih rečenica: „Ako je to za dobrobit djece..., ali ako nije...”. Gospođo pravobraniteljice, nema ovdje nikakvog „ako”! Vaša je dužnost zaštititi djecu i roditelje od ovakvoga neupitnog zla čija se pogubnost i pomodnost krije i u samom nazivu, jer imperativ je biti „in”. A k tome ne na komercijalnoj, nego na javnoj državnoj televiziji!

Sjećam se meni omiljene „singlice” **Djeca pjevaju '66** s dječjim pjesmicama „Kako sunce djecu budi” i „Bubamara” koje su darivala djeca svojoj dobi primjerenog pjevanja, odijevanja i ponašanja. Da danas takve sadržaje ponudimo djeci, nedvojbeno bi nam se nasmijala pitajući jesmo li normalni. Jer, normalno je ono ponuđeno.

Netko mudar je rekao: „Sve što je novo nije uvijek i dobro, ali sve što je dobro, uvijek je novo.” Kamo sreće da ostvarimo Dobro, bilo bi to uistinu Novo!

2. Prigovorimo i radi naprasnoga prekida TV prijenosa misa na blagdane i značajne datume s prozaičnom isprikom komentatora: „Vrijeme našega prijenosa je isteklo”, a nama pred TV ekranima uskraćen završni blagoslov ili pjevanje „Lijepe naše”! Nedopustivo.
3. I ovoga ljeta HRT nas je jednostavno bombardirao reprizama, i to nekih emisija i serija koje bismo rado zaboravili, ali odgovorni smatraju da gradivo treba utvrditi pa nam serviraju i reprize repriza (u poslijepodnev-
nim terminima sadržaja odgledanog večer prije). S gledišta HRT-ovih
vjernih pretplatnika, mahom starijih i bolesnih i stoga vezanih uz TV
ekrane (i sama im pripadam), zaista neoprostivo.

**CARMINA BURANA –
OSVRT NA PREMIJERNU IZVEDBU
70. SPLITSKOG LJETA
(na temelju TV prijenesa)**

Jubilarno 70. splitsko ljeto nije počelo očekivanom opernom premijerom, a njegov je operni program nedopustivo siromašan, s tek dva naslova, repriznom Verdijevom „Aidom” i također repriznim Gotovčevim „Erom s onoga svijeta”.

Međutim, samo otvorenje kulturnoga festivala iskreno je oduševilo! Prije svega zaslugom redatelja Michala Znanieckog, poljskoga gosta kojega smo već upoznali uprizorenjem Boitova „Mefistofelea” u sezoni splitskoga HNK-a prije deset godina, a san mu je bio, kako sam ističe, režirati glazbeno djelo na Peristilu. Zanimljiva redateljska zamisao povezala je davnu prošlost s današnjim vremenom, aktualizirajući nesuvislost potpune okrenutosti turizmu i njezine nemjerljive štete antičkome gradu.

Scenska kantata glasovitoga njemačkog skladatelja Carla Orffa izrasla je u jedno od najatraktivnijih i najvrjednijih ostvarenja 20. stoljeća. Nadahnuće je umjetnik pronašao u, za srednji vijek neobičnim, smjelim i bogohulnim stihovima nepoznatih pjesnika iz 13. stoljeća. Stihovi vrlo slobodno i hrabro pjevaju o radostima proljeća, o užicima uz vino i o nesputanoj ljubavi, s oštrom kritikom crkve i države, a Orffa su, kao lingvistu, i jezično privukli – pisani su na kasnolatinskom i srednjovjekovnom njemačkom i francuskom. Začuđujuće su srasli s jednostavnim melodijama s učestalim ponavljanjima, vrlo bogatom i zanimljivom ritmikom i sjajnom orkestracijom s puno živopisnih udaraljkaških boja. Čuvenim himničkim zborom „O Fortuna” kantata počinje i završava ističući da sreća svakoga od nas ovisi o (ne)naklonosti boginje Fortune.

Solisti – izvrsni! Ljubomir Puškarić, bariton prelijepe baršunaste boje, bio je istinski vladar pozornice. Impresivnim preobražajem iz turističkog vodiča (kantatu prati njegov san) u opata, uvjerljivo je prenosio Znanieckijeve zanimljive zamisli. Marcelina Roman toplim je i zvonkim sopranom zasjala svakim svojim izričajem, a kontratenor Franko Klisović osvojio je i pjevom i sceničnošću.

Zbor Splitske opere zaslužuje iskrene pohvale za memoriranje vrlo zahtjevnog i opsežnoga glazbenog teksta na arhaičnom jeziku, kao i za uku-

pan prinos – zborovođa Veton Marevci. Dječji zbor Glazbene škole Josipa Hatzea – pripremila Nela Bujas Trpković – imponirao je spremnošću kao i nadahnutim i ujednačenim zvukom.

Dirigent Ivan Hut urođenom je muzikalnošću vodio raskošnim glazbenim zbivanjima. Orkestar je dojmljivo funkcionirao, iako su zamjetne bile neujednačenosti poglavito među pojedinim puhačkim solistima, ali to je boljka ansambla koju temeljitim radom treba nadvladati.

Plesni ansambl splitskoga HNK-a razigranošću je pridonio živahnosti zbivanja – koreograf Karolina Šuša. Scenograf Luigi Scoglio duhovitim je rješenjima ostvario primjerenost i antičkome prostoru i zanosnoj glazbi, a vrlo lijepo i utemeljeno su djelovali kostimi Magdalene Dabrowske. Istaknimo i svjetlosne učinke Srđana Barbarića.

Riječju, bila je to izvedba u kojoj smo uživali i koju ćemo pamtiti.

Toni ČAPETA

MOLITUA GOPI ZA OZDRAUGLENIE DUICE

*u uerfih haruacchi ftofena,
po motiuih Marca Marula Splichianina*

Gofpe moia tuzna, tebe molim nochas,
Zbrifci dila ruzna ter podari mi fpas.
Sartcem dobre maiche, choie zna oprafat,
Scharfci mracne uarche, nedai mi ifpafat.
Sfitloft tuoia diuna, dai da me obafia,
Nek ta ffitloft filna chacho funce zafia.

Gofpe moia mila, ia hochiu dobar bit,
Al me tamnoft fchvila i Bog mi ie fachrit.
Ne uidim uifce put, chorach mi uarluda,
U mracan padoh chut, nimam uifce chuda.
Meni triba miloft, da zbrifce uafchine,
Da podari mi chripoft, fpafi od tafchine.

Gofpe moia draga, pocui moie rici,
Razbi lance uraga, dufcu mi izlici.
Prid chrizem se molim, i prid chipom tuoim,
Ctuiem te i uolim, ios se Boga boim.
Podari mi pochoi, famo to ia hochiu,
Ofitli ziuot moi, fartcu dai ciftochiu.

Amen.

MOLITVA GOSPI ZA OZDRAVLJEN'JE DUŠE

*u versih harvacki složena,
po motivih Marka Marula Spliciánina*

Gospe moja tužna, tebe molim noćas,
Zbriši dila ružna ter podari mi spas.
Sartcem dobre majke, koje zna oprášat',
Skarši mračne varke, ne daj mi ispašat'.
Svitlost tvoja divna, daj da me obasja,
Nek' ta svitlost silna kako sunce zasja.

Gospe moja mila, ja hoću dobar bit',
Al' me tamnost skrila i Bog mi je sakrit.
Ne vidim više put, korak mi vrluda,
U mračan padoh kut, nemam više kuda.
Meni triba milost, da zbriše vašćine,
Da podari mi kripost, spasi od tašćine.

Gospe moja draga, počuj moje riči,
Razbi lance vraga, dušu mi izliči.
Prid križem se molim, i prid kipom tvojim,
Čtujem te i volim, još se Boga bojim.
Podari mi pokoj, samo to ja hoću,
Osvitli život moj, sartcu daj čistoću.

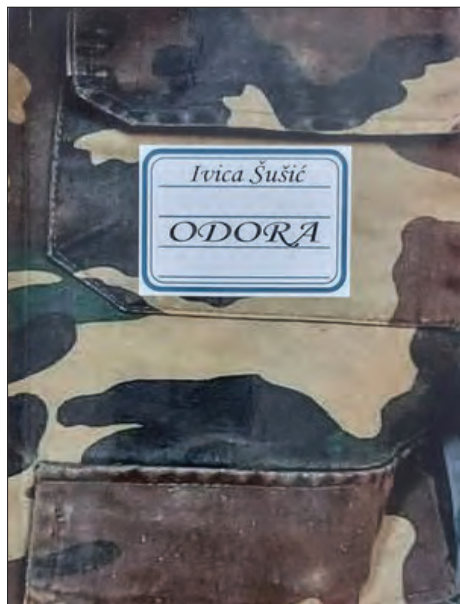
Amen.

Mate ŠIMUNDIĆ

DRAMA PONIŽENOG I UVRIJEĐENOG VOJNIKA

Nakon pet samostalnih zbirki stihova, profesor Ivica Šušić predstavlja se i svojim prvim dramskim djelom. Tročinska drama „Odora” suvremena je psihološka drama. Autor u predgovoru navodi kako bi se ova drama po teoriji književnosti mogla nazvati dramom u užem smislu ili ozbiljnom dramom. Ona je pisana po svim zakonitostima takve drame s izrazitom dramskom napetosti i dramskim sukobom. Gotovo se sasvim drži klasičnog trojnog jedinstva: vremena, mjesta i radnje. To je psihološka drama pojedinca, u ovom slučaju hrvatskog vojnika, intelektualca, dragovoljca Domovinskog rata.

Drama je vezana uz određeni prostor i vrijeme, ali se može prenijeti na bilo što drugo. Tema je općeljudska, nadilazi granice i vremenske okvire. Radnja drame događa se u jednoj noći, na Badnjak 2001. godine. Glavni dramski lik je Ivan, zvani Odora. Stalno je odjeven u maskirnu odoru hrvatskog vojnika. Nešto teško nosi u sebi i to mu je način obrane od svega što se u društvu tih godina događalo i zbog onog što mu se u ratu dogodilo. On je bio student koji je ostavio studij i otišao na bojišnicu spreman dati sve za Hrvatsku. Nakon jedne neuspjele ratne akcije ponizio ga je i uvrijedio njegov mještalin, tada zapovjednik Mate koji je do rata bio podoficir JNA. Naredio je da se s njega skine odora hrvatskog vojnika i da ga se zbog kukavičluka nečasno otpusti. To Ivana stalno progoni i muči. Ne može se s tim pomiriti jer dobro poznaje onoga koji mu je to učinio. Iz prkosa „glumi ludilo” i stalno nosi odoru.

Ivica Šušić: *Odora*, Ogranak Matice hrvatske u Splitu, Split, 2023.

U drami raste sukob između ideala i stvarnosti, plemenitosti i dvoličnosti, skromnosti i karijerizma.

Ovaj tekst je pisan za izvođenje na pozornici i tek tada bi dobio svoj puni oblik; sadržaj bi postao širi i dublji, životniji i upečatljiviji. Scena dramskom tekstu donosi ono što duša donese tijelu; pravi život i istinski odjek. Stoga bih volio da sam ovaj dramski tekst najprije susreo u kazalištu. Siguran sam da će doći taj trenutak. „Odora”, sama po sebi, kao tekst, to itekako zaslužuje. Ona ima kvalitetu koju književna djela u posljednje vrijeme, nažalost, rijetko imaju, a to je da – govoreći o sadašnjem i pojedinačnom, progovara o vječnom i zajedničkom.

Dramska radnja, premda smještena u sasvim malu sredinu, da ne kažem zabit, odnosi se na cijeli narod i na jednu zemlju čija biografija zaslužuje stotine tragedija, desetak ozbiljnih drama i tek pokoju komediju. Jer tko su Ivan i Mate nego dva tipa ljudi, dvije krajnosti između kojih se „motaju” ostali Hrvati. Jedan je osjećajni idealist, sav u glavi, a drugi pragmatični materijalist, sav u crijevima i onome ispod njih. Iz njihova sudara izbija iskra koja pali suhe drače „naših ljudi i krajeva”, kako je davno to sažeo Antun Gustav Matoš.

Hrvatska je utjelovljena u dva ženska lika koja se, nadam se ne slučajno, jednako zovu. Jedna je teta Mare, dobra i požrtvovna starica koja Ivana pokušava razumjeti i nagovoriti da zaboravi i vrati se normalnom životu. Druga je Marija koja se ne pojavljuje na sceni, Ivanova djevojka iz studentskih dana. O njoj Ivan i Mate razgovaraju i zbog nje se sukobljavaju. Ona je ta koja će dovesti do kulminacije dramske radnje. Hrvatska je i stara Mare, pobožna stara žena koja se brižno skrbi za „jadnog” Ivana, i mlada Marija koja se sasvim izgubi u želji da svima udovolji. Hrvatska je prikazana kao zemlja koju su stvarali i oni zbog svog interesa i oni koji ju istinski ljube kao što je „pošandrecali kukavica” u prkosnoj vojničkoj uniformi. Čovjek koji je izgubio vjeru u sve, ali ne želi ubiti drugog čovjeka, ma kakav da je, jer i nad njim je raspeti Gospodin.

Dijalozi su napisani autentičnim jezikom autorova rodnog kraja – Zabiokovlja. Drama završava pozitivno, s dozom optimizma, mladenački vedro. U Ivanu, koji je umalo ubio čovjeka, nešto se preobrazilo. Pogled na raspelo ga je spriječio da ubije mrska mu i zlobna čovjeka, ali ipak čovjeka. On odlučuje promijeniti život, skinuti napokon odoru, obući maturalno odijelo, jedino koje je imao, i zajedno sa svojom dragom tetom Marom otići na jutarnju misu.

„Odora” je drama s patinom. Kao da se odvija u nekom zaustavljenom vremenu i prostoru, u vječnosti. To nije loše. Dapače, zasitili smo se površ-

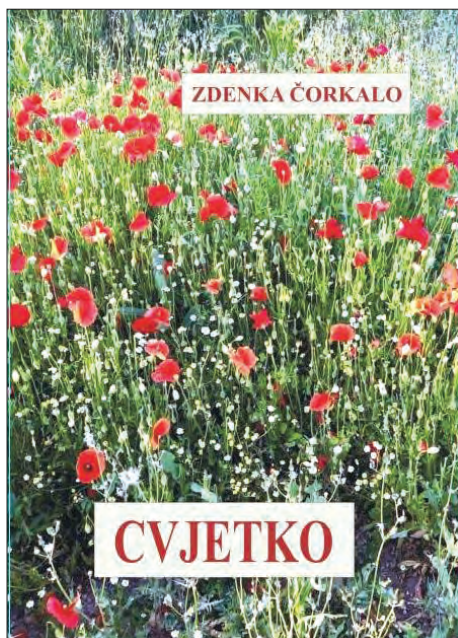
nosti i svakodnevice, a uželjeli drame i dubokih, ljudskih, osobnih i narodnih muka. Te će muke uroditi najljepšim plodovima. Ima nade za nas. Jer nije odijelo ono što čovjeka čini čovjekom, pa bila to i odora, nego razum i slobodna volja koja se odlučuje za ljubav i istinsku slobodu. To, na svoj način, potvrđuje i glavni lik u svojoj posljednjoj replici: „Oću, teta. Ajmo se sad malo odmorit pa ćemo zajedno na jutarnju misu. A i ti mi obuci najbolje što imaš. Od sutra ćemo drukčije.” Naravno, to „sutra” nije tek tako. Sutra je Božić.

Vanja MLADINA

TUŽNA PRIČA O POLEGNUTIM I UZDIGNUTIM VERTIKALAMA

Zdenka Čorkalo: *Cvjetko*, Ogranak Matice hrvatske u Splitu, 2024.

Naša poznata književnica Zdenka Čorkalo, autorica 18 knjiga, upriličila je ljubiteljima ovakve prozne književne vrste još jedan susret s njezinim bogatim duhovnim izrazom, kojim ponovno potvrđuje izvanredno poznavanje ljudske intime. Prateći njezin stvaralački opus, i sada smo kao i uvijek do sada mogli ostati zadivljeni kako dobar pisac zna reducirati riječi na minimum potrebnog, a da bi pri tome čitatelju uspio dočarati širinu i veličinu onog unutaršnjeg svemira o kojem piše. Zdenka Čorkalo nije puki, sirovi eksperimentator kemijske ili fizičke znanstvene vrste, ona nije brutalni naturalist Zolinog tipa, ona je fini stvaratelj sofisticirane du-

hovne paukove mreže, koji tiho plete složenu radnju, vrlo promišljenu, vrlo vješto složenu, pa i kad postavlja skrivena, neizravna pitanja o razlozima čovjekova reagiranja na brojne životne izazove, i zajedno s čitateljem dolazi do uvijek istog odgovora, a to je da je čovjek onoliko jak koliko je slaba najslabija karika njegova duhovnog lanca. To specifično pravilo je uočljivo kod samoga glavnog lika radnje ove knjige profesora Cvjetka, koji je s jedne strane, zbog svojeg autoriteta u profesorskom svijetu druge gimnazije imenovan predsjednikom tročlane komisije za prijam novih obrazovnih kadrova u ovu poznatu i uglednu školu, a s druge strane, on tijekom višegodišnjeg sukcesivnog rada u komisiji prepušta bitnu ulogu potpredsjednici komisije kolegici Ljubici, koja svojom ličnošću i snagom osobnosti imperativno nameće snažnu asocijaciju na lik Flaubertove gospođe Bovary. Radnja knjige

rotira oko izbora kandidata za radno mjesto profesora hrvatskog jezika, a izbor osobe za trajno zaposlenje traje već treću godinu. Uvijek se na natječaj javlja jedna profesorica hrvatskog jezika, za koju se svi pitaju što bi bio njezin motiv doći raditi u manji grad, s obzirom na to da je doktor znanosti i da dolazi iz metropole. Autorica nam je ogolila motiv Ljubičina odbijanja njezine kandidatske prijave citiranjem Ljubičina stajališta, „*da joj se profesorica kandidatkinja ne sviđa, ni kako se izražava ni kako im se obraća. Prepametno! Puna je aforizama, mudroslovica, soli nam pamet u svakom pismenom kontaktu. Što ona misli, ako je iz glavnog grada, ako je doktorica znanosti, ako se bavi pisanjem knjiga, ima poznatu obitelj, ona misli da će ući u ovu gimnaziju. E, ne će. Ne će ni na godinu dana!*” Zanimljivo je otkrivanje Cvjetkova motiva popuštanja Ljubičinoj nametljivosti. Ljubica je Cvjetka ne samo fizički, nego i drugim značajkama svoje osobnosti podsjećala na osobu koja je bila dio Cvjetkova života, ali koja osoba više nije bila među živima. Zato bi uvijek, iako je sam bio predsjednik komisije, osobno mišljenje potisnuo u drugi plan, u sebi se diveći njezinoj snazi, njezinim jasno izraženim mišljenjima, koje nikad nije skrivala pokazujući vidljivi animozitet prema drugima, bez povjerenja u druge osobe, pokazujući time da spada u rijetke pojedince koji ne vjeruju drugima niti kada bi se ovi zakleli da ne govore istinu! Glavni lik radnje ove knjige, sam Cvjetko, imao je odliku dobrog sina svoje majke. Cvjetkova majka je nedvojbeno bila dominantna osoba njegove duhovne okoline, na način da ga je nesvjesno držala u stadiju jednog produljenog puberteta, pa je kao normalno primila sinovljevu žrtvu darivanja njegova bubrega za svrhe transplantacije u njezin organizam. No, bez obzira na majku on je zapravo u svojem svijetu bio sam, u neku ruku uvjeren da je samoća najbolje društvo. Jedina osoba koja je probijala branu njegova duhovnog fortifikacijskog obrambenog bedema bila je Ljubica, zbog čega ona pretendira na najzanimljiviju osobnost ove knjige, kao što privlači pozornost i geneza njezina odnosa prema Cvjetku. Dug rastanak ih je zbližavao, a da toga još nisu bili svjesni. Griješili su gradeći nešto sasvim krivo između sebe: vrata, zidove, brave i lokote koje im je ego nalagao, što je izvan njihova shvaćanja bila zapreka jednostavnom duhovnom zbližavanju.

I u ovom djelu, koje će nesumnjivo imati posebno mjesto u opusu dr. Zdenke Čorkalo, naše plodne suvremene autorice, pokazuje se vještina njezina vladanja bogatstvom hrvatskog jezika. Iz svakidašnjeg čitateljskog iskustva znamo da ima autora kojima je nedovoljno izraziti se i s novim riječima, rjeđe rabljenima u literaturi, dok autorica Čorkalo sa sebi svojstvenim svakidašnjim rječnikom uspijeva prenijeti bogate, divne, a u biti jedno-

stavne misli u čitateljev duh. Ona nam sveudilj dokazuje da može na jednoj stranici knjige opisati ono za što Stephanu Zweigu trebaju tri stranice. To je odlika dobrog pisca.

U knjizi „Cvjetko” potvrđuje se vještina stvaranja zapleta, koji vodi do specifičnog krešenda, s prikazima grižnje savjesti svakog od članova tročlane komisije, koju autorica duhovito naziva „Herbarij”. Suzdržanost Cvjetka kao predsjednika, Ljubičina agresivnost u nametanju vlastitih stajališta, pri čemu ona, kako autorica kaže, „*ne može zapamtiti da je zaboravila*”, hladnoća trećeg nezainteresiranog člana komisije, koji je tu nazočan samo radi neparnog broja članova komisije (i radi zgodnog honorara), hladno i promišljeno Ljubičino izbjegavanje odgovornosti, prebacivanje odgovornosti na Cvjetka, njegova samopožrtvovnost pri tome, razrađeni su minuciozno, svjedočeći dubokom autoričinom poznavanju ljudske psihe i motiva ponašanja. Opet se moramo zapitati je li gospođa Zdenka Čorkalo, osim što je doktorica medicine, specijalistica anesteziologinja i reanimatologinja, još i psihologinja, sociologinja, socijalna radnica, filozofkinja, profesorica, redateljica, teologinja - ili je sve to.

Ne može se ne primijetiti izvanredan opis odnosa punog topline Ljubičine majke prema kćeri, majčine neizrečene tuge zbog osjetnog udaljavanja Ljubice, zbog svođenja njihova odnosa na jutarnji i večernji pozdrav, uz izostanak mekih riječi, obične obiteljske razgovorljivosti, koje je majka bila željna. Po preminuću majke Ljubica se upitala je li mogla biti toplija prema majci, je li mogla „*utažiti čežnju za riječima koje nije izgovarala*”. Kao što je uvijek slučaj s kajanjem, i ovdje je došlo prekasno. Ovaj opis odnosa Ljubice i majke, karakterističan za autoričin način izražavanja, kratak, jezgrovit, a opet prepun značenja i duboke poruke, još je jedna briljantna minijatura ove autoričine proze. Također, čitajući njezina slova vidimo i još jednu ovdje nespomenutu kvalitetu njezina pisanja – autorica se ne ponavlja. Svaka riječ u svakoj rečenici je korak naprijed, ne da se podvrgnuti napasti da se služi istim riječima pa ma koliko u određenom trenutku to izgledalo neizbježno potrebno.

I ovaj put, poput Asimova ili Forsythea, autorica čuva zadnji dramski akcent za čitatelja. Literarno koplje, kojim nas neumitno nemilosrdno pogađa, čuvala je za sam kraj; tek tada u punom svjetlu eksplicira motiv profesorice kandidatkinje zašto se uvijek iznova, svake godine, javljala za radno mjesto profesora u mjesnoj gimnaziji, iznoseći nam tužnu istinu o jednom grobu na mjesnom groblju gdje su počivala dva njezina najmilija bića: dvadesetogodišnji sin, student medicine, dragovoljac branitelj, koji je otišao u rat riječima: „*Doći ću majko, vjeruj mi, brzo ću doći, rat ne će dugo trajati*” i

suprug koji je brzo iza njega preminuo od tuge, zaspavši zauvijek naslonjen na križ na sinovu grobu. Ona se nastojala zaposliti u mjesnoj gimnaziji da bi joj grob najmilijih, kojih više nema među živima, a javljaju joj se samo u snu, bio blizu.

U velikom, veličanstvenom stilu, imanentnom načinu razmišljanja i stvaranja Zdenke Čorkalo jest i sam završetak ove potresne storije, gdje nam autorica poput životnog sudbinskog svjedoka ističe „*zbog* čega se do sada natjecala u Gimnaziji, u blizini gdje je, bez natječaja, smrt zamijenila život. Dva života. Umirovila je svoje želje, pospremila radost, zatvorila u se neosunčani dio ljudskih naravi. Vjerovala je da ništa nije bilo zaludu”. Vertikale, ta crvena nit koja se provlači kroz čitavu knjigu, te polegnute vertikale sada uspravljene, to snažno geslo, taj moćni izvanvremenski motto, taj spasiteljski princip otpora teškoćama, taj prkosni neuništivi zanos ljudske duše, te polegnute vertikale sad su se uspravile.

Ne predstavlja mi teškoću po ne znam koji put iznova priznati da se poslije čitanja ove divne, tople, ljudske produhovljene proze osjećam boljim čovjekom. Takvu nam radost i možemo reći svečanost duše može omogućiti samo dobar pisac. Gospođa dr. Zdenka Čorkalo je osoba koja voli ljude, ona se na sebi svojstven način raduje i pati zajedno s njima, a empatija prema ljudima, uza sve njihove mane i slabosti, pršti iz njezine proze poput Nijagarina slapa, pa nam i na takav način vraća vjeru u čovjeka – i na tome joj hvala!

Mladen VUKOVIĆ

BAŠTINIK JAZIKA I ZAČINJAVAC HRVATSKOG HAIKUA

PJESME U SPOMEN TONČIJU PETRASOVU MAROVIĆU
za 90. godišnjicu rođenja

Bista T. P. Marovića u Mravincima,
rad kipara Kuzme Kovačića

Devedeseta je obljetnica rođenja i 33. godina od smrti istaknutoga hrvatskog književnika Tončija Petrasova Marovića (Mravince kraj Splita, 29. X. 1934. – Split, 22. IV. 1991.), jednog od najznačajnijih suvremenih splitskih i hrvatskih književnika. Diplomirao je 1963. na Pedagoškoj akademiji u Splitu, gdje je do prerane smrti radio kao novinar i urednik za kulturu na Radio Splitu (HRT). Prve pjesme objavljuje u časopisu *Vidik*, a već prvim poemama objavljenim u drugoj polovici 1950-ih u *Krugovima* i *Mogućnostima* te prvom zbirkom *Asfaltirano nebo* (1958) osvaja pozornost svojim avangar-

dnim izričajem, sklonom jezičnim eksperimentima i igrarijama. Slijede zbirke *Knjiga vode* (1962), *Riječ u zemlji* (1963), *Putanje* (1967), *Ciklus o cilju* (1968), *Premještanja* (1972), *Ča triba govorit*, (za djecu, 1975), *Hembra* (1976), Eros i Anter (pjesničko-grafička mapa u suradnji s Matkom Trebotićem, 1976), *Suprotiva* (1981), *Osamnica* (1984), *Moći ne govoriti* (1988), *Smokva koju je Isus prokleo* (1989), *Oče naš* (1990) i posmrtno *Job u bolnici* (1992). Prepoznatljiv poetski rukopis okrenut mu je tradiciji, i antičkoj i nacionalnoj književno-jezičnoj baštini, pišući arhaičnim i dijalektalnim čakavskim leksemima, vraćajući se u Marulićevo „ditinjstvo jezika”. U poeziji se nadahnjivao zavičajnim sredozemnim krajolikom, u meandrima svoga poetskog kozmosa načinje antropološku, fenomenološku, eshatološku, mitološku i religioznu motivku, posebno je bio zaokupljen motivima groblja i smrti, ispisavši antologijsku poemu *Sonata za staro groblje na Sustipanu* (1957). Uvršten je u brojne antologije i izbore pjesama, pjesme su mu prevedene na engleski, talijanski i poljski (pjesnikinja Łucja Danielewska).

Na splitskoj pozornici izvedene su mu drame *Zimski prostor* (1975) i *Antigona, kraljica u Tebi* (1981), tiskane su mu i drame *Golubovi i dječaci* (1958), *Obrazina* (1965) i *Temistoklo* (1984), zatim zbirka novela *Demokritov kruh* (1978) te romani *Ljudski kusur* (1969), *Lastavica od 1000 ljeta* (1982) te *Sram i strah* (2011). Objavljena su mu dva izbora iz književnog opusa: *Odabrana djela I-II* (1991- 1992) i *Strah od slova* (2014).

Njegovi stihovi krase kamene spomenike na splitskoj Pjaci i na Sustipanu. U povodu pete obljetnice smrti o njegovu životu i djelu u Splitu je 2. listopada 1996. održan znanstveni skup te sljedeće godine objavljen zbornik *Književno djelo Tonča Petrasova Marovića* (Književni krug Split, 1997., str. 12), a tekstove je pisalo trinaest autora: Zvonimir Mrkonjić, Ivo Frangeš, Tonko Maroević, Zoran Kravar, Drago Šimundža, Dubravko Pušek, Mirko Tomasović, Mladen Machiedo, Nikola Batušić, Pavao Pavličić, Anatolij Kudrjavcev, Julijana Matanović te Mirjana Marović. U književnoj periodici kasnije su još pisali Sanjin Sorel, Petar Opačić, Tomislav Brlek, Ružica Pšihistral, Lovro Škopljanac i drugi. Za ovogodišnji Marovićev rođendanski jubilej održava se stručno-znanstveni skup na Filozofskom fakultetu u Splitu.

U splitskim *Mogućnostima* 1961. godine Marović je prvi u nas objavio svoje haikue i wake, šireći tako intertekstualni prostor u hrvatskoj književnosti. Te tradicijske japanske pjesme pomno je slagao poštujući izvorni metar (5-7-5), dobnicu i usjek u trostihovima, a igrajući se riječima često je bio i originalan i inovativan, u odnosu na izvornike manje uronjen u prirodu, više opsjednut osobnom egzistencijalnom tematikom. Trajno nadahnuće bili su mu klasici japanskog pjesništva Issa i Bashō, i do svoje posljednje pjesme

ispisao je više od dvjesto pjesama pod kišobranom japanske tradicijske vrste haikai, pod kojom književna kritika razaznaje sedam podvrsta pjesnikovanja - haiku (hokku), haibun, haiga, renga, senryū, wake (tanka) i jisei.

Za života i nakon smrti pjesme mu je posvetilo dvadesetak autora, kolege i poznanici, neki i višekratno: Srećko Diana, Toma Podrug, Ante Sapunar, Marija Čudina, Lazar Jovanović, Ivan Martinac, Tonko Maroević, Stjepan Gulin, Nikola Tadić, Miroslav Luketin Sarajčev, Drago Štambuk, Đurđica Ivanišević, Đurđica Tomić Krota, Petar Opačić, Petar Vulić, Mladen Vuković, Ivan Babić, Ivica Šušić, Žaneta Sironić i drugi.

Za ovu prigodu objavljujemo deset pjesama u spomen na T. P. Marovića.

SREĆKO DIANA

(1906. - 1997.)

GLAS

Tonču Petrasovu Maroviću

Glas života, Tončev glas
glas jezika Marulova
glas groblja Sustipanskog
Temistoklov glas
glas suprotiva, osamnice
moći ne govoriti.
Glas očenaša
Glas zavičajnog tla
Glas ukopišta u Mravincima
glas razapetog u čovjeku
Tončev glas iz etera
čvrsto počelo Poezije.

Mogućnosti, br. 1-3, Split, 1996.

TOMA PODRUG

(1931. – 2022.)

GUBITAK

Tonču P. Maroviću

Ako je to ta pjesma toliko obećavana
Onda su nam zaista dali
Punu škrinju moljaca i već razmrvljene daske
Sasušenu smokvu od nekog stranog vremena mjesta bića
Vjeru što im je sahnula i prelazila
U neke riječi
Zamjenjujući pravo lice
Grijalo nas nekoć
Obuzimalo svim svojim dlanovima
Ulazilo u naše svijeće
Punilo oko nas i u nama
Onda nije bilo nikakvog pitanja
O bitnom
Niti ga imenovali
Niti oplakivali
Ni čekali na ovom
Sada već izlizanom pragu
Gdje toliki niz godina cjelivamo otisak

Pohod, Zagreb, 1971.

TONKO MAROEVIĆ

(1941. - 2020.)

SANTA MARIA DELLA SALUTE

*Duhu Tonča Petrasova Marovića
(navlačeći puk na Lazin kalup)*

Oprosti, Majko sveta, i primi
od naših strana još jedan zov.
Cijela se Venecija ovog puta svela
na lunjanje Zatterama, vrzmanje uz obližnji kanal,
bavljenje s našijencima i oko našijenaca
izloženih u bivšim žitnicama alle Zitelte.
Suđeno valjda bi skratit pute,
Santa Maria della Salute.

Oprosti smo se davno s potrebom
da stup žalimo, bivši nam bor.
Ali ne umijem se pomiriti s činjenicom
da je iskopano i iščupano mjesto
sto ga zauzimaše gotovo vršnjak, gotovo imenjak
koji ima dva desetljeća baš ovdje stajaše,
a dva već dana vjekuje u te,
Santa Maria della Salute.

Gospe od Spasa, Gospe od Pojasa,
od Pojišana, Dobriča, Zdravlja,
nazivao te on u svim Tvojim pretvorbama,
figlia del tuo figlio, Kraljice neba,
a obraćao se i Ocu našem u tegobama i patnjama,
prepoznajući vam trag upravo u zemnom odsjaju,
pa i u blatu, nella Palude,
Santa Maria della Salute.

Prljavo more sveudilj kruži,
nad njim se blistav uzdiže svod.
Očiju skršenih sjedam na stepenice.

Ne mogoh spavati, morao sam tu stići,
ne kao poklonik Longhene, ne kao hodočasnik iz Hrvatske,
već kao suputnik mòre, kao svjestan svjedok Nevermore,
ovdje sam, crkvo, zabljen u te,
Santa Maria della Salute.

Spirito Santo, ali: O Manto!
S kršćanstvom antika odzvanja.
Ako niste stigli na grob dum Marina
– ti utučen; Vjera, Sašenka, Mirko umorni –
dospjeli ste, pišeš, meni kupit knjigu,
ne valjda u svrhu vergilijanskog vergljanja,
književno-zagriženo ištuć ti skute,
Santa Maria della Salute.

O staro groblje na Sustipanu
i ono na Glavičinama!
Dok se tijelo vraća u sablažnjivu blizinu
prvih, ishodišnih koraka, ja ga mišlju pratim iz daleka,
s mjesta gdje je Laza odsanjao svoje pročišćenje
a gdje si ti, prijatelju, odbacio utješne privide, čuteći
tumor u drobu mjesto valute,
Santa Maria della Salute.

Oprosti, Majko sveta, a i ti
prosti remetim li ti stečeni mir.
Morao sam izgovoriti zavjetne ove riječi,
dugovao sam ih, primi ih kao pristranu jeku.

Ne priliči, znam takav ex voto građevini koraljnih svojstava,
no kako ne jeknut za tobom i ne uzdahnut zbog sudbine krute!
Mišlju u višnje svrdlam volute, u sfere težim nedosegnute,
za uzlet tko da da nam adute,
Santa Maria della Salute?

(26. travnja 1991.)

Drvlje i kamenje, Zagreb, 2009.

DRAGO ŠTAMBUK

(1950.)

ŠKRINJA SVETOG ŠIMUNA

Tumor u drobu mješte valute,

Santa Maria della Salate.

T. P. M.

Sestra Marija od Presvetog srca
moli danas za ruke profesora Hobbsa
i ruke prijatelja mog Georgea Hamiltona.

Moli Svevišnjeg sestra Marija
da ruke kirurga dobre budu i domaće
u utrobi Tonča Petrasova.

Da izljušte cio tumor
i sačuvaju jetru njegovu.

Moli Marija s klarisama, u Spljetu,
gradu ocjelnom, dok obhrvan strepnjom
čekam Kennethov zov, da kaže mi
kako sve u redu je s mojim hrabrim
pjesnikom. Lijevi režanj čist,
rak u desnom odstranjiv, a drugdje
nikakva zla.

Rukavice tišću misni
stol Krv se pretvara u vodu, a vino
gruša. Metastazira angeoski pjev.
Morjem i gorjem do sve bjeljeg srca.

Zbirka pjesama liječnika *Sat bezvremena*, pr. Zijad Duraković, Zagreb,
1999.

ĐURĐICA IVANIŠEVIĆ
(1951.)

SNIJEGOM VRAĆENA

za T. P. M.

Konopac slijedim tvoj
možebit ljestve Jakovljeve
svejedno, konopac
slijedom, snijega, slijedom,
dok su prodali posljednju ledinu djedovu
zvali su je Pod hrastovima
ili Stoljetna
nije rađala
ni groblje nije bila
grijem se ognjem koji si volio
u noći novogodišnjoj
šutnji Hrvatske
kovanice s neba padaju
bolnica
ubožnica
aparati sve tiših glasova
iz kojih se svijetli, ali ne vraća
snijeg stope prekriva
bolnica ima novu ogradu
vrane nisu promijenile putanju
lete Zrinjvcem,
pisma novom vlasniku
grijem sat na Trgu Markovom
grijem ga pogledom
sniježan je prozor od tebe
sniježan
nježan, nježan.

Stoljetna, Zagreb, 2005.

PETAR OPAČIĆ

(1952.)

SUTIKVA, CRTEŽ OLOVKOM

T. P. Maroviću

Ti mi dade crtež opće i nejasne
sumnje, sliku Zaljeva
s brazdom konačne odgode –
znak smilovanja; sred nejasne
godišnjice beskorisnih datuma.
Kad ih podvrgnem kući opraštanja,
Zadobivenom naslijeđu, s večeri
Se oglasi ukradeno vrijeme,
Promjena pamćenja, spokojni
apelativ uzvišenog
karmelićanina

Alemanski kvartet, Split, 1990.

ANĐELKA KORČULANIĆ
(1956.)

VEZANI DUGOM ZA VJERNOST

(Tonču Petrasovu Maroviću)

Od sebe nespasenu zemlja još me neće.
Koračam, uronjena u more do usta.
S njim besjedim u *osamnici*,
igram tvoju igru, slažem ha i ku.

Sjedinjena s tobom i žudnjom obale
očajavam zabavljena životom.
Saprana smrću ko nerođena,
s Knjigom vode u ruci,
obilazim mrtve, gole bezimene kosti,
pod cvijećem tvoje pjesme.
Šumi zelena krv trava,
šumi more pod hridinama Sustipana.

Mogla bih ne govoriti, ali izgovaram
Oče naš i brojim zvijezde
do danas *nepotrošene pogledima*
od vremena kad te zapisao si riječi.
Zavidna na njima, osjetim *ubod stida*
i potrebu da lice izmučeno valovima,
kao jutrom na Cvjetnicu, umijem
hladnom, mirisnom vodom.

Ti *čisti duh* si na *asfaltiranom nebu*,
ja Job sam u vlasti mijena
i trudim se ostati *čisti čovjek*.
Dugom za vjernost veže nas more.

Prvotisak

MARIO BLAGAIĆ
(1958.)

SUSTIPAN

T. P. Maroviću

jer smokvin list ne godi mekoj koži
uglačan kamen bliješti na suncu
i što ako – upita se pjesnik nagnut nad ponorom
a crne mu vlasi ne odaju natečena jetra
pa ni puknuti vrijed i crnu zrnatu krv
ne nema preklanih jaraca, ne nema ih
tek u kutu očiju mišići nisu podložni volji

eto, reći će zagledan a zidom zaštićen
more potkopava ovu stijenu sasvim prijateljski
ovce (ne čuje im se ni zvonce ni blejanje)
pasu slanu travu s uzvraćenom ljubavlju
naime, nismo bačeni baš u ovaj svijet
i podigne pogled onoga koji zna pa je miran
jednostavno, ovdje smo – izvan vrta

Prvotisak

MLADEN VUKOVIĆ
(1958.)

HAIKU GANGA POMIRBE ISTOKA I ZAPADA

Radijskom kolegi i pjesniku Tončiju Petrasovu Maroviću

U Hrvatskoj je
troslov T. P. M. prvi
bira japanski trostih

Uvozimo tih
sedamnaest slogova,
izvoz dva'est – ne!

Sedamnaest i dvadeset, gango,
slogova nek stalno plešu tango!

Facebook, 2024.

IVICA ŠUŠIĆ

(1962.)

SONATA ZA JEDNU STARU BOLNIČKU POSTELJU

Tončiju Petrasovu Maroviću

Hvala ti što si primila tijelo kojemu sam pripadao,
što si ga grijala u siva jutra dok smo gledali more
i stari trošni trabakul što se po njemu vuče.

U hodniku su zveckale igle i bočice
dok se nebo od stakla kroz prozor lomilo.

Vani su plutali otoci modreći se od hladnoće.

Samo si ti slutila moje neizrečene riječi
o Mosoru i moru, o buri u borima,
o čeznuću za mirisom lancuna neuprljana.

Buncao sam o međama i maslinama,
o motikama i mašklinima,
o vjetru koji proljeće kroz drače i rogače
i jednoj zaboravljenoj smokvi što se krši i suši.

Pričao sam ti o jednom puteljku i piljku,
o galebu koji se sunca zagrcnuo,
o jednoj koludrici što je
na večernju misu zakasnila.

Samo ti si svjedok mojih posljednjih beštima,
strugotina srca kojima nisam htio druge
opterećivati.

Molio sam samo za još jednu zoru na moru,
da se nasupam sunca,
da se zakusim soli.

Da me prije smrti morem umiju.

Versi hrvatski, Zagreb, 2014.

POSTKOLONIJALNO ČITANJE ROMANA *TRAVNIČKA HRONIKA* IVE ANDRIĆA

1. UVOD: METODOLOŠKE POSTAVKE POSTKOLONIJALNE KRITIKE

Proučavajući raznolike interpretacijske metode teksta, razvijamo sposobnost vlastitoga kritičkog promatranja obrađene tematike i načina pisanja. Postkolonijalna kritika kao metodološki pristup pritom pokazuje didaktične crte jer osim što doprinosi objektivnom sagledavanju svijeta, pomaže razvijati empatiju na osobnoj razini i s tim poboljšava međukulturalne odnose. Ova kritika također potresa temelje postavljenoga kanona te izaziva čitatelje na sumnju u njegovu neupitnu estetsku i didaktičku kvalitetu. Naposljetku sumnja djeluje kao pokretač i rezultira novitetima, revolucionarnim tumačenjima i interpretiranjima književnih djela. Postkolonijalna kritika skupni je naziv za različite teorije koje se bave književnosti i kulturom bivših kolonijalnih zemalja tzv. trećeg svijeta (Biti, 1997: 282). Postkolonijalni teoretičari istražuju djela drugih književnih kultura kako bi nadvladali spoznajna ograničenja univerzalne teorije te naglašavaju kulturnu hibridnost ili polivalentnost, odnosno pripadnost pojedinca više jednoj kulturi i izazove koji se javljaju u tim situacijama (Barry, 2002: 196). Predmet se proučavanja postkolonijalne teorije istražuje u vremenskoj dimenziji, koja obuhvaća prošlost i sadašnjost, u metropoli i u koloniji, odnosno mjesnoj dimenziji te kod kolonizatora i koloniziranog, odnosno u fokusu na subjekt (Glavaš, 2012: 76). Premda ne postoji jedinstvena metodologija pa ni teorija, što je i razumljivo s obzirom na raznolikost kolonijalnih iskustava, zajedničko je osporavanje predodžbe koju su o tim kulturama stvorili kolonizatori (Biti, 1997: 282). Ovim se želi ukazati kako unatoč različitosti u premisama koje vode do zaključaka ove teorije, sve se svode na jedno – pobijanje stereotipnih dogmi nametnutih u kolonijalnoj političkoj i ideološkoj tvorevini na štetu koloniziranih. U središte postkolonijalne kritike dovodi se kolonijalni subjekt te kriza u pitanju identifikacije kolonijalnoga subjekta. Problem je sljedeći: ne samo što kolonizator govori u ime koloniziranoga nego i potonji nesvjesnim oponašanjem prihvaća svojega kolonijalno-imperijalnoga tlačitelja (*Hrvatska enciklopedija*).

Biti (1997: 283) navodi i ironiju u zapadnjačkoj perspektivi kolonijalnih država tvrdeći kako je potrebno antropologizirati Zapad, odnosno ukazati na to kako je njegova percepcija zbilje egzotična. Ovo se može protumačiti kao ironičan zaključak kako su zapadnjaci dehumanizirali zbilju civilizacijskim načelima, a s druge strane „egzotične” kulture nazvali nedoličnim ili neprilagođenim za svijet općenito te u svjetlu tehnologije. Ironija se tu pronalazi u činjenici da su zapravo zapadnjački reprezentativci potaknuli razvoj svijeta u suprotnom smjeru od prirodnih načela, dok s druge strane gledaju na potlačene kao one s obilježjem abnormalnosti. Iz ovih i drugih razloga, koji će biti vidljivi u ovome radu, može se utvrditi kako je postkolonijalna kritika zapravo neizravno povezana s psihoanalitičkim konceptualizacijama. Kroz prizmu psihologije i sociologije moguće je promatrati međuljudske odnose te njihov utjecaj na načela uspostave određene društvene hijerarhije. Društvena hijerarhija pokorenih zemalja nedvojbeno bi se postavila prema modelu po kojemu bi osvajači bili na vrhu, a domicilni narod na dnu piramide. Ovo pronalazimo i u Andrićevu djelu *Travnička hronika*, gdje se u mnogim primjerima lokalnim bosanskim narodima (u umu stranih kolonizatora i njihovim političkom konstruktima) dodjeljuju uloge na samom dnu ljestvice društvenog života. Budući da danas ne postoje modeli kolonijalnih sustava, kakve pronalazimo u vrijeme starije turske carevine ili Britanskoga Carstva, može se postaviti pitanje o biti postojanja postkolonijalne teorije u suvremenim pristupima tekstu. Odgovor je Lešićeva tvrdnja: „Kad se postavi pitanje što danas hoće postkolonijalna kritika, onda se kao jedan od njenih prvih zadataka prepoznaje težnja da se razobliče stereotipne predodžbe koje je zapadnoeuropska kultura gradila o koloniziranim narodima” (Lešić 2000: 11). U ovome radu cilj je opravdati ulogu postkolonijalne kritike kao teorije koja tjera čitatelja razmišljati izvan hegemonijski nametnutih okvira.

2. ORIJENTALIZAM I NAČELO „DRUGOSTI”

Istočnim ili, preciznije, »nezapadnim« kulturama teoretski se posvetio Edward Said u svojem djelu *Orijentalizam*, jednome od utjecajnijih djela u postkolonijalnoj domeni. Said orijentalizam definira kao „stil mišljenja, zasnovan na ontološkoj i epistemološkoj distinkciji koja se povlači između ‘Orijenta’ i (najčešće) ‘Okcidenta’” (Said, 2008: 13). Druga definicija uzima u obzir širi utjecaj ideologije, navodeći kako orijentalizam po svojem nazivu zauzima mjesto pojma koji se odnosi na instituciju, čija je svrha, po red opisivanja i proučavanja, nametnuti parametre kulture Zapada odnosno

propagirati je u društvenoj i političkoj sferi (usp. Burzynska i Markowski, 2009: 606). Said prikazuje pristranost u zapadnjačkom pogledu na „Orijent” (nezapadne civilizacije) naglašavajući kako je to gledište uvelike zasnovano na opreci u odnosu s „Okcidentom” (zajedničkim nazivom za zapadne civilizacije). Tu se može uvidjeti i problem koji kasnije dovodi do sustavnog stvaranja predrasuda prema tadašnjim manje moćnim društvima u ekonomskom smislu. Dakle osim što ovakav pristran pogled ostavlja svoj trag u nadindividualnoj podsvijesti pripadnika zapadnjačkih naroda, tu istu sliku prenosi i generacijski odgojem i školstvom. Ključan pojam na koji se upozorava u Saidovoj studiji jest pojam „drugosti”. Drugost je upravo najveći rezultat koji se javlja u psihologiji kolonizatorskih kultura, a proizlazi iz doživljavanja Orijeanta kao opreke Okcidentu. „Drugi” su pojedinci s nezapadnom pozadinom, koji ne zadovoljavaju standarde eurocentričnog društva.

Osim što se pogled na druge, koji je po svojoj osobnosti popraćen omalovažavanjem njihove vrijednosti, može gledati površno samo kao želja za vladanjem i dosegom više hijerarhijske razine, može se gledati i iz dublje perspektive. Pojam drugosti u dubljoj perspektivi mogao bi se tumačiti kao svojevrsan ljudski strah prema nečemu nepoznatom, u ovom slučaju nečemu izvan zone komfora zapadnog čovjeka, koji osim što na površnoj razini omalovažava vrijednost „drugoga”, zapravo podsvjesno strahuje od njegove skrivene vrijednosti, koja može u određenim aspektima biti jača te se tako pričinjavati i opasnijom za opstanak zapadne kulture. Strah od nepoznatog svakodnevno je zastupljen u ljudskoj prirodi; uz pomoć povezanosti Kieerkegardova koncepta „nihila” s tjeskobnim stanjem ljudskoga uma prikazao ga je Kurt Riezler u *American journal of sociology* navodeći kako anksioznost nije strah od ničega, nego strah od nečega nama nepoznatog i nemogućeg za spoznati (Rielzer, 1944: 492). Usporedivši to sa strahom od smrti, rabi jednak izraz kao i Said te ga navodi kao strah od „apsolutne drugosti”, suprotstavljajući se pogledu na smrt kao „apsolutno ništavilo”. Ovu psihološku dvosmislenost površinske i dubinske analize uma kolonizatora podržava i Biti komentirajući istu Saidovu studiju: „Kolonijalni je stereotip po njemu složen, dvosmislen, proturječan i kao svaki fetiš zasnovan istodobno na vladanju i strahu, na užitku i obrani” (Biti, 1997: 283).

3. IMPERIJALIZAM I KNJIŽEVNOST

Kao posljedica, navedena nesrazmjerna hijerarhija sa Zapadom na čelu proizlazi iz imperijalnog sustava vladavine. U imperijalnom sustavu subjekt

odnosno „ja” jest centar koji vlada i pljačka osvojenim teritorijima, koji se podrazumijevaju kad se govori o pojmu drugosti. Ta opreka elemenata ono je što stvara taj sustav i pridonosi njegovoj definiciji. Imperijalizam definiramo kao praksu, teoriju i stavove dominantnog centra koji vlada udaljenim teritorijima (Burzynska, Markowski, 2009: 605). Osim toga, književnost koja je bila inspirirana otkrićem novoga svijeta doprinosila je u učvršćivanju kulturnih stereotipa prema potlačenima. Književnost kao nekad jedini i najutjecajni medij prikazivala je i opravdavala negativne stereotipe. Za primjer je poslužilo Shakespearovo djelo *Oluja*, gdje se u poziciju antagonista postavlja Caliban, čudovište koje figurativno predstavlja kolonizirani narod prikazan kroz stereotipe. Kako Burzynska i Markowski (2009: 609) tvrde, na Calibanove optužbe da mu je Prospero oduzeo otok i od njega načinio roba, otac i kći odgovaraju da Caliban ne zaslužuje drugačiju sudbinu jer je neobrazovan divljak koji ni vlastiti jezik nije razumio dok ga nisu prosvjetlili predstavnici prave kulture.

Ovakav sustav, osim što dovodi do uspostave kolonija i izrabljivanja dobara osvojenih kultura, potiče razvoj i protuteže u odnosu na ovu pojavu. Postkolonijalna kritika protuteža je koja se javlja kao burna reakcija, ne samo na imperijalizam, nego i tragove koji on i dan danas ostavlja u svakodnevnom životu. Kao revolucionaran pokret prema navodima (Burzynska i Markowski, 2009: 606) javlja se pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, kad se kolonizirane zemlje počinju boriti za svoju neovisnost. Hipoteza koja se može postaviti za poništavanje imperijalizma i njegovih problematičnih posljedica leži u samim ciljevima postkolonijalne kritike. Ciljevi su pobijanje činjenica kolonijalnog diskursa za koje se smatra da nisu refleksija stvarnosti, nego stvarnost izgrađena u okvirima uma kolonizatora i njihovih ideologija predstavljenih kao opći razum, koji hegemonijski pokušavaju nametnuti, a on zapravo nema čvrstoga temelja u postojanju kao što to nema ni pojam drugosti. Prema ovim tvrdnjama postkolonijalnu kritiku možemo smatrati jednom od najrevolucionarnijih pojava u metodologiji proučavanja književnosti, jer ne samo da dovodi u pitanje istinitost jurisdikcije kolonijalnih autoriteta, nego i općenito svih dosadašnjih povijesnih vrhova. Osim toga, može dovesti do sumnji u istinitost svih dosadašnjih, kanonski postavljenih diskursa u književnosti, što nadalje otvara pitanje je li njihova vrijednost kao i istinitost svrhe koju prenose zapravo samo na razini subjektivne stvarnosti.

4. POSTKOLONIJALNA KRITIKA NA PRIMJERU ANDRIĆEVA ROMANA *TRAVNIČKA HRONIKA*

Roman *Travnička hronika* može se smjestiti u povijesno-kulturološki kontekst. Opisuje stanje na današnjem području srednje Bosne u vrijeme vladavine Osmanskog Carstva i zapadnih konzulata. S obzirom na povijesno razdoblje romana, adekvatno se može promatrati kroz postkolonijalni kritičizam. Kolonijalnu vlast nije bilo teško održati u vremenu odvijanja radnje romana s obzirom na demografiju društva, koje je tada bilo, kako se navodi, raspodijeljeno na četiri različite strane: „Četiri vere žive na ovom uskom, brdovitom i oskudnom komadiću zemlje. Svaka od njih je isključiva i strogo odvojena od ostalih” (Andrić, 2001: 267). S obzirom na raznolikost društva s podijeljenim interesima koji gravitiraju prema različitim centrima ideologije u političkom i vjerskom smislu, u Bosni u 19. stoljeću nije bilo potrebno iskoristiti tipičnu metodu *divide et impera* jer je prva sastavnica ove sveze (*divide*) već postojala kao posljedica burne povijesti BiH, rezultirajući mogućnošću vladanja jednakoj „mačjem kašlju” bilo kojoj jačoj sili.

4. 1. Pogled na orijent i drugost iz perspektive kolonizatora

Jedina opreka jačim silama bile su druge jače sile. Tako možemo promatrati Bosnu kao cilj preoblikovanja različitim kolonizatorskim silama – Napoleonovoj Francuskoj, Austro-Ugarskoj monarhiji, Rusiji te Osmanskom Carstvu. Premda su ove sile bile konkurencija jedna drugoj u teritorijalnim osvajanjima, kroz roman možemo vidjeti kako njihovi predstavnici međusobno pronalaze poveznicu – ne nužno u smislu diplomacije, nego u konceptu kolonizatorskog „ja”. Primjer za to nalazimo u sceni dolaska francuskog konzula Davillea u Travnik. U pratnji liječnika Davne, koji je radio u službi turskoga vezira, Daville je ulazio u Travnik, a ljudi su nepristojnim gestama i psovkama pokazali svoje nezadovoljstvo političkim stanjem. Davna mu je to ponašanje ovako opisao: „Divlji narod, prosta svetina; mrze sve što je strano i tako svakog dočekuju. Najbolje je ne obraćati pažnju. Tako čini i vezir. To je njihov divljački način.” (Andrić, 2001: 25). Slično ovom odnosu, možemo u Saidovoj teoriji vidjeti njegovu tvrdnju kako „orijentalizam proizlazi iz posebne bliskosti uspostavljene, s jedne strane, između Britanije i Francuske, a s druge Orijenta...” (usp. Said, 2008: 13). Dakle ovdje se radi o slučaju „mi” (kolonizatori) protiv „drugih” (narodi u Bosni), odnosno unatoč osjećaju konkurencije radi jednakog interesa, kolonizatori se međusobno simpatiziraju jednakim razmišljanjem o sebi kao uzvišenima i naprednijima u odnosu na domicilne narode. Ovaj osjećaj superiornosti u

slučaju francuskog predstavnika ogledava se i u njegovoj reakciji na „nepoštovanje” koje narod pokazuje prema francuskoj vlasti: „Prva je pomisao bila da li kao predstavnik velikog Napoleona treba ovo da podnosi ili da se smesta vrati kući i izazove skandal” (Andrić, 2001: 25). Navedenim citatom Andrić unosi dozu ironije u Davilleovu očekivanju da bi ga potlačeni narod trebao dočekati raširenih ruku. Kao što je već u Saidovoj teoriji o orijentalizmu navedeno, i u ovom romanu Zapad prikazuje pojam „orijentalno” u negativnom svjetlu: „Samo orijentalci mogu ovoliko mrzeti i prezirati i ovako pokazati mržnju i prezir.” (Andrić, 2001: 26). Pored ovoga, postoje i u drugim primjerima prikazi općenite misli o zaostalosti Istoka u odnosu na Zapad: „Što čovek dalje ide i bliže se primiče sunčevom rođaju, sve je gore, jer je zemlja sve mlađa i sirovija, a ljudi su od zemlje” (Andrić, 2001: 478). Navedeni citat govor je pripadnika židovskog naroda, čime se dokazuje kako eurocentrično uvjerenje pušta korijenje i u podsvijesti naroda protiv kojih je usmjereno, rezultirajući njihovim osjećajem inferiornosti i prihvaćanjem nižeg položaja u društvenoj hijerarhiji. U romanu je jasno prikazan i kolonizatorski pogled na drugost kao opreku racionalnome: „Šta da se očekuje od žena i dece, stvorenja koja Bog nije obdario razumom, u jednoj zemlji u kojoj su i muškarci plahoviti i neuglašeni. Sve što ovaj svet radi i govori nema značenja ni važnosti niti može imati uticaja na poslove ozbiljnih i prosvćenih ljudi. Pas laje a karavan prolazi...” (Andrić, 2001: 31).

Osim što se ističe navodna iracionalnost, u ovom primjeru turski vezir figurativno prikazuje bosansko stanovništvo kao psa koji laje, a ne može ugrišti, time cinično prikazujući i nemoć potlačenoga naroda te vlastiti osjećaj superiornosti. Pored Turaka i Francuza, istovjetan stav o istočnim narodima ima i obitelj von Mitterera, koja dolazi u ulozu konzulata, predstave austrijske vlasti. Kao i sam austrijski konzul i njegova supruga nije bila oduševljena dolaskom u Travnik: „...počela je najpre da besni i plače, izjavljujući da ona neće iz jedne napola turske palanke, gde je dosada čamila, da ide ‘na pravo tursko groblje’, i da ne da ni svoje dete ‘u Aziju’...” (Andrić, 2001: 110). Ironija u percepciji kolonizatora vidljiva je i u tomu kako se potlačeni narodi osuđuju radi zaostalosti i oskudnosti, a odnosi prema njima jednako su negativni i kad odstupaju od stereotipa na temelju kojih dobivaju neukusne komentare. Primjere pronalazimo u izjavama haznadara (‘rizničara’) Bakija: „Bio je kivan na bogate što mnogo imaju i što troše i rasipaju, a strasno je mrzeo one koji ništa nemaju, tu crnu i većitu sirotinju, aždaju sa milionima nezasiťljivih usta (...) Gledao je na ljudima široke trabolose i čakšire, pune svilenih gajtana, i kod žena feredže od teške čoje a na licu peče, vezene pravim zlatom, i to ga je srdilo, jer se uzalud mućio da objasni sebi

kako sav taj svet dolazi do novca (...) I kad bi, u razgovoru, neko počeo da brani Travničane i dokazuje kako ih je lepo videti u čaršiji čiste i uvek dobro odevene, Baki mu je skakao u oči. — Neka budu čisti! Ali otkud im pare za ovakvo odelo? De?! Pitam te, otkud u ovoj seljačkoj kasabi pare?” (Andrić 2001; 186–187).

4. 2. Manipulacija kao sredstvo vladanja

U odnosu vladajućih sila prema narodima u Bosni koristile su se psihološke taktike, koje bi omogućavale opstanak vlasti na vrhu. Kroz primjere iz romana pronalaze se tri tipa manipulacije – manipulacija obmanom, manipulacija strahom te manipulacija laskanjem potlačenima. Manipulacija obmanom vidljiva je ponajviše u francuskom tipu vladavine, može se protumačiti „blefiranjem”, što predstavnici ove vlasti čine nakon što predosjećaju Napoleonov gubitak i potencijalnu opasnost od gubitka vlasti. Najbolji primjer za taj način je Davnin pokušaj da uvjeri narod o stabilnosti francuske vlasti: „Vi ne znate da su novi sultan i francuski car najveći prijatelji i da je iz Stambola već poručeno da francuskog konzula svak pazi i poštuje kao devlet-musafira. Neko iz svetine reče nešto poluglasno i nerazumljivo, ali masa ne prihvati, a Davna to iskoristi i, osvrćući se na taj usamljeni glas, okrenu se na tu stranu, govoreći samo njemu, kao da su svi ostali na Davninoj strani i da on govori u njihovo ime. — Šta? Kako? Hoćeš li da mutiš i kvariš što su carevi između sebe uredili i dokonali? Dobro, neka se zna ko gura u nesreću miran svet.” (Andrić, 2001: 168).

Iz gornjeg citata vidljivo je kako je Davna precizno poznavao psihološke taktike manipulacije, poput odabira tona glasa i sintaktičkih konstrukcija u svrsi zbnunjivanja lokalne publike igrom riječi, čime ju uvjerava kako je sama mislila što je izrekao. Osim toga, iskoristio je priliku neizravno upozoriti neposlušne o posljedicama nepokoravanja, kako bi se odao dojam o poštenju i kako bi se zvučalo neagresivno te uvjerljivo u smislu da je poslušnost podrazumljivost i volja naroda. Još je jedan primjer improvizacije u pokušavanju očuvanja vlasti Davilleovo skrivanje istine o političkoj sceni: „U isto vreme pozvao je drugog tumača Rafu Atijasa i naredio i njemu kao i Davni da po varoši suzbijaju te nepovoljne glasove i da uveravaju svet u nepobedljivost Napoleonove vojske” (Andrić, 2001: 413).

Drugi je tip manipulacije, koju su primarno upotrebljavali turski vladari manipulacija strahom i terorom. Kasnijim dolaskom novoga vezira Ali-paše započelo je razdoblje režima, privođenje pobunjenika te tako zavladao opći strah i poslušnost. Novi vezir iskoristio je svaku priliku kako bi dokazao svoju moć služeći se ovom taktikom: „...jedan od momaka, pošto je poslužio

vezira povlačio se prema desnim vratima idući natraške. Tu se sudari lako sa jednim čibugdžijom i obori mu jednu lulicu. Vezir, kao da je samo to čekao, sevnu očima, nagnu se u stranu, izduži trup i baci se velikim nožem, koji je držao negde pored sebe, na ukočenog momka..." (Andrić, 2001: 430).

Treći tip manipulacije odnosi se na laskanje i dodvoravanje narodu. Ovim tipom koristile su se i francuska i austrijska strana. Pokušali su materijalno potkupiti pojedince kako bi izvukli političku ili osobnu korist: "...tek kad je gospođa Davil svojim posetama i poklonima dolačkoj crkvi pokazala da je, iako žena „jakobinskog konzula“, prava katolikinja, fratri su popustili nešto od svoje strogosti i prećutno odobravali da ženski svet može da radi kod francuske konzulovice" (Andrić, 2001: 57).

Kao u navedenom citatu, identičnom taktikom koristila se i supruga austrijskog konzula: „Gospođa fon Miterer je već od samog početka obilazila i darivala katoličke crkve i kapele po okolini Travnik. Nije to činila toliko po svojoj želji, koliko po nagovoru pukovnika, kome je to bilo potrebno da bi pojačao svoj uticaj na katolički kler i narod" (Andrić, 2001: 196).

4. 3. Hijerarhija potlačenih i privilegije

U imperijalnom sustavu vlasti, čak i u ovom romanu, privilegije imaju oni koji se prilagođavaju razmišljanju kolonizatora i udaljavaju od svoje prirode obilježene pojmom drugosti i abnormalnosti. U romanu su prisutne religijske predrasude turskih vladara usmjerene prema kršćanima (pravoslavne i katoličke vjeroispovijedi) te židovskom narodu. Odnos lokalnog muslimanskog stanovništva s turskim begovima i drugim predstavnicima turske vlasti nije bio na zavidnoj razini, što se ogledalo u sceni njihova nalađivanja radi sankcija upućenih Mehmed paši (Andrić, 2001: 154–155). Unatoč tomu, muslimansko stanovništvo nije trpjelo uznemiravanje u svakodnevicu, a ni u bosanskohercegovačkoj povijesti turskih zuluma. S druge strane, Turci su smišljali razne podvale i spletke kršćanima, kao što pokazuje scena u kojoj su lokalnog Nijemca prozvanog „Ludi Švabo" u pijanom stanju nagovarali na raznolike nemoralne činove, poput nasrtanja toljagom na kršćane: „Pazarnim danom dali bi mu da popije polić-dva i turili u ruke toljagu. Luđak je tada zaustavljao hrišćanske seljake i počinjao da ih talumi uvek istim rečima: „Halbrechts! Links! Marsch!" Seljaci su se sklanjali ili nespretno bežali, jer su znali da to ludi Švabo radi po nagovoru Turaka, a Švabo ih je razgonio uz smeh mlađih dućandžija i besposlenih aga." (Andrić, 2001: 75).

Još jedna scena iz romana koja dokazuje privilegije muslimanskog stanovništva prikazuje Cologninu obmanu i lažni prelazak na islam. Nakon što

se zauzimao za poznanika i druge srpske zarobljenike koje su vješali kao ratne zarobljenike, Colognu su pokušali privesti prije nego je lažno izjavio obraćenje: „Je li opsov'o vjeru i sveca? Jeste li čuli?' Oni potvrdiše. 'Vješajte obojicu, odmah.' Nastade gužva oko Kolonje. 'Ko, veru? Ko, sveca? Znam ja bolje islam od tebe, kopile bosansko.' Kroz trku i otimanje čule su se samo nejasne Kolonjine reči, kao zadavljeno krkljanje: '...Turčin... jesam Turčin, bolji od tebe' (...) Sad su ga vodili kući, pažljivo i svečano kao mladu.” (Andrić, 2001: 313).

Osim kršćana, stanje Židova u Bosni bilo je nepovoljno. U ovome romanu Židovi su opisani kao najranjiviji sloj društva i najpodložniji krizi identiteta: „Jevrejini, koji ne zna nijedan jezik ovoga sveta kako treba, a i kad bi ih sve znao ne bi mu ništa koristilo, jer mu ni u kolevcu nisu dali da glasno plače, a kamoli u životu da slobodno i jasno govori.” (Andrić, 2001: 479).

U istom govoru lika koji pripada židovskom narodu Salomona Atijasa može se uvidjeti, ili barem pretpostaviti, kako su Židovi tad bili vjerojatno u najgoroj poziciji od svih potlačenih naroda: „Gospodine, vi ste preko sedam godina bili ovde među nama i za to vreme vi ste nama Jevrejima ukazivali pažnju kakvu nikad nismo doživeli ni od Turaka ni od stranaca. Prizivali ste nas kao ljude, ne izdvajajući nas od ostalih...” (Andrić, 2001: 477).

Osjećaj inferiornosti kod Židova u odnosu na ostale potlačene narode može se tumačiti i njihovim nedostatkom „oslonca u nadi”. Kako je već ranije navedeno u radu te spomenuto u Andrićevo djelu, svi su narodi u BiH imali neki prekogranični, vjerski srodan autoritet u kojem su gledali spas i koji je bio centar prema kojem su gravitirali. Katolici su bili zadovoljni intervencijom bilo koje druge katoličke nacije, posebice austrijske, dok su pravoslavci isto tako vidjeli spas u pravoslavnoj Rusiji. Hipotetski se može pretpostaviti kako upravo taj nedostatak osjećaja sigurnosti doprinosi postojanju najnepogodnije situacije primarno kod Židova.

Premda je vjerska netrpeljivost najočitiji razlog potlačivanja, ne zanemaruje se činjenica kako i političke prilike utječu na stvaranja animoziteta prema kršćanima. Na neprijateljsko raspoloženje turskih vladara utjecale su političke promjene koje su bile njihovim željenim ishodom: „Još otkako su se Turci povukli iz Mađarske, odnosi između Turaka i hrišćana bivali su sve teži i složeniji i opšte prilike se pogoršavale. Ratnici velikog Carstva, age i spahije, koji su morali da napuste bogate posede u plodnim ravninama Ugarske i da se vrate u svoju tesnu i ubogu zemlju, bili su ozlovoljeni i kivni na sve što je hrišćansko, a u isto vreme oni su povećavali broj usta koja jedu, dok je broj ruku koje rade ostajao isti (...) U Bosni je postajalo tešnje

i mračnije, sukobi sve češći, život sve teži i sa sve manje reda i izvesnosti.” (Andrić, 2001: 12).

Travničani se nalaze u posebice nepogodnu položaju s obzirom na status grada kao prijestolnice Bosanskog pašaluka u carskoj vladavini, što uzrokuje pogoršavanje situacije u kojoj se bilo koji tip promjena vezanih za moć Osmanskog Carstva odražava i na njezinu vlast koja stoluje u Travniku: „Jeste da je Travnik vezirski grad i u njemu svet gospodski, čist, odmeren i mudar, s carem da govori, ali i Travničanima su dolazili dani kad bi im njihov nam udarao na nos i kad bi u sebi poželeti da žive mirno i bezbrižno, u nekoj od onih običnih, neslavnih kasaba koje se ne pominju u obračunima careva ni u sukobima država i koje nisu na udaru svetskih događaja ni na putu slavnih i važnih ličnosti (...) Kakvo dobro može doći kad su carevi zavađeni, narodi se krve i zemlje gore” Nov vezir? Neće biti bolji nego gori od ranijeg, a pratnja mu je nepoznata i mnogobrojna, izgladnela, sa bogzna kakvim novim prohtevima.” (Andrić, 2001: 12).

Zbog toga Travničani, premda svjesni svojega prestižnijega karaktera u odnosu na druge bosanske „kasabe”, ipak ne pronalaze zadovoljstvo niti mir u svezi sa svojim konstanto nepredvidljivim položajem.

4. 4. Prihvaćanje potlačenosti

Premda su se lokalni stanovnici u događajima u početku romana, primjerice nepristojnom dočeku francuskoga konzula, opirali tuđoj vladavini, na koncu ipak dolazi do djelomičnog prihvaćanja nametnutog. Prihvaćanje sudbine ogleđa se i u mirnom dočeku novog austrijskog konzula u odnosu na ranije jednake situacije: „Ulazak novog austrijskog konzula, po sunčanom aprilskom danu, bio je vrlo svečan i dostojanstven, iako vezir nije poslao naročito velik broj ljudstva u sretan je. Mladoliki i stasiti fon Paulić, na dobrom konju, privukao je na sebe sve poglede i izazvao ljubopitstva i prikriveno divljenje i kod onih koji to nikad ne bi priznali. Fon Miterer, koji je još ranije ispričao fon Pauliću kako su on i njegov francuski kolega dočekani, pre nekoliko godina, pri prvom prolasku kroz Travnik, bio je razočaran ovom promenom” (Andrić, 2001: 346).

Ako stilski ili u leksikološkom smislu promatramo cjelokupno djelo, primjetno je kako se često rabe turcizmi. Andrić, premda je i sam pripadnik naroda koji je u povijesti trpio tursko nametanje vlasti i kulture, jednako kao i narod prihvaća turcizme u svakodnevnom govoru i stilu pisanja. Ovim nalikuje na situaciju Amosa Tutole, nigerijskog pisca postkolonijalnog doba, koji je bez obzira na slabljenje i kasnije oslobađanje od kolonijalne vlasti i dalje pisao engleskim jezikom. U svojem cilju zagovaranja strane potla-

čenoga, ironično je kako postkolonijalna kritika često postavlja tzv. književnost *Commonwealtha*¹ na metu kritike, apatično zanemarujući činjenicu kako se dugogodišnji utjecaj, koji se ukorijenio u podsvijest naroda kao i u jezik, teško eliminira.

5. ANDRIĆEVI SKRIVENI STAVOVI

Dodjele određenih uloga likovima i ocrtavanje njihovih osobina na određen način hipotetski mogu prikazati Andrićeve stavove u duhu postkolonijalne tematike. Ove hipoteze, naravno, imaju potencijal dokazivosti samo ako djelo promatramo u pozitivističkom duhu kroz biografizam. Andrićev život obiluje bogatstvom iskustava u različitim kulturama i političkim uređenjima. Škvorc (2010: 40) navodi kako je zahvaljujući zaposlenju u diplomatskoj službi, Andrić u razdoblju od dvadesetak godina živio u Grazu, Rimu, Bukureštu, Trstu, Parizu, Madridu, Berlinu, Krakovu itd. U romanu se pronalazi nekolicina likova koja odgovara nekim od ovih kulturoloških i političkih pozadina, poput pripadnika francuskih i austrijskih konzulata, stoga se može pretpostaviti kako su Andrićevi likovi preslika realnih arhetipova, koje je sam poznao i susretao tijekom diplomatske karijere. Osim toga postoji mogućnost i dublje analize ako se deskripcija likova tumači kao stereotipna, subjektivistička osnova. Prema tomu, Andrićevo se prikazivanje Turaka kao vladara koji pribjegavaju primitivnijim načinima kažnjavanja u odnosu na austrijske i francuske suvladare može protumačiti u vidu negativnih stereotipa prema istočnjačkim narodima, gdje se izjednačavaju pojmovi Istok i primitivizam, ili u vidu opisa zasnovanog na činjeničnim stavovima, ovisno o perspektivi po kojoj se roman analizira. Tako npr. možemo zaključiti kako Andrić zapravo zauzima stranu naroda u Bosni protiv stranaca. Osim u ironiji kojom je djelo ispunjeno, taj stav vidljiv je i po njegovu opisu mlađeg vezira, kojeg prikazuje kao empatičnog tipa vladara. Ako uzmemo u obzir opću činjenicu kako je u Andrićevo vrijeme moderno bilo ekvivalent boljemu, onda se des Fosses neizravno nameće kao pozitivan lik ili protagonist. Tu tvrdnju dokazuje des Fossesova pozadina: „Amede Šomet Defose (Amedee Chaumette des Fosses) pripadao je najmlađem naraštaju pariške diplomatije, to jest prvima koji su, posle nemirnih revolucionarnih godi-

---

¹ Književnost *Commonwealtha* – književnost pisana na engleskom jeziku u zemljama koje su nekada bile kolonije (Burzynska i Markowski, 2009: 609).

na, pod povoljnim prilikama redovno školovani i dobili naročitu spremu za službu na Orijentu.” (Andrić, 2001: 60).

Ovim opisom des Fosses prikazan je kao mladić koji je sposobniji ustanoviti kvalitetnu vlast s obzirom na to da se u obrazovanju specijalizirao za to. Ovo prikazuje mogućnost Andrićeve težnje neizravnom prikazivanju des Fossesa i njegovih stavova kao validnim u odnosu na zastarjele, primitivne stavove Davillea i turskih vladara. Iz tog proizlazi i zaključak kako Andrić zauzima des Fossesovu stranu te zajedno s njim opravdava naizgled primitivno ponašanje lokalnih kršćana koji su rušili puteve izgrađene od strane Turaka, prikazujući tu reakciju dublje kao osjećaj ogorčenosti i svojevrsni štit potlačenih od kolonizatora. Daville je u burnom protestu lokalaca protiv puteva vidio odbijanje napretka te propagirao kako Travničani imaju urođenu zlobu specifičnu za istočnjačke narode, na što su des Fosses i neizravno Andrić odgovorili: „Dozvolite mi da ostanem pri svojem gledištu da su i zloća i dobrota jednoga naroda produkt prilika u kojima on živi i razvija se. Nije to dobrota što nas nagoni da gradimo puteve, nego potreba i želja za širenjem korisnih veza i uticaja, a to mnogi smatraju opet našom ‘zloćom’” (Andrić, 2001: 79).

Pored toga, na Davilleovo tumačenje praznovjerja u narodu kao nečeg iracionalnog, des Fosses opet odgovara s dozom empatije: „Ja se pitam šta bismo mi propovedali da živimo ovako kako žive ovdašnji hrišćani već tri stoleća” (Andrić 2001: 80). Iz prethodnog citata vjerovanja u ukazanje svetaca i slična uvjerenja naroda, koja se kose s uvjerenjima racionalističkih filozofija temeljenih na zakonima fizike, objašnjavaju se kao mehanizam suočavanja naroda s teškom situacijom, odnosno svojevrsnog oblika psihološkog koncepta maladaptivnoga sanjarenja. Na koncu empatiju i subjektivni stav Andrić prikazuje kroz lik Salomona, ukazujući na okrutnu realnost i sudbinu koloniziranoga naroda: „Odlaze veziri, zaboravljaju šta su radili i kako su postupali, dolaze novi i svaki počinje iznova. A mi ostajemo — pamtimo, beležimo sve što smo podneli, kako smo se branili i spašavali i predajemo od oca na sina ta skupo plaćena iskustva.” (Andrić, 2001: 475).

Osim što se teška situacija zadržava u svakodnevnicu koloniziranih, dublji problem koji se prikazuje ovim je psihološka generacijska trauma koja se prenosi s koljena na koljeno. Nadindividualno sjećanje ispunjeno lošim povijesnim iskustvima može rezultirati doprinosom nazadovanju društva, stvarajući kompleks manje vrijednosti naroda te doprinijeti njegovu manjku zainteresiranosti za komunikaciju s vanjskim, prekograničnim svijetom. Tu se zapravo i nalazi problem, koji ako i nije i veći od imperijalizma, na spektru se bar približava njegovoj razini.

Tvrđnja kako je Andrićevo oslikavanje likova hipotetski stereotipno zasnovano neizglednija je ako se uzima u obzir piščevo bogatstvo iskustava te se, u tom slučaju, opisi radije mogu pripisati upravo poznavanju različitosti na kulturno-političkoj sceni njegova društva. Andrićevo vlastito uvjerenje, izrečeno kroz izvantekstualne taktike, bilo je takvo da pisac mora zbližavati, a ne dijeliti ili braniti neke gradove i krajeve od drugih, odnosno pisac predstavlja „most” između kultura (Škvorc 2010: 40). U skladu s tim zaključno je i kako je sam Andrić svojevrsni postkolonijalni kritičar svojega vremena te kako njegovi romani ne zagovaraju ništa drugo nego težnju za svijest običnoga čovjeka o hegemoniji društva koja im se izravno nameće ili koja ordinira „iza zastora”.

6. PORUKE DJELA I PREMISE ZAKLJUČAKA

Osim što *Travnička hronika* nudi pogled u povijest Bosne kroz fiktivne likove i situacije inspirirane stvarnim događajima, ovo djelo ispunjeno je i aforizmima, koji potvrđuju određene stavove postkolonijalne kritike. Savršen primjer uokvirene pouke djela sljedeći je citat: „Teror kao sredstvo vladanja brzo otupi. To zna svako, osim onih koji su prilikama ili svojim nagonima prisiljeni da teror vrše.” (Andrić, 2001: 461). Dokaz je konačan slom turske prevlasti zasnovane na manipulaciji strahom. Na koncu od dva zla preostaje manje, odnosno kasnija austrijska prevlast kao rezultat pobjede manipulacije obmanom nad manipulacijom strahom: „fon Miterer je opet, po utvrđenom formularu, isticao mudru politiku bečkog dvora, koja želi samo mir i mirnu saradnju, ali mora da ima snažnu vojsku, jer to zahteva položaj velike sile na istoku Evrope.” (Andrić, 2001: 99).

Moguće je pretpostaviti kako je Andrić u djelu (čije je vrijeme radnje još u vrijeme bosanskog pašaluka) najavio aneksiju Bosne Austro-Ugarskoj, tako što pri kraju djela ukazuje na sveopće prihvaćanje austrijske vlasti u narodu. Ako je to slučaj, moguće je i da su njegove pretpostavke da je Austrija započela dominaciju nad Turskom strahovladavinom i lukavštinom. Premda manipulacija obmanom nije veliki iskorak u odnosu na manipulaciju strahom, Andrić neizravno nudi rješenje obaju problema. Primjer je Colognino retoričko pitanje u razgovoru s des Fossesom: „zašto da moja misao, dobra i prava, vredi manje od iste takve misli koja se rada u Rimu ili Parizu? Stoga što se rodila u ovoj dumači koja se zove Travnik?” (Andrić, 2001: 298).

Osim toga skrivenu poruku nalazimo u još jednom primjeru u narativnom dijelu romana: „To je bio onaj veliki strah, nevidljiv i nemerljiv (...)

Tada mnogi ljudi, obnevideli i zaluđeni, zaborave da postoje razum i hrabrost i da sve u životu prolazi i da život ljudski, kao i svaka druga stvar, ima svoju vrednost (...) a kad trenutak straha prođe, oni vide da su taj svoj život otkupili po suviše visokoj ceni ili čak da nisu bili ni ugroženi, nego samo podlegli neodoljivoj varci straha..." (Andrić, 2001: 433).

Iz posljednjih dvaju navedenih citata, zaključujemo kako se rješenje kompleksa inferiornosti i kolonijalnih pritisaka na psihološkom nivou nalazi u svijesti naroda o vlastitoj vrijednosti. Ako narod izgubi svijest o svojoj vrijednosti, pada u zamku manipulacija bilo koje vrste, koje ga uvjeravaju u prihvaćanje inferiorne pozicije drugosti. U svojem djelu *Nacionalizam i imaginacija* Spivak (2011: 27) navodi kako je ljubav prema materinjem jeziku „više nalik na udobnost” te kako ta ljubav „nije zapravo obznanjena ljubav prema zemlji”. Dakle po ovome primjeru bitno je spoznati kako se ideologije Zapada i njegova vlastita gledanja „ja” kao nadmoćnog ne zasnivaju ni na čemu drugom osim na osjećaju udobnosti u vlastitoj lažnoj zoni sigurnosti. Hijerarhija društva postavljena po zapadnjačkim standardima stoga osvješćivanjem potlačenih nailazi na destrukciju.

7. ZAKLJUČAK

Postkolonijalna kritika predstavljena je kao jedna od temeljnih struja interpretativnih stavova 20. stoljeća. Javlja se šezdesetih godina kao posljedica revolucionarnog bunta protiv zapadnjačke diktature u psihološkom i političkom smislu. U prvom redu ovoj teoriji doprinosi Edward Said svojim značajnim djelom *Orijentalizam*, gdje ironično prikazuje zapadnjačko licemjerstvo u postavljanju načela drugosti kao opreke civiliziranom društvu. *Travnička hronika* pokazao se kao idealan roman za primjenu ove kritike. Analizom opisa likova u romanu prikazane su uloge koje predstavljaju koncepte iz postkolonijalne kritike te njih postavljamo u semantički odnos kontrasta npr. kolonizatora i pripadnika drugosti, odnosno antagonista i protagonista, nasilnika i potlačenog. Poruke koje ovaj roman, u ključu postkolonijalne kritike, šalje određenim citatima protumačene su antihijerarhijski i antiideološki. Time su dokazani glavni ciljevi postkolonijalnih kritičara, a to je razvijanje svijesti kod potlačenih naroda i odupiranje pobjedi prave, skrivene ljudske slabosti – kolonijalizmu i svemu što predstavlja kao sustav vlasti i razmišljanja.

LITERATURA

- Andrić, I. (2001.). *Travnička hronika*. Zagreb: Konzor.
- Barry, P. (2002.). *Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory*. Manchester: Manchester University Press.
- Biti, V. (1997.). *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Burzynska, A. i Markowski, P. M. (2009.). *Književne teorije XX. veka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Chakravorty Spivak, G. (2011.). *Nacionalizam i imaginacija*. Zagreb: Fraktura.
- Glavaš, Z. (2012.). »Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije«. *Essehist*. 4(4), 75–82. <<https://hrcak.srce.hr/184516>> Pristupljeno 11. srpnja 2024.
- Lešić, Z. (2000.). »O postkolonijalnoj kritici, o Edwardu Saidu i o drugima«. *Novi izraz*, 7, 2–17. <<https://www.cceol.com/search/article-detail?id=104555>> Pristupljeno 13. srpnja 2024.
- Postkolonijalna kritika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2021. <<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49694>> Pristupljeno 25. siječnja 2023.
- Riezler, K. (1944.). »The Social Psychology of Fear«. *American Journal of Sociology*, 49(6), 489–498. <<http://www.jstor.org/stable/2771546>>. Pristupljeno 25. siječnja 2023.
- Said, E. (2008.). *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- Škvorc, B. i Lujanović, N. (2010.). »Andrić kao model izmještenog pisca«. *Fluminensia* 22(2), 37–52. <<https://hrcak.srce.hr/file/97878>>. Pristupljeno 13. srpnja 2024.

SAŽETAK

U ovome radu prikazani su odabrani ključni koncepti interpretacije tekstova u duhu postkolonijalne kritike te usmjeravanje fokalizacije kroz razne oblike konceptualizacije na Andrićev roman *Travnička hronika*. Primarno su postavljene osnovne odrednice postkolonijalne teorije poput orijentalističkih stavova i načela drugosti kao glavne posljedice imperijalnoga sustava u području psihologije zapadnjačkoga društva. U primijenjenoj kritici na romanu upotrijebile su se navedene odrednice kako bi se ukazalo na izravnu opasnost njihova zadržavanja u postimperijalnom društvu, kao i na onu skrivenu iza zastora. Na koncu kritike prikazani su načini opstanka i sloma ideoloških propagandi. Osim same primjene teoretskih činjenica, postavlja se

i nekoliko hipotetskih premisa koje zaključak usmjeravaju i razmišljanjem izvan tekstnog okvira, što omogućuje oblikovanje rada u skladu s namjerama kritike.

Ključne riječi: postkolonijalna kritika, imperijalizam, orijentalizam, načelo drugosti, ideologija.

CRKVA SV. EUSTAHIJA U DOBROTI I MURTIĆEV „KOZMOS IZ KAOSA”

Boka kotorska neiscrpan je izvor umjetničkog nadahnuća i vrelo bogate kulturne i sakralne baštine koja svjedoči o hrvatskom kulturnom identitetu i snažnoj vjeri koja je predstavljala temelj skladnog suživota i mira pred brojnim izazovima u multikulturalnom okruženju. Ona nije samo zaljev svetaca, već i prava riznica umjetničkog blaga koja privlači ljubitelje i poznavatelje umjetnosti. Jedan od bisera bokokotorske arhitekture i umjetnosti je barokna crkva sv. Eustahija u Dobroti.

Crkva je izgrađena prema nacrtu mletačkog arhitekta Bartola Riviere 1772. godine zahvaljujući priložima bratstava Dabinovića, Ivanovića, Tripkovića, Radimiri i Kosovića i crkvenih bratstava, Svetog Križa i Svetog Ružarija i milodarima pojedinaca. Unutrašnjost crkve krase sedam oltara izgrađenih od raznobojnog mramora. Skulpture koje krase glavni oltar djelo su Giuseppa Bernadija, a oltarne pale i slike na zidovima djela domaćih i mletačkih umjetnika, Josipa Kandelarija, Frane Potence, Konstantina Cedinija, Emanuela Zane, Franje Solimana i drugih. Strop crkve ukrašen je s dvanaest slika hrvatskog slikara Joze Kljakovića (1889. – 1969.) na temu „Legenda o životu sv. Eustahija” iz 1932. godine. Slike su poredane oko starije barokne slike s motivom „Obraćanja sv. Eustahija“ iz XVIII. stoljeća koja se pripisuje bokokotorskom slikaru Petru Kosoviću.¹

Prezbiterij crkve krase velebni mozaik Ede Murtića (oko 300 m²) s motivom Uzvišenja Svetog Križa, postavljen 1990. godine. Crkva posjeduje bogatu riznicu slika, liturgijskog posuđa, dobrotskih čipki, jedrenjaka, srebra. Oltarni mozaik Ede Murtića koji je smješten u prezbiteriju crkve posebno se ističe svojim suvremenim izričajem i ljepotom, ali nerijetko i liturgijsko-estetskim razilaženjima s obzirom na odnos tradicije i moderniteta kod uređenja i obnove sakralnih objekata.

¹ Usp. Pavao MEDAČ, *Dobrota – Sv. Eustahije*, u: <https://www.kotorskabiskupija.me/dobrota-sv-eustahije/>

Edo Murtić i don Branko Sbutega

Don Branko Sbutega (Kotor, 8. travnja 1952. – Kotor, 27. travnja 2006.) bio je katolički svećenik, župnik crkve sv. Eustahija, književnik, humanist, organizator brojnih kulturnih manifestacija, vrstan poznavatelj umjetnosti i neumorni promicatelj bokokotorske kulturne baštine. Na njegov poziv Edo Murtić će napraviti svoje impozantno djelo koje privlači brojne posjetitelje, ali i izaziva oprečne reakcije do današnjih dana.

Edo Murtić, slikar i grafičar (Velika Pisanica kraj Bjelovara, 4. svibnja 1921. – Zagreb, 2. siječnja 2005.), jedan je od najznačajnijih hrvatskih slikara apstraktnoga slikarstva i apstraktnoga ekspresionizma 20. stoljeća. Akademiju likovnih umjetnosti završio je u Zagrebu u klasi Ljube Babića (1939. – 1943.). Nakon boravka u SAD-u krajem pedesetih godina prošlog stoljeća upoznaje se s apstraktnim ekspresionizmom i eminentnim umjetnicima. Polovicom 1960-ih, njegovo slikarstvo doseže kulminaciju kolorističke ekspresije, svodeći izraz na dinamičnu, napetu gestu i čistu boju. Početkom 1980-ih vraća se figurativnom izrazu, vitalizmu, raskošnom koloritu. Edo Murtić nije samo slikar mediteranskog pejzaža, nego i egzistencijalnih nemira. Njegove slike nerijetko su socijalno angažirane, poput ciklusa „Oči straha” u kojima obnavlja ekspresionistički izraz na početku stvaralaštva kada sa Zlatkom Pricom iznova interpretira Kovačićevu poemu *Jama*. Krajem 90-ih sve do svoje smrti umjetnik se vraća žarkom koloritu i gestualizmu (ciklus *Montraker*, 1995. – 1998.; *Konac stoljeća*, 2000; *Katedrala*, 2003).² Izlagao je i na nizu međunarodnih grafičkih i slikarskih bijenala diljem svijeta, a za svoja djela dobio je brojne nagrade i priznanja. Djela su mu izložena u najpoznatijim svjetskim galerijama i muzejima, *MoMA – Museum of Modern Art* u New Yorku, *Tate Modern* u Londonu, *Kunsthaus* u Zürichu, muzeju *Peggy Guggenheim* u Veneciji i dr. U bogatom stvaralačkom opusu izdvaja se kratki sakralni opus koji bi pao u zaborav da nije bilo don Branka Sbutega koji je s Murtićem ostvario plodnu suradnju.

Mozaik s motivom Uzvišenja sv. Križa predstavlja složenu kompoziciju nastalu pred početak Domovinskog rata 1990. godine. Promatrač će čim se približi ovom djelu na vrhu primijetiti natpis „Hvala, Tebi Bože, što sam bio na ovome svijetu.“

---

² Murtić, Edo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 22.10.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/murtic-edo>>.

MURTIĆEV „KOZMOS IZ KAOSA“ U DOBROTI

Murtićev mozaik u crkvi svetog Eustahija u Dobroti motrio sam prvo u skicama koje su prvotno bile svojevrsna studija za franjevačku crkvu svetih apostola Petra i Pavla u Mostaru, potom u finalnom izgledu – nakon napuštanja mostarske lokacije – za spomenutu crkvu svetog Eustahija u Dobroti. Murtić je uradio brojne skice u traženju rješenja za prvi, potom i za drugi smještaj.

Što se dogodilo s tim grandioznim mozaikom u njegovu nesigurnu hodu do konačnog smještaja? Je li s ovim mozaikom slikar Murtić – svjetonazorski relativno daleko od kršćanskog sakralnog slikarstva – dobio „pečat“ sakralnog slikara? Je li taj svjetski poznati umjetnik – slikarski eruptivan, neobuzdan u kolorizmu i raskošan u simbolizmu – uspio stvoriti slikarsko djelo koje se smisleno može smjestiti u jednu katoličku crkvu? Jesmo li, vjernički gledano, pred ovim mozaikom „uzdignuti“ ili smo uznemireni?

Naš odgovor na rečena i slična pitanja dvojak je, ali ne dvoznačan.

Motrimo li Murtićev mozaik izdvojeno od smještaja u crkvi svetog Eustahija, pa i od onog namjeravanog u Mostaru, reći ćemo *prvo*: riječ je o

umjetničkom djelu koje se doima kao dubinski napor da slikar iz vlastita imanentnog propinjanja dosegne transcendentno s prostora opće religijskog, ponešto i kršćanskog zrenika. Iz tog, nazovimo „kaotičnog“ zrenika, dotičemo crtu Murtićeva stvaranja „sklada“ iz suprotnosti različitih silnica. Motreći mozaik s takvog zrenika, nameće mi se misao Vasilija Kandinskog o umjetničkom stvaranju. Svaki umjetnik – interpretiram Kandinskog – u svojem stvaranju trebao bi se prepustiti, makar nesvjesno, zakonu svemirskog nastajanja kozmosa iz kaosa, što u stanovitom smislu vrijedi i za stvaralački čin čovjekova duha, jer „svako umjetničko djelo – piše Vasilij Kandinsky početkom 20. st. – u tehničkom smislu rađa se baš kao što je nastao i svemirski kozmos... preko kaotičnih turbulencija...“. Stoga je, prema istom Kandinskom, „stvaranje jednog djela prisposobivo stvaranju svijeta“ (*Du Spirituel dans l'art, et dans la peinture en particulier*, Denoël, 1989., str. 28).

Umjetnik, naime, makar i nesvjesno, sudjeluje u tajni stvaranja. Stvaranje kroz „kaos“, što je utkano u sami stvaralački čin i stvaralačko događanje, određeni je pokretač istinskog stvaralačkog djela. Umjetničko djelo nastaje na crti stvaranja koje nadilazi uobičajeni logički govor. Nije, dakako, ni protiv logike, ni protiv razuma, ni protiv uhodanih pravila, nego je iznad, i samo tako može nastati stvaranje novoga. Pa kao što nije moguće dovinuti tajnu Božjeg stvaranja kozmosa preko prolaznog kaosa, tako biva i s istinskim

umjetnikom u slikarstvu i u drugim umjetnostima. U stanovitom smislu, to je u „prirodi“ nastajanja umjetničkog djela, događa se spontano, nešto kao posebna igra bez izmišljanja, nenamješteno, „bez pravila“ ili, bolje je reći, iznad pravila. Pitanje je o nastajanju stvaralačkog čina, ne o ‘tehnicu’ slikanja. No, dok se umjetničko stvaranje rađa iz takvih, naoko suprotstavljenih silnica, ostaje ‘zahtjev’ da ono mora dovesti do lijepog i skladnog. Tko to može? Malo ih je. Zato je istinske umjetnosti jako malo.

Držimo da je s takvog motrišta slikarstvo Ede Murtića paradigmatično. Je li i problematično? Odgovor će o tome dati pozvaniji. Što se mene tiče, stojim pred mozaikom u crkvi sve. Eustahija u Dobroti. Taj mozaik, promatran zasebno, „iz sebe“, bez suodnosa u prostoru s drugim umjetničkim sadržajem, vrijedan je pažnje, ali po sebi nije slikarsko djelo koje bi – naglašavam: zasebno, samostojno – moglo stajati u jednoj katoličkoj crkvi. Naš se odgovor odnosi na ono drugo, na ono što mu dopušta ulaz u katolički bogoslužni prostor: Murtićev mozaik u suodnosu s postojećom umjetničkom baštinom u crkvi sv. Eustahija, gdje dobro stoji.

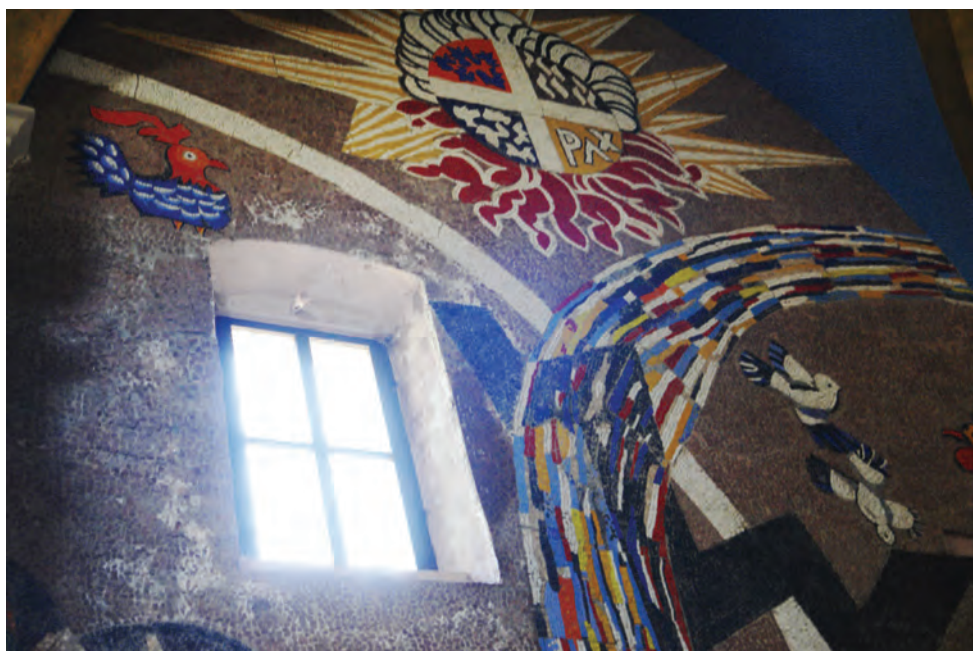
Murtićev mozaik u apsidi crkve u Dobroti, postavljen u začelju velikog baroknog oltara, studijski domišljen i simbolički artikuliran za taj prostor, daje, naime, posve drugačiji dojam. Očito, Murtić je – ne bez razgovora s Brankom Sbutegom, naručiteljem, ali i znalцем u razumijevanju umjetničkog djela – uspio stvoriti suodnos između svojega umjetničkog djela i

postojećeg svečanog baroknog oltara s retablom i tabernakulom, sve potonje u visoko vrijednom baroku. Doživljavamo, naime, da Murtićev mozaik u Dobroti predstavlja dubinsko traganje i hod u otkrivanju Tajne vjere, sada naglašenije s kršćanskog zrenika, a visoko sakralni barokni oltar s tabernakulom „očitovanje“ je te Tajne.

Taj doživljaj imamo nadasve kad stojimo u osovinskom motrenju mozaika iz crkvene lađe. Doživljavamo neočekivanu pomirenost između baštijnjenog i novog, između baroknog i Murtićeva. Držimo da se s postavljanjem naskroz modernog mozaika u crkvi svetog Eustahija dogodilo *slaganje suprotnosti (concordantia oppositorum)*, da se poslužimo sintagmom iz području klasične filozofije i teologije. U stanovitom smislu, dva umjetnička „entiteta“, veoma različita, ušla su u „dijalog“ i dobro komuniciraju. To se može kazati nadasve s konceptualnoga gledišta, mogli bismo kazati studijskoga, manje s motrišta doživljavanja od strane „običnog“ vjernika. No, znademo, dogodilo se više od jedanput, da „obični“ ljudi znadu rasti u doživljavanju, što se, primjerice, dogodilo s Dulčićevom velikom freskom u crkvi Gospe od Zdravlja u Splitu.

Dobro je što se Murtić za konačnu realizaciju svojega mozaika odrekao definiranih likova kršćanske Tajne – Uskrsloga, anđela, svetaca – što je namjeravao učiniti dok je u skicama tražio suodnos s baštinjenim. Naime, u velebnoj baroknoj kompoziciji velikog oltara i tabernakula s Uskrsnim u svojemu središtu, sve je figurativno izraženo (Uskrsnuli, sveci s jedne i s druge strane), pa bi svaka figurativna replika na Murtićevu mozaiku bila nepotrebnim pleonazam. Slikar mozaika ostao je na crti simbolizma: u osovinjskoj dominantni suodnosa između tabernakula s Uskrsnim (barokna baština) i, pozadinski, svjetlo žutoga KRIŽA u vrhu mozaika, sjajno je istaknuta duhovno-teološka vertikalna cjelina, dakle baroknog i Murtićeva; tu vertikalnu sa strane, nešto niže, pojačavaju dva druga bitna Murtićeva simbola: s desne je KRIŽ u crvenoj boji, kao simbol Kristova „Stabla života“ (*Otk* 22,2; 22,14), a s lijeve strane „Stabla spoznaje dobra i zla“ u Edenskom vrtu (*Post* 2,9); pri tome je veoma značajno da se iz spomenutog crvenog KRIŽA – uz zamah vrtloga što se izvija s dna toga KRIŽA – izljeva slap „blagoslovnih“ silnica prema vrhu tabernakula, što se ne događa iz „Stabla spoznaje“, gdje je nastao misterij istočnoga grijeha (usp. *Post* 3, 1-8); u tom osovinjskom motrenju mozaika pažnju zaslužuje i DUGA koja u simetričnom odnosu ispod središnjeg svjetložutoga Križa takoreći prenosi uzvišene boje vječnoga SVJETLA; konačno, u smislu simboličkog ukrašavanja mozaika, po čitavom Murtićevu „kozmosu“ pojavljuju se svijetli i radosni izričaji ptica

i zvjezdica; tek su u dnu naznake likova: s desne strane „predstavnicu“ lokalnog čovjeka u narodnoj nošnji, s lijeve strane naznake životinja.

U svemu tom snažnom slikarskom izražavanju može se čitati slikareva „nemoć“ u govoru pred Neizrecivim, ali i slikareva slutnja u teološku vrijednost preobrazbe u konačnu pobjedu Dobra nad Zlim, pri čemu ta (slikareva) spoznaja nije bila moguća bez TAJNE KRIŽA (crveni križ) i USKRSNUĆA (svjetložuti Križ u vrhu), postavljeni u suodnos s tabernakulom, odnosno oltarom.

Dodajmo da bi se Murtićev mozaik u Dobroti moglo čitati i iz matrice u Apokalipsi/Otkrivenju: o „ratu na nebu“ (usp. *Otk* 12, 8) i o „slavlju na nebu“ (usp. *Otk* 19, 1-10). U svakom slučaju, Murtić nije daleko od apokaliptičkoga govora. U tome se, uostalom, prepoznaje i misao Kandinskoga o nastajanju umjetničkog djela iz kaosa u kozmos.

Čitamo li, dakle, postavljeni Murtićev mozaik u suodnosu s postojećom baroknom kompozicijom, držimo da je došlo do ostvarenja u kojemu tražnja za otkrivanjem Tajne (Murtić) predstavlja čovjekov (umjetnikov) napor koji se dobro složio s baroknom definicijom Tajne vjere. Murtićeve erupтивne silnice – nerijetko silnice kaosa – suglasile su se sa kršćanskim-katoličkim Svetim, što je barokna umjetnost u Dobroti izrazila na svoj visoko umjetnički način.

GODINA U ZNAKU MILJENKA SMOJE I MARKA MARULIĆA

Kakve sličnosti imaju Miljenko Smoje i Marko Marulić? Različite kulturno-povijesne epohe i društveno-političke okolnosti, različiti karakteri i književne osobnosti. Smoje je bio boem, Marulić vitez. Njihove razlike možemo promatrati s kulturološkog, genetskog, psihološkog i duhovnog aspekta. Postoje i sličnosti, a prva upućuje na psa. Smojin pas Šarko i Marulićev Mrki pokazuju ono što je govorio Smoje „pas nije beštija”. Više ćemo beštija naći među ljudima nego psima. Uostalom, čovjek je, složit ćemo se s njim „jedina beštija koja piše”. Druga sličnost između ova dva pisca je da su oba Splićani, a treća da u njihovu stvaralaštvu ima društveno angažiranih elemenata. Postoji i još jedna sličnost, Marulić i Smoje pišu narodnim jezikom. Dok se jedan bavio duhovnom prirodom čovjeka, drugi se zanimao za ono socijalno animalno u čovjeku. Smoje je ljude uspoređivao sa životinjama i u njima nalazio sličnosti. Znamo da svaka beštija ima potrebu markirati svoj prostor i braniti ga od uljeza. Isto čine i ljudi na mnogo perfidniji način. Prvo šire glasine i laži o osobi koja im smeta ili ih na bilo koji način ugrožava, zatim gledaju kako je udaljiti iz svog okruženja spletkama, klevetama, oružjem i silom. Zaključio je da sve što čine beštije to isto čine i ljudi jedni drugima. Ne biraju sredstva kako da ostvare svoje ciljeve. Lako ćemo prepoznati „beštije u politici” i „beštije u kulturi”. Oni imaju najviše sličnosti jer se koriste glasnim medijskim sredstvima i društvenim pritiskom kako bi maknuli „uljeza”. Na svim položajima grupiraju se u klanove i kaste budno pazeći da nikakvo smetalo ne poremeti njihov mir i blaženi osjećaj sigurnosti. Beštije su spremne, bez obzira na politički i religiozni predznak, poginuti za vlastiti interes braneći sistem koji im daje potreban osjećaj moći. Među njima ima opakih skribomana koji znaju dotući i potpuno onesposobiti druge, slične sebi, kulturne borce.

Prošle godine svečano se u gradu pod Marjanom obilježavala *Godina Miljenka Smoje* povodom obilježavanja stote godišnjice njegova rođenja. Započela je tradicionalnom *Smojinom marendom*, a završila Pričiginom i otkrivanjem njegova spomenika na Matejušci. Nije manjkalo predstava, koncerata, književnih večeri, izložbi. Splićani su se tako još jednom podsjetili na Smojina djela puna jezičnog kolorita i istančanog humora ovjekovječenih u

kulturnim serijama *Naše malo misto* (1969. – 1970.) i *Velo misto* (1981.). Sjetili su se priče o Roku i Cicibeli i drugih pučkih legendi. Malo ljudi zna da su te priče inspirirane stvarnim događajima i osobama. Roko Ljubica, zvani Baluska i Dujka Bašić zvana Cicibela, živjeli su kao beskućnici na Matejušci. Roko je bio ribar koji je živio u trošnoj gajeti s Cicibelom koja mu se kasnije pridružila. Za jedne, Miljenko Smoje je bio dalmatinski kroničar, izvrstan scenarist i humorist, za druge feralovac, ljevičar i jugonostalgijačar.

Tko je zapravo bio Miljenko Smoje? Rodio se u Splitu, 14. veljače 1923., a umro 25. listopada 1995. godine. Pisao je putopise, scenarije, humoreske, reportaže i satirične članke za *Slobodnu Dalmaciju*, *Vjesnik*, *Feral Tribune* i druge listove. Pokrenuo je humoristički list *Pomet* koji je kasnije postao redovni tjedni prilog u *Slobodnoj Dalmaciji*. Svojedobno se gadno zamjerio navijačima Hajduka i braniteljskoj populaciji kad se usprotivio skidanju crvene zvijezde s Hajdukova grba. Zakleo se, kažu, da više nikada neće ići na stadion dok hrvatski grb krasi grudi igrača Hajduka.

„Uvijek netko dođe i želi nam skinuti zvijezdu. Ne može se tako živjeti”, govorio je Smoje.

„To je pljuvanje po tradiciji kluba i njegovoj prošlosti”, objašnjava.

„Političari čim dođu na vlast misle da s njima počinje život jednog grada. Odmah žele ukloniti sve što su drugi stvorili, uništiti i ono što je valjalo i ono što nije.”

Razvoj parlamentarne demokracije na hrvatski način promatrao je kritički.

„Trebalo li opet rušiti fontanu?” – pitao se.

„Zašto se osuđuje pozdrav „zdravo”? Zar nije bolje nekome reći „zdravo” nego „bok”? Pozdrav „zdravo” ima kao i pozdrav „sretno” pozitivno značenje. Rimljani su Cezara pozdravljali sa „zdravo”, a mi danas nikome ne želimo zdravo.”

Smoje je imao svoje viđenje raspada Jugoslavije i demokratskih promjena koje su potom uslijedile. Nikada nije krio da je za njega „bilo časnije živjeti s Titom”. To je bio njegov stav, ali naravno da u tom sistemu nije svima bilo dobro i zna se koje je sudbina čekala one koji bi kao Smoje kritički pisali o tadašnjem režimu. Oni koji su trpjeli teške torture na Golom otoku nisu mogli govoriti da je bilo časnije živjeti s Titom. Ni oni koje je komunistička partija prisluškivala, uhodila, zatvarala i trovala poput blaženog kardinala Alojzija Stepinca. Hrvatska se raspadom Jugoslavije našla na povijesnoj i društveno-ekonomskoj prekretnici. Ta nagla promjena jednog sistema u drugi nije svima dobro sjela. Očekivalo se da će s primjenom društvene klime doći do lustracije, ali predsjednik Tuđman kojega je toliko kritizirao Smoje nije išao tim putem. On se zalagao za pomirbu, jaku ljevicu

i jaku desnicu u hrvatskom društvu. Naravno da su „krupne beštije” i tada našle model opstanka i preživljavanja. Miljenko Smoje se zapravo nije ni trudio biti objektivan društveni analitičar. On je želio u novinarstvu biti i ostati svoj, do kraja neposredan, provokativan, ciničan i humorističan. Njega je iritirala komercijalizacija domoljublja i to gotovo mitsko buđenje nacionalnog ponosa za vrijeme Domovinskog rata. Dok je njegov meštar iz *Velog mista* stalno govorio da neće „politiku u svoju butigu” Smoje ga nije slušao. On je zauvijek uvukao politiku u svoju književnu butigu po načelu „uvik kontra, takva sorta”. Aktualne društveno-političke događaje komentirao je u svojim kolumnama u žurnalističko-satiričnoj formi poput drugih feralovaca kojima je bio uzor. Te njegove tekstove možemo danas promatrati s aspekta jedne jugonostalgicne ogorčenosti i buđenja toksičnog nacionalizma na svim stranama. Rat je najveće zlo koje donosi brojna zla i na površinu izvlači one potisnute generacijske i društvene anomalije. Hrvatski patriotizam oduvijek je bio bremenit moralnim razvalinama i izdajama. Naše hrvatstvo se svaki dan gubi u jalovim diskusijama i navijačkim zastavama. Gubi se u strančarenjima i dirigiranim podjelama ne shvaćajući da je Hrvatska danas meta jednoga novog hibridnog i informativnog ratovanja. Istina u medijskom prostoru nikad nije bila traženija i poželjnija.

Ako se maknemo od tog političkog diskursa koji za svakog pisca znači hodanje po vatri s mogućnošću valjanja u blatu, Miljenka Smoju ipak ćemo pamtiti najviše po njegovim domicilnim likovima kakvih više nećemo nigdje naći. Njegova djela nas podsjećaju na vrijeme koje je prohujalo u pretvorbi i privatizaciji, masovnom turizmu i apartmanizaciji. Dašak starog Splita naći ćemo samo ako se još zavučemo u stari dio Varoši i Geta kad odu turisti. Jedno od tih mjesta koje čuva uspomenu na Miljenka Smoju je kono-ba Fife. Druga je zalogajnica Dioklecijan u Getu, odnosno Tri volta legendarnog vlasnika Mate Prkića koja svojim gostima ne nudi samo hranu i piće, nego nešto više. Ova zalogajnica nas podsjeća na brojne generacije koje su se tu okupljale, pjevale i družile. Sjećam se jedne prigode kad je Mate Prkić sjeo za naš stol, narezao pršut i to svoj pravi drniški. Nije htio pričati sve dok nismo kušali i njegov Debit, bijelo suho vino bogato aromom. Tada je otvorio dušu i počeo pričati dugu ispovijest o tome kako je izgledao Split njegove mladosti i koliko se danas promijenio. Slušali smo ga, ja i prijatelji, pažljivo kao da čitamo otvorenu knjigu, a on nam je pokazivao slike, stare razglednice, čak i prvi auto koji je kupio početkom 70-ih kad je otvorio kulturnu zalogajnicu. Imao je Mate u srcu Geta brojne poznate i nepoznate goste, glumce, generale, pa tako i Smoju i njegovu ženu Lepu. Split se u pedeset godina jako promijenio, no ono što je fascinantno, Mate u svojoj zalogajnici

nije ništa mijenjao, ni konobarice ni trošni inventar koji je kupio početkom 70-ih. Još drži stare slike i uspomene na zidu i još se tu kad zapuše jugo za stolom igra bela, miješaju karte. Na ručku kod Mate shvatili smo da nisu svi ljudi „kako vitar puše”. Nisu svi poletjeli za brzom zaradom, nezdravom hranom, virtulanim svijetom. Neki su ostali vjerni sebi, svojim korijenima i tradiciji. Njegovao je i Miljenko Smoje taj duh starog Splita sačuvan na jeziku splitske čakavštine, upravo one koju je prije njega u svojim živopisnim kronikama promovirao Marko Uvodić Splicićanin (1877. – 1947.).

Godina Miljenka Smoje protekla je bez većih incidenata, osim jednog koji se, naravno, dogodio pod okriljem noći. Tek otkriveni spomenik Miljenku Smoji na Matejušci netko je u znak prosvjeda zalio kantom plave boje i prekrrio šalom Partizana.

2024. – GODINA MARKA MARULIĆA

Tek što smo ispratili *Godinu Miljenka Smoje*, Vlada Republike Hrvatske je najavila obilježavanje *Godine Marka Marulića* i to na 500. godišnjicu Marulićeve smrti, 5. siječnja 2024. godine. Tom prigodom, u Splitu je boravila Nina Obuljen Koržinek, ministrica kulture i medija na svečanom otvorenju Marulićeve godine koja je započela nizom aktivnosti u organizaciji Književnog kruga Split i centra Marulianum.

U obilježavanje velike obljetnice uključile su se brojne institucije, kulturne i obrazovne ustanove. Na jubilarnom 70. Splitskom ljetu premijerno se izvela monodrama *Judita* u izvedbi Katarine Romac, mlade glumice splitskog HNK. Učenici IV. gimnazije „Marko Marulić” prigodnim programom sudjelovali su na manifestaciji Vidik-fest koji organizira Hrvatska udruga Benedikt. Studenti glume UMAS-a pod vodstvom glumice i redateljice Brune Bebić splitskoj publici su predstavili scensku adaptaciju *Judite* u prostoru Meštrovićeva Kaštilca. Do kraja godine s nestrpljenjem se očekuje još jedno gostovanje ansambla *Dialogos* i maestralne Katarine Livljanić, profesorice na uglednoj *Schola Cantorum* u Baselu. Njezina *Judita* oživljava mistični i drevni glazbeno-jezični kod koji se očuvao u dalmatinskom pučkom pjevanju. Katarina Livljanić je jedna od rijetkih muzikologinja koja se bavi suvremenim crkvenim misterijima po uzoru na tradiciju glagoljaškog pjevanja i to zbilja radi na vrhunskoj razini. U koncertnoj dvorani Ive Tijardovića uskoro se očekuje nastup Mije Jurišića, prvaka Drame HNK Split i Splitskog gitarističkog kvarteta. Njihov glazbeno-scenski program predstavlja glazbeno-književno putovanje od renesanse do moderne, isprepletano čitanjem

Marulićevih tekstova (*Latinske pjesme*, Marulićev opis Splita), kao i tekstova o životu Marka Marulića (Frane Božičevića i Bratislava Lučina), uz glazbenu pratnju španjolskih (Luis de Narváez, Luis de Milán, Alonso Mudarra) i domaćih skladatelja (Vlado Sunko, Ivan Božičević, Goran Tudor).

Vrijedno je spomenuti da je Grad Split u Marulićevoj godini organizirao postavljanje murala Matka Trebotića na temu Judita – Opsada Betulije na uglu Marmontove ulice i Ulice kralja Tomislava. Zapuštena fasada tako je dobila novi izgled i lijepo se uklopila u prostor kod Pirje. Marulićeva djela inspirirala su brojne likovne umjetnike, poput već spomenutog Matka Trebotića i Dimitrija Popovića. Ovog ljeta smo u sklopu velike retrospektivne izložbe akademskog slikara Josipa Botterija Dinija imali prilike vidjeti u Staroj gradskoj vijećnici izložen lijep portret Marka Marulića u tehnici mozaika. Marulićeva godina se u Zagrebu svečano obilježava nizom događanja; znanstvenim skupom u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici, izložbom u knjižnici HAZU i opernom izvedbom Judite Frane Paraća u režiji Snježane Banović. Ugledni grafičar i scenograf Zlatko Kauzlarić Atač izradio je tom prigodom novi osmi po redu svečani scenski zastor u zgradi zagrebačkog HNK posvećen liku Marka Marulića.

Na otoku Šolti je obnovljena spomen-kuća don Dujma Balistrića u Nečujmu i pokrenuta manifestacija *Dani Marka Marulića* u suradnji s Gradskom knjižnicom Marko Marulić iz Splita i Društvom hrvatskih književnika. Općenito možemo zaključiti da je Marulićeva godina pokrenula niz kulturnih inicijativa i bacila novo svjetlo na njegova djela. No, prije nego nastavimo dalje, valja se još jednom podsjetiti nekih temeljnih podataka o Marku Maruliću kako bismo ga približili suvremenom čitatelju i istraživaču.

Marko Marulić, rođen je u Splitu 18. kolovoza 1450. godine i umro u Splitu 5. siječnja 1524. godine. Slovio je kao „učeni pjesnik” (*poeta doctus*), prevoditelj, književnik i kršćanski humanist. Njegova djela su prevedena na brojne jezike, a slavu je stekao tiskanjem biblijskog epa *Judite* na narodni jezik 1521. godine. Ona predstavlja najznačajnije Marulićevo djelo i najznamenitije djelo hrvatske humanističke i renesansne književnosti koje obilježava početak hrvatske umjetničke književnosti. Zanimljivo je istaknuti da je Marulić to djelo napisao na splitskoj čakavštini svoga vremena. Priča o Juditi je priča o starozavjetnoj priči iz Betulije koja je odsjekla glavu neprijateljskom vojskovođi Holofernu. Djelo je posvećeno don Dujmu Balistriliću po uzusu rimskih epičara u šest pjevanja. Judita je vrlo brzo doživjela veliku popularnost jer su je hrvatski čitatelji čitali u aluzivnom ključu i kontekstu obrane hrvatskog naroda od Turaka koji su u Marulićevo vrijeme došli čak do Klisa. Nije teško usporediti asirsku vojsku kojom je zapovijedao Holo-

ferno u biblijskom epu s turskom vojskom koja je pustošila dalmatinska sela i gradove u vrijeme osmanskih osvajanja. Marulić u svom epu snažno ističe taj domoljubni osjećaj i nadu u Božju pomoć. Judita je brojne čitatelje podsjetila na znane i neznane junakinje našeg naroda, Divu Grabovčevu i Milu Gojsalić u kojima su nalazili sličnost s udovicom Juditom. Marulićeva djela sadrže elemente renesansne i trubadurske književnosti koje privlače čitatelja u jednostavnom i pitkom stihu. Slično kao i njegovi suvremenici Angelo Poliziano, Lodovico Ariosto i Jacopo Sannazzari i on je imao dvojaki opus u kojemu su se ispreplitala djela na latinskom jeziku s onima na hrvatskom jeziku. U poemi *Molitva suprotiva Turkom* u obliku molitve susreće se latinski akrostih usmjeren prema „gluhom Europi” koja ne prepoznaje opasnost od turskih osvajačkih ratova. Tu njegovu poemu kao i niz drugih pisama papama i drugim velikodostojnicima možemo danas promatrati s aspekta društveno angažirane književnosti. Marulić često ističe da je mir sa samim sobom zalag mir i skladnog suživota s drugima. Njegovo najopsežnije pjesničko djelo Davidijada povezuje antički i biblijski ep. Veliki utjecaj na njegova djela pretežno religiozne tematike imao je pokret *devotio moderna* (moderna pobožnost), izvorno nastao u Nizozemskoj potkraj 14. stoljeća. Pokret se vrlo brzo proširio po Europi, privlačeći vjernike osobitim stavljanjem naglaska na unutarnji život i pobožnost prema uputama knjige *Nasljeduj Krista* za koju se vjeruje da ju je napisao Toma Kempenac (1380. – 1471.). To jedno od najpopularnijih duhovnih štiva nakon Biblije Marulić je preveo na narodni jezik 1500. godine pod naslovom *Od naslidovanja Isukarstova*.

Zanimljivo je naglasiti da se Maruliću pripisuje prva uporaba riječi „psihologija” koju u fragmentima nalazimo u djelu *Psichologia de ratione animae humanae*. To djelo nažalost nikada nije pronađeno. Znamo da su Marulićeva djela čitali Thomas More u tamnici neposredno prije smrti i sv. Franjo Saleški.

Na kraju spomenimo da se Marko Marulić vodi kao sluga Božji mjesne splitske Crkve i da je nadbiskup Frane Franić svojedobno pokrenuo za njega postupak beatifikacije.

Kad govorimo o scenskoj adaptaciji Marulićevih djela, spomenimo da je jedna od najboljih adaptacija bila predstava *Judita* redateljica Marina Carevića koja se na *Splitskom ljetu* igrala 1979. godine. Marko Marulić je prisutan i u hrvatskoj suvremenoj glazbi. Tu se posebno izdvajaju vrhunske skladbe *Missa Maruliana* za sopran, bariton, mješoviti zbor i orkestar (1993.) i opera *Judita* (2000.) hrvatskog skladatelja Frane Paraća.

Splitska publika je upravo zbog toga očekivala da će o Maruliću najviše biti govora na 34. *Marulićevim danima*. No, o njemu je na programu ovogodišnjih *Marulićevih dana* bilo najmanje govora. Ta se manifestacija udaljila od prvotne koncepcije i želje njenih utemeljitelja. *Marulićevi dani* sve su samo ne dani Marka Marulića. Oni posljednjih godina pokazuju tendenciju prema radikalnim trendovima i novoj drami. U takvoj koncepciji nema više mjesta ni za Marulića ni za „svetu umjetnost” koju je on zagovarao. U splitskom kazalištu su zapuhali neki novi vjetrovi i s tim vjetrovima nestale su s pozornice herojske figure i uzvišene priče. Nova drama istražuje krizu svih vrijednosti, otuđenje, besmisao i spiralu nasilja. Junaci nove drame su antijunaci koji se na tragičan način bore s dosadom i vlastitim demonima rastrgani između nužnosti i slobode koja im ne daje odgovore na temeljna pitanja. Vratiti se Maruliću, znači vratiti se tradiciji koja kazališnu umjetnost čini „svetom, lijepom i dobrom”. Nadamo se da će se i to jednom dogoditi.

Ante ČALETA

HRVATI U BOSNI I HERCEGOVINI – ŽIVOT I POVIJEST U SUSRETU ISTOKA I ZAPADA

Izložba znakovitog naslova *Hrvati u Bosni i Hercegovini - život i povijest u susretu istoka i zapada*, autora o. dr. Zvonka Martića, etnologa i župnika na splitskom Kamenu, u organizaciji Podružnice Split – Hrvatske matice iseljenika i Udruge za očuvanje i promicanje tradicijske kulture u Bosni i Hercegovini „Stećak“; otvorena je 3. listopada u Sveučilišnoj galeriji na splitskom Kampusu, a galerijski postav splitskoj publici bio je ponuđen do 25. listopada 2024. godine.

Cijeneći važnost kršćanskog, odnosno katoličkog utjecaja hrvatskog naroda na multikulturalni i antropološki etnos Bosne i Hercegovine, Hrvatska matica iseljenika – Podružnica Split kao suorganizator izložbe, željela je u okviru svog djelovanja apostrofirati nepobitan karakter trajne povezanosti hrvatskog naroda s obje strane granice. Paralelno s istaknutom navezanosti, izložbom se ujedno željela ukazati i specifičnosti etnološkog „koračanja“ hrvatskog nacionalnog korpusa u doticaju s civilizacijskim Istokom i Zapadom, kroz susret s pravoslavljem kao i islamom, čime je taj korpus kroz društveni i religijski aspekt sublimirao svojstvene specifičnosti.

Posjetitelji izložbe *Hrvati u Bosni i Hercegovini - život i povijest u susretu istoka i zapada*, u mozaiku izložbenih eksponata (26 fotografija, autora Jasmina Fazlagića - povijesnog prikaza običaja, povijesnih, ali i narodnom predajom oživljenih likova, religijskih manifestacija i svetkovina, osuvremenjenih grafičkim dizajnom, kao i artefakata: poput tradicijske nošnje, nakita i pomagala), mogli su se kroz izložbeni postav educirati, ali i identificirati s identitetskom opstojnosti, nacionalnom suverenosti, religijskom svijesti kroz retrospektivno biće jednog naroda.

Izložbena punina i smisao doživljena je kroz osobno, gotovo intimno pitanje: Što mi predstavlja *to horizon* „zemljica“ Bosna i Hercegovina? Koliko sam upoznat s njenim identitetom? Poznajem li njezinu povijesnu zbilju, satkanu u susretištu naroda, civilizacija, religija, otisnutu na pergamenu ili usamljenom bogumilskom stećku? Koliko me osobna identifikacija s kame-

nom Hercegovine, vodom Lašve i ravnicom Posavine čini bogatijim čovjekom.

Poznajem li povijest opatije Mariastern (Marije Zvijezde), sadržaj inkunabula Kraljeve Sutjeske, suzu Dive Grabovčeve s obronaka Kedžare?

Jesam li upoznat s činjenicom da današnji apostolski nuncij u Republici Italiji i San Marinu nosi naslovnu titulu nadbiskupa drevnog Sarsenteruma, čime se povijesna spoznaja o prisutnosti kršćanstva kroz institucionalni karakter Sarsentenske biskupije, koja je obuhvaćala prostor istočne Hercegovine iz 553. godine, ističe kao trajna realnost i zavrjeđuje pozornost čak petnaest stoljeća nakon njezina prvog spominjanja? Je li se njezino sjedište nalazilo u Cimu kod Mostara ili u neposrednoj blizini Stoca, slijedom arheoloških nalazišta troapsidalnih ostataka iskopina bazilika?

Nije li ujedno franjevačka provincija Bosna Srebrena, osnovana 1514. godine, svojim trajnim institucionalnim prisustvom od svog utemeljenja do danas, kontinuirani svjedok da stihovi pjesme „Bosno moja ruševino stara, dok je tebe bit će i fratar“, živi baštinik o dubokoj ukorijenjenosti i otpornosti jednog naroda da opstane?

Potiče li misterij carskog pečata, pronađen u arheološkim iskopinama ranosrednjovjekovne utvrde iznad Podgradine kraj Tomislavgrada, poslan s bizantskog dvora hrvatskom vladaru, znanstveni zanos i istraživački adrenalin na poveznici s kraljem Tomislavom i jubilejom 1100 godina hrvatskog naroda koji kao narod i država obilježavamo sljedeće godine?

HRVATI U BOSNI I HERCEGOVINI

– život i povijest u susretu Istoka i Zapada

IZLOŽBA

Sveučilišna galerija,
Ruđera Boškovića 31, Split

3. listopada 2024. - 3. studenoga 2024.

STECdK
Sveučilišna galerija

Sveučilište
u Splitu

Sveučilišna
galerija

Povijesni presjek identitetske zbilje hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini dijelimo na dva dominantna razdoblja: predosmansko koje obuhvaća vrijeme od VII. do XV. stoljeća te ono nakon 1463. godine kada Osmanlije osvajaju Bosansko kraljevstvo i pogubljuju posljednjeg kralja Bosne Stjepana Tomaševića Kotromanića.

Isprepletenost države i religije prisutna je kroz oba istaknuta poglavlja, a koji narativ je nedjeljiv i svojstven svim oblicima državnopravnih uređenja na europskom tlu srednjeg vijeka.

U prigodnim opisnim narativima, slikom i riječju izložba nam je približila lik kraljice Buge, kroz zapise don Ivana Zovke iz 1892. godine, pri čemu se ističe navezanost predaje kroz geografske toponime „Bužan-grad“ i „Kraljičina Prispa“ na prostoru Tomislavgrada.

U strofi narodnog deseterca „Duvno moje neka ti je slava, u tebi je kruna Tomislava“, izložba nam je i poetski oslikala, krunjenje „Rex Croatoruma“ – Kralja Tomislava.

Opisuje mitskog junaka, hajduka Mijata Tomića i njegovu blisku vezu s velikaškom obitelji bega Kopčića.

Ujedno nam je predočila narodni običaj nošenja crnih marama *katarinki* u Kraljevoj Sutjesci, s povijesnim likom kraljice Katarine Vukčić Kosače (1424. - 1478.), kćerke Hercega Stjepana Kosače, i žene Stjepana Tomaševića, posljednjeg bosanskog kralja, umrle u Rimu i pokopane u bazilici Santa Maria in Aracoeli.

Izložba nas je nadalje upoznala s običajem tetoviranja žena u središnjoj Bosni, narodnim običajem *šišanog kumstva*, bošnjačkom čipkom, vezovima svadbenog ruha iz Šujice, potkivanjem jaja u Kreševu – kojim se verificira (obrotnička) majstorska vještina, umijećem izrade pletene *necane* čipke koja se plete u identičnoj formi kao ribarska mreža.

Izložba sintetizira, susret Istoka i Zapada kroz specifičnosti spajanja instrumenata violine i *šargije*, tradicijskog plesa Lindo, svojstvenog Hercegovini i Dubrovačkoj Republici, odijevanja *crnih dimija*, *sevapa* (milosrdnog, dobrog djela) kod gradnje pravoslavne crkve u Livnu, hodočašću muslimana u svetište sv. Ive (Ivana Krstitelja) u Podmilačju (...).

„Na rubovima civilizacija i rubovima etničkih i religijskih skupina, u zamagljenim granicama, u interakcijama se događaju međusobni utjecaji i prožimanja. Sve je prožeo odnos između širokih promjena pod utjecajem Istoka i Zapada, s jedne strane na uskoj zatvorenoj planinskoj zemlji, omeđenoj Dinarskim masivom i dvjema velikim graničnim rije-

kama Savom i Drinom s druge strane. Zbog toga život i povijest Hrvata u Bosni i Hercegovini kroz cijelu povijest stoji u perifernom položaju i stalnom utjecaju velikih kulturno-civilizacijskih centara, Rima i Bizanta, Beča i Carigrada, Mediterana i srednje Europe, primajući njihove kulturne prakse, ali istovremeno stvarajući i vlastito sociokulturno polje u kojima se ti utjecaji uzajamno prepleću i preoblikuju“ (...), iz teksta o. Zvonka Martića.

Suverenost jednog naroda oslikava se u kategorijama prostora, društvenog utjecaja, religiji, jeziku, arhitekturi, odnosno u zajedničkom skupu koji čine istaknuta identitetska obilježja. Hrvati u povijesnom presjeku Bosne i Hercegovine, ali i ovoj suvremenoj zbilji, oslikavaju svoju prisutnost kroz sve istaknute kategorije.

Njihov obol u multireligijskom i multietničkom mozaiku neizostavan je, kontinuiran i specifičan.

Izložba *Hrvati u Bosni i Hercegovini - život i povijest u susretu istoka i zapada* sadržajni je, kulturni i umjetnički projekt kojom se prije svega željela prikazati duboka ukorijenjenost i prepoznatljivost hrvatskog bića na prostoru Bosne i Hercegovine.

Autentična vrijednost kreativnog stvaralaštva autora - znanstvenika, etnologa i nadasve entuzijasta, karmelićanina o. Zvonka Martića te Udruge za očuvanje i promicanje tradicijske kulture u Bosni i Hercegovini „Stećak“,

kontinuirano je prepoznata od Hrvatske matice iseljenika; slijedom čega je i njezina splitska Podružnica, institucionalno kao suorganizator izložbe, sukladno svojoj izvornoj zadaći, apostrofirala važnost identitetske, nacionalne i konstitutivne opstojnosti i nazočnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini.

Identitet jednog naroda obuhvaća različite aspekte života zajednice: ono što ga razlikuje od drugih, kao i ono što ga povezuje i čini zajednicom s dubokim korijenima. Taj identitet je nemoguće očuvati ako se prekida s prošlošću i baštinom naroda, ako se zatomi njegov praiskon, ako se zaboravi kako očuvati one vrijednosti iz kojih je iznikao, od kojih živi i po kojima je prepoznatljiv. Identitet naroda i njegove specifičnosti u kontekstu očuvanja žive i minule baštine jamstvo su očuvanja prepoznatljivosti zajednice kojoj pripada kako u nacionalnom smislu, tako i u kontekstu europskoga civilizacijskog narativa.

Hrvatska matica iseljenika, kao javna ustanova od interesa za Republiku Hrvatsku, zajedno s drugim institucijama hrvatske države, koje programski surađuju s Hrvatima izvan Republike Hrvatske, otvoreno i sa zauzetošću bdije nad identitetom hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Prvenstveno svjesni njegove duboke ukorijenjenosti u povijesnom kontekstu njenog nastanka, ali i u spoznaji njezine suvremene multikulturalnosti i nacionalne slojevitosti.

Susretište rasutog hrvatskog bića motiv je i poticaj da gradeći mostove raspoznavanja, prepoznamo u tim specifičnostima prvenstveno sebe, identificirajući se sa zbiljom i sudbinom istog naroda.

Uistinu je malo potrebno da otkrijemo koliko smo poviješću prožeti isprepletenim nitima života, koje nas rijekama zajedničke baštine trajno povezuju.

Oslikavajući mozaik isprepletene prošlosti satkanu kroz žive ličnosti, navezanosti povijesnog Splita i prostora Bosne i Hercegovine, treba istaknuti i povijesnu osobnost Hrvoja Vukčića Hrvatinića, koji je uz titulu vojvode bosanskog nosio i naziv hercega splitskog, a čiji je glagoljski iluminarni rukopis misala rimskog obreda napisan upravo u Splitu 1403. ili 1404. godine.

Radi se inače, o najbogatijem ilustriranom rukopisu hrvatskog srednjovjekovlja koji predstavlja jasnu poveznicu identiteta jednog naroda koji, živi breumentu prošlost, žilavo korača i k zajedničkoj budućnosti.

Josip BOTTERI DINI

O RETROSPEKTIVI FRANE MISSIJE

Split, Stara gradska vijećnica, Narodni trg (Pjaca),
10. rujna – 3. studenoga 2024.

Kustos: Dalibor Prančević, povjesničar umjetnosti

Slikarski svijet Frane Missije, predstavljen na njegovoj posthumnoj retrospektivi u Staroj gradskoj vijećnici na Pjaci u Splitu, otvara nam se kao u predstavi čarobnjaka. Galerija se doimlje kao čarobna kutija u kojoj nas dočekuju iznenađujuća slikarska čuda i povlače nas za rukave na gornje katove muzeja pa nas opet dočekaju u povratku.

Možemo kazati da je Frano Missia geometrijom svojih vizija iskompilirao veliki broj aktova i krajolika, ne pružajući crtežu glavnu riječ nego fauvističkom žarkom paletom akrilčnih boja ostvario zvučnu harmoniju između jasnog, a nenaglašenog crteža i akorda čistih boja. Frano Missia prošao je mnoge faze svojeg slikarstva, ostajući uvijek vjeran paleti čistih boja, kojima je blago naglašenim crtežom određivao međusobne granice.

U ovom slikarskom opusu zapažamo krajolik i ljudsku figuru, kao i figure životinja. Slikar je trajni putnik i bilježi slikarskim jezikom dojmove krajeva u kojima boravi: Splita, Venecije, Pariza, New Yorka i drugih. To su uvijek slikarski doneseni doživljaji gradova i ljudi u njima.

F. Missia uvijek ostaje vjeran svojim zasadama: dobar crtež, izbalansirana kompozicija, čista boja i svi drugi likovni elementi, koje kao slikari baštinitimo od impresionizma preko svih promjena na ekranu slike do naših dana. Kod Missije zapažamo i elemente futurizma.

Slikar relativno često slika također kompoziciju u interijeru sa ženskim aktom. Slikar ide u pejzaž privlačnih boja poput onih na Braču, ali i drugih diljem domovine Hrvatske, Amerike, Pariza itd. Posebno valja govoriti o insenacijama koje je izvodio u Zagrebu i po svijetu, a njegovi aktovi, posebno ženski, kao da su insenacije za plesove na akorde i glazbu različitih kompozitora njegova vremena. U tim slikama pokreću se tijela plesača, ali i same boje ispisuju krugove, kolorizam od hladnog do toplog u kružnom vrtlogu tijela, teži apstrahiranju početnog motiva i kreće se prema apstrakci-

ji. Bavljajem čistim slikarskim elementima slikar stiže na prag apstrakcije. Ima slika u kojima slikar doživljava dramu noći velegradova, Pariza i New Yorka. Nije to drama grada. Nije to drama grada već njegov doživljaj tjeskobe gradova koju u tim gradovima slikar ili putnik namjernik može osjetiti.

F. Missia slikar je, koji je poput drugih velikih hrvatskih umjetnika, lutao svijetom i donio plodove srca i uma na ogled i trajan primjer za umjetničko traženje svoje umjetničke istine, koju je iskreno ostvario u svojem originalnom umjetničkom opusu. Slikaru valja priznati izvrsno zapažanje anatomije i kretanja tijela. Rekao bih, Missijina slika zaustavlja, poput objektiva, čudesna kretanja tijela, koja kao da izgaraju u užarenoj paleti najčišćih boja. Ovo slikarstvo temeljeno na poznavanju svih likovnih revolucija XX. stoljeća i samo je užarenim bojama, a izvrsnim crtežom i kompozicijom ugrađeno u tom imaginarnom muzeju bez granica.

Slikarstvo Frane Missije, nakon ove izložbe i izvrsne monografije kataloga Dalibora Prančevića u organizaciji Muzeja grada Splita, vraćeno je u našu kulturnu memoriju istodobno osiguravajući trajnu poziciju u imaginarnoj ljestvici hrvatske likovne umjetnosti.

Prikaz knjige: IVAN ARALICA: *NARUKVICA*

Roman *Narukvica* u izdanju Školske knjige iz 2024. najnovije je djelo u bogatom i raznolikom opusu hrvatskoga akademika Ivana Aralice. Kako u *Pogovoru* naglašava Mile Pešorda (2023: 675)¹, radi se o romanu koji se tematski te prostorno-vremenski naslanja na romane kao što su *Sjene*, *Mačke i macani*, ali i *Sunce* i to zato što u njima autor prelazi dijegetičke razine pa se javlja kao pripovjedač i kao jedan od glavnih likova. Roman se sastoji od šest knjiga: *Uniformirani*; *Jurka, Kaja i Ona*; *Optužnica*; *Dar*; *Zrin* i *U oku kobre*, a sve ih povezuje motiv narukvice koja u isto vrijeme simbolizira konkretan predmet koji se pojavljuje u priči, ali i način na koji autor gradi naraciju. U prvoj knjizi (*Uniformirani*) autor se prisjeća služenja vojnoga roka u JNA, a to mu služi kao povod da iznese kritiku komunističkoga sustava koju sažima izjava o Staljinovoj smrti: „Iako, da smo gladni, ne smijemo reći, pa makar nas gladnima činio i Josif Visarionovič. Neka je umro, valjda ćemo se najesti kad je svijet napustio onaj što nas je gladnima činio.“ (Aralica, 2023: 51)² Sjećanja na vojsku isprepliću se, baš kao dijelovi narukvice, s periodom hrvatskoga proljeća kada je autor bio ravnatelj u gimnaziji i kada mu je probleme zadavao stanoviti Vaso Vasiljević. U drugoj knjizi (*Jurka, Kaja i Ona*) uvodi glavne junakinje priče koje zadovoljavaju glavni uvjet realističkoga manifesta za uvođenjem u književnost likova iz svih društvenih slojeva, a u Araličinu slučaju radi se o ženama koje su bile čistačice i prostitutke. U trećoj knjizi (*Optužnica*) autor iznosi politički motiviranu prijavu protiv njega, a koja je utjecala na njegov život i književno-političku karijeru. Zahtjev za otkazom bio je prijedlog predsjednika Školskoga odbora – Vase Vasiljevića, koji smatra da autor truje djecu u školi. Sam autor objašnjava kako je prijavu zaradio jer je „nevjenčanoj supruzi ustaškog zločinca poklonio posebnu pažnju i obasuo je posebnim privilegijama...“ (Aralica, 2023: 199) U četvrtoj knjizi (*Dar*) autor uvodi motiv narukvice u obliku kobre koja povezuje dvije junakinje, Jelku i Aleksandru, od kojih je ona prva kćer ustaškoga zločinca, a druga je kćer Srbina Vase Vasiljevića. U petoj knjizi

¹ Pešorda, Mile, *Pogovor*, u: Aralica, Ivan, *Narukvica*, Školska knjiga, Zagreb, 2023., 675-684.

² Aralica, Ivan, *Narukvica*, Školska knjiga, Zagreb, 2023.

(Zrin) autor se pomalo odmiče od glavne radnje kako bi proniknuo u kompleksnost hrvatsko-srpskoga pitanja, a koje je zapravo vezano i uz odnos između Jelke i Aleksandre. U posljednjoj knjizi (*U oku kobre*) autor nudi pomirljivo razrješenje sukoba između Jelke i Aleksandre koje predstavljaju čitavu generaciju opterećenu hrvatsko-srpskim pitanjem. Autor se u priču upleo doslovno kao lik kod kojega je završila narukvica u obliku kobre, ali i kao pripovjedač koji ima moć odabrati završnu verziju priče nakon koje čitatelju ipak ostaje niz upitnika jer narukvica u obliku kobre, iako simbol pomirenja, ima i negativan simbolički naboj: „Čini mi se da će biti dobro. Ali nikad se ne zna! Moji kažu: ne lezi, vraže! U smislu da vrug nikada ne spava, nema vremena za spavanje, mora smišljati spletke i postavljati zamke u koje lovi duše... Držat će vodu. Barem neko vrijeme.“ (Aralica, 2023: 673)

Narukvica je žanrovski gledano kombinacija novopovijesnoga i autobiografskoga romana. Prema Krešimiru Nemecu (20023: 265)³ za postmodernističku historiografsku metafikciju svojstvena je antiiluzionistička pripovjedna strategija te brisanje granica između povijesti i fikcije. *Narukvica* je pisana kao kritika komunističkoga režima pa se tako u radnju umeću i stvarne povijesne ličnosti poput druga Tita, ali i Franje Tuđmana (Predsjednik). Sam pripovjedač tvrdi kako ne zna je li Titova zaokupljenost bogaćenjem na račun radničke klase došla iz njegove glave ili iz društvene zbilje (Aralica, 2023: 275) čime upućuje na vrlo fluidne granice između književnosti i zbilje. Najveću kritiku Partiji izgovara jedan od njenih najgorljivijih članova – Vaso Vasiljević, u opasci: „A vi i on znate da je Partija iznad zakona.“ (Aralica, 2023: 418) Još i prije optužnice koja je u autorovu životu sasvim sigurno predstavljala mučno i teško razdoblje koje ga je obilježilo, autor u ulozi glavnoga lika uz pomoć analepse pripovijeda o vremenu kada ga je u vojsci nadređeni kapetan Dule Bajić pitao bi li želio prihvatiti službu aktivnoga oficira i ostati u vojsci, na što je on spremno i samouvjereno odgovorio da ne bi želio: „Učitelj sam, bit ću i ostati učitelj!“ (Aralica, 2023: 67) Autor povlači paralelu između te situacije i one kada je Vaso Vasiljević u gimnaziji, u kojoj je autor bio direktor, provodio anketu među maturantima o tome žele li pohađati vojnu akademiju kako bi postali oficiri, pa se razljutio kada je dobio neočekivane rezultate: od sto i dvadeset maturanata samo su trojica potvrdno odgovorila. Iako se čitatelju u određenome trenutku može učiniti da neke epizode nisu povezane, uvijek se potvrdi da je sve dio jedne pomno smišljene slagalice, ili kako je to autor u uvodu najavio: „Svaka od šest

---

³ Nemeć, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.

knjiga u ulozi poglavlja, koja, poput karijatida što podupiru svod antičkog hrama, na sebi nose pripovijedanje građeno na osnovi pripovjedačeva životopisa – više o onima koji su prolazili njegovim životom, nego o njegovu životu – može se čitati kao zasebna cjelina.“ (Aralica, 2023) Autor u ulozi pripovjedača također priznaje da nema potrebu objašnjavati istinitost svojih zapažanja čime se savršeno uklapa u profil novopovijesnoga autora koji naglašava „*neodređenost, nepouzdanost i varljivost povijesne građe što je podložna različitim interpretacijama.*“ (Nemec, 20023: 266)

Iako su novopovijesni romani zaokupljeni sudbinama malih pojedinaca, običnih ljudi i njihovih obitelji kako bi se pokazalo kako povijesni događaji djeluju na njihovu privatnost, Aralica se služi i Šenoinom tehnikom koja uključuje istraživanje arhiva i novinskih članaka pa tako na jednome mjestu navodi priče o nahodištu u Zadru u koje su žene u okrilju noći na famoznome vrtuljku ostavljale djecu. Na taj način pripovjedač postiže uvjerljivost i nagrađuje strpljive čitatelje povezujući sve dijelove u cjelinu o Kaji i Jurki. Žene poput njih dvije u *Narukvici* imaju ulogu svjedoka vremena jer svojim sudbinama „*dekonstruiraju mitove i ideologeme povijesti.*“ (Nemec, 2003: 267) Drug Tito i Franjo Tuđman ostaju u pozadini, a u prvi plan stavljene su žene poput Kaje Odak i Jurke Kardum. Pripovjedač vrlo minuciozno opisuje detalje o dovođenju mušterija u bunker u kojemu se Kaja bavila najstarijim zanatom na svijetu u čemu joj je Jurka pomagala, a u priču se upliću i likovi muškaraca koji su trebali takve usluge. Autor u ulozi pripovjedača postavlja zanimljivo pitanje o tome pripadaju li i prostitutke radnoj klasi. Njih dvije kasnije su radile kao čistačice u školi u kojoj je autor bio direktor, a kao antipod njima javlja se lik Stevanije Prodan – sestre sekretara Partije u selu, koja čini sve kako bi Jurku prikazala nepoštenom. Nakon toga slijedi analepsa o ljubavnoj priči između Jurke i Mile Karduma plod koje je njihova kćer Jelka. U novopovijesnu matricu uklapa se i priča o iseljeničkome pitanju u obliku legende o Mili Kardumu koji je u Australiji preuzeo novi identitet Luke Šodana kako bi još jednom oženio vlastitu suprugu i kako bi pozvao nju i kćer da mu se pridruže u Australiji, no sretan kraj poremetilo je njegovo ubojstvo. Pripovjedač, pričajući što se dogodilo s Milinom kćeri Jelkom nakon Domovinskoga rata i njenom (ne)prijateljicom Aleksandrom, napominje: „*Poljoprivredno dobro, kojemu se Predsjednik nije sjetio imena, kad mi je Jelkinu i Aleksandrinu pošiljku uručivao, a ja ga do kraja priče o narukvici ne želim imenovati – jer ne pišem povijest, nego skladam priču na temelju povijesnih činjenica, privatiziralo se...*“ (Aralica, 2023: 580) Na taj način pripovjedač je u metanarativnom komentaru dao do znanja da se njegov mehanizam pripovijedanja sastoji od kombiniranja fikcije i faksije.

Druga žanrovska odrednica *Narukvice* svakako je autobiografičnost koju potvrđuje sam pripovjedač: „*Ako pišeš ovakvu autobiografsku priču u kojoj si i sam jedan od likova i u kojoj se karakterne osobine likova isprepleću s njihovim političkim opredjeljenjima ili nacionalnom, rasnom, vjerskom i svakom drugom pripadnošću, koja u sebi sadrži apriorno političko opredjeljenje, izložen si dvjema vrstama iskušenja.*“ (Aralica, 2023: 445) Poučen iskustvom autor pretpostavlja da će ga neki optužiti da mu je karakterizacija likova pristrana jer ovisi o navedenim opredjeljenjima. Za autobiografski diskurs Mirna Velčić (1991: 11)⁴ tvrdi da u njemu skidamo maske i navlačimo nova lica pa bi se tako moglo reći da je Aralica opet čitateljima otkrio dijelove svojega života, ogolio se pričajući o prisnome odnosu s Tuđmanom, ali i navukao maske brojnih drugih likova kako bi upotpunio priču o narukvici koja je zapravo priča o hrvatsko-srpskim odnosima i pitanju. Velčić (1991: 18) na istome mjestu ističe kako su autobiografije rubni žanrovi jer se u njima „*miješa pripovijedanje o zbiljskim i izmišljenim događajima*“, a autor to na nekoliko mjesta potvrđuje naglašavajući da će se životopisima likova baviti onoliko koliko mu je potrebno da napravi dobru priču.

U metanarativnim umetcima i ironičnim opaskama autor se obraća čitateljima kako bi im objasnio tajne svojega zanata i činjenicu da na temelju davnih bilješki uspijeva rekonstruirati događaje od prije pedeset i četiri godine (Aralica, 2023: 245). Također se ironično ispričava čitateljima koje je pokušao uvjeriti da će mu određene fusnote ili digresije biti kratke, no oni strpljivi čitatelji koji dođu do te petsto devedeset i četvrte stranice ionako znaju da kratkoća nije nužno prednost. Iako su autobiografije često usmjerene prema nijekanju toga života kao vlastitoga (Velčić, 1991: 13), autor otvoreno piše o tome kako mu je predsjednik Tuđman donio pismo iz Australije te kako su Jelka i Aleksandra došle na njegovo radno mjesto u Hrvatski sabor. O toj pošiljci autor tobože zbunjeno tvrdi: „*Na neke se dijelove romana, na neke se dokumente navraćam i čitam ih drugi i treći put kako bih shvatio što mi je u prethodnim čitanjima ostalo nejasno.*“ (Aralica (2023: 578) Na taj način autor zapravo hoće reći dvije važne činjenice o književnosti: dokumente je moguće čitati kao romane i priče, a istu je priču (uključujući i njegov roman) potrebno čitati više puta iz više različitih kuteva kako bismo dobili nove spoznaje o onome što u prvome čitanju nismo primijetili. Autobiografije predstavljaju svojevrsnu potragu za sobom (Velčić, 1991: 15), a Aralicina potraga uključuje i pitanja o svrsishodnosti pisanja u devedesetim

---

⁴ Velčić, Mirna, *Otisak price: intertekstualno proučavanje autobiografije*, August Cesarec: Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 1991.

godinama života i o ulozi koju književnost ima u društvu. To se uklapa i u definiciju autobiografske proze koju donosi Helena Sablić Tomić (2002: 19)⁵: „*Autobiografska proza obilježena je osobnošću autora, njegovim pažanjima i komentarima. To je omogućeno (post)modernističkom strategijom reflektiranja i razvodnjavanja osobnosti i snažnim upletom ironizacijskog diskursa usmjerenog društvenoj matrici*“ Ironizacijski diskurs u koji je uključeno i pitanje o svrsishodnosti pisanja utkano je i u ključni autorov komentar: „*Bojao sam se da, prestanem li se baviti društvenim životom, neću imati čime puniti baterije i da ću prestati svijetliti. Prestati pisati!... hoći li moći tiskati ono što u obilju slobodnoga vremena napišem?*“ (Aralica, 2023: 517) U određenome periodu života (komunizam) Aralica se s pravom bojao hoće li moći objavljivati svoja djela, a ulogu pisca vidi u tome da bude lučonoša u mračnim vremenima. To znači da je pisanje potreba i poslanje u isto vrijeme pa se možemo samo ponadati da Bog Aralicu još neće pozvati k sebi te da će nas imati vremena počastiti još jednim romanom. Aralica traži strpljivoga čitatelja koji će znati protumačiti njegove simbole i metaforične poučne parabole po uzoru na Marulića, koji će iščitati ironične opaske o društvenome i političkome životu, koji će u konačnici odgonetnuti njegove tobože slučajne metanarativne umetke o svrsishodnosti pisanja te o odnosu između književnosti i zbilje. Takav čitatelj bit će nagrađen jer će shvatiti da se svi dijelovi savršenu uklapaju u veliku cjelinu Araličina stvaralaštva.

---

⁵ Sablić Tomić, Helena, *Intimno i javno: suvremena hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.

DODACI

Predsjednik Matice hrvatske Miro Gavran uručuje nagradu glavnoj urednici časopisa „Hrvatska obzorja” Snježani Šetka

MATICA HRVATSKA

Predsjednik Matice hrvatske
dodjeljuje

Srebreanu povelju

Ogranku Matice hrvatske u Splitu

za časopis

Hrvatska obzorja

Časopis Ogranka Matice hrvatske u Splitu

Broj 7/2023

Glavna urednica
Snježana Šetka

Split, 2023.

Zagreb, 26. listopada 2024.

Miro Gavran
predsjednik Matice hrvatske

Miro Gavran

32. DANI MATICE HRVATSKE U SPLITU

Marmontova 1/II., prostorije OMH u Splitu

ponedjeljak 4. 11. 2024. u 18.30 sati

Predstavljanje knjige autora
Vedrana MATOŠIĆA:
**Dalmatinska trilogija –
posvećena svetom Duji, Jeri i
Marulu**

O knjizi govore: autor, Siniša
Vuković i Joško Belamarić

utorak, 5. 11.2024. u 18 sati

Predstavljanje knjige autora
**Tonija ĆAPETE: Lutanja i
traganja**

O knjizi govore autor i Snježana
Šetka

srijeda, 6. 11. 2024. u 18 sati

predstavljanje knjige autora
Ivana ARALICE:
NARUKVICA

O knjizi govore: prof. dr. sc.
Lucijana Armanda Šundov i dr. sc.
Miro Radalj

četvrtak, 7. 11. 2024. u 18 sati

OMH i HMI zajedno predstavljaju
knjigu autorice

Prof. dr. sc. Sanje VULIĆ:
**‘Neotuđeni u tuđini’
uz predavanje ‘O književnosti
Hrvata u manjinskim
zajednicama’**

O knjizi govore: autorica i Ante
Ćaleta

U glazbenom programu nastupa
Ženska klapa Ventula

petak, 8. 11. 2024. u 12 sati

**predstavljanje nagrađenog
časopisa ‘Hrvatska obzorja’
broj 7./2023.**

Sudjeluju: glavna urednica
Snježana Šetka, prof. dr. sc.
Hicela Ivon i Ante Ćaleta

utorak, 12. 11. 2024. u 18 sati

OMH i HMI Split zajedno
predstavljaju knjigu autorice
**Dr. sc. Tuge Tarle: ‘Mit o
povratku – hrvatska dijaspora u
Australiji’**

**uz predavanje ‘Memorija,
nostalgija, dijaspora’**

O knjizi govore: autorica i Ante
Ćaleta, a program vodi Snježana
Šetka

srijeda, 13. 11. 2024. u 18 sati

SUSRETI U MATICI: Davor
Žilić, povratnik u Hrvatsku

srijeda, 13. 11. 2024. u 18 sati

**Dominikanski samostan na
Pazaru, Hrvojeva 2, u 18 sati**
**Predstavljanje 10. zbornika
pjesničkih radova posvećenih
Vukovaru i Škabrnji**
urednik Mate Buljubašić

četvrtak, 14.11.2024. u 18 sati

**Predstavljanje časopisa Matice
hrvatske ‘Hrvatska revija’**

Tematski broj posvećen
Deklaraciji o hrvatskom prostoru
Akademije arhitektonske
umjetnosti i znanosti Hrvatske
Sudjeluju: Jerko Rošin i suradnici

